Dr. JOSIP BÖSENDORFER

AGRARNI ODNOSI U SLAVONIJI

IZDAVAČKI ZAVOD
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

PRILOZI ISTRAŽIVANJU GOSPODARSKE POVIJESTI

UREDNIK
Akademik MIJO MIRKOVIĆ

IZDAVAČKI ZAVOD
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Dr. JOSIP BÖSENDORFER

AGRARNI ODNOSI U SLAVONIJI

ZAGREB 1950

Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb

SADRŽAJ

I.

Od plemenske organizacije do infeodacije

1. Plemenska organizacija u Slovinju (Slavoniji) 7
2. Rekonstrukcija plemenske organizacije u Slovinju (Slavoniji) . . . 10
3. Novi politički odnosi i stvaranje novih organizacionih oblika . . . 18
4. Proboj plemenske fronte na Dravi 27

II.

Razvitak slavonskog feudalnog sistema

1. Nova agrarna i socijalna organizacija 37
2. Infeodacija i staleška organizacija 42
   a) Plemstvo 42
   b) Građanstvo 47
   c) Seljaštvo 48
3. Kmetstvo 54
   a) Kategorije kmetova 60
   b) Robota 62
   c) Kontribucija 63

III.

Od Karlove i terezijanske regulacije do eliberacije

A) Historijski prikaz

1. Provizorij (1687.—1745.) 67
2. Vojna granica 72
3. Paorija — provincijal 78
4. Terezijanske regulacije (1756.—1780.) 82
5. Urbarijalne regulacije 87
   a) Slavonija 87
   b) Ugarska 89
   c) Banat 91
   d) Hrvatska 92
6. Promašena jozefinska reforma (1780.—90.) 93
7. Reakcija (1791.—1831.) 96
8. Urbarijalna legislacija (1832.—1836. i 1839.—1840.) 100
9. Posljednji staleški sabor (1847.—1848.) 105

B) Pravni odnosi

(Terezijansko urbarijalno pravo)

I. O pravima i dužnostima spahije i kmeta

(De iuribus et obligationibus dominorum et subditorum)

112
1. Spahija i kmet (de domino et subdito) . . . .
2. Urbarijalno zemljište i sesionalni konstitutiv (de fundo colonicali . . . 117
et constitutivo sessionali) . . . .
3. Urbarijalne pogodnosti (de beneficiis urbarialibus): zajednički pašnjak
(pascuum commune), drvarija (lignatio), točenje vina (educillatio), . . . 123
pečenje rakije (cremati exustio) . . . .
4. Regalna prava: lov (venatio) i ptičarenje (aucupium), desetina (decima
clericalis), maltarina i skelarina (telonium et naulum), mesarenje
(macellum), vašar i pijaca (nundinae et forum), sječa trske (arundi-
natio), pravo odlaska (ius detractus), meljava (ius molae), trgovanje
(quaestus), produkcija žeste (praeparatio liquorum spirituosorum), . . . 130
nalaz blaga (thesaurum inventum) . . . .
5. Urbarijalne prestacije (de praestationibus urbarialibus): monetarni
činž (census pecuniaris), činž u plodinama (census naturalis), sedmične
robote i duga vožnja (robothae hebdomadales et longa vectura) . . 137
150
6. Urbarijalni kontrakti (contractus urbariales) 153
7. Vinogradi (vineae) 155
8. Krčevine (extirpaturae) 157
9. Migracija (migratio colonorum) . . . .

II. Spahijska ili patrimonijalna jurisdikcija

(De jurisdictione dominali)

158
1. Civilna i kriminalna sudbenost . . . .
2. Parbeni postupak (de procedura) u civilnim (in causis civilibus)
i urbarijalnim (in causis urbarialibus) parnicama 162
3. Urbarijalni prekršaj (de excessibus urbarialibus) 165
4. Zaštićivanje kmeta (de defensione subditorum) 165
5. Nasljedstvo spahije u slučaju smrti, nevjere i bijega kmetova (de
succesione domini terrestris in defectu, nota et fuga) 166
6. Tutela i kuratela nad kmetskom siročadi (de tutela et curatela
pupillorum 167
7. Izbor seoskih knezova i odbornika i njihove dužnosti (de candidatione
et electione judicum localium et eorum obligationibus) 168
170

C) Kratak prelazni period

(Urbarijalni zakon od 1836.—40.)

IV.

Eliberacija

178
1. Likvidacija urbarijalnih odnosa u Hrvatskoj 180
2. Doba patenata 187
3. Nova agrarna i socijalna struktura . . . .

PRILOZI

193
1. Karlov slavonski urbar (Carolina urbarialis regulatio) 1737. 198
2. Terezijanski slavonski urbar (Theresiana urbarialis regulatio) 1756.
3. Adamovićev Regulamentum domaniale (Gospodarski pravilnik) 1774.
ili Kako se gospodarilo na feudalnom dobru 206
Stvarni registar 259

I. OD PLEMENSKE ORGANIZACIJE DO INFEODACIJE

1. PLEMENSKA ORGANIZACIJA U SLOVINJU (SLAVONIJA)

Spomenici XII., XIII. i XIV. v. svjedoče, da je i Slovinje bilo organizirano poput plemena te da je plemenskih župa bilo i na samome njezinu rubu, na Dravi.[1]

Od Podravske Moslavine preko Klokočevca na bilo Papuka, od bila Papuka do gornje Pakre i odavle Breznicom do njezina utoka u Dravu prostirala se **N o v a č k a ž u p a** (de Novak). Ne znamo više za županski grad, ali su se tragovi rodovnih baština sačuvali na potocima Odruhi i Lužnjaku,[2] a 1295. još se spominje i županski župan Andrija.[3] Plemenska se organizacija sačuvala u četiri vesnikata, od kojih su tri (Odruha, Gaj i Drenovac) ležala bliže Voćinu, a jedan (Vratina) u Podravini.[4]

Od potoka Breznice na zapad sve do gornje Ilove i Česme, a odavle preko grdevačkog potoka i Racaške (Grebenski potok) na Katalenu prostirala se **g a ć i š ć a n s k a ž u p a** (de Gwescha, Gasca). Ne znamo više za županski grad ni za kojeg župana, ali znamo za baštinske zemlje oko Bukove i rod Beluša.[5] Spominju se i gračani (iobagiones castri) grada Grbovnika-Gorbonuk[6] kao i vesnikat sv. Martina.[7]

Između Toplice, Česme i Mušinje protezala se **g r đ e v a č k a ž u p a** (de Gordua), u kojoj znamo za tri grada (Grđevac, Mušinja i Česma). Na Mušinji, Poliční i Crešnjevici živio je rod Drživoja,[8] iz-

[1] Klaić, *Slavonija od X.—XIII. v*, Zagreb 1882, i J. Ćuk, *Podravina od Bednje do Voćinke i susjedna područja do polovice XIV. v*, V. Z. A. 18, 3, p. 12—232.

[2] V. 438, 496. Citiram pojedine sveske Smičiklas-Kostrenčićeva *Codex diplomaticus regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, Izdanje Jugoslavenske akademije II—XV.

[3] V, 500.

[4] VII, 192, 313.

[5] VI, 285, 341, 505; X, 271, 302.

[6] V, 253, 294.

[7] VI, 703.

[8] IV, 231, 475; V, 363; VI, 194; VIII, 113.

među Mušinje (Severinski potok) i Crnca (Bedenička) rod Vojka,[9] a oko Zdenaca su bile baštine sinova Devečerevih.[10] Gradsko je zemljište oko grđevačkoga grada i oko Međuriječja (Vizkuz). Kao vesnik grđevačkoga grada spominje se 1244. Schulen-Škuljan.[11]

Dalje sjeverozapadno prostirala se česmička župa (de Chesmicze). Južna joj je i zapadna granica Česma i Česmica (Bjelovačka), a na sjeveru je išla do Đurđevca i Kalinovca obuhvatajući i Čepelovec, i Budrovac, i gornji Grbovnik (Katalena). Župski je grad Česmice. Nalazio se na brdu Gradini južno od Budrovca. Gradsko se zemljište spominje oko česmičkoga grada i na Vrbovi, a baštinske su zemlje na Crešnjevici i Mušinji, Vrbovi i Vrbovnici, na Dobrolcu i Lipniku. Sve su te zemlje još 1260. zajednički posjed Česmičana.[12] Znade se za rod Buchka, koji se spominje do u XIV. v.[13] Za župskog župana znamo samo, da je čast postojala do u XIII. v.[14] Kako su česmičke zemlje jako ispremiješane s grđevačkima, te su dvije župe isprva morale biti jedna župa.

Župa roviščanska (de Roicha), koja je svoje ime dobila po roviščanskom potoku, protezala se prema zapadu preko gornje Velike na Bilogoru, a odatle se spuštala na gornju Komarnicu, Plavnicu i Česmu. Župski je grad Rovišće. Oko grada je gradsko zemljište. Baštinske zemlje prostiru se na Plavnici, Česmi, Velikoj i Konjskoj. Još u XIV. v. spominje se rod Grdaša,[15] koji se dijeli na nekoliko grana. U jednu granu pripada i rod Milete (po njemu nazvani Miletinci), koji se češće spominje.[16] Znamo za nekoliko župskih župana: 1134. Adalbert,[17] 1163. Nikola, sin Pavlov,[18] 1255. Hahold,[19] 1262.—1266. Jurša;[20] 1270.—1274. Lovro.[21] U XIV. v. vrše službu roviščanskoga župana kastelani koprivničkoga grada.[22] Župan Hahold ima svoga dvorskog župana.[23] Oko 1270. zemski je župan Junuš, koji izdaje isprave.[24] God. 1331.

---

9 III, 293; IV, 40, 131, 276, 495; VI, 116, 544; VII, 129.
10 IV, 303; V, 15.
11 IV, 231.
12 V, 181.
13 IV, 411; V, 181, 613; VI, 12, 195.
14 V, 236.
15 VI, 332; IX, 102; XII, 341.
16 IX, 567; X, 631; XI, 491, 549; XIII, 13, 216, 219, 558.
17 II, 43.
18 II, 97.
19 IV, 597.
20 V, 230, 263.
21 V, 574; VI, 95.
22 IX, 571; X, 664.
23 IV, 597.
24 V, 574; X, 631.

zemski je župan Petar, 1341. Ljuben, 1351. Ivan, sin Pavlov,[25] a uz njega vojvoda Petrislav, koji je 1366. zemski župan.[26] Postoji i vesnikat Maček.

Isprva je Komarnička župa (de Kamarcha) bila na potoku Komarnici, ali se kasnije proširila preko tog potoka na sjever do Struge (Hlebine), a na istok do Krnina (kraj od Ferdinandovca do Sesveta), na jugoistok do Česmice, na zapad do Plavnice, odatle se mimo stare Streze (Pavlin Kloštar) pružala na gornju Komarnicu. Župski je grad Prodavić (Virje). Gradska se zemlja protezala od Hlebina do Đurđevca. Župi pripada i sav koprivnički kraj s koprivničkim Starim gradom, kao i sav okoliš Slanja i Rasinja. G. 1292. znamo za župana Blagonju.[27] Baštinske su zemlje na Komarnici, Rasinji i Bednji.[28] U Podravini živi rod Daslava i Jakoslava,[29] u Krninu rod Blagonje.[30]

Južno od komarničke bila je križevačka župa (de Cris). Protezala se od Konjske do Čanjeva i Presečna, od Lonje do Bednje i vrelišta Koprivnice. Župski je grad Križevac, a oko njega gradsko zemljište. Gradskog zemljišta ima i oko Vrbovca, Gostovića i Lage (Tkalac), kao i na Kalničkoj gori. G. 1244. župan je Petko, koga kralj Bela zove »ćelavim Križevčaninom«.[31] G. 1249. zemski je župan Prvša, satnik Zulga, a župski je župan Hudina.[32] Poznati su nam rodovi Grobića, Hudine, Hegena, koji još u XIII. v. imaju zajedničkih zemalja. Potomci roda Ižakova službenici su križevačkoga grada.[33]

Iza križevačke je garićka (de Garigh), garešnička (de Gerzenche). moravečka (de Morowcha), kalnička (de Kemluk), moslavačka (de Monozlo) i niz ostalih župa od Drave do Save i od Save do bosanskih granica.

Izvan svake je sumnje, da je i istočna Slavonija, koja nije bila u sklopu Krešimirove Hrvatske, bila jednako organizirana. Nazivi sela (Marjanci, Jankovci, Negoslavci i dr.) samo su ostaci starih slavenskih rodova, kojima se u dokumentima izgubio svaki trag. Kako je sav taj kraj u toku X. i XI. v. došao pod vlast Madžara, stara se rodovna organizacija ranije rasula.

Ima tragova plemenske ili rodovne organizacije i u Madžarskoj sovu stranu Dunava, dakle u širem slovinskom području. Isprava, kojom kralj Bela 1259. Misléný daruje sinu mi-

---

25 XII, 48.
26 XIII, 594.
27 IV. 170.
28 IV, 352; V, 132.
29 VIII, 424.
30 VI, 214; X, 578.
31 IV, 230.
32 IV, 398.
33 II, 265, III, 9.

šlenjskog župana Farkaša, veli: »sub eisdem metis et terminis in quibus ipsum castrum tenuit«.[34] Kako se u tom kraju nalazio *castrum Koast* (danas rudina Koard, 6 km jugoistočno od Pečuja, u današnjoj župi Egerág), Mislény je bio gradsko zemljište županskoga grada Koasta, koji je prije tatarske provale imao znatniju ulogu. Od Koasta preko Vaiszlóa vodila je jedna cesta na Dravu sučelice Podravskoj Moslavini. *To je vrlo važna činjenica za razumijevanje potonjih historijskih događaja u Slavoniji.*

[34] Fejér, IV, 3, 320.

2. REKONSTRUKCIJA PLEMENSKE ORGANIZACIJE U SLOVINJU (SLAVONIJI)

Iako naši dokumenti ne daju sasvim jasnu sliku plemenske organizacije, ipak ćemo na njihovu osnovu retrospekcijom pokušati da rekonstruiramo staru strukturu.

Da trajno podvlaste zatečene narode (populi), hrvatska su plemena u zemlji uredila svoja *logorišta*. Od tih su logorišta nastale *župe*. Središte je župe ili zatečeni ili od plemena podignuti *župski grad* (oppidum, castrum). U gradu se nalaze plemenski organi *župani*. Župan *plemenski* (comes generationum) predstavnik je plemenskog jedinstva, župan *zemski* (comes terrestris) zajednice posjeda, župan *dvorski* (comes curialis) upravljač je grada i ubirač gradskih prihoda, župan *vojvoda* zapovjednik je plemenske vojske. Pomagači i zamjenici župana u upravnim, vojničkim i sudskim poslovima jesu *vesnici*, *satnici* i *pristavi*. *Podžupan* (podsup), za kojega zna hrvatska zona, ovdje se ne spominje. Javlja se tek u XIV. v. u izmijenjenim političkim i administrativnim prilikama. Pleme je, dakle, javnopravna institucija.

Plemena su se sastajala i na *zborovanje*. Znamo samo za jedan slučaj ovakva općeg zborovanja, što ga je 1242. održao ban Dionizije, kada su se poslije tatarske provale sastali plemenski ljudi grada moravečkog, zagorskog, zagrebačkog i komarničkog, da vijećaju, kako da se srede prilike u zemlji.[1] Trideset godina kasnije (1273.) već se spominje *slavonski sabor*.

Sve zemljište unutar župe vlasništvo je plemena, *plemenština*. Kada se pleme razmnožilo i priljubilo zemlji, plemena su se podijelila u *bratstva* (generationes) i *rodove* (linea, hiža, kuća). I bratstva i rodovi dobili su svoj isječeni dio ždrijeba (sors) iz plemenštine kao *baštinu* (haereditas). Uza svoju baštinu imaju

[1] IV, 170.

i *zajedničkih zemalja*, *općinu*. Rodovi žive jedan do drugoga. Oni su *propinqui*, *cognati*, *proximi*. Srodstvo i susjedstvo identični su pojmovi. Kada Širbok i Kunša s jedne, a Tomo Radekov i Marko Cvjetkov s druge strane 1260. dijele zajedničke svoje zemlje, dijele ih u ime *svoje i svoje generacije*.[2] Junko i Farkaš, sin Isov, pa Juraj i sav njihov rod imaju zajedničkih zemalja na Žabnici. Farkaš prodaje Junku svoj dio, »*kako on leži pod zajedničkim skupom zemalja njihove generacije*«.[3]

Baština prelazi od prednika na sljednika (ab avunculis et atavis ac ab antecessoribus suis eis devoluta). Dokle god teče uspomena na zajedničko porijeklo od istoga prednika, sva su braća sperativni nasljednici bližnjeg roda, ako izumre grana zajedničkog prednika. Potomci Jakova, sina Blagonje, vlasnici Jakovljevih Sredica (Jakozerdahel), dijele 1370. baštinu, pa dijelove dobivaju Egidije, sin Petra, Martin i Andrija, sinovi Farkaša, Grgur i Juraj, sinovi Jakova, i zet Jurjev.[4] Komarničanin Črnoglav, vlasnik baštine na gornjoj Plavnici, umro je ne ostavivši potomaka, pa je njegova baština pripala rodu, i srodnici su je 1268. među sobom podijelili.[5] Nema, dakle, prijenosa vlasništva izvan plemena. To je sancionirao i čl. 15 od 1273. slavonskog sabora ustanovivši: «*porcio hereditaria sine herede descendentis generacioni sue debet remanere, uti et pertinencie*«.[6] Klasičan primjer imamo iz Srijema. Posjed Pachey u Srijemu bio je baština roda Tomaj. Kad je taj rod sa severinskim banom Urkundom izumro, baština je 1280. prešla na Dionizija III. de Losoncz. Njegovo baštinsko pravo nisu htjeli priznati susjedi te su zauzeli i podijeliti baštinu. Protiv zauzimanja uložio je Dionizije 1297. protest, a 1332. započeo je parnicu. Prvi je postupak proveden pred bosanskim kaptolom (11. III. 1333.). Svi svjedoci (plemići i slobodnjaci) izjavljuju, da je Pachey baštinska zemlja Dionizijeva. Osobitu ulogu imaju *svjedoci-govordžije* (prolocutores), birani iz tri županije (križevačke, šomođske i srijemske), koji — kako bismo danas rekli — daju u zapisnik izjavu, a ostali njihovu izjavu potvrđuju glasnim odobravanjem (alta voce proclamarunt). Dionizije je parnicu dobio, i sin njegov Stjepan, severinski ban 1315.—1350., ušao je u posjed Pacheya. Protivnici njegovi, odreda starinici u Srijemu, ne miruju, *jer ne će da priznadu*

[2] V, 181.

[3] IV, 578. Ovaj kao i drugi primjeri pobijaju teoriju, što ju je iskonstruirao Strohal u svojoj *Pravnoj povijesti dalm. gradova* (Zagreb 1913, I, p. 205—207), da »nije bilo samo *zajednice dobara*..., nego nije bilo ni *skupina*, koja bi dijelile djedinu među sobom«.

[4] XIV, 262.

[5] V, 521.

[6] VI, 26.

prijenos posjeda izvan plemena, nego napadaju Stjepanovo testamentarno i ugovorno pravo. Novi je proces potrajao gotovo do kraja XIV. v. Svršio se ipak pobjedom Stjepanovom, i sin njegov Dionizije zadržao je Pachey sve do svoje smrti 1393., kada je susjedima pošlo za rukom da steknu srijemska dobra. Dobili su ih Stjepan, Đuro i Mihajlo Sekula (Szekelyi), potomci prvih pravdaša, i Dimitrije Tordaš (Pachey) ali ih zbog nevjere gube već 1404., kad ona prelaze na moćne Moroviće (Maroti).[7]

Značajna je pojava, da je rod mogao adoptirati i člana izvan svoga bratstva. Tako je rod Drživoja u svoje bratstvo primio župana Andriju i brata mu Petra, prepošta čazmanskoga kaptola, te im doznačio dio baštinskih zemalja (Črešnjevicu). Kako Šimun, sin Drživojev, nije imao potomaka, htio je posiniti Andriju i ostaviti mu svoju baštinu. Protiv toga su ostali rođaci podnijeli prigovore banu Rolandu, pa je Šimun morao odustati od svoje namjere. Ipak su rođaci spomenutoj braći prepustili Črešnjevicu,[8] koju su oni pripojili svom posjedu Mušinji.[9]

Dok je, dakle, u plemenskoj organizaciji, pleme, bratstvo, rod, prvi subjekt vlasnosti, drugi je subjekt grad, oko kojega se prostire gradsko zemljište. Budući da to zemljište služi određenoj javnoj svrsi, t. j. da se njime uzdržava grad i da se vojvodi namaknu sredstva za opremu i obranu grada, ono je zajedničko dobro čitavog plemena. Ali ima gradskog zemljišta, koje nije u neposrednoj blizini grada. Česmički grad ima zemljišta oko grada, na Vrbovi, u Međuriječju, na Grbovniku i oko Zdenaca.[10] Zemlja se grada Prodavića proteže od Hlebina do Đurđevca. Čini se dakle, da su rodovne ošasne baštine pripale gradu kao zajedničkom posjedu čitavog plemena. Rodovi, što žive na gradskom zemljištu kao korisnici, službenici su grada, gračani (iobagiones castri). Izrijekom se spominju gračani grada Grbovnika i Mušinje.[11]

Otuđi li koji brat bilo dio ili čitavu svoju baštinu, pripada svakom bratu pravo prekupa. Tako nastaju stečena dobra (bona aquisita), a ta opet mogu biti ili kupljena (bona emptitia) ili založna (bona pignoratitia). S tim dobrima vlasnik slobodno raspolaže u granicama plemena. Kod svake promjene posjeda mora biti nazočan zemski župan, koji o tom izdaje ispravu. Karakterističan je redoslijed na takvim ispravama: na prvom je mjestu zemski župan, onda satnik, zatim plemenski župan, iza njega kurijalni župan i, na kraju, stranke.[12]

---

7 Šufflay, *Iz arkiva barona Balassa*, V. Z. A. VIII, p. 165—172.
8 V, 363.
9 VI, 544.
10 IV, 231, 275; V, 294.
11 V, 253, 294.
12 IV, 398—1249.

Zauzme li koji brat dio zajedničkog (bilo plemenskog ili gradskog) zemljišta, nikad ga ne može dosjesti. »Odmah kako dođosmo do banske časti«, — izjavljuje 1238. g. ban Opoj — »službenici križevačkoga grada došavši k nama pritužili su se, da su zemlje silom oduzete gradu, a mi uzevši pristava... zemlje gradu oduzete... vratismo gradu... po našoj odluci«.[13] Na to kao da podsjeća i onaj stavak u Verbecija, u kome se veli: »super haereditario iure et proprietate iuris possessionarii praescriptio nunquam est admittenda«. Dakle, još jednako vlada, makar i idealna, zajednica vlasništva plemena nad plemenštinom, neke vrste consortium territoriale.[14]

Međutim su kulturni napredak i intenzivnije obrađivanje tla — a to se počelo poslije sloma bizantskog imperijalizma — već u XIII. v. doveli do toga, da se bratstvo razvrglo i rod se iz bratstva izlučio. Rodovi generacije Grobića prodaju 1276., 1277. i 1279. »dijelove zemlje, koji njima pripadaju« ili »dio, koji su dobili od svojih srodnika pravom baštinskim zajednički« ili »dio šumske zemlje, koja pripada njihovu dijelu«.[15] Farkaš, sin Isov, prodaje 1254. svoj dio posjeda županu Junku Ižakovu, i na to privoljuje »brat rečenoga Junka« Juraj i svi njegovi rođaci.[16] A taj Farkaš (Vuko), sin Isov, unuk je Ižana, od kojega potječe i Junko.[17]

Svi ovi primjeri — a imade ih i više — očit su dokaz, da se prvotna baština počela drobiti, da je nastupila decentralizacija vlasnosti. Kao subjekt vlasničkog instituta javlja se zajednica osoba vezanih krvnim srodstvom, koja zajednički drži i uživa dio prvotne baštine, djedinu (patrimonium, bona avitica, bona haereditaria). Za tu je zajednicu oko polovine XIX. v. (1855.) Franjo Žužel dosta spretno načinio termin zadruga, koji, doduše, nema nikakva oslona ni u ranijim ni kasnijim spomenicima, ali izvrsno označuje samu bit zajednice. U ranijim je spomenicima subjekt vlasnosti još rod, a objekt je baština. U vrijeme feudalne organizacije zajednicu valja tražiti u haereditas i sessio colonicalis, integra sessio. Za tu zajednicu zna Smičiklas, da je bila u turskoj Slavoniji, a spominju je i popisivači-komesari poslije oslobođenja; nalazi je u patrijarhalnom uređenju (bastinnen) Hildburghausen (1737.) u gornjoj, a Reljković (u »Satiru«, 1762.) u donjoj Slavoniji (vojničkoj granici). Izvan svake je sumnje, da se iskonski rod (krvna zajednica, zadruga) sa zajedničkom imovinom očuvao na teritoriju nekadašnje prigorske i podgorske župe, a iskon-

---

13 IV, 71—72.
14 A. Badaj, *Agrarno iverje*, Mjesečnik pravn. društva XXVII. Zagreb, p. 236.
15 VI, 174, 184, 198, 289.
16 IV, 578.
17 V, 504.

ska plemenska organizacija očuvala se sve do naših dana u plemenitoj općini turopoljskoj.[18] Tako bi *pleme*, *bratstvo*, *rod* (*zadruga*) bili subjekti *vojničkog uređenja* primarnog doba.

Decentralizacija je vlasničkog instituta — kako Mažuranić sasvim opravdano zaključuje — došla do krajnjih granica u institutu *jednoselca* (nobilis unius sessionis, curialista), kad je član drevnog bratstva ili roda kao baštinu dobio samo jednu sesiju. Time bi decentralizacija vlasnosti došla do praga individualnog vlasništva, do *inokoštine*, za koju je feudalna pravna terminologija skovala termin *homo liberae conditionis*, *liber*, *libertus* — *slobodnjak*, s kojim se uskoro izjednačio i *libertinus* — *oslobođenik*.

Usporedo s drobljenjem baštine išlo je i drobljenje zajedničkih zemalja u plemenštini. Pojedini su rodovi dobili svoje *općine*, a zadruge svoje *seoštine*.[19]

Uzrok i povod drobljenju baštine bile su *svađe i nesloga među braćom*. Petar, sin Jakovov, a praunuk Jakšin, tuži 1332. Stjepana, sina Jurjeva, da je oružanom rukom (potentialiter veniendo) navalio na posjed Slanje i prouzrokovao štetu od 15 maraka. Stjepan je bio osuđen da naknadi štetu, ako *prisegom šestorice plemenitih ljudi* ne utvrdi, da je nevin.[20] Svađa se nastavila i poslije smrti Stjepanove, za sina njegova Bartola. U svađi je Bartol zaglavio, a Petar bude osumnjičen, da je krivac. Protiv Petra podigla je tužbu udova Stjepanova Jelena. Na nagovor »*poštenih i plemenitih ljudi*« odustala je od tužbe, a Petar je platio 50 maraka krvarine.[21] Unuk Junkov Ivan dobio je od Jakova, sina Petrova, neku zemlju, jer ga je iskupio iz ropstva bana Ivana Babonića. Jakobov sin Pavao sa sinovima htio je da tu zemlju otme Ivanu. Ivan je sudu priložio pismenu nagodbu, što ju je s Jakovom sklopio pred križevačkim županom Stjepanom, sinom bana Pavla. Trebalo je da Pavao bude osuđen. Na nagovor »*dobrih ljudi*« stranke su se izmirile i izjavile, kako za dobro mira i jedinstva sloge, koja je veza ljubavi, da bi među njima mogao vladati trajan mir u svim parnicama i raspravama, i kako god se vodile, naime dvobojem, polaganjem prisege, oštećenjem, ranjavanjem, nasiljem... dođoše do jedinstva potpunog mira i sloge«.[22] — To vidljivo isticanje mira i sloge samo je dokaz nemira i nesloge, koje jedva stišavaju dobri i pošteni ljudi. Krvarina, što se plaća zbog ubojstva i sakaćenja, u izvorima se

[18] M. Krišković: *Hrvat. pravo kućnih zadruga*, Zagreb 1925. p. 8—21. i M. Ivšić: *Les problèmes agraires en Yougoslavie*, Paris 1936. p. 31—46.

[19] Podravske slavonske zadruge zovu i danas svoje pašnjake i šumice »*naša seoština*« za razliku od općinskih pašnjaka i šumica.

[20] X, 42.

[21] X, 104.

[22] XI, 484, 488.

javlja sve češće.[23] Ubijaju se međusobno i potomci roda Blagonje, kojima je ban Mikac morao zaplijeniti zemljište.[24] Velike su svađe i među baštinicima kneza Bogodara (Mihajlo de Konzka i sin mu Jakov Mali aliter Kiš) pa među potomcima Jakovljevim, koji je sin Blagonjin. U pomirbenoj se ispravi kaptola zagrebačkog od 1370. spominje ubojstvo, sakaćenje, prolijevanje krvi, palež grabež.[25]

Uz plemenske Hrvate, koji su *gospodska i slobodna* klasa pučanstva, žive i *neslobodni ljudi*, seljaci. Spomenici ih zovu *populi*, *homines*, *terrae inhabitatores*, *iobagiones*. Oni su potomci podvlašćenih Slavena i preslojenih Avara, koji su u tipu panonskog seljaka ostavili neizbrisiv mongoloidni trag.[26] Žive u rodovima po vasima (villae) na svojim kućištima (mansus, mansio), ali na baštinskoj ili zajedničkoj zemlji. Stoga većina sela i nosi patronimičke nazive, i to više u srednjoj i istočnoj Slavoniji, jer su tu osvajačka plemena bila slabije zastupana, a manje u zapadnoj Slavoniji, gdje su hrvatska plemena bila jača. Za iskorišćivanje zemljišta daju svojim gospodarima daću u plodinama (pšenica, raž, ječam, zob, proso), vosku, medu, zatim određen broj komada u krupnom i sitnom blagu; vinograd daje određenu količinu mošta, a ribar ribu.[27] Seljaci, koji žive na gradskom zemljištu, kao da su lična svojina grada, *gradu-kmeti* (castrenses). Kad je kralj Bela 1268. sinovima Bartolovim darovao gradsko zemljište, jednostavno je naredio, da se premjeste na drugo zemljište.[28] Tih seljaka ima tako mnogo, da čine većinu pučanstva. U opisu međaša rakovničkog posjeda 1245. spominju se kao susjedi: narodi (populi) kalnički, narodi gospođe Bentičec, narodi Andrije, sina Petrova, narodi župana križevačkog.[29] Kod razgraničenja Međuriječja, što ga je kralj 1245. darovao Hudini, posjed graniči s narodima česmičkim.[30] Za feudalne organizacije svi će ti »*narodi*« postati kmetovi.

[23] VII, 414. Čl. 14. od 1273. slavonskog sabora ima ovu značajnu ustanovu: »Item alter pro alterius delicto sicut pater pro filio emancipato vel e converso aut frater pro fratre divisionis titulo separato non debeat condemnari nisi fuerint conscii vel participes criminis perpetrati«. — Dakle, da otac ne odgovara za zločin emancipiranog sina, i obrnuto, da diona braća ne odgovaraju jedan za zločin drugoga, a to je samo dokaz, da je isprva sav rod odgovarao za zločin.

[24] X, 609.

[25] XIV, 260.

[26] D. Zbožinek, *O rasnim komponentama*, Obzor 1934, br. 201.

[27] Bösendorfer, Odlomci iz rasprave *Slavonski spahija i kmet u spomenici Dolencu, Kreku i Kušeju o šesetogodišnjici njihova života*, Ljubljana 1936, p. 121—152.

[28] V, 476.

[29] IV., 285—286.

[30] IV, 275.

Bilo je i r o b o v a. Rob je svaki neslobodan, nesvoj pojedinac, ratni ili na pljački zatečeni zarobljenik, ali i svaki onaj, koji trideset godina sjedi na tuđoj zemlji uz obvezu roba i koji se z n a l i c e i h o t i c e dao u ropstvo. U slobodi rođen rob je a s c r i p t i t i u s, u ropstvu rođen o r i g i n a r i u s.[31] Dok je gospodar jednoga uzeo u ličnu službu, drugoga je kao seljaka naselio na zemljištu. Vezan uz grudu, na kojoj živi, nema nikakvih posjedovnih prava, a u obiteljskom i ekonomskom životu zavisi od volje gospodarove. Kao znak svoga ropstva (in signum servitutis) on ne daje crkvene desetine (nullas decimas persolverunt). Kaptol zagrebački ima robova »ab antiquo«, i njima upravlja »comes servorum«, naročiti član kaptola. Bilo je robova i na baštinama. Župan Bochodar (Bogodar?) »za lijek svojoj duši« pušta na slobodu ropkinjicu Jelenu, a druge robove ostavlja »svojim sirotama« (ženi i kćeri).[32] Ovakvi oslobođenici, kao i robovi darovani crkvi ili samostanu »za upokoj duše«, zvali su se d u š n i c i.

Zanimljiva je pojava, da se i c r k v a u svojoj organizaciji poslužila plemenskim ustrojstvom. Crkva kao da je svoju organizaciju osnovala još na poganskom temelju. Religioznu službu poganskoga plemenskog župana u crkvenoj je organizaciji preuzeo novi župan, ž u p n i k. Prve su crkve podignute samo po župama i vezane su uz pleme. Slično, ako ne na istom temelju, uređuje crkvu i sv. Stjepan u Ugarskoj, kad određuje, da po deset sela zajedno ima sagraditi crkvu, kojoj će kralj dati sve potrepštine, a biskup svećenika i crkvene knjige. Narod ima svoga župnika materijalno osigurati tako, da mu dade dva selišta zemlje (mansiones), dva roba kao radnike, konje i kola, šest volova, dvije krave i 34 ovce ili svinje.[33] U XIII. v. crkva napušta plemensku bazu i stvara a r h i đ a k o n a t e, koji se ili teritorijalno podudaraju sa starom plemenskom župom ili se više njih slaže ujedno.

Jednaka je organizacija postojala i u š i r e m s l o v i n s k o m p o d r u č j u, koje su nastavali slavenski sesilni rodovi, a među njima su nomadski živjeli Madžari. Nadareni neobičnom sposobnošću prilagođivanja, Madžari su se u simbiozi priljubili Slavenima. Dok su srodnike njihove, turanske Bugare, Slaveni za pođrug vijeka sasvim preslojili, Madžari su se unutar slavenske većine održali i kao narod i kao jak politički faktor. Prijelazom na kršćanstvo u njih brzo nestaje oscilacije između latinske i grčke crkve, a prihvaćajući latinski kao diplomatski jezik, oni kao na neutralno tlo privukoše i Slavene. Slaveni će odsada zajedno s Madžarima aktivno sudjelovati u konsolidaciji države bez većega gubitka na svom etnosu, i sredo-

[31] Tkalčić, *Monum. hist. episc. Zagrab.*, Zagreb 1874, II, p. 26.
[32] VII, 418.
[33] *Decretum Stephani* II, c. 35 (Endlicher Mon. Arp. II, 2).

vječna će se Hungarija razvijati i razviti na etničkoj, psihološkoj i kulturnoj bazi slavenskoga sesilnog pučanstva tako, da će i madžarski jezik i kultivirani madžarski život, madžarska pravna i politička historija svojom potkom i svojim tkivom biti slavenski[34] Prekodunavski krajevi, oni ispod Karpata (spiški Sasi), oni između Dunava i Tise, Kereša i Tamiša (Kumani) i čitav Erdelj (sa Sikulcima, Sasima i Rumunjima) stoljećima su zadržali svoju posebnu organizaciju, tako da je sredovječna Hungarija bila s l o ž e n a država.

Primitivna sredovječna država jedva je i pravna, a kamoli kulturna država, i njezina organizacija treba crkvu kao najvažniji i politički i socijalni element konsolidacije. Kako se Hungarija bila protegla na liniju, gdje su se ukrštavali interesi latinske i grčke crkve, Astrikovo je poslanstvo vojvodi Stjepanu donijelo iz Rima ne samo krunu, nego i apostolsku delaciju za organizaciju crkve, koja je zadobila neobičnu premoć. Pod utjecajem crkve razvila se a p s o l u t n a monarhija, koja će s recepcijom feudalnog sistema u XIII. v. prijeći u f e u d a l n u monarhiju. U toj monarhiji vrijedi isprva slavensko senioratno, a poslije agnatno pravo nasljedstva. Monarhija je morala doći u sukob s plemenskim autonomizmom, koji u svojoj organizaciji ne poznaje više vlasti od županove.

Plemenska (rodovna) organizacija imala je više defenzivni negoli ofenzivni karakter. Madžari su, kao ratnici reorganizirali župu sa svoga vojničkog gledišta. Okupivši oko strategijski važnijega župskoga grada (castrum, vár) po više primarnih župa, oni su proširili međe grada, v á r m e g y e, i složili novu vojničko-upravnu jedinicu, v á r i s p á n s á g, župu novoga tipa, ž u p a n i j u. Svi ostali župski gradovi postali su kraljevski gradovi (regalia castra), a stare župe postale su kotari županijski (districtus, provincia, parochia), u kojima sjede stari župski župani kao kraljevski kastelani (castelanus, comes iobagionum), a koji su niži upravni i vojnički organi. Županija je potkraj XII. v. gotova administrativna jedinica. U XIV. v. prevladava u županiji plemstvo, i ona postaje plemićka organizacija. Kao i prije, i sada je središte županije grad (castrum, vár), u kojemu sjedi župan (comes castri, várispán). Ali njega više ne bira pleme, nego kralj, kome je on v o j n i č k i, c i v i l n i i f i s k a l n i organ. Kao vojnički organ on zapovijeda županijskom vojskom, koja je podijeljena u stotine (centurionatus) i desetine (decanatus) sa stotnicima (centuriones) i desetnicima (decuriones) na čelu, a zamjenik mu je m a i o r ili d u x e x e r c i t u s (hadnagy).[35] Kao civilni organ vodi upravu nad čitavom županijom, a zamjenjuje ga d v o r s k i ž u p a n i j s k o g a g r a d a (comes curialis castri), kasnije vicecomes; su-

[34] Šufflay, o. c., p. 231.
[35] Timon A.: Ung. Verfassungsgesch., Budapest 1903, p. 211.

dačku vlast do XIII. v. vrše kraljevski suci bilochi (dolazi od slavenskog beleg, biljeg — po sudskom pečatu, sigillum citationis, kojim pozivaju na sud) i pristavi, od XIII. v. (1264.) županijski iudices nobilium, koji su prije vršili funkciju prisjednika, kada bi kralj ili palatin došao u županiju da sudi. Kao fiskalni organ župan ubira sve kraljevske prihode (porez, carinu, dobit komore), i njemu su podložni carinici (tributarii), mjenjači novca (nummularii) i poreznici (exactores).[36]

Tim se zahvatom državne vlasti plemenska (rodovna) organizacija potresla u temeljima. Oslobođeni od vlasti i suda župskoga župana, plemenski su ljudi prešli u plemstvo države. Sve su ošasne rodovne baštine, kao i gradsko zemljište, prešle u vlast kralja.

Kako se kralj na osnovi recepcije feudalnog sistema proglasio ne samo gospodarom države, nego i svega zemljišta u državi (nulle terre sans seigneur), a zauzimanjem svega pustog, nezaposjednutog i izvanplemenskog zemljišta (eremus est causa regis) postao vlasnikom velikog dijela državnog područja, stekao je snažno sredstvo za jačanje svoje vlasti, jer je zemlja bila jedini produktivni objekt. Iz golemoga zemljišnog rezervoara kralj je mogao obilno darivati i crkvu i osobe svoga povjerenja. Tako su se uz plemenske slobodne ljude pojavili i donatarni slobodni ljudi (milites, nobiles, servientes regis).[37] Kako su se mnogi strani kolonisti naselili oko župskih i županijskih gradova i tu stvorili općine (varoši), imamo već u XIII. v. konture triju socijalnih faktora: svećenstva, plemstva i građanstva, kojima će se u potonjem stoljeću — poslije imunizacije posjeda — pridružiti i kmetstvo.

Tu su preuređenu agrarnu i socijalnu organizaciju Arpadovići postepeno, ali uporno uvodili najprije u Slovinju (Slavoniji), a onda i u Hrvatskoj. Ne će, dakle, biti potpuno opravdano mišljenje profesora Andrassyja,[38] koji tvrdi, da se u Hrvatskoj poslije hrvatsko-ugarske unije u pravnom pogledu nisu dogodile veće promjene.

---

[36] Timon, p. 212.

[37] Timon, p. 359—365.

[38] Dr. Juraj Andrassy, *Pacta conventa i njihove posljedice*, Obzorova spomenica, Zagreb 1935., p. 6—7.

3. NOVI POLITIČKI ODNOSI I STVARANJE NOVIH ORGANIZACIONIH OBLIKA

Stjecajem političkih događaja došlo je između Hrvatske i susjedne Ungarije dosta rano do prijateljskih susjedskih odnosa. Ti su odnosi osobito bliski u doba Petra Krešimira, čiji ban Zvonimir, oženivši se s Jelenom, sestrom Ladislava I., stupa u rodbinske veze s Arpadovićima. Kad je Zvonimir umro ne ostavivši nasljednika, Ladislav je na osnovu baštinskog prava nastojao da zauzme čitavu Zvonimirovu baštinu. Zauzeo je samo Slovinje, dok je Hrvatsku stekao Koloman, koji je hrvatsko-ugarskom unijom (1102.) Arpadovićima osigurao hrvatsko kraljevstvo.

U toj je uniji Hrvatska zadržala svoju državno-pravnu individualnost. U zauzetom Slovinju Ladislav postavlja za kralja Almoša (1091.—1093.), a Koloman i njegovi nasljednici krune za hrvatske kraljeve svoje prvence sve dotle, dok se u Ungariji senioratsko pravo nasljedstva ne zamijeni agnatskim pravom. Reprezentant je kraljevske vlasti u Hrvatskoj duka (dux Dalmatiae et Croatiae ili dux totius Sclavoniae), a oblast se njegova zvala dukat (ducatus); ona po pravu nasljedstva pripada kraljevu prvorođenom sinu (ius ducatus a progenitoribus nostris regum primogenitis institutum).[1] Za institut dux iunior (1092.) i rex iunior (1228.) znaju Česi; u Hungariji postoji čast duxa u dostefansko i poststefansko doba; u Hrvatskoj se spominje dux uz kralja; u Srbiji znaju za rex iuvenis i rex veteranus. Taj je, dakle, institut poznat na čitavom širem slovinskom području, jednako kao i institucija sudskog pečata (sigillum citationis) i pristava.[2]

Hrvatsko je Slovinje postalo prirodna kopča između Podunavlja i Jadrana i bilo je za Arpadoviće od neprocjenjive važnosti. Da trajno zavladaju zemljom, a ujedno i ojačaju kičmu svom reprezentantu duki, prvi su Arpadovići iz jakih političkih motiva neke transdravske i transdunavske slavenske krajeve (Bodrog-Bodrici) pripojili hrvatskom Slovinju i tako stvorili administrativnu jedinicu Veliku Slavoniju (tota Sclavonia), kojom je vladao duka. Tim krupnim političkim potezom oni su ne samo ojačali vlast duke, nego su izigrali i onu ustanovu pacta conventa, po kojoj tuđinac na hrvatskom teritoriju nije mogao vršiti nikakve časti.[3] Sada će duka moći da bira suradnike s proširenog dukalnog područja, iz arpadovskog dijela Slavonije, i prvi su se banovi poslije unije, a i za dukalnog perioda, ponajviše birali i uzimali s toga područja. Premda o tom krupnom političkom aktu nemamo pisanog spomenika, Velika Slavonija u XII. i XIII. vijeku gotova je činjenica.[4]

Hrvatski su duke imali sve atribute kraljevske vlasti: dvor im je uređen kao kraljevski, broje godine vladanja kao kraljevi, postavljaju banove, sazivaju sabore, dijele plemstvo, daju privilegija plemstvu i općinama, vrhovni su suci i vojvode, kuju svoj novac i prema potrebi sazivaju vijeće (consilium) velikaša, koji na dukalnim ispravama fungiraju kao svjedoci.

---

[1] N. Tomašić, *Temelji državnog hrvatskog kraljevstva*, Pacta conventa, Zagreb 1910, p. 114.

[2] Šufflay, o. c., 218—220.

[3] Tomašić, o. c., p. 32.

[4] J. Bösendorfer, *Tota Sclavonia, ducatus totius Sclavoniae*, Osječki zbornik 1936, p. 12—16.

Za duke Andrije član je dukalnog vijeća bodroški župan Fulco (1198);[5] isprava Honorija III. od 7. srpnja 1222. potvrđuje, da je Andrija darovao kraljici Jolanti čitav banat (banatum cum omnibus pertinantiis suis). Tome banatu pripadaju županije: Varaždin, Šomođ, Zala i Srijem (Cerem);[6] duka Bela Andrijin daruje 1222. Psarjevo zagrebačkom biskupu, a svjedoci su župani županija Bodrog, Zala i Vukovo (Cosma);[7] ispravu, kojom kralj Bela rod Čakanov oslobađa od podložništva križevačkom gradu, izdana je uz svjedočanstvo obaju banova (hrvatsko-dalmatinskog i slavonskog) i župana županije Bodrog, Željezno i Bač;[8] duka Koloman Andrijin podjeljuje 1231. privilegij gradu Vukovu uz svjedočanstvo slavonskog bana, svoga tavernika i župana Zale, Šomođa, Vukova (Petar) i Baranje, a oni su svjedoci i na privilegiju grada Virovitice 1234.[9] Kada su kralj Bela i kraljica Marija lišili dukata starijeg sina Stjepana, a postavili za duku mlađeg sina Belu, i radi toga zatražili potvrdu pape Urbana IV., papa je to potvrdio u dva maha: 1263. potvrdio je Beli županije Željezno, Šomođ, Zalu, Baranju i de Olcha-Vukovo (ad ducatum tuum Sclavoniae prout asseris pertinentia), a 1264. opet Vukovo, Baranju, Zalu i de Olcha;[10] duka Andrija Stjepanov podjeljuje povlastice podložnicima vesprimske crkve u Zali, Šomođu i Vesprimu;[11] ducissa Tomasina Morosini suvereno vlada dukatom »a Danubio usque mare«.[12] Ako, dakle, hrvatski duces u XII. i XIII. v. vladaju u županijama Vukovo, Srijem, Bač-Bodrog, Baranja, Šomođ, Zala, Vesprim i Željezno, morale su one pripadati Slavoniji odnosno Hrvatskoj.

U svima tim prekodravskim krajevima plaća se kunovina kao i u hrvatskom Slovinju. Čini se, da je podavanje kunovine još iz davnine bilo uobičajeno na čitavom širem slovinskom području. Isprva se davala u prirodu, u kuninim kožama. Kralj Koloman pretvorio ju je u novac. Otad je svaki plemeniti i slobodni posjednik jednoga punog selišta na godinu plaćao 12 denara kunovine + 7 denara uime banske komore (lucrum camerae banalis, collecta 7 denariorum) i + 2 denara za ubirača (collectores), svega dakle 21 denar. Čl. 23:1231. ustanovio ju je sa 4 pondera (= 24 denara). Kolonisti (hospites) plaćaju paušalno. Privilegij općine sv. Ambrozija kod Vi-

[5] II, 297.
[6] III, 214.
[7] III, 220.
[8] III, 247.
[9] III, 346, 422.
[10] V, 277, 280.
[11] VI., 182.
[12] Anjoukori Okm., IV, 352.

rovitice izričito određuje: »saepedicti hospites singulis annis in festo b. Stephani ratione marturinarum 34 marcas solvent nobis in denariis nobilibus«.[13] Osim kunovine ubira se i »census (tributum) porcorum« (zagrebački biskup) i čabrovina (cibriones, acones) od vinogradara, pa je i to neke vrste zemljarina, a uzimaju se i darovi (munera). Po čl. 33:1231. imala se od ubrane kunovine odbiti desetina za dijecezanskog biskupa, a od ostatka bi dvije trećine išle kralja, duku, bana kao dominus terrae, a jedna trećina vlasnika posjeda kao dominus fundi. Kunovina se ubirala samo u Slavoniji;[14] ona ostaje izravna daća sve do u XVI. v., kad je zamjenjuje kontribucija (contributio, dica).

Kunovina (marturina) plaća se kao daća u Vukovu, Baranji, Šomođu i Zali. Desetinu u Vukovu i Baranji darovao je 1239. duka Koloman pečujskom biskupu i kaptolu, a oni opet desetinu u Licenissi i u Našicama odstupaju templarima;[15] g. 1203. kralj Emerik podjeljuje imunitet crkvi sv. Mihajla u Međumurju i njene podanike oslobađa od podavanja marturine;[16] podavanje marturine u prekodravskim se krajevima potkraj XII. v. (1191.) smatra kao prastara institucija.[17]

Kada su tako sa sjevera i istoka ukliještili hrvatsko Slovinje, Arpadovići pođoše korak dalje i podvlastiše čisdravske plemenske župe jednoj susjednoj transdravskoj županiji, koja je ušla u sklop slavonskog dukata. Dubrava, koju je Ladislav za fundacije zagorske (zagrebačke) biskupije darovao biskupu, već je u XII. v. u šomođskoj županiji;[18] Rovišćani su već 1163. pripadnici Šomođskoga grada;[19] kod razgraničenja same Dubrave 1201. granica »hinc procedit (t. j. od rijeke Česme) secus ripam iam dicte Cezme versus septentrionem ad locum, ubi rivus Velicor iungit se iam dicte Cezme et rivus Velica dividit terram Symigiensem«;[20] Bela daruje Butku Julijanovu »terram quandam Prunegh- mezeu in parochia Gordua (Grđevac) existentem ad comitatum Symigiensem quondam pertinentem;«[21] u istoj je župi i županiji Međuriječje (Wizcuz), što ga Bela 1245. daruje Hudini;[22] duka Koloman zamjenjuje 1239. s Druganom zemljište Šomođ-

[13] V, 616.
[14] Klaić, *Marturina, slav. daća u sredn. v.*, Rad 157, p. 196.
[15] IV, 80. Klaić, *Crtice o vukovskoj županiji i Đakovu u sred. v.*, V. Z. A. II, 2, p. 100.
[16] III, 35.
[17] Endlicher, II. 394
[18] II, 42.
[19] II, 97.
[20] III, 10.
[21] IV, 596.
[22] IV, 274 i V, 216

skoga grada u Gariću sa zemljištem oko Virovitice;[23] Prodavić (Virje)
leži u česmičkoj župi, a u šomođskoj županiji;[24] u šomođskoj je žu-
paniji i Vrhovac, koji Bela 1244. daruje banu Dioniziju;[25] neki su No-
vačani pripadnici Šomođskoga grada;[26] županiji Zala pripada 1248.
Zelena, 1259. Slanje, 1248. Herbortova Rasinja.[27]

Oslabivši tako plemensku organizaciju u Slovinju Arpadovići su
uporno stali uvoditi svoj županijski sistem. U istočnom interamniju,
koji je bio pod njihovom vlašću, organizirali su već potkraj XII. v.
županije m a d ž a r s k o g t i p a. Od Zemuna do linije Laćarak—Ba-
noštor (Mandjelos—Koruška) uredili su s r i j e m s k u ž u p a n i j u
s gradom D o b z a.[28] To je sredovječni Srijem. Od Laćarka na zapad
uza Savu do ispod Broda, odatle na sjever do Ostrožinaca, pa preko
Paučja, Punitovaca, iznad Čepina do Osječkog potoka, a Dravom i
Dunavom do Banoštora protegla se v u k o v s k a ž u p a n i j a s
gradom V u k o v o, koja je obuhvatila biđ-bosutsku depresiju i dio
vučanskog basena.[29] U širini Veliškovci—Osječki potok ugurala se u
karašički basen jedna susjedna madžarska županija, kojoj je isprva
središte bio K o a s z t - v á r ili K o a r d - v á r, što se smjestio na
visoravni (sigság) ispod planine Meček (Medvednica). Taj je grad ne-
stao za tatarske provale, a njegove se ruševine i danas vide otprilike
6 km jugoistočno od Pečuja u župi Egerág. Kada je pečujska bisku-
pija pomakla svoje granice preko Drave (XI. v.), pošla je za njom i
ta županija. U karašičkom basenu bilo je nekoliko topografskih na-
ziva B r a n j i n a (potok Branjina, bara Branjina), od čega su Ma-
džari prema svojoj vokalnoj harmoniji načinili B a r a n j a pa su
utvrdi na baranjskoj Karašici, a na ivici Banskih planina dali ime
B a r a ň y a - v á r i učinili je središtem proširene županije B a r a-
n j e. U najranijim se spomenicima Baranja zove Barania, Barana,
de Baran. Prvi je tu poznati župan Stjepan 1193. Ta se županija u
XIV. v. proširila do Papuka, i tu su se njezine međe podudarale s me-
đama stare novačke župe.[30]

Organizaciju županija madžarskog tipa Arpadovići su nastavili
i u hrvatskom Slovinju. Od novačke, dijela gaćišćanske, rovišćanske,
grđevačke, česmičke, komarničke i dr. župa složili su k r i ž e v a č k u

---

[23] IV, 96.

[24] V, 435 i 559.

[25] IV, 230.

[26] VI, 40.

[27] IV, 308, 362; V, 132.

[28] Csanki D., *Magyarország történelmi feidrájza a Hunyadiak korában* II, Budapest 1894, p. 228, 261.

[29] Csanki, o. c., p. 261—384.

[30] Fejer, II, p. 290. *Varady F. Baranya multija és jelenje,* Pécs 1896, II, p. 294. Csanki, o. c., 451—566.

ž u p a n i j u, s K r i ž e v c e m kao gradom, koja se u XIV. v. pro-
tegla do ispod Valpova.[31] Od dukalnog virovitičkog posjeda složena
je v i r o v i t i č k a ž u p a n i j a s gradom V i r o v i t i c a.[32] Svi
rodovi u požeškoj kotlini i po planinskim padinama ušli su u po-
ž e š k u ž u p a n i j u s gradom P o ž e g a.[33] Z a g r e b a č k a je
ž u p a n i j a okupila ivanićku, dubravsku, podgorsku, moravečku,
turopoljsku, goričku i druge župe sa Z a g r e b o m kao gradom[34] U
gornjoj Podravini nastala je v a r a ž d i n s k a ž u p a n i j a s V a-
r a ž d i n o m, kojoj je u XV. v. (1486.) pridružena stara zagorska
župa (de Crapuna).[35] Preko Save razvila se d u b i č k a, v r b a š k a,
s a n s k a i g l a š k a ž u p a n i j a. Potkraj XIII. v. taj je župa-
nijski sistem zahvatio i Hrvatsku, gdje su ujedinjene k n i n s k a,
l u č k a, l i č k a i p o l j i č k a ž u p a n i j a. Stare su župe po-
stali kotari (districtus seu generationes) županija, županijski gradovi kra-
ljevski gradovi (regalia castra) sa starim županima kao gradskim ka-
stelanima. Plemenski su se rodovi okupili u plemenske općine (gene-
rationes), koje su neko vrijeme sačuvale svoga zemskog župana (co-
mes terrestris). Najdulje se održala plemenska općina turopoljska sa
svojim komešom i sučijama (sudčijama), zapravo starim vesnikatima.
U županijama stale su nicati varoške općine. Najranija je općina Va-
raždin 1209., onda Petrinja 1225., Vukovo 1231., Virovitica 1239.,
Samobor 1242., Gradac kod Zagreba 1242., Križevci 1252., Jastrebar-
sko 1257., Bihać oko 1270., Krapina 1347., Koprivnica 1356. i t. d. Sve
su općine u XIV. v. postale posjed kr. komore i bile direktno podložne
kralju, točnije njegovu taverniku.

Afirmaciji arpadovske vlasti imala je poslužiti i c r k v a. Kralj
Ladislav osnovao je 1094. u Zagrebu biskupiju i podložio je ostro-
gonskoj, odnosno bačko-kaločkoj nadbiskupiji, dakle ugarskoj hije-
rarhiji. Ako stoji Šufflayevo mišljenje,[36] da je u Zagorju i oko Za-
greba bilo ranijih madžarskih naselja, po svoj prilici ostataka koje
zalutale pljačkaške čete, o kojima nam mutno govori bezimeni notar
kralja Bele,[37] ne će biti samo puki slučaj, da je biskupija osnovana
upravo u Zagrebu. Granice ranijih biskupija (sisačke, kninske) podu-
darale su se s teritorijem hrvatskog Slovinja, a istočne su granice išle
do depresije Svilaj—Vrpolje—Đakovačko-vinkovački ravnjak—Po-
dravska Moslavina. To je bila prirodna granica i Zvonimirova dukata

---

[31] *Csanki Körösmegye a XVI. században,* Budapest 1893.

[32] Šišić, *Županija virovitička u prošlosti,* Osijek 1896, p. 27—29.

[33] Csanki, o. c., VII, p. 323—368. — J. Ćuk, *Požeško plemstvo i požeška županija,* Rad 229 i 231.

[34] Csanki, o. c., VII, 426—563. — J. Ćuk, *Župa zagrebačka,* Zagreb 1942, p. 47.

[35] Csanki, o. c., VII, p. 601—668.

[36] Šufflay, o. c., p. 223.

[37] Endlicher, I, p. 38.

i kninskog episkopata. Međutim je pečujska biskupija, koja je osno-
vana 1009., već prije osnutka zagrebačke biskupije pomakla svoje
međe u karašičko-vučanski basen i biđ-bosutsku depresiju. Palatin
Rado daruje 1058. drugom pečujskom biskupu Mauriciju (1036.—
1070.) selo Kanya na Kapošu, crkvu sv. Mihajla supra Dravam (Donji
Miholjac) i samostan sv. Demetrija (Srijemsku Mitrovicu).[38] Kralj
Ladislav razgraničio je zagrebačku i pečujsku biskupiju. Pečujskoj
je biskupiji dodijelio svu požešku kotlinu i potok Lijesnicu ili Volko
(danas Razaska, Sloboština i Mali Strug),[39] bilo požeških planina,
srednju Vučicu i Klokočevac odredio kao zapadnu granicu zagre-
bačke, a istočnu granicu pečujske biskupije. Kako je međutim i
bačko-kaločka biskupija pomakla svoje granice preko Dunava u Sri-
jem, sukobili su se ovdje interesi pečujske i bačko-kaločke biskupije.
U taj se spor upleo Ladislav, koji je u Srijem izaslao naročitu komi-
siju da likvidira spor. Ta je komisija 17. travnja 1094. mjesto Kwa-
rok, Zemong, Boardy i Almady dosudila pečujskoj, a sve istočno od
ove linije bačko-kaločkoj biskupiji. Pečujski je biskup bio Stjepan
(1070.—1106.), bačko-kaločki Deziderije.[40] Ako Zemong odgovara
Duna-Földváru, a Kwarok (Kö-árok = zidani jarak, ako nije rimski
vodovod) potonjemu Keu, Cuhet, Kw, Banimonasterium = Banoštor,
onda bi istočna granica pečujske biskupije išla Dunavom od Feldvara
do Banoštora. U XIII. v. postala je linija Banoštor—Laćarak (potoci
Koruška, Manđelos) konačnom granicom između obadvije biskupije.
Bačko-kaločka dijeceza na svom je teritoriju uredila s r i j e m s k i,
a pečujska m o r o v i č k i, v u k o v s k i, o s u v a č k i (donjo-mi-
holjački) i p o ž e š k i arhiđakonat kao i kolegijalni kaptol u Pože-
škom Polju. Uspostavom srijemske biskupije (1229.) bačko-kaločka
biskupija gubi Srijem. Đakovo i okolicu dobiva 1239. biskup bosan-
ski, koji je ovamo prenio i sijelo (1252.) i kaptol (1357.),[41] tako da ovaj
kraj nije više bio pod jurisdikcijom pečujske crkve. U XIV. v. ima
pečujska biskupija u svoja četiri arhiđakonata 217, bosanska 11, sri-
jemska u četiri arhiđakonata 28, a zagrebačka sa svoja dva kaptola
više od 450 župa i crkava. Ako je i u nas vrijedio Stjepanov princip,
da po 10 sela ima svoju crkvu i župu, bilo je u čitavoj sredovječnoj
Slavoniji (bez prekodravskih krajeva) otprilike 706 župa ili 7060 na-
selja.

Uz duku je najveći dostojanstvenik bio b a n, koji, kad nema
duke, jednakom vlašću upravlja dukatom (dux et banus, guberna-

[38] *Turčanska kronika* c. 28.; Kukuljević, Cod. dipl. I, p. 116—117.

[39] Szabo Dj., Lijesnica; V. A. D. X. p. 40—46. Šišić, o. c., p, 343.

[40] III, 445.; Fejer, I, p. 480—481. Ortvay, *A pécsi egyházmegye alapitása és első hatarai*, Budapest 1890, p. 35, 46—47, 50—57. S. Szentpeteri, *Szent István Király Pecsvárodi és Pécsi alapitó levele*, Budapest 1918, p. 45—57.

[41] A. Hoffer, *Dva odlomka o kršćanskoj crkvi u Bosni*, Spomen knjiga iz Bosne, Zagreb 1901, p. 100—113.

tor). Isprva su gotovo svi banovi bili posjednici ili župani u jednoj od prekodravskih županija,[42] i oni vrše jurisdikciju na čitavom dukalnom području. Kada kralj Andrija Jolantinoj dvorkinji Achalizi 1220. daruje posjed Vidor u vukovskoj županiji, uvodi je u posjed ban Oghuz;[43] kod parnice zbog zemlje Wyzmeth u županiji Zala zaladski župan izriče 1239. presudu u ime bana Opoja, a u nazočnosti dukalnog pristava Alberta;[44] kralj Bela potvrđuje bosanskom biskupu 1244. Đakovo i Bliznu u vukovskoj županiji, a podanike njegove oslobađa kunovine i banske jurisdikcije (zalazina, banov jeliš);[45] ban Stjepan potvrđuje Aleksandru Mojšu Zdence u šomođskoj županiji;[46] duka Koloman daruje svom stolniku i bodroškom županu Demetriju de genere Aba 1240. Našice i našički Sv. Martin zajedno s kunovinom, a podanike njegove oslobađa od banske jurisdikcije.[47]

Na čitavom slavonskom području vrhovni je sudac d u k a, a njegov zamjenik b a n (hrvatski i slavonski) sa svojim b a n o v c e m. Putujući po županijama oni su sazivali upravno-sudske skupštine i izricali presude (oktavalni sud). Isprva se sudilo po slavenskom običajnom, a onda po feudalnom pravu. Anžuvinci su i u tome proveli zamašnije izmjene. Uređenjem t a v e r n i k a l n o g s t o l a izuzete su ispod banske jurisdikcije slobodne općine, a organizacijom ž u p a n i j s k i h s t o l o v a (sedes iudiciaria) postale su i županije samostalne sudbene jedinice. U županiji postoje još p l e m e n s k i s t o l o v i, dok su po vlasteostvima (dominia) ponikli v l a s t e o s k i, a po varošima g r a d s k i s t o l o v i. Od vlasteoskog, plemenskog i županijskog stola priziv ide banskom, od gradskog tavernikalnom stolu. Posebnih zakonskih zbornika nije bilo. Presude su se izricale ili na osnovi kraljevskih (dukalnih, banskih) naredaba, saborskih zaključaka (statuta seu constituones), koji su se uvijek držali staroga običajnog prava, a kad nije bilo domaćih zakonskih ustanova, posezalo se za ugarskim zakonima (saborskim dekretima).

Za dukalnog perioda pokolebana je i stara v o j n i č k a o r g a n i z a c i j a. Za prvih je Arpadovića vojska bila organizirana plemenski. Svaki je plemenski starješina (vojvoda) polazio na vojnu sa svojom stotinom. Za kralja Kolomana obvezalo se povrh toga svako hrvatsko (ne slovinsko) pleme, da će na kraljev poziv dati 10 oklopljenih konjanika do Drave o svom, a preko Drave o kraljevu trošku. Već potkraj XII. v. (1193.) javlja se i feudalni vojnički sistem. Duka

[42] M. Wertner, *Prinosi k poznavanju hrvatskih banova*, V. Z. A., III, I, p. 16—31. Klaić, *Bani poslije Beluša do g. 1225.*, V. A. D. X., p. 238; Isti, *Povijest Hrvata* I, p. 282.

[43] III, 240.

[44] IV, 86.

[45] IV. 152.

[46] IV, 485.

[47] IV, 492.

Bela Andrijin podjeljuje 1224. podanicima Goričkoga grada (iobagiones castri de Gora) slobodu i zemlju Klokoč uz obvezu, da u kraljevsku vojsku daju 15 konjanika i 100 domaćih pješaka; općina Gradac kod Zagreba obvezuje se 1242., da će dati 10 vojnika. Slavonski sabor 1273. određuje: »kad neprijatelj navali ili kralj lično polazi u vojnu, plemići će kraljevine pojedince i svi zajedno poći na vojnu, ali im je slobodno pridružiti se kojem god velikašu«.

Anžuvinci su reorganizirali vojsku u onom času, kada su vojničke obveze svalili na donatare, i to prema veličini njihova posjeda. Oni su uveli banderijalni sistem (bandiera = zastava, pod kojom se polazilo na vojnu). Pun je banderij imao 500, manji odredi 250, 125 i 75 momaka. U Slavoniji je svoj banderij imao slavonski ban, zagrebački biskup, vranski prior i knezovi Babonići-Blagajski. Svi ostali srednji i niži plemići davali su svoje čete u županijsku vojsku (zagrebačka, varaždinska, križevačka, a neko vrijeme i požeška županija). Kada je zaprijetila pogibao od Turaka, kralj je Žigmund 1435. organizirao obranu države i uredio pogranične tabore. Slavonski je tabor branio granicu na Uni, i u taj su tabor imali sa svojim banderijima doći ban, biskup, prior, gospodar susjedgradski i Babonići-Blagajski. U tabor usorski prema Bosni morale su doći čete vazalnoga srpskog despota, bosanskih velikaša, požeškog župana, bosanskog i pečujskog biskupa, svih velikaša istočne Slavonije (Gorjanski, Korogyi-Kružići, Morovićki, Levanjski, Iločki i dr.), mačvanskog i srebreničkog bana i sve čete slavonskih i južnougarskih županija (virovitička, vukovska, srijemska po 200, požeška 300, križevačka, šomođska, baranjska i bačka 500, zaladska 600 momaka).[48]

Instituciju dukata zadržali su i Anžuvinci sve do 1376. U nastojanju, da svu vlast stegnu u kraljeve ruke, oni su prekodravske i prekodunavske krajeve oduzeli velikoj Slavoniji, a u samoj Slavoniji započeli ljutu borbu protiv svemoćnog plemstva. U suženoj Slavoniji, gdje više nije bilo duke, reprezentant je kraljevske vlasti ban. Ali taj ban već nema utjecaja u požeškoj, vukovskoj i srijemskoj županiji. Požega postaje kraljičinom domenom (oppidum reginale), i njome će upravljati usorski (srebrenički) banovi. Županije Vukovo, Srijem, Bač-Bodrog i Baranja došle su pod sferu pogranične banovine Mačve sa središtem u Debrcu. Mačvom isprva upravljaju mačvanski banovi, koji su u isto vrijeme i župani spomenutih županija. Mačvanski je ban Nikola de Osl (1335.—1339.) ujedno baranjski, vukovski, srijemski i bodroški župan;[49] mačvanski je ban Ostfi de Aszonyfalva (1334.) bodroški, srijemski, vukovski i baranjski župan; Dionizije de genere Osl (1345.) župan je baranjski, vukovski i

[48] Klaić, *Povijest Hrvata* II, 2. p. 3—26.
[49] Fejer, VIII, p. 60; Zichy I, 525.

srijemski;[50] Andrija de Debregeszt (1352.—1354.) župan je baranjski, vukovski i srijemski[51] i t. d. Kasnije vladaju Mačvom šabački i beogradski banovi i kapetani. Posljednji trag dukalnog instituta imamo još u XV. v. u dukatu Ivaniša Korvina, koji je okupio sav hrvatski teritorij zajedno s jajačkom banovinom[52]

Sve te izmjene nisu se izvršile odjedamput, nego su se razvijale postepeno, dok nisu stvoreni novi oblici.

[50] Lehotzky, *Stemmatographia* I, 114.
[51] Századok 1870, p. 483.
[52] Šišić, *Rukovet spomenika od 1473—96,* Starine 37., p. 287—295.

4. PROBOJ PLEMENSKE FRONTE NA DRAVI

Hrvatska je plemenska linija probijana već za prvih Arpadovića. Probijena je na dva mjesta. Prvi je proboj došao cestom Koast-Vaiszló-Podravska Moslavina, drugi velikom cestom (magna via) Vaška-Virovitica-Varaždin. Prvi je proboj razbio novačku, drugi gaćišćansku i ostale župe. Tim se cestama pomiče imigracija madžarskih donatara, zbog čega se za kratko vrijeme iz temelja promijenila struktura Slavonije. Opet su svi ovi donatari ili izumrli ili su ih preslojili Hrvati (Slovinci).

Najveći dio novačke župe dobilo je po imenu nepoznato lice već za prvih Arpadovića. To je otac braće Petra i Endeša. Petar je ostavio samo tri kćeri: jedna, kojoj ne znamo ime, udala se za župana Makarija, što je živio u doba Bele II. (1173.—1196.) i zbog svojih osobitih zasluga dobio župu moslavačku i dio marturine u Moslavini te uzeo predikat Moslavački (de Monoszlou). Potječe iz susjedne Baranje. Svojom ženidbom došao je u posjed jednoga dijela sela Novak, sela sv. Mihajla (Gornji Miholjac) i sela Selka. Makarije je imao sina Tomu. Druga je kći Petrova Eva (Cheva), udata za nepoznatog nam muža, imala sina Ivanka, koji je još za života svoje majke svoj dio (dio sela Gongaj i selo Dragun — Dragutin) prodao sestriću Tomi za 40 maraka. Treća je Petrova kći Ika opet imala sina Ivanka. Kada je taj u ranoj mladosti umro, mati posini Tomu i ostavi mu svoj dio sv. Mihajla, selo Vratnu kod Sladojevaca i dio Lukavca južno od Sladojevaca. Tako je Tomo ubrzo došao u posjed svih Petrovih zemalja. Taj je Tomo 1220. postao i prvi nam poznati župan vukovske županije. Za borbe između Emerika i Andrije Tomo se priklonio Andriji, koji ga je, kad je postao kralj, nagradio time, da mu je 1231. ne samo podijelio nov jedan posjed, nego je potvrdio i sve ostale njegove posjede.[1] Endeš, brat Petrov, imao je

[1] III, 349.

sina Benedikta, koji je Tomi kod diobe ustupio Negoslav, Blaževo i polovinu zemljišta, što je ležalo s ovu i s onu stranu Drave. Tako je Tomo Moslavački postao jedan od najbogatijih vlastelina u novačkoj župi. Moslavački su i u baranjskoj županiji imali posjeda (Szilvás, Szálonta, Eszterág, Pellérd i Aranyos), do kojih su došli ženidbom s Györima.[2]

Drugi je veliki vlastelin magister Jula, sin bana Jule de genere Kán iz Baranje. Tu je ova porodica imala velike posjede sa središtem u Šiklošu, po kome je nosila predikat Šikloški. Već na pragu XIII. v. oni drže Našice i našički sv Martin u cisdravskoj baranjskoj županiji. Jula je bio slavonski ban 1213., 1219., 1228.—1234., a njegov sin Jula bio je tavernik slavonskog duke. Magister Jula susjed je Ivanke od plemena Sudan, kome su plemeniti ljudi iz požeške župe prodali neke zemlje na granici novačke župe.[3] Jula drži Voćin, do kojega je po svoj prilici došao po srodstvu s Petrom i Endešem. Zaključujemo to odatle, što je zemlju Novak darovao crkvi križara u Gornjem Miholjcu,[4] a tu je crkvu obilno nadario i ban Benedikt, sin Endešev.[5] Tu su zemlju križari 1230. zamijenili sa zagrebačkim biskupom za neku drugu. Prema tome bi Toma i Jula bili u srodstvu.

Kada je 1237. Jula zbog nevjere izgubio svoje posjede, lišen je svojih dobara i Tomo. Nato je Bela čitavu novačku župu (totum supanatum Novak) 1255. darovao bosanskom banu Prijezdi,[6] pa je sinovi njegovi Stjepan i Prijezda drže do potkraj XIII. v., kada Novake opet nalazimo u vlasti potomaka župana Tome, plemića Moslavačkih. Oni sada prebivaju u Voćinu, pa 1298. Egidije Moslavački daruje svojim rođacima tri voćinska vesnikata: Gaj, Odruhu i Drenovac.[7] a četiri godine kasnije daruje jednu zemlju u vesnikatu Vratini križarskom manastiru bl. djevice Marije u Novaku pod uvjetom, da svake nedjelje odsluže misu za pokoj duše njegove bake i brata mu Grgura.[8] To je zemljište ležalo na potoku Čađavici i Lukavcu, negdje kod Sladojevaca. G. 1308. ostavio je Egidije Voćin svojoj ženi i kćerima, Drenovac je ustupio Nikoli Nyék de genere Aba, a sve ostale posjede podijelio je na samrti 1313. svojim rođacima, i to: Petru, županu sikulskom, i bratu mu Mihajlu (koji je poslije postao i zagrebački biskup), sinovima Stjepana de genere Bö.[9] Kako je Voćin 1318. došao u posjed Nikole, Ivana, Jakova i Petra,

---

2 *Arpadkori Okm.* XI, 225.
3 III, 357.
4 VI, 594.
5 III, 331.
6 VI. 594.
7 VII, 192.
8 VII, 313.
9 *Karácsonyi, A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* II, 380—381.

sinova Lovre de genere Aba, a Lovro, sin župana Lovre, već od 1290. dobio vesnikat sv. Martina u gaćišćanskoj župi, Lovro je praotac plemića voćinskih de genere Aba.[10] Abe Voćinski stekli su 1316. i 1318. još i Topolovac (Toloch) i neke zemlje na vrelištu Česme i Ilove.[11] Zemlju na Česmi morali su 1354. vratiti Dezideriju Ivanovu i sinu njegovu Ivanu. Deziderije je bio kurijalni sudac i tavernik, a sin peharnik na dvoru duke Stjepana.[12] Našice i našički Sv. Martin dobio je 8. veljače 1240. Demeter de genere Aba.[13]

Jedan je dio novačke župe, Vašku, dobio i biskup zagrebački još u vrijeme osnutka biskupije. Vaška 1201. graniči s posjedima sinova Endešovih i župana Tome.[14] Biskup je imao zemalja i kod Slatine, i te su graničile s posjedima Voćinskih. G. 1230. zamijenio je biskup posjed, što su ga križari dobili od magistra Jule, s Račicom, zbog koje se dugo parbio s križarima.[15] Biskup Timotej kupio je 1269. i zemlje Urbana, sina Pobradova, blizu Vaške na Dravi,[16] a preceptor križarski Rembold prodao je biskupu Filipu 1254. Sv. Martin preko Drave;[17] ti su podložnici dobili jednaka prava kao i biskupski podložnici s ove strane Drave.[18] Potkraj XIII. v. (1292.) dao je biskup prekodravski Sv. Martin uz predijalne uvjete Nikoli i Oliveru, sinovima Petra »de Sylle«, i Nikoli, sinu župana »de Phyles«, a sebi je zadržao samo skelu na Dravi — Révfalu.[19] Južno od Slatine, negdje oko sela Lipovca, a na granici voćinskih posjeda, držao je biskup još jedan Sv. Martin, koji je uz predijalne uvjete dao Nikoli, sinu Grgurevu, a poslije njegove smrti Jakovu, sinu Jurjevu, koga su u posjed uveli biskupov vaščanski župan Luka i Mihajlo, župnik crkve Svih Svetih u Slatini.[20] Turbinu, sjeverno od Slatine, dobili su od biskupa 1297. kanonici sv. Augustina u Vaškoj, ali su je brzo zamijenili za drugi biskupov posjed bliže Vaški,[21] što je 1329. potvrdio i biskup Ladislav.[22]

Tako je čitava novačka župa prešla u tuđe ruke. Plemenskim se baštinama očuvao slab trag na Lužnjaku i Odruhi. Čini se, da je novačka župa bila i slabo naseljena.

---

10 VI, 703.
11 VIII, 430, 394.
12 XII, 228.
13 IV, 102.
14 III, 11.
15 III, 11.
16 V, 496.
17 IV, 570.
18 IV. 593.
19 VII, 109.
20 VIII, 104.
21 VII, 285.
22 IX, 495.

Velika se migracija Mađžara pomiče i vaščanskom linijom na gaćišćansku župu, koja se već u XIII. v. raspala nadvoje. Tu su se sukobile dvije interesne sfere: svjetovna i crkvena, dukalna i biskupska. Jednoj je bio centar oko Virovitice, drugoj oko Gaćišta (Gwescha — Gasca).

Situacija je bila ovakva: Od zemalja, što su ležale Virovitici na istok, nastao je dukalni posjed, dok su zemlje Virovitici na zapad ostale u vlasti plemenskog plemstva, što se okupilo oko grada Bukove na potoku Bukovi. Te su plemenske zemlje nosile ime Ljeskovac i Račica. Ljeskovac je bio u vlasti župana Bogodara, koji ga je na samrti 1300. ostavio ženi i kćeri.[23] Susjedni Lopatak držali su Nikola i Stjepan od roda Beluše.[24] Račica se prostirala negdje na gornjoj Racaški (Grebenska), koju su također držali Beluši, ali je dosta rano prešla u tuđe ruke. Mikac, sin Ivanov, prodao je zemljište u Račici Ladislavu, sinu Nikole de genere Gotal, a taj ju je 1335. prodao Andriji i Ivanu, sinovima Beke.[25] Beke su došli u srodstvo s Belušima, kad je Tomo, kastelan Steničnjaka, oženio Čalu, kćer Beke, sina Stjepanova. Ban Mikac darovao je 1337. Tomi dio Račice.[26] Većina članova roda Beluše živi oko Grbovnika, i oni uzimaju predikat »de Gorbonouk«. Njihova je zadužbina franjevački samostan u Grbovniku (Kloštar).

Na dukalnom je posjedu duka Koloman 1234. naselio strance (hospites), kojima je podijelio naročite privilegije. Mogli su sami birati suca na godinu dana, koga će potvrditi duka; slobodno su raspolagali imovinom; bili su oslobođeni podvoza (pows) i banske zalazine (zalusina) i imali su liberomigraciju.[27] Te su sloboštine osnova grada Virovitice. Ducissa Marija točnije je fiksirala 1248. položaj novih građana i proširila im zemlje do Drave;[28] a kolonisti u Sv. Ambroziju dobili su od duke Bele 1269. iste povlastice uz dodatak, da će mjesto dosadašnjih podavanja dati 34 marke u banskim dinarima.[29] G. 1280. izjednačeni su s Virovitičanima i kolonisti u Lipovi.[30]

Dukalni se posjed stvaranjem slobodnih općina dakako drobio, dok ga donacije nisu posve razdrobile. Najprije je 1259. neke zemlje dobio neki Moyk. Ta se zemlja kasnije zvala Mojkač. Uz Moyka su zemlju dobili sinovi nekoga Petra, onda Mauricije »de Barana«, čiji su potomci 1333. od potomaka Gudovih kupili polovinu posjeda Sv.

23 VII, 418.
24 VI, 341; X. 302.
25 X, 199.
26 X, 312.
27 III, 422.
28 IV, 364
29 V, 616.
30 VI, 359.

Jurja na Ilovi, koji su zatim prodali Nikoli Treutelu, a taj je 1343. stekao i drugu polovinu posjeda.[31] Mauricije će biti identičan s baranjskim županom Mauricijem (1266.—1268.), koji rješava posjedovni spor komeša Ižipa u vukovskoj županiji.[32] Susjed Mauricijev bio je Oguz, sin Buzadov, koji je već 1292. od kralja Andrije dobio Lučinu i Orehovec.[33] Ducissa Marija darovala je Breznicu Domku i Tomi, sinovima Matije »de Bench«, ali ju je odmah zamijenila za Lužnjak na Ilovi.[34] Kraljica Elizabeta nadarila je zemljom Mirka, sina Vidomirova, dok je čitav vesnikat Sv. Martina darovala Lovri, sinu Lovrinu.[35] Tako je Virovitica bila opasana samim donatarima, koji su ostali pod dukalnom vlašću, dok se plemensko plemstvo, oslobođeno vlasti župskog župana, okupilo u »distriktu Bukovice«, gdje su pavlini imali samostan sv. Benedikta s posjedom Krasničani na istoimenom potoku.

Posjed je zagrebačkog biskupa ležao na Breznici i nosio ime Gwesche, Gasca, što odgovara današnjem Gaćištu. G. 1201. graniči taj posjed s posjedima Devečera, Pavše i Nikole.[36] Biskup Ivan dao ga je 1293. uz predijalne uvjete Stjepanu Moslavačkom.[37]

Dok je slobodna općina Virovitica (građani grada Virovitice) i donatorno plemstvo (»plemići samoga grada Virovitice« 1350.) i dalje ostalo pod vrhovnom vlašću duke, odnosno njegova zamjenika kurijalnog virovitičkog župana, kome su se pokoravali i plemenski plemići, biskup je zagrebački sve predijalce na svom zemljištu predao opet svom kurijalnom županu u Vaški. Tako se na jednom i na drugom teritoriju počela stvarati nova upravna jedinica, županija dukalna u Virovitici i županija biskupska u Vaški. Dok su duka i ban podupirali širenje vlasti virovitičkog župana, biskup je sa svoje strane i prekodravski Sv. Martin i još neke pokupovane plemenske baštine pripojio vaščanskoj županiji. Tako je došlo do spora. Ducissa Elizabeta nije htjela biskupu izručiti Sv. Martin, a ducissa Marija uskratila je biskupu i desetinu, što su je morali davati i građani i predijalci virovitički. Borba je bila vrlo žestoka i potrajala pune četiri godine (1280.—1284.). Građani su Virovitice i Lipove zbog uskrate desetine, a sinovi bana Henrika (Nikola, Henrik i Ivan) zbog pljačke i uništenja Vaške izopćeni iz crkve. Borba se napokon svršila

31 X, 306; XI, 78.
32 Fejer, IV, 3, 326.
33 VII, 112.
34 VI, 144.
35 VI, 703.
36 III, 11.
37 VII, 165.

pobjedom biskupovom.[38] Pri arondiranju novih upravnih jedinica virovitička je županija zbog otpora biskupova okupila samo okoliš virovitički i bila je po prostoru najmanja županija.

Grđevačka je župa u XIII. v. u potpunom rasulu. Najveći dio gradskih zemalja prešao je donacijom kralja Bele u vlast strane porodice Moys de genere Dáró iz baranjske županije. Glasovit je član te porodice palatin i ban Moys, koji je 1227. u baranjskom selu Pel podigao manastir (Moys monasterium),[39] pa se mjesto prozvalo Pelmonostor, a od toga je dosta nespretno načinjeno ime Beli Manastir. Moys, sin bana Moysa, dobio je 1245. Zdence »kraj Garića i Grđevca«.[40] Kad je kralj sinovima Devečerovim potvrdio Zdence, susjed je njihov bio sudac kraljevske kurije Moys kao gospodar i vlasnik Donjih Zdenaca.[41] Nekako u isto doba spominje se Aleksije, sin Moysev, kao vlasnik na Rači,[42] a 1260. dopušta kralj Moysu, taverniku duke Bele, da smije slobodno raspolagati i baštinskim i stečenim zemljama, jer je imao samo tri kćeri.[43] Kod diobe 1267. dobio je Moys grđevačka imanja (Raču, Sudin, Mušinju, Bukovu i Zdence), a brat Aleksandar Čerešnjevo. Kako je jedna kći Moysova bila udata za Henrika, sina bana Henrika, prešao je dio imanja (Grđevac i Rača) g. 1280. na Gisingovce, koji ga drže sve do 1326., kada su izgubili sva svoja cisdravska imanja. Mušinja, koju je ban Henrik 1293. dobio od kralja Andrije, prešla je u ruke Petra i Ivana, sinova Krištoforovih.[44] Jedan dio Aleksandrova posjeda prešao je po ženidbi (Katarina Moys) 1358. u ruke Jurja, sina Mihajla od Međuriječja, koji je bio protonotar duke Stjepana.[45] Međuriječje je Bela 1245. bio darovao županu Hudini i njegovim rođacima Petru, Jureku, Bogdanu i Potočini, kao i Grguru, sinu Grubešinu.[46] Kako je ban Stjepan od svih nadarenika tražio da dadu po jednoga vojnika u bansku (kraljevsku) vojsku, oni su se potužili kralju, koji je riješio, da svi zajedno imaju dati samo jednog vojnika s konjima i doličnim oružjem.[47] Sam Grđevac s posljednjim ostatkom gradskog zemljišta darovao je Bela mošonjskom županu Benediktu, a Pruneg-polje Butku, sinu Julijanovu.[48] Potomci Grubešini predali

[38] VI. 359—60, 364—5, 382, 477.

[39] *Hazai okm.* VI, 258, i Wenczel, VI, 441.

[40] IV, 280.

[41] IV, 248.

[42] IV, 274.

[43] V, 185.

[44] VII, 129.

[45] X, 81; XII. 537.

[46] IV, 274; V. 216.

[47] IV, 291.

[48] IV, 337, 349.

su svoj dio Međuriječja biskupu Mihajlu i postali predijalisti.[49] Staro se grđevačko plemstvo održalo na Mušinji, Poličnì i Črešnjevici (potomci Drživoja i Vojka) i redom prešlo u novo plemstvo.

Kao zemlju česmičkoga grada dobio je Vrbovu ban Dionizije,[50] a Česmičani Danić i Jurislav, sinovi Danićevi, pa Branuša, sin Jurkov, prodali su gradsku zemlju Predimih Salamonu Madžaru (Hungaro), sinu Galovu,, a kad je taj umro, kralj je tu zemlju pod predijalnim uvjetima darovao Zagudu, koji se u kraljevskoj službi odlikovao toliko, da je kralj njegov posjed oslobodio od česmičkog i šomođskog župana.[51]

G. 1225. nagradio je kralj Bela svoje drugove iz mladih dana, braću Erneja (Henrika, kasnijeg prepošta) i Stjepana, koji su zajedno s njim boravili na dukalnom dvoru, zemljom Orašje na Konjskoj.[52] Erne i Stjepan imali su braću Junuša, Tiburcija i Jakova, koji su kao stranci (hospites) 1255. dobili zemalja u rovišćanskoj župi uz jednake sloboštine kao i rovišćanski plemići.[53] Posjedi im 1342. leže na Plavni, Velikoj, Komarnici i Brestovcu sve do komarničke župe.[54] Pripadao im je dakle i teritorij stare Streze (Pavlin Kloštar). — Vesnikat Maček od zemljišta rovišćanskoga grada darovao je 1265. kralj Stjepan Prenkolu, županu zagrebačke komore, uz predijalne uvjete, dok su drugi predijalci — kako to razabiramo iz isprave bana Rolanda od g. 1265.[55] — prebivali preko Konjske i na Klokočevcu, gdje se 1263. naselio i Prevša, »u župi rovišćanskoj na međama zemalja rečenoga grada, kraj zemlje stranaca . . .«, koja je bila pusta te ju je tek on naselio kmetovima.[56] Susjedna Plavnica s crkvom sv. Benedikta bila je oko 1280. u vlasti Nikole, sina bana Henrika, koji ju je zamijenio s posjedom Jurja i Nikole, sinova Zlobšinih, na Konjskoj,[57] gdje su Gisingovci imali veće posjede. Nikola Henrikov, palatin i šomođski župan, darovao je 1275. dio toga posjeda županu Bogodaru i bratu mu Kemenu, a to je potvrdio i kralj Ladislav.[58] — Taj je kralj neku drugu zemlju u tom kraju darovao Jakovu, sinu župana Jakova, koga je uveo u posjed Nikola Henrikov, »župan sanski i rovišćanski«.[59] Do Jakova dobili su posjed Nikola, Ladislav i Mirko, sinovi Ugrinovi, dakle sami stranci.[60]

[49] VII, 327.

[50] IV, 275.

[51] V, 235.

[52] III, 249.

[53] IV, 596.

[54] X, 611.

[55] V, 337.

[56] V, 263.

[57] VI, 368.

[58] VI, 113.

[59] VI, 94.

[60] VI, 326.

Sve te nove posjednike kao da nije pratila sreća. Posjed Erneja (Ernovac) postao je gisingovski, a onda ga je ban Mikac (1326.) darovao Mateju, sinu Matejevu, jer ga je pomogao u borbi protiv knezova Kurjakovića.[61] Prenkolov Prenkolovac i Tiburcijev Tiburčevac dobio je Nikola, sin bana Stjepana od Lendave,[62] Streza je postala kraljevski posjed. Kralju je pripala i Plavnica Ivana, sina Urbanova, koju je Ljudevit 1366. darovao zagrebačkom kanoniku Petru i bratu mu Andriji u zamjenu za Otnu, Vrbovu i Mušinju.

Jednako je raskomadano gradsko zemljište i u komarničkoj župi. Jedan dio (Zdela — Ezdel)) dobio je ban Borić, drugi zagrebački biskup. Ban je svoj dio (negdje oko Đurđevca) darovao templarima i taj su njegov dar potvrdili kralj Stjepan i kralj Bela 1209.[63] Sam župski grad Prodavić (Virje) prešao je donacijom 1244. u ruke Nijemca Korarda, ali ga je već njegov sin izgubio zbog nevjere i kralj ga je onda darovao ostrogonskom nadbiskupu Filipu i bratu mu županu Tomi.[64] G. 1273. već je u vlasti bana Henrika,[65] i njegovi ga nasljednici drže do 1327., kad je prešao u ruke bana Mikca i njegovih sinova Stjepana i Akoša.[66] Sad je središte posjeda Struga (Hlebine). Mikčevi su Kapelu kod Glogovnice zamijenili s križarima za Zdelu (Đurđevac) te tako okupili gotovo sve zemlje prodavićkoga grada.[67] Koprivnički grad prešao je u vlast Gisingovaca, koji otada nose predikat »od Koprivnice«, dok je varoš koprivnička 1356. postala kraljevski grad.[68] Slanje i Zelenu darovao je Andrija sibinjskom županu Ivačini, sinu Gečovu, čiji su nasljednici Filip (zagrebački biskup) i Tomo 1253.[69] — kao rođaci bana Dionizija — dobili i Cerovo Brdo.[70] Južno od Slanja na Rasinjici stekli su 1248. posjed braća Herbert i Benedikt (biskup) de genere Osl iz šopronjske županije. Najbogatiji tuđinci u ovom kraju bili su Opoji de genere Gut-Keled, moćni posjednici u zaladskoj županiji (Bekšin). Već od kralja Stjepana, sina Kolomanova, dobili su oni Šemovac i Rasinju, a u XIII. v. držali su na Plitvici jedan i kod Đelekovca drugi posjed.[71] Ima u tom kraju i drugih stranaca. Tako je Ivanec došao u

61 X, 307.
62 XII, 371.
63 III, 87.
64 V, 435.
65 XIII, 552.
66 IX, 503, 512.
67 XII, 448.
68 XII, 373.
69 IV, 368, 421.
70 IV, 229.
71 II, 46; III, 187; IV, 352, 474; X, 20.
72 XII, 127.
73 XII, 168, 488—489.

vlast nekog Rodina, čiji potomci nose naslov »od sv. Ivana kod Koprivnice«.[72] Tu su i plemići od Zablatja, od sv. Petra (Peteranec) i dr.[73] Ovi su tuđinci sasvim potisnuli domaće plemstvo.

Najznačajniji akt XIII. v. na teritoriju križevačke župe bio je onaj, kojim je kralj Bela, 1225. oslobodio od podavanja križevačkom gradu neke Križevčane,[74] i to: župana Jakšu, Čakana, sina Merganova, Tvrdislava, Tibu, Moliboga, Petra i Hudinu, koji pripadaju jednom rodu. Drugi je krupan potez, kada su Poljičani roda Grobićeva 1279. svoju plemensku zemlju prodali Tomi, sinu Hezinu, koji je bio notar kralja Bele, te tom činu pribivaju svi članovi roda Grobićeva i Farkaš, sin Čakanov.[75] Tako među plemenite Križevčane ulaze i stranci u potpunom suglasju s plemenom. S druge opet strane sami plemeniti ljudi kidaju gradsko zemljište. Dok je Vrbovac postao dukalni posjed, Križevčani Junko i Jako primaju od duke Kolomana gradsko zemljište križevačkog grada, što potvrđuje i kralj Bela 1244. U Belinoj se ispravi posjed zove Slanje i Vrbovac (Zlonyn et Werbouch), a u ispravi kraljice Elizabete 1281. Vrbovac i Obrež (Werbouch et Ebres). Posjed se prostirao između potoka Dulebske, Slanja, Velike, Crnca i Lonje.[76] Junkovima je posjed otela ducissa Marija, ali su im ga 1289. povratili kraljica Elizabeta i Ladislav.[77] Kada je župan Petko umro, Bela je njegov posjed Cerovo brdo na Glogovnici zajedno s Hrastom 1248. darovao duki i banu Dioniziju,[78] ali je 1253. taj posjed već u rukama Povše,[79] koji je dobio i Rasinju i Vrbovu (Obrovnicu),[80] a 1279. je bio izuzet od suda i vlasti križevačkog župana i podvrgnut izravno banu.[81] G. 1252. darovao je ban Stjepan građanima križevačkoga grada dio gradskih zemalja,[82] a ostale gradske zemlje (Vrbovac, Gostović, Laga-Tkalac) postale su dukalni posjed (»zemlje duke Bele«). Dukalni je posjed bio i Rakovnik (Rakaunuk), gdje je bio i samostan. G. 1245. daruje Bela čitav rakovnički posjed Abrahamu i Nikoli, sinovima moravačkog župana Nikole, pa Tomi i Bartolu, sinovima župana Tome. »Ta zemlja« — veli isprava — »nekad prazna i napuštena, darom naših prethodnika darovana je Martinu, sinu bana Vojke, poslije je prešla na Roberta, ostrogonskog nadbiskupa, od njega na bana Povšu, od ovoga na Oguza bana, od ovoga prodajom na brata našega Kolomana, kralja i duku Slavonije, a poslije smrti našega brata u naše

74 III, 247.
75 VI, 289.
76 IV, 223; VI, 400, 454.
77 VI, 354.
78 IV, 230.
79 IV, 537.
80 VI, 603.
81 VI, 307.
82 IV, 489.

ruke, kako je trebalo.«[83] Lagu (Tkalac), »quae pertinebat castro Cris«, kralj je 1223. izuzeo od grada i darovao je križarima.[84] Jednako se dogodilo i s Gostovićem. Trećinu je 1268. darovao Bartolu sinu župana Tome, pa Bartolu i Dominiku, sinovima Abrahamovim.[85]

Svi ovi primjeri jasno svjedoče, da se u XIII. v. u župama zbiva sudbonosan proces. Plemenske se baštine pretvaraju kao u neka alodija, a vlasnici njihovi, oslobođeni od jurisdikcije županskoga grada, postaju slobodni plemenski ljudi, plemići; gradsko je zemljište oduzeto županskom gradu (terra exempta castri) i razdavano ili domaćem rodu ili strancu, a poslije smrti nadarenika (terra vacua castri) prelazi ono na kralja, koji ga kao feudum poklanja bilo domaćemu ili strancu; na kralja prelaze i sve ošasne baštinske zemlje; čitavi vesnikati, čitave župe ili njihovi dijelovi prelaze darivanjem u ruke crkve, domaćeg roda ili stranaca; stranci se naseljavaju i među domaće rodove; oko županskih gradova stranci se koloniziraju uz naročite povlastice, a u sela zalaze uz sloboštine plemenitih ljudi. Na svim linijama prevladava f e u d a l i z a c i j a d r ž a v e, p o s j e d a, d r u š t v a.

[83] IV, 284.
[84] III, 232.
[85] V, 476.

II. RAZVITAK SLAVONSKOGA FEUDALNOG SISTEMA

1. NOVA AGRARNA I SOCIJALNA ORGANIZACIJA

Kad se centar političke vlasti poslije hrvatsko-ugarske unije pomakao s Jadrana na srednji Dunav u Mađarsku, plemenska je organizacija dobila snažan udar. Arpadovska je monarhija plemenu otela ne samo javnopravni karakter, nego je preuzela i sve javnopravne funkcije plemenskih poglavara. Kako je kralj recepcijom feudalnog sistema postao vrhovni upravnik, sudac, vojvoda i vrhovni gospodar svega državnog teritorija, prešla su na njega:

s v a n e z a p o s j e d n u t a i p u s t a z e m l j i š t a, s v a g r a d s k a z e m l j i š t a, s v e o š a s n o s t i (c a d u c i t a t e s) i s v a u d r ž a v n o m i n t e r e s u k o n f i s c i r a n a z e m l j i š t a.

Tako je veći dio državnog teritorija bio u kraljevskoj, manji u plemenskoj vlasti. S tim golemim zemljištem kralj je raspolagao sasvim slobodno po svom kraljevskom pravu (ius regium) i obilno ga poklanjao i c r k v i i o s o b a m a s v o g a p o v j e r e n j a. Čitave plemenske župe darovao je ili plemenskim starješinama ili strancima; gradsko zemljište, izuzeto od županskoga grada (terra exempta castri), davao je ili domaćima ili strancima uz sloboštine plemenskih ljudi, ili je na njemu naselio strane koloniste (hospites), kojima je sam propisao obveze i dužnosti; poklanjao je i ošasna i konfiscirana dobra.

Ovaj novoutvrđeni sistem državne vlasti postao je temeljnim kamenom nove državne organizacije, u kojoj je politički ovlaštenik ne samo član plemena, nego i svaki onaj, koji je oplemenjen kraljevim darom (donatio regia). Kriterij slobodna čovjeka nije samo plemenština (baština), nego i donacija; subjektom vlasnosti nije samo plemenski nego i izvanplemenski, donatarni čovjek.

U najranijim se Stjepanovim spomenicima donatari nazivaju sad c o m i t e s sad m i l i t e s; u pečvaradskoj ispravi (1015) čitamo n o b i l i s prema i g n o b i l i s; u dekretima Ladislavovim dolaze

pod imenom milites i nobiles; u dekretima Kolomanovim kao nobiles; u XIII. v. spominju se pod imenom servientes regis, i taj je naziv ušao u Zlatnu bulu i u dekret od g. 1231.; dekret od 1267. izjednačuje već servientes i nobiles (nobiles Hungariae, qui servientes regales dicuntur); na kraju XIII. v. prevladava naziv nobiles, kojima Zlatna bula (čl. 2., 3., 5., 8., 31. od 1222.) zajamčuje naročita prerogativa. Među nobiles ubrajali su se osim donatara i svi plemenski rodovi. I jedni su i drugi politički ovlaštenici i potpuno slobodni ljudi. Dok jedni sjede na svojoj plemenštini (baštini), drugi sjede na donaciji. To je utvrdio i kralj Stjepan u c. 35. II. dekreta riječima: »... neka svatko uživa i baštinu (proprium) i donaciju (donum) jednakim pravom dok živi, a poslije smrti neka ga naslijede sinovi jednakim pravom«.[1] Tek za kralja Kolomana htjela se načiniti razlika između donacije i plemenštine. U c. 20. I. dekreta određuje se ovo: »Stjepanove donacije prelaze na sav rod; donacija pako ostalih kraljeva prelazi od oca na sina; ako nema sinova, nasljeđuje ga stric i njegovo potomstvo; kad nema ovoga, donacija pripada kralju.«[2] Koloman je dakle za donaciju htio utvrditi linearno pravo nasljedstva. Međutim su donatari uspjeli da baštinsko pravo plemenštine protegnu i na donaciju, pa u XIII. v. prevladava plemenski princip i kod donacije. To je utvrdio čl. 4. od 1222., dekret od 1231., čl. 9. od 1267. i 32. od 1290. Kralj je izgubio svoj utjecaj na donaciju, i donatar je svojom donacijom raspolagao sasvim slobodno. Kraljevsko je pravo došlo do izražaja tek onda, kad nije bilo nijednoga muškog potomka roda, ili ako je donatar umro bez oporuke. U tom nas utvrđuje i onaj stavak Verbecija, koji veli: »Prije ovoga kralja (misli Ljudevita I.) svaki je barun, magnat, plemić i posjednik raspolagao svojim posjedom sasvim slobodno. Kraljevo je pravo došlo do izražaja samo onda, kad nije više bilo muškoga potomstva i kad je vlasnik umro bez oporuke«.[3]

---

[1] ... ut unusquisque dominetur propriorum sicut et donorum regis dum vivit, ac post eius vitam filii simili dominio succedant. Citiram zakonske članke po Corpis iuris, izdanje milenijsko.

[2] Possessiones quaelibet a rege. S Stephano datae humanae successionis qualibet contingant successores vel heredes. Possessio vero ab aliis regibus data de patre descendat ad filium, qui si defuerint, succedat germanus, cuius filii eciam post mortem illius non exheredantur. Germanus autem praedictus si non invenietur, hereditas regi deputetur.

[3] **Tripart. P. I, t. 64.**

Osim plemenskih ljudi i donatara, koji su bili jedini slobodni ljudi s političkim pravima, bilo je i lično slobodnih ljudi, ignobiles, koji nisu sjedili na svom, nego na tuđem posjedu, dakle na baštini, donaciji, gradskom ili kraljevom zemljištu. Oni su gospodaru za upotrebu zemljišta bili privatnopravno obvezani i nisu imali političkih ovlaštenja. Isprva su bili pod plemenskom, a kad je utvrđena kraljevska vlast, pod kraljevskom vlasti. Oni, koji su sjedili na kraljevskoj zemlji, zvali su se udvornici (udvornichi) i bavili su se ili obrađivanjem tla ili zanatom. Njima je upravljao comes udvornicorum, kasnije kraljev dvorski župan, comes curialis ili palatinus. Udvornika su imali i crkveni i svjetovni donatari, i oni su stajali pod zaštitom županijskog župana, reprezentanta kraljevske vlasti. I kralj i crkveni i svjetovni donatari naseljavali su na svojim dobrima i strane koloniste (hospites), koji su ili obrađivali zemlju ili se bavili zanatom i trgovanjem. I udvornici i hospites plaćali su za zaštitu lične slobode t. zv. liberos denarios, neke vrste glavarinu.[4]

Na gradskom zemljištu sjedili su još za plemenske organizacije neki rodovi, koji su po svoj prilici bili posadnici župskoga grada. To su gračani (iobagiones castri). Kako je u novoj organizaciji gradsko zemljište prešlo na kralja, gračani su zadržali svoj posjed i bili su obvezani na prezentnu vojničku službu u kraljevskoj vojsci. Među ignobiles oni su najodličniji (honestiores), jer ih odlikuje vojnička služba. To kazuje i latinizirano ime iobagio (job-ágy = bolji, odličniji). Od ovih gračana valja razlikovati one sjedioce na gradskom zemljištu, koji su dio toga zemljišta od kralja dobili na dar. Dok baština gračana prelazi na sav rod, za posjed donatarov vrijedi linearni princip nasljedstva.[5]

Na gradskoj su zemlji sjedili od davnine i gradukmeti (castrenses). Oni su za iskorišćivanje zemlje bili gradu privatnopravno obvezani (vigilias seu custodias servare, vineas et terras colere, aquam portare, onera et alia servitia consueta facere),[6] ali u tom su periodu poluslobodni ljudi. Posjed im je prelazio od oca na sina, a poslije izumrća na županijskoga župana, koji je tako milošću kraljevom postao sve imućniji donatar, posjedovni aristokrat. Milošću kraljevom gradukmet je mogao postati i gračanin, dakle lično slobodan čovjek.[7]

---

[4] Colomani regis Decretum I. c. 80. Liberi quique ac hospites *sicut Sclavi* vel ceteri extranei, qui in terris laborant aliorum, pro libertate tantum denarios dent.

[5] Fejer IV, 1, p. 234; IV, 3, p. 155; V, 2, p. 438. Wenzel III, 43. Hazai Okm. VI, p. 40 i Regestrum de Várad n. 248.

[6] XV, 276.

[7] Fejer II, 171; Wenzel I, 78.

Na baštinama, na donacijama, na gradskoj i kraljevskoj zemlji sjedili su i robovi (servi). Velika je razlika između antiknoga i sredovječnog roba. Dok antikni rob na latifundiju nije imao nikakove ekonomske samostalnosti i gospodar je u plantažnom gospodarstvu samovoljno i neograničeno iscrpljivao njegovu fizičku snagu, sredovječni je rob bio u povoljnijem položaju toliko, što se gospodarska produkcija odvijala pretežno u pojedinačnim gospodarstvima. Kad je rob dobio na obrađivanje česticu zemlje, došao je do neke ekonomske samostalnosti, koja se očitovala u vlastitom kućanstvu (mansio, mansus). Time se nije mnogo razlikovao od slobodnog seljaka. Razlika je bila samo u tome, što je slobodni seljak bio obvezan na utvrđene i odmjerene prestacije te je — isplativši terragium — mogao otići sa zemlje, dok to rob nije mogao učiniti, jer su i svi produkti bili gospodarevi. Utjecajem crkve položaj robova postaje snošljiviji. Dekreti Ladislava i Kolomana imaju već blažih odredaba za robove. Ladislav brani židovima da drže kršćanske robove, a Koloman dopušta trgovanje samo inozemnim robljem.[8] U XIII. v. ropstvo je još u punom jeku. Čini se, da ekonomsko iskorišćivanje ropstva nije bilo rentabilno.

Najprije su svoj položaj popravili robovi-seljaci. Oni su u XIII. v. već libertini adscripticii seu originarii glebae adherentes.[9] Imunizacija posjeda i razvitak vlasteoske jurisdikcije zbrisat će svaku razliku između slobodnog seljaka i roba.

Rob prestaje biti robom oslobođenjem (manumissio). Oslobođenje se vrši ili svjedočanstvom (cum testimonio)[10] ili izjavom (fassio) pred kaptolom ili konventom.[11] Oslobođenje je dvovrsno: puno ili ograničeno. Punim oslobođenjem rob prelazi u klasu ignobilis i može otići sa zemlje; ograničenim oslobođenjem rob postaje poluslobodan (libertinus), ali svejedno ostaje pod vlašću gospodara, koji ga može prodati, zamijeniti i testamentarno ostaviti. Cijena je libertina jedna marka.[12] U ovu grupu idu i dušnici (dusnici), robovi oslobođeni »na spas duše« (pro remedio animae) te predani crkvi ili konventu uz naročita podavanja.

Dok je tako do XII. v. veći dio državnog teritorija bilo gradsko i kraljevsko zemljište, u XIII. v. taj se omjer poremećuje toliko, da je za kralja Andrije II. već gotovo sve gradsko zemljište pretvoreno u donacije, a kraljevsko zemljište prešlo je u privatno vlasništvo. Pošto se baština (plemenština) diobama neprestano drobila, a donacija novim donacijama neprestano množila, razvio se s jedne strane

[8] Ladislai Decret I, c. 10; Colomani Decret I, c. 77 i II, c. 1.
[9] Knausz: Monum. Strigon I, 29; Wenzel II, 228 nota 16.
[10] S. Stephani Decret II, c. 17.
[11] Wenzel IV, 330.
[12] Zichy Codex I, 11.

srednji i mali posjed, a s druge strane veliki posjed. Jedni su bili srednji i niži plemići (nobiles), drugi moćna posjedovna aristokracija (primates, maiores natu, iobagiones regis po čl. 10. i 30. od 1222.). Prvobitno jednakopravni politički ovlaštenici pocijepali su se u dva dijela.

U razvitku posjedovne aristokracije od odlučnog su značenja tri faktora: imunitet, vojnička i fiskalna ovlaštenja. Najprije su imunizirana crkvena dobra, jer je do XIII. v. crkva jedini veleposjednik. Opat i opatija na Panonskom humku (1001.) i opatija u Pécsváradu (1015.) dobili su na svojim posjedima civilnu jurisdikciju, a kriminalnu je sudbenost zadržao kralj.[13] U XIII. v. imuniziraju se i svjetovni veleposjedi, pa vlasnici veleposjeda dobivaju jurisdikciju nad svim ljudima, koji sjede na njihovu posjedu, i oni postaju prava vlastela, dok kralju za neko vrijeme još ostaje zalazina (ius descensus).[14] Privilegijem prelaze na vlastelu i vojnička ovlaštenja. Kad je kralj Bela poslije tatarske provale mnogim plemićima dopustio, da svoj aedificium (drvenu zgradu) pretvore u utvrđenu kuriju (curiam suam ... ex operibus ligneis ... ad modum fortalitii construendi), dobili su oni vojnička ovlaštenja, jer je utvrdu valjalo snabdjeti i posadom.[15] Tu vojsku nisu upotrebljavali samo u državne, nego i u privatne svrhe, i vlasteoski se Burg često izvrgao u Zwingburg. Vlastela su u svoju vojsku isprva uzimali ljude sa svoga posjeda, koje bi opraštali od daća i podavanja (iobagiones exercituantes). Kasnije su u vojsku primali i članove razbijenih plemenskih rodova i siromašne plemiće (nobiles iobagiones). Član 23. od 1298. dopušta, da plemići mogu služiti, kome god hoće (quod nobiles servire valeant quibuscunque voluerint sua spontanea voluntate), ali ujedno brani, da velikaš sili plemića da mu služi (37. od 1298.).[16] Isto su tako na vlastelina prešla i mnoga fiskalna ovlaštenja (iura regalia minora).[17]

Ovim svojim ovlaštenjima posjedovna je aristokracija uskoro postala tako moćna, da je redom gutala slobodne ljude na svom posjedu, podvrgnula svojoj vlasti slabije susjede, a zaprijetila i samoj kraljevskoj vlasti. Reakcija, koja se pojavila, našla je svoj izlaz u savezu kralja sa srednjim i nižim plemstvom, a svoj odjek u Zlatnoj buli 1222., u dekretu 1231. i 1290. Član 16. od 1222. brani kralju

[13] Karácsonyi, Sz. István Király oklevelei, p. 148 i 82. »In civili autem causa nulli liceat iudicare praeter abbatem, nisi forte pro qua sanguis effundi-debeat«.
[14] Endlicher, p. 392, 484, 500. Fejer IV, 3, p. 33. Knausz I., p. 212. Hazai Okm. IV, 119.
[15] Fejer IV, 2, p. 124, V, 1, p. 50, 380. Wenzel I, 194.
[16] Kovachich, Sylloge, p. 38. Endlicher p. 637.
[17] Fejer IV, 3, p. 397. Endlicher p. 493—496, 553, 528, 626. kao i član 21. i 23. od 1290.

da čitave županije i javne službe daje u nasljedstvo (integros comitatus vel dignitates in praedia seu possessiones perpetuo dare); član 4. od 1290. brani velikašima da svoje javne službe daju u zakup (nec eciam barones suas dignitates in certa quantitate pecunie locare); član 19. od 1222. osobito ističe, da gračani i strani kolonisti imaju ostati u svojim dotadašnjim pravima (iobagiones castrorum teneantur secundum libertatem a s. rege Stephano institutam; similiter et hospites cuiuscunque nationis secundum libertatem ab initio eis concessam teneantur). Naročito je istaknuta jednakopravnost svih plemića, koja se sastoji u ličnoj slobodi, u podložnosti kraljevu sudu, u nazočnosti kod kraljeva suda u St. Biogradu, u slobodi posjeda, u vojnoj dužnosti i u pravu otpora (ius resistendi).

Ali i mimo sve zakonsko isticanje postojeći se socijalni poredak nije mogao održati. Rušili su ga sami kraljevi. Najprije nestaje plemenskih gračana, koji su, dobivši svoju baštinu u puno vlasništvo, gradsko zemljište pretvorili u plemićki posjed i sami prešli u redove plemstva.[18] Ako je grad postao slobodnom općinom, gračani su postali varošani; ako je donacijom prešao u privatne ruke, oni su postali vlasteoski podanici. Dekret od 1298. već ne zna za gračane. Isto tako nestaju gradukmeti i udvornici. Jedni su postali ili varošani ili podanici, dok su strani kolonisti oko grada ili u gradu postali jezgra varošana.

3. INFEODACIJA I STALEŠKA ORGANIZACIJA

a) Plemstvo

Za plemenske je organizacije plemenština jedini objekt vlasnosti. Arpadovci su stvorili drugi objekt vlasničkog instituta, donaciju. Plemenština je imala svoj osnov u plemenu, donacija svoj izvor u kraljevu pravu (ius regium). Dok plemenština prelazi na pleme, jer automatski djeluje nasljedstvo po krvi, i pojedini član plemena bez privole roda ne može slobodno raspolagati baštinom, kod donacije je slobodno raspolaganje a priori ograničeno kraljevim pravom, a kad izumre akvizitorova linija, donacija prelazi na kralja. Donatar se slobodno koristio donacijom. Imao je pravo na sve zemaljske produkte, na lov, ribarenje i meljavu. Imunizacijom posjeda donatar je stekao oprost od unutrašnje carine, dobio je sajamsko

[18] Fejer II, 308, III, 1, p. 197. Stereotipna formula glasi: Eosdem cum omnibus terris ipsorum, quas in iobagionatu dicti castri pure et sincere eximentes, in cetum et numerum serviencium nostrorum regalium duximus transferendos, volentes et instituentes, ut de cetero non inter iobagiones castri sed inter sevientes regales computentur, exercituantes sub nostro vexillo more nobilium eorundem. — Wenzel IV, p. 49.

pravo i razna fiskalna ovlaštenja. Donacija je u XIII. v. već toliko premašila plemenštinu, da je gotovo sav slobodni posjed postao ovisan o kralju. Ipak su donatari bili toliko moćni, da su principe plemenskog nasljedstva primijenili i na donaciju.[1]

Protiv toga principa kraljevi se bune i hoće da ojačaju svoje pravo i nad donacijom i nad plemenštinom. Kraljevsko je pravo prvi pokušao ojačati Karlo I. Anžuvinac, kad je g. 1324. izdao odredbu: »nemo nobilium suas haereditarias possessiones absque regio consensu vel filii sui ciuquam conferendi de iure et cosvetudine regni nostri requirente nequit habere facultatem.«[2] G. 1332. uveo je institut prefekcije (praefectio in — [masculinum] — haeredem), prema kome je kralj u određenom slučaju baštinu mogao prenijeti i na žensku lozu.[3] Taj je institut nesumnjivo bio uperen protiv plemenskog principa nasljedstva.

Ovo samovoljno isticanje kraljevske vlasti, kao i neprestano jačanje posjedovne aristokracije izazvali su u čitavom plemstvu živu želju, da se kraljevsko pravo točno odredi. Ta je želja ispunjena za Ljudevita I. Kad se povratio iz napuljske vojne, u kojoj ga je plemstvo izdašno pomagalo, htio je da to plemstvo i nagradi. Zato je dekretom od 1351. potvrdio Andrijinu Zlatnu bulu osim člana 4. Mjesto toga člana stavio je (Praefacio decreti 1351., § 11.) novi, prema kojem ni jedan plemić nije ni inter vivos ni mortis causa mogao slobodno raspolagati svojim posjedom. U nedostatku muških descendenata posjed prelazi na pokrajnu lozu i ostaje u vlasti roda, dok god postoji i jedan muški član. Pošto izumre čitav rod, posjed prelazi na kralja.[4]

U pravnoj se historiji ova Ljudevitova odredba zove aviciteteni zakon. Tim se zakonom plemenski princip nasljedstva protegnuo i na donaciju, a kralju je osigurano pravo i na plemenštinu i na donaciju. Tada je nestalo svake razlike između plemenštine i donacije, pa jedna i druga vrijedi kao slobodan posjed. Infeodacija je time završena, a iskonstruirana je i teorija o pravima svete krune,

[1] »Cum possessiones ab antiquo collatae pro haereditatibus habeantur«. Kovachich, Supplementum I., p. 235.

[2] Fejer VIII, 3, p. 619.

[3] Fejer VIII, 3, p. 595. »... dominam Margaretham filiam... Ladislai... de speciali Maiestatis nostrae gratia et plenitudine regiae potestatis ac magnificentia principali in verum constituimus haeredem. Drugi primjer Fejer IX, 2, p. 206.

[4] Excepto dummodo uno articulo praenotato de eodem privilegio excluso eo videlicet: »quod nobiles homines sine haerede descendentes possint et queant ecclesiis vel aliis quibus volunt in vita vel in morte dare et legare possessiones eorum vendere vel alienare.« Item ad ista facienda *nullam penitus habeant facultatem, sed inter fratres proximos et in generationes eorundem ipsorum possessiones de iure et legitime, pure et simpliciter, absque contradictione aliquali devolvantur.*

prema kojoj svaki posjed ima svoj izvor i korijen (radix) u svetoj kruni. Rod (=descendencija) donatarov ima na svoj posjed radikalno pravo, koje izvire iz svete krune sve dotle, dok god postoji i jedan član roda, a pošto izumre čitav rod, posjed se vraća iskonskom izvoru, kruni. Taj je zakon ostao na snazi sve do prve pole XIX. v., kada je ukinut članom 15. od 1848.

Izjednačenjem plemenštine i donacije izjednačeno je i plemstvo. To je utvrdio član 11. od 1351.: »Annuimus ut universi veri nobiles sub una eademque libertate gratulentur.« To je kodificirao i Verbeci riječima: »S v i p r e l a t i, b a r u n i, v e l i k a š i i p l e m i ć i U g a r s k e i m a j u p o s v o m p l e m s t v u i p o s j e d u j e d n a k e s l o b o š t i n e... n i t k o n e m a n i v e ć a n i m a n j a p r a v a... z a s v e v r i j e d i j e d a n z a k o n i j e d n o p r a v o... Jedina je razlika, što prelati i baruni imaju homagij veći nego drugi plemići, ali ne radi nekih većih sloboština, nego samo radi svoje časti i službe.«[5]

Premda je novim avicitetnim zakonom, koji je posjed povezao s rodom, zagarantirana sigurnost nižem plemstvu, opet se njime nije moglo zaustaviti ekonomsko i političko jačanje moćne posjedničke aristokracije. Kako su javnopravne dužnosti i ovlaštenja, pa vojnička i sudbena vlast sve više sraščivali s posjedom, veleposjednici su u stvari postali odličniji članovi svete krune i stekli jači utjecaj na javni život. U XVI. v. posjedovna će se aristokracija na saborima izlučivati iz redova plemstva i stvarati g r u p u m a g n a t a. Dekret 1. od 1608. samo je potvrdio gotovu činjenicu, i magnatski je stalež legalno utvrđen.

U stalež magnata ili visokog plemstva ušli su p r e l a t i (biskupi i nadbiskupi, infulirani prepošti i opati, prior vranski) i d r ž a v n i v i s o k i d o s t o j a n s t v e n i c i (palatin, dvorski sudac, hrvatski ban, erdeljski vojvoda, sikulski župan, severinski i mačvanski ban, srpski despot, tavernik, temeški i požunski župan, pa kraljevi i kraljičini dvorski službenici). Svi ovi imaju homagij od 100 maraka srebra (t. j. 400 for.), a prisega im vrijedi kao prisega desetorice plemića (ius decem personarum, t. j. 40 for.).[6] U XVI. v. javljaju se i naslovi, kojima se označuju viši socijalni položaji (knez, grof, barun). Posebnu grupu velikaša činili su b a r o n e s ili d o m i n i b a n d e r i a t i (te nazive nabraja Žigmundov Banderiale Regestrum od 1433.), koji su bili obvezani da opreme potpun banderij (veri barones regni).[7]

Iako je Ljudevitovim zakonom plemstvo izjednačeno (una eademque nobilitas), opet je u samom plemstvu postojala razlika. Kako je

[5] Tripart. P. I, t. 2.
[6] Tripart. P. I, t. 93.
[7] Kovachich, Suplementum I, p. 424 i čl. 21. od 1492., 22. od 1498.

svaki plemić morao vršiti javnopravne funkcije (o svom trošku polaziti na vojnu, dolaziti na sabore i županijske skupštine, vršiti državne i županijske službe), a to je bilo skopčano sa znatnim troškovima, mogao je to ispuniti samo onaj plemić, koji je imao v e ć i p o s j e d (n o b i l e s b e n e p o s s e s i o n a t i). U tu kategoriju išao je po članu 45. od 1447. svaki onaj, koji je imao najmanje 20 selišta (sesija), i taj je morao lično dolaziti na sabor. Nejasan i neodređen položaj u samom plemstvu imali su j e d n o s e l c i (n o b i l i s u n i u s s e s s i o n i s, c u r i a, c u r i a l i s t a), koji su sami, bez podanika, obrađivali svoj posjed i po deset njih zajedno slali jednog ablegata na sabor (1. od 1498.). Legislativa ih često izjednačuje s podanicima. Kad je Karlo I. komorsku dobit (lucrum camerae) pretvorio u redovan porez, moraju ga jednoselci plaćati, jer nemaju podanika, na koje bi svalili daću. Po tome su ih stali nazivati n o b i l e s t a x a t i, t a x a l i s t a e (3 od 1507., 25 od 1538., 29 od 1542., 6 od 1546., 25 od 1548., 5 od 1595., 10 od 1596., 15 od 1598., 7 od 1599., 15 od 1608., 44 od 1622. i 15 od 1638.). Kako se plaćanje poreza ne može dovesti u sklad s plemićkom slobodom, postalo im je suspektno i plemstvo (28 od 1439., 50 od 1492.).

Kad je uveden banderijalni sistem, vojnička je dužnost svjetovne i duhovne gospode dovela do novog instituta, do instituta p r e d i j a l a c a. Iako se predijalci javljaju već za Bele III., poslije tatarske provale,[8] zapravo su se razvili u XIV. v., kad su gospoda kralju morala davati svoje banderije. Isprva su vlastela u banderij uvršćivala ljude sa svoga posjeda i opraštala ih od svakog podavanja (nobiles iobagiones). Uskoro su u čete primali i siromašne plemiće, koji su živjeli na vlasteoskom dvoru kao družina (familiares). Nekima je vlastelin dao u nasljedstvo komad zemlje (praedium) s obvezom, da mu vojnički služe. Tako su nastali p r a e d i a l e s, p r e d i j a l i s t i. Nisu bili veri nobiles, ali ipak su slobodni od podaničkih daća i podavanja. Predijalaca su imala i crkvena i svjetovna vlastela (3 od 1435. I.). Svjetovnih predijalaca nestaje poslije mohačke katastrofe, i tada ostaju samo crkveni predijalci. — Sve do prve pole XIX. v. predijalce ima ostrogonski nadbiskup, đurski biskup i kaptol, opat na Panonskom humku i zagrebački biskup. Patentom od 3. veljače 1853. dokinuti su predijalci. Homagij i prisega bila im je kao i u plemića (14 od 1567., 63 od 1741.). Ratnu daću sad plaćaju, sad ne plaćaju (14 od 1567., 26 od 1647.), a županijske su takse plaćali oduvijek (26 od 1637.) — U tu grupu idu banderijalci, slobodnjaci, egzemcionalisti i sl.

Plemstvo je bilo nasljedno. Djeca plemenitih roditelja također su plemenita.« Ex nobili patre et ignobili matre filii procreati recti

[8] Fejer VII, 5, p. 515. Biskup zagrebački podjeljuje predij 1293. »more et consvetudine praedialium nostrorum aliorum serviciis debitis in eadem consvetis«.

et veri nobiles censentur« — veli Verbeci (P. I. t. 6.). Plemstvo se dakle stječe r o d o m. Stječe se i n o b i l i t a c i j o m po kralju. Kralj pojedincu daruje zemljište i diže ga u red plemstva. Kasnije to čini bez dara, jednostavnim p l e m i ć k i m l i s t o m (littera nobilitaris). To su a r m a l i s t i, koji su kao dar dobili p l e m i ć k i g r b (littera armalis). Oni su plemići »quoad personam« i moraju poći na insurekciju. Ako drže podaničku zemlju, podvrgnuti su svim obvezama te zemlje (devetina, crkvena desetina, županijska taksa) kao i ostali plemići bez posjeda (17 od 1649.). Marija Terezija oslobodila je doživotno svih taksa one armaliste, koji su sudjelovali u austrijskom nasljednom ratu (19 od 1751.). Plemstvo se stječe i a d o p c i j o m.

Uz nasljedno plemstvo postoji i l i č n o p l e m s t v o, i to kod katoličkog svećenstva. Plemkinja udata za neplemića ostaje plemkinja, ali joj djeca nisu plemenita. Neplemkinja udata za plemića dobiva lično plemstvo i ima sva plemićka prerogativa. K o l e k t i v n o p l e m s t v o dobile su stare plemenske župe (Turopolje, Draganić).

Po Verbeciju je plemstvo u političkom smislu n a r o d (populus), a svi ostali čine p u k (plebs).

Plemstvo je jedini politički ovlaštenik, i njegova je prerogativa Verbeci sažeo u četiri glavne točke:

1. ima pravo na ličnu slobodu, koju je zagarantirala već Andrijina Zlatna bula;

2. stoji neposredno pod vlašću svete krune i nije podložno nikakvoj drugoj vlasti osim kraljevskoj;

3. slobodno je od javnih i privatnih daća i prestacija, a sa svojim se posjedom koristi neograničeno (iura possessionaria); ne plaća državni porez, carinu i tridesetinu; obvezano je samo na insurekciju (16 od 1557., 58 od 1618., 46 od 1635., 44 od 1638., 8 od 1715., 14 i 92 od 1723.). Ako plemić ima posjed u gradu, plaća gradski porez (10 od 1405-III.), 62 od 1563., 12 od 1608.). Drži li zemljište ili vinograd, daje sve daće vezane uz to zemljište (69 od 1563.). Kad je člankom 8 od 1715. uvedena stalna vojska, a dokinuta feudalna i portalna milicija, ostala je na plemstvu samo vojna služba za insurekcije;

4. g. 1222. dobili su ius resistendi, a to je pravo dokinuto na saboru g. 1687.

Osim ovih prerogativa, koje je Verbeci nabrojio, valja spomenuti i v l a s t e o s k u j u r i s d i k c i j u, po kojoj je plemić, vlasnik posjeda, postao ujedno i gospodar zemljišta. Kao vlastelin bio je sudac svojim podanicima u civilnim i manjim kriminalnim stvarima. Neki su dobili i punu kriminalnu sudbenost (ius gladii). Ovakva se vlastela zvala l i b e r i c o m i t e s (5 od 1405.—I., 19 od 1495., Tripart., P. III., 25, 26, 28, 32).

Plemićka su se prerogativa zbog nekih zločina mogla i izgubiti.

b) Građanstvo

U tom se periodu razvio i građanski stalež. Instituciju grada poznaje već plemenska organizacija. Oko župskog (oppidum) i županijskoga grada (castrum) ili u kojoj znatnijoj vasi (villa) naselili su se strani k o l o n i s t i (hospites) bilo kao seljaci, ili kao zanatlije, ili kao trgovci. Kralj bi im zaštitio posjed i izbor suca (villicus, maior villae, iudex civitatis, rihtar), izuzeo bi ih od župske i županijske jurisdikcije, oslobodio unutrašnje carine i podijelio im sajamsko pravo. Za ova ovlaštenja plaćali su kralju zemljarinu (terragium), pojedinačno (singilativno) ili zajednički (paušalno), davali u kraljevsku vojsku određeni broj vojnika (10, 12), a od toga ih je kralj mogao i oprostiti (Križevčani). Oslobođenje od carine (tributum) i sajamsko pravo (ius nundinale) kao da su bili najznačajniji momenti u razvoju grada i gradskog blagostanja. Za sajma se kompetencija varoškog suca protegla na sve domaće i strane sajmare (vašardžije), i njegova je jurisdikcija postala javnopravna uredba nad čitavim gradskim teritorijem, koji je bio izuzet od županijske vlasti i podložen direktno kralju. Tako su nastale s l o b o d n e o p ć i n e (libera villa, burgum, castrum, civitas). — U XIV. v. dobili su svi općinari kolektivno plemstvo, i gradska je općina postala »u n a p e r s o n a n o b i l i s«, pa je kao takva član svete krune. Iako su stanovnici grada plemeniti, opet se građani razlikuju od plemića, jer nemaju plemićke sloboštine. Građani su obvezani na neka podavanja, na koja plemić nije obvezan; gradovi su »bona et peculia regni Coronae« (čl. 3 od 1514.), a plemićka je zemlja slobodna. Građanska prava nisu identična s plemićkim pravima. Premda građanin u okviru gradskog teritorija uživa ista prava kao i plemić u granicama države, izvan gradskog teritorija građanin nije plemić. U gradu ima ličnu slobodu i podvlašten je samo gradskom sudu, od kojega ide priziv na tavernikalni ili personalni sud (11 od 1405.—II., 33 od 1500., 28 od 1630., 83 od 1647.), ima homagij kao i plemić (200 f), ali mu prisega izvan grada vrijedi samo kao prisega podanika, t. j. jednu forintu, dok plemićka vrijedi četiri forinte. U unutrašnjem prometu građanin je — kao i plemić — oprošten od carine (tributum, telonium i naulum), a kod robe, uvezene za vlastitu potrebu, oprošten je i od tridesetine (tricesima).

Gradsko je pravo dvovrsno: a) pravo grada i b) pravo pojedinca. Tko se god naseli u gradu i stekne kuću i zemljište, postaje dionikom gradske slobode. Tako nastaje migracija sa sela u grad. Vlastelin ne može svom podaniku zapriječiti migraciju u grad, ako je ispunio sve obveze i platio zemljarinu (terragium). — Jedino statut grada Križevca brani, da se kao građani primaju kunovnjaci (marturinarii).[9] Svi su građani pred zakonom jednaki i svi čine c o m m u n i t a s c i-

[9] Fejer IV, 2, p. 165.

vium. Ta je communitas u XIV. v., imunizirana kao i plemićko dobro. Jurisdikciju vrši vijeće (magistratus) složeno od sudaca (iudex civitatis) i 10—12 prisežnika (jurati), koji su birani na godinu dana. Kompetencija mu je: nadzirati obrtnike i trgovce, vršiti dužnosti sajamskog redarstva, kontrolirati mjere i utege; bdjeti nad izmjenom novca, ubirati kraljevski porez (terragium i munera) i crkvenu desetinu, kao i daće za pokriće vlastitih potreba općine.[10]

Sve ove daće podmiruju zajednički svi građani razmjerno prema svom imutku. Oni su punopravni građani i uneseni su u popis građana. Pojedinac se može građanstva i odreći, a zbog zločina može ga i izgubiti.

[10] Király J., Pozsony város joga a középkorban. Izd. madžarske akademije. Budapest 1894, p. 45.

c) Seljaštvo

Dok je novo doba točno izgradilo javnopravni položaj plemstva i građanstva, seljaštvo je sliveno u stalež podanički ili kmetski.[1] Taj se proces nije izvršio odjedamput.

Primarni je elemenat u kmetskom institutu svakako rob. Nijedan rob nije slobodan, nije svoj pojedinac, on je ratni ili na pljački zatečeni zarobljenik; ali rob je i svaki onaj, koji trideset godina sjedi na zemljištu uz obvezu, da će biti rob, i koji se znalice i hotice dao u ropstvo. U slobodi rođeni rob je ascriptitius, u ropstvu rođeni originarius. Dok je gospodar jednoga uzeo u ličnu službu, drugoga je kao seljaka naselio na zemljištu. Gospodar je dijelio posjed u manje čestice, koje je davao u obrađivanje robovskoj obitelji.

Ma kako velik broj robova imao gospodar, opet mu je nedostajalo fizičke snage, i velike su površine zemljišta ostajale neobrađene i puste. Zato je nastojao, da na posjed naseli i slobodnog seljaka, dobrovoljnog kolona. S tim je slobodnim seljakom, članom razbijenog bratstva, roda, zadruge, ili sa strancem, gospodar morao sklopiti ili trajni ili privremeni ugovor. Kod trajnog je ugovora slobodni seljak dobio svoju baštinu i mogao je da osnuje zadrugu; kod privremenog je ugovora mogao slobodno napustiti česticu, kad mine vrijeme, za koje je ugovor sklopio.

Ali ekonomski su interesi bili jači od slobode slobodnjakove. Da zadrži radnu snagu, gospodar je morao podvlastiti i slobodnjaka, ograničiti mu slobodu kretanja, sniziti ga do roba. Kako ponajviše prevladava pojam gospodske vlasti (potestas dominica), pomalo iskrsava i princip, da je gospodar zemlje (dominus terrae) ujedno i vlasnik svakog selišta na posjedu (dominus fundi), vlastelin.

Dominus terrae postojao je i prije same kolonizacije zemljišta. Gospodar bi s dopuštenjem ili mimo dopuštenje kraljevo na svom posjedu naselio kolone, koji su isprva imali t. zv. izvedeni posjed. Za iskorišćivanje zemljišta koloni bi vlastelinu bili obvezani za neke daće u novcu (terragium, census) i prirodu (proventus terragii), pa na prestacije u fizičkoj snazi, roboti, što ju je tražio za obrađivanje njemu potrebnog zemljišta. Gospodar bi ih sa svoje

[1] Glavni su mi izvori za ovu i iduće glave bili: *Acta registrata, Acta politico-miscelanea*, a osobito *Protocholla urbarialia* iz arkiva županije verovitičke, artikuli saborski i slijedeća stručna literatura:

Acsády J.: A jobágyság története, Budapest 1906.

C. Grünberg: Die Bauernbefreiung u. die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren u. Schlesien, Leipzig 1893—94; od istoga: Die Grundentlastung, Wien 1899; Separat-Abdruck iz Geschichte der oest. Land-u. Forstwirtschaft u. ihrer Industrien 1848—1898; — od istoga: Louis Blanc, Wien 1917.

G. Hanssen: Die Auflösung der Leibeigenschaft u. die Umgestaltung der gutsherrlich-bäuerlischen Verhältnisse in den Herzogenthümern Schleswig u. Holstein, St. Petersburg 1861.

K. Kadlec: Verböczyevo Tripartitum a soukromné právo uherské i chorvatské šlechty v něm obsažene, Praha 1902.

J. Kaizl: Lid selský, jeho poroba a vymaněčni vč zemich českých, »Naše doba« III, 1895.

J. Kiraly: Robot és dezsma, Budapest 1904.

G. F. Knapp: Die Bauernbefreiung u. der Ursprung der freien Landarbeiter in den älteren Theilen Preussens, Leipzig 1887.

Kowalewsky M.: Die ekonomische Entwicklung Europas bis zum Beginn der kapitalistischen Wirtschaftsform. I—IX. Berlin 1901—11.

Lopašić R.: Hrvatski urbari, Zagreb 1894.

Mailath J.: Studien über die Landarbeiterfrage in Ungarn (uvod), Leipzig-Wien 1905.

Marki S.: Dozsa György és forradalma, Budapest 1883.

Mell A.: Anfänge der Bauernbefreiung in Steiermark unter Maria Theresia u. Josef II., Graz 1901.

Oszláy F.: A horvát jobágyság 1500—1650, Szakolcza 1910.

Redlich J.: Leibeigenschaft u. Bauernbefreiung in Oesterreich, Zeitschrift für Social- u. Wirtschaftsgeschichte III, Wien 1895.

Tagányi K. A földközösseg története u »Magyar gazdaságtörténeti Szemle«, Budapest 1894.

Thallóczy L.: A kamara haszna, Budapest 1904.

Tárczay E. A jobbágyság története Horvátországban 1650—1848, Budapest 1913.

Warszavsky M. G.: Die Entwicklung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse in Polen, Zürich-Leipzig 1914.

Wenzel G.: Magyarország mezögazdásagának története, Budapest 1887.

strane zastupao, zaštićivao i branio, a koloni bi mu prinosili d a r o v e (munera). Kako je gospodar isprva sam iskorišćivao upravo neznatan dio svoga posjeda, za njega je vrijedila ona »... er säte nicht, doch erntete er«, on nije prenapeo radnu snagu seljaka, koji u XII., XIII. i XIV. v. daje samo po nekoliko dana robote (servitia rusticalia) na godinu i snošljive daće u n o v c u (12—24 banovca kunovine po sesiji) i p r i r o d u (cibriones-acones od vinograda, capetiae-cubili od žitarica, census porcorum od svinja), pa d a r o v e (munera, munera strenalia, tria munera). Seljačke obveze popisane su u u r b a r i m a (cistercitske opatije u Topuskom 1211./13., zagrebačkog kaptola 1334.—52., pavlinskog samostana u Strezi 1477. i dr.). — Obveze nisu bile svagdje jednake. Prevladavala je lokalna navada (iuxta loci consvetudinem).

Od XIV. v. u XV. v. ovi su se odnosi poremetili pod utjecajem reformiranog vojničkog sistema (banderijalna vojska, formiranje stalnih četa opremljenih ognjenim oružjem). Pošto su gospoda stavila kralju na dispoziciju svoje utvrde i gradove i obvezala se na banderijalnu vojnu službu, kraljevi su sa svoje strane ograničili banderijalnu vojnu službu, kraljevi su sa svoje strane ograničili s l o b o d u k r e t a n j a njihovih seljaka (1342.), osigurali gospodi d e v e t i n u (1351.) i podijelili im j u r i s d i k c i j u nad seljacima (1397.). Sve ove odredbe bile su od snažna utjecaja za dalji razvitak seljaka. Od osobitog je značenja bila j u r i s d i k c i j a. Dok je ona prije bila više manje izuzetna pojava, vezana uz naročit privilegij, odsad ona postaje pravnom pertinencijom i bitnim kriterijem slobodnog posjeda. Ovaj svoj javnopravni položaj iskoristio je gospodar u ekonomske svrhe. Svaki onaj, koji je sjedio na gospodarovu zemljištu, došao je ipso facto pod njegovu jurisdikciju. S a d a j e u t v r đ e n o n a č e l o, d a j e d o m i n u s t e r r a e u j e d n o i d o m i n u s f u n d i.

I jedno je i drugo određen oblik ekonomske eksploatacije. Dok Nijemci za to imaju dva jasno determinirana pojma, Grundherr i Gutsherr ili Grundherrschaft i Gutsherrschaft, naša pravna terminologija te distinkcije ne poznaje. Glavna je oznaka t e r r a e d o m i n i u m (Grundherrschaft) ovo: primarno su vrelo prihoda daće u novcu i prirodu, što ih daju seljaci, koji sjede na česticama posjeda; sam vlastelin ne producira iznad kućne potrebe; premaši li produkcija potrebu, višak dolazi na trg samo kao v i š a k, a n i k a k o k a o t r g o v i n s k i o b j e k t; njegovo je dakle gospodarenje od sekundarnog značenja. Drugačije radi d o m i n u s f u n d i (Gutsherr). — Kada je pred vatrenim oružjem pomalo stalo uzmicati viteštvo, pa kad je konjička banderijalna vojska počela gubiti prvobitnu važnost, gospodar-vojnik stao se vraćati na svoje imanje, posvetio se ekonomiji i postao gospodar-ekonom. Kao gospodar-ekonom morao je proširiti svoju ekonomiju, zemljište oko dvora (d o m i n i k a l n o z e m l j i š t e), a l o d i j. Kako je sve ostalo zemljište bilo podijeljeno u zadružne i inokosne seljačke čestice (r u s t i k a l n o z e m l j i š t e), proširenje je alodija uz pitanje prostornosti postalo i pravno pitanje. Proširenje je alodija išlo u dva pravca: a) da su se alodiju pripojile šume, pašnjaci, ribnjaci i sve puste i neobrađene čestice i b) da je zadirao u seljačke čestice. Dok je proširenje alodija u prvom pravcu bilo sasvim zakonito, proširenje je u drugom pravcu nosilo u sebi karakter nezakonitosti, jer je valjalo ili oslabiti posjedovna prava seljaka — starosjedilaca ili seljaka jednostavno odbiti sa zemljišta. Snizivši seljaka na privremenog posjednika, spahija ga je najprije učinio ovisnim o alodiju, koji je uskoro kao pauk obuhvatio kmetove čestice. To je spahiji olakšalo da riješi i drugi problem, odakle da namakne potrebnu radnu snagu za alodij. Prestacije, što ih je seljak dosada davao gospodaru, ne dostaju; ne dostaju u onom omjeru, u kojem se širio alodij, a umanjio broj seljačkih čestica. Kako je riješio prvi problem, riješit će i drugi. Čestice je jednostavno otimao, a sa seoskog kućišta dotjerivao radnike. Gruba sila jača je od seljačkog prava. Gospodar je tako postao veleposjednik, kome je primarno vrelo prihoda vlastita ekonomija, koji **p r o d u c i r a n a v e l i k o, z a t r g.**

Seljaku su preostala dva defanzivna sredstva: **i l e g a l n o,** da traži oduška u pobunama, i l e g a l n o, da se ili a) posluži svojim pravom l i b e r o m i g r a c i j e i ostavi česticu, ili b) da se ušanči u zadružnom kućanstvu, pa da s većim brojem i marve i radne snage lakše udovolji povećanoj manualnoj i jugalnoj prestaciji, što je samo išlo u račun gospodaru. Iako su s vremenom mnoge iskonske baštine (zadruge) razbijene, sada su, ponovo ojačane, ne samo podnijele ekonomsku krizu, nego su se održale i pod Turcima, i u granici, i u provincijalu sve do naših dana.

Državna je vlast puna dva vijeka u vlastitom interesu zaštićivala seljakovu m i g r a c i j u (čl. 72 od 1298., 18 od 1351., 6 od 1405. I., 14., 15., 16. od 1405. II., 15. od 1458., 11. od 1468., 16. od 1471., 14. od 1474., 39. od 1486.). Da seljaka svakako zadrži na zemljištu, gospodar ga je gledao udobrovoljiti kojekakvim ovlaštenjima. Dao mu je pravo drvarije, paše i žirovine po šumama, dopuštao lov i ribarenje, uveo vašare, oslobodio ga skelarine, maltarine i carine, a na neke seljačke općine prenio je i dio svoje jurisdikcionalne vlasti. Kad sve te mjere nisu koristile, i kad su seljaci i dalje ostavljali čestice, gospodar je upotrebio sav svoj politički ugled, da liberomigraciju ograniči. To mu je uspjelo čl. 90. i 93. od 1492. i 18. od 1495. Poslije

krvava seljačkog ustanka g. 1514. liberomigracija je sasvim ukinuta i čl. 14. od 1514. dekretira: »Od toga časa gube svi seljaci, gdje god boravili u državi, liberomigraciju, i svojoj su vlasteli podvlašćeni u punom i trajnom kmetstvu — Amodo deinceps universi rustici in hoc regno ubilibet residentes, amissa libertate eorum, qua de loco in locum recedendi habeant facultatem, dominis ipsorum terrestribus mera et perpetua rusticitate sint subjecti«. Sada je seljak bio privezan uz grudu, na kojoj je sjedio, postao je nasljedni kmet, a gospodar nasljedni vlastelin. Taj je odnos Verbeci formulirao riječima: »Rusticus praeter laboris mercedem et praemium in terris domini sui quantum ad perpetuitatem nil iuris habet, sed totius terrae proprietas ad dominum terrestrem spectat et pertinet«. — (P. III., t. 30.).

Dekret od g. 1514. regulirao je i kmetska podavanja. Sesionalni kmet i inkvilin plaćao je stotinu denara zemljarine u dva obroka (čl. 22.), u ime darova prinosio je u godini dva pileta, dvije guske (o Duhovima i Martinju) i utovljeno krme (o Božiću) uz druge uobičajene doprinose (čl. 17., 19., 20.), a u ime robote davao je jedan čitav dan sedmično (čl. 16.). Desetinu je odsada davao od svih plodina (de omnibus terrae nascentiis), bilo da se žanju ili kose (sive metantur sive falcentur). Prelat i vlastelin uzimao bi po jedan snop (manipulum, capetium), a osam je ostajalo kmetu. Desetinu sada daju i seljaci na kraljevskim dobrima (čl. 23.), kao i naseljenici (hospites). Uvedeni su i gratuiti labores, javne robote, što su ih kmetovi davali kod gradnje i utvrđivanja gradova, kod dovoza živeža i bojnih sprava vojsci i koješta slično, što je toliko iscrplo kmeta, da mu »osim tijela isprebijana batinama ništa drugo nije ostalo« — »nihil praeter nudum corpus, illudque diris affectum verberibus miserae plebi relinquitur« (35. od 1536.). Uza sve to davao je i izvanrednu ratnu daću (subsidium), a nesretnici na granici plaćali su i Turčinu i kršćaninu. Član 18. od 1514. branio je kmetu nositi oružje. Nova regulacija (čl. 33. od 1548.) ni u čemu nije olakšala bijedno stanje kmetovo, kao što nije mnogo vrijedilo ni sniženje robote na četrdeset dana (11. od 1553.). Tako je plemstvo iznijelo punu pobjedu svojih načela i u svojoj opojenosti skovalo krilaticu: Rustica gens, optima flens, pessima ridens.

Međutim se ubrzo pokazalo, da je ukidanje liberomigracije bilo promašeno i ekonomski i politički. U strahu pred novim pobunama gospoda se nisu mogla svom snagom oduprijeti Turčinu, a kmetovi se opet nisu lako pokoravali novim odredbama, ostavljali su zemlju i bježali. U tom ih nisu zaustavljale ni najstrože odredbe idućih sabora (18. od 1518., 23., 32. od 1519., 19., 32. od 1521., 61. od 1522., 58.—59. od 1523., 52. od 1525. i dr.). I plemstvo je tako, silom prilika, članom 26. od 1547. ponovo moralo uspostaviti liberomigraciju sa značajnom motivacijom: »... sretnoj nekad Ugarskoj nije ništa naškodilo više, nego tlačenje seljaka, kojih se vapaj neprestano diže pred lice božje« — »neque ulla res magis ab aliquot annis florenti quondam Hungariae nocuisse videatur oppressione colonorum, quorum clamor ascendit jurgiter ante conspectum Dei«.

Slavonija već 1538. na saboru križevačkom uspostavlja slobodu seljenja kmetova i način, kako da se preseljavanje vrši, pa diktira kaznu od 25 maraka za vlastelina, koji seobu spriječi.

Ali, borba između oprečnih interesa potrajala je još pun decenij, dok konačno čl. 27.—33. od 1556. nije uzakonio liberomigraciju. Ali koja korist od liberomigracije, kad je vlastelin ne priznaje, a i sami su modaliteti migracije tako spleteni, da čine svaku slobodu kretanja iluzornom (34., 35., 37., 38., 39. od 1550., 8. od 1552., 10., 13. od 1553. i dr.). Ona doduše teoretski postoji, ali u praksi ne dolazi do upotrebe. Državna je vlast bila sasvim nemoćna da zakonu pribavi sankciju. Nije stoga nikakvo iznenađenje, da je čl. 13. od 1608. odredio ovo: »Kako su se kod ablicencijacije kmetova događale mnoge zloporabe, određujemo, da sve županije, koje su dosada provodile ablicencijaciju kmetova, to i ubuduće izvršuju; županije, koje se tim pravom ne će služiti, mogu uvesti poseban statut o ablicencijaciji« — »Quando quidem ex ablicentiatione colonorum multi abusus contingere solent, ideo statutum est, ut illi comitatus, qui in usu ablicentiationis colonorum fuerunt, ii etian deinceps in eo permaneant; qui vero comitatus ea uti noluerint, liberum sit eis privatam constitutionem de ablicentiandis statuere«. — Sada je, dakle, liberomigracija ovisna o interpretaciji županije i reguliraju je županijski statuti, koje je stvorio skup plemića. Liberomigracija je tada iščezla iz legislative za više od podrug vijeka, i rad se idućih sabora sastoji samo u poduzimanju mjera protiv kmetova-bjegunaca i u donošenju odredaba o njihovu vraćanju (36. od 1613., 48. od 1618., 27. od 1622., 54. od 1625., 51.—52. od 1635., 133. od 1647., 41., 42., 45. od 1655., 70. od 1659., 34. od 1662., 67. od 1681., 101. od 1715. i 60. od 1723.).

Tako se institut kmetstva, koji je prve konture dobio za Arpadovića, razvijao za Anžuvinaca, došao do kulminacije za vladara iz raznih kuća, bio zaustavljen najezdom Turaka, uspeo se do pune snage u XVII. i XVIII. v. i potrajao sve do potkraj prve pole XIX. v.

3. KMETSTVO

Kmetove nije mogao imati svatko. Imaju ih samo oni, koji drže bona nobilitaria (iura possessionaria), a to su kralj i kraljevski fisk, prelati i magnati, posjednici plemići, crkvene i svjetovne korporacije (opatije, samostani, kaptoli, kraljevski slobodni gradovi) i zadužbine (piae causae et publicae fundationes). Neplemić (ignobilis) može steći bona nobilitaria (Kaštelanići), samo ženidbom s plemkinjom, a stranac bez inkolata (indigenata) uopće ne može steći nekretnine.

Samo na plemićkom dobru sjede podanici ili kmetovi (coloni, rustici, subditi), koji nisu »populus« — narod, nego podložna klasa porezovnika (plebs, misera contribuens plebs).

Za kvalitet podanika sasvim je svejedno, je li possessionatus ili assessionatus. Ne dolazi u račun ni veličina njegove čestice.

Nasljedno kmetstvo prelazi od oca na sina, dakle na sveukupno potomstvo. Slobodna majka rađa slobodnu, kmetska kmetsku djecu. To je po pravilu »kakva krava, takvo i tele«. Ali kmetom može postati i slobodna osoba na osnovu sudbene presude (de larva — dolozno prisvajanje tuđeg vlasništva, čl. 46. od 1723., de proditione fraterni seminis — dolozna prevara rođaka na baštini, P. I., t. 38., 39. i 46. od 1724.; de nota infidelitatis — veleizdaja, P. II., t. 16. i 9. od 1723.), na osnovu ugovora (ako slobodnjak, građanin ili plemić sjedne na kmetsku zemlju uz kmetske obveze) i na osnovu zastare (ako kmet jednoga spahije veći niz godina sjedi na zemlji drugoga spahije, prekida se odnos s prvim spahijom).

Samo su dva načina za razrešivanje kmetske ovisnosti: a) ablicencija, otpust iz podanstva (detractus) i b) oslobođenje (manumissio). I jedno je i drugo vezano uz privolu vlastelinovu.

Što je sadržaj nasljednog podanstva ili kmetstva?

Iako je seljak kao kmet zadržao privatno-pravnu sposobnost, opet mu je djelatna sposobnost — u poredbi sa sposobnošću slobodna čovjeka — dosta ograničena. To ograničenje ima zadatak da kmeta kao seljaka iz ekonomskih interesa priveže uz grudu.

Koje su posljedice kmetstva?

Prema svojoj vlasti kmet je obvezan na vjernost, poslušnost i poštovanje. »Domino suo colonus omnem cultum ac venerationem exhibere et iussis ejus et officialium morem gerere tenetur«.[1]

---

[1] J. Markovics: Epitome institutionum iuris hungarici privati, Budae 1819, p. 75.

Ponajjače se kmetstvo očituje u privezanosti uz grudu, u ograničenju slobode kretanja, u podvorčiji (bekčiji), u podavanju državnih (contributio), crkvenih (decima), županijskih (domesticum) i domanijalnih (urbarijalnih) daća i prestacija, koje su od XVI. do XVIII. v. zadobile nečuven opseg. Osim daće u novcu (zemljarina, carina, maltarina i skelarina, bregovina ili kazukarina, subsidium diaetale, subsidium redemtionale captivi domini terrestris, pandurina, pudarina, motičina ili gorno, kvartirina, kolarina, vidarina, spisna i srpna daća, egzekucionalni groš i dr.) daje deseti dio od sveukupne proljetne i jesenske sjetve bilo u polju ili u bašći, u jajima, peradi, perju, lanu, konoplji i pređi, u medu i vosku, u orasima, lješnjacima, gljivama i puževima, u kornjačama i ribama, od koža divljači i t. d. Vlastelinsku marvu mora uzeti na ishranu (pecudes perpetuae, Eisernviehkontrakte), mora hraniti svojim kukuruzom spahijske svinje, a hrani štaviše i spahijske kopove (lovačke pse). — »Seljak je kao vol samo što nema rogova« — »rusticus est quasi Rind (bos), nisi quod sibi cornua desint«, uskliknuo je u svom zaprepaštenju buntovni Franjo Rakoczy.

Bez naročite privole spahijine kmet ne može ni privremeno ni trajno ostaviti zemlju, na kojoj sjedi, i spahija ga može silom zadržati i vraćati (31. od 1556., 27. od 1622., 68. od 1635., 67. od 1638., 44. od 1655., 69.—70. od 1659., 101. od 1715., 60. od 1723.). Bez ablicencijacije strogo je zabranjeno kmeta-bjegunca ukonačiti, zadržati ili dalje otpremiti (101. od 1715., 60. od 1723.). Kmet dakle ne može da se seli, ali zato bježi. — Radi zaštite svojih interesa spahija traži intervenciju državnih vlasti sklapanjem recipročnih ugovora i povraćajnih kartela sa susjedima (70. od 1514., 30. od 1574., 42. od 1588., 36. od 1596., 33. od 1598., 36. od 1613., 48. od 1618., 27. od 1622., 54. od 1625., 42. od 1655. i dr.). U XVIII. v. postoji reciprocitet između svih austrijskih zemalja i Ugarske. Kmet tako postaje i objektom internacionalne politike. Ipak su sve ove mjere bile dosta jalove, jer je svaka država trebala radne snage i rado je zadržavala kmeta-bjegunca.

Kako je sva organizacija rada na selu osnovana na kmetstvu, razvio se i princip, da kmet sam ne može odabrati zvanje i zanimanje. On je prije svega ratar pa treba da to ostane i on i djeca njegova. Hoće li da izuči koji zanat, kakvu vještinu, ili da se znanstveno obrazuje, valja mu ishoditi dopuštenje vlastelina, jer bez toga ne će kmeta primiti ni bratovština (confraternitas) ni ceh (coetus). Postane li kmet kalfom, pa se po tadašnjem običaju hoće dati na »vandrovku«, treba mu dopuštenje. Vlastelin daje svoj pristanak i onda, kad se kalfa proglašuje majstorom.

»Consensus« je potreban i za *sklapanje braka*. Isprva je sklapanje braka u granicama spahiluka bilo slobodno (endogamija), a sklapanje braka izvan spahiluka (egzogamija) bilo je ograničeno. Međutim je porast pučanstva nagnao vlastelina, da i u tom nekako regulativno utječe braneći brak slabije dotiranim kmetovima, da mu njihova djeca ne padnu na teret. Od ove ekonomsko-preventivne mjere iskonstruirao je spahija sebi novo pravo, a svojim oficijalima novo vrelo prihoda. Za dopuštenje, da može sklopiti brak, kmet daje gospodaru prsten i ručnik, što je kasnije pretvoreno u novac. Nevjesta, kad se udaje izvan spahiluka, daje gospodaru »*spoznanje*« (dar), što je opet pretvoreno u novac. Nije li u tome otkup francuskog »droit de cuissage de prelibation« (ius primae noctis), što se inače u nas izričito nigdje ne spominje? Znamo, da je u praksi to nemoralno pravo postojalo u više slavonskih spahiluka sve do XIX. v.

Spahija vrši nad kmetom i *tutorstvo* (tutela). Hoće li kmet da se zaduži, potrebno mu je dopuštenje spahijino, bez kojega je dug neutjeriv. Svoje zemljište ne može dati u zakup niti ga radi duga potajno odstupiti na iskorišćivanje (antihreza) drugomu. »Colonus fundos sessionales invito domino onerari nequit . . . si colonus in pignore existens ex apertinentiis sessionalibus aliquid abalienet, non tenetur proprietarius illam particulam redimenti expensas compensare«.[2]

Ograničeno je i samo *nasljedno pravo* kmetovo. Inokosni kmet, nemajući muških descedenata, slobodno raspolaže imovinom mortis causa uz dopuštenje vlastelinovo. S pokretnim avitičkim i stečenim dobrom raspolaže slobodno, a s nepokretnim stečenim zemljištem raspolaže samo polovično. Mjesto malodobnog sina može supstituirati i drugog nasljednika, koji ima puno nasljedstvo, ako malodobnik umre prije *zakonite* dobi. Doživi li legalni nasljednik zakonitu dob, supstitut gubi nasljedstvo (Trip., t. 30). Ošasno pravo vlastelina očituje se, kada kmet umre bez djece (defectus seminis). Nad malodobnom djecom i nad njihovom imovinom vlastelin ima tutelu do njihove punoljetnosti.

Sve ove ustanove vrijede samo za inokosnog kmeta. Nad zadružnim kmetom vlastelin u vlastitu interesu ne vrši jače ingerencije kod nasljedstva, nema ošasnog prava. Jedino mu pripada neko pravo kod izbora starješine, a vrši i nadzor kod diobe zadružne imovine.

Kako je kmet bio vezan uz *zemljište*, vlastelin ga bez njegove volje nije mogao *odbiti sa zemljišta*. Kmet se stječe i otuđuje samo zajedno sa zemljištem. Otuđiti se može samo sve *zemljište*, a ne pojedine čestice. Kmet kao čestica zemljišta ne može

---

2 J. Csaplovics, Nucleus plani tabularis . . . decisionum curialium extractus . . . Posonii 1811, p. 34.

izoliran od zemljišta postati prometnim objektom. »Colonos suos cum bonis emptori, ad quem cuncta iura dominalia transeunt, vendere potest.«[3]

Iz obveze kmeta prema svom vlastelinu izlazi i kmetovo pravo na vlastelinovu *pomoć u nevolji* (P. III, t. 25, 26, 31) i *pravnu zaštitu*. Za predujam u zrnu vlastelin traži i 25%. — Pravna zaštita (impensio iustitiae vel iudicii čl. X. 1405.—II., i P. III., t. 26. »De modo et ordine impensionis iudicii ex parte iobagionum fiendae« —) nikada nije kmetu izrijekom ni uskraćena ni oduzeta. Njega i kao tužitelja (aktora) i kao tuženika (inkata) zastupa vlastelin (101. od 1715.). Nezadovoljan kmet mogao se prizvati na kotarskog suca (vice-iudex nobilium), od ovoga na županiju, koja će suglasno s čl. 12. od 1729. narediti saziv spahijskog stola (sedes dominalis), na kojem se spor imao raspraviti u nazočnosti testimonium legale. — Spahijski stol rješava sve sporove između kmeta i kmeta, kmeta i stranca, kmeta i spahije, a ujedno je i prva instancija za plemića, građanina i slobodnjaka, ukoliko drže kmetsko zemljište. U sporu kmet-spahija sudac je županija (18. od 1723.). Iako je kmet prije imao pravo *svjedočanstva* (*testibilitas*), kako to čitamo u izvorima (Tkalčić, Mon. Zagrab. II., p. 146—9), u XVI. v. kao da je to pravo izgubio.

Iz prava kmetova, da sudbeno istupa protiv svoga spahije, razvio se s vremenom institut kmetskoga pravnog zastupstva, *institut kmetskog prokuratora*. Za feudalnog prokuratora znamo tek u XVII. v., kad ga spominje moravski Prozessordnung (3. siječnja 1659.).[4] Kmetski prokurator redovno je *fiscalis magistratualis* (županijski odvjetnik) ili koji od velikih ili malih sudaca (testimonium legale). Ipak kmet nije imao kakve osobite koristi od toga svog zastupnika. Već sam parbeni postupak otežavao je tužbu. Tužbu je morao podnositi spahiji, koji je, ako mu tužba nije bila po volji, svakojakim prijetnjama (odboj sa zemljišta, selidba na lošiju česticu, uskrata pomoći u nevolji, batinjanje[5] i dr.) nastojao kmeta odvratiti od tužbe. U zastupanju kmetove stvari prokurator je mlitav i spor. »*Propter vos honorem meum et respectum*

---

3 Markovics, o. c. p. 76, i Trip. P. II, t. 59, 70.

4 Carl Grünberg, o. c., p. 32.

5 »Ja sam ondak — svjedoči kaluđer Sabatije Dokić — bio kod vodenice i dozvat, da se naplati dug vodeničarski, i gospodar Petar Mihalović da sudi, a i zatekli smo Miška Martinčića. Sudeći pako gospodar Petar reče, da plati, što je dužan vodeničaru.

»Nemam ja groši, da platim,« odvrati Miško.

»Ako nemaš groši, — Petar će, — a ti dođi, što je tako nesretno stražara izgorila, i pokri, a ja ću ti platiti.«

»Ne mogu, — Miško će, — imam i ja svoga posla, a i orati hoću, i u drva treba da idem.«

n o l o p e r d e r e« izjavljuje đakovačkim kmetovima sudac Mikšić. Revan prokurator izgubio bi ne samo unosnu spahijsku klijentelu nego bi na sebe navukao i mržnju svega plemstva. »Ž a l i m p l e m i ć k u t v o j u k r v, ž a l i m d a s i d o m o v i n e s i n, k a d b r a n i š k m e t a u m j e s t o d a s t o j i š n a s p a h i j s k o j s t r a n i. V o z i š s e u B u k o v i c u n a s e l j a č k i m k o l i m a! R a d i j e b i s e p o p e o n a s p a h i j s k e t a l j i g e p r o s t r t e s l a m o m! Z n a j, d a n i g d j e n e ć e š n a ć i n i s l u ž b e n i p o s l a!« dobacio je u žestini bukovički vlastelin Antun Spišić-Japranski sucu Arbanasu (R. A. ex 1748.). Kako je i sudac plemić, koji isto tako postupa sa svojim kmetovima, on gotovo nikada ne uređuje »ureda radi«. Zato kmet podnosi tužbu samo u krajnjoj potrebi, mimoilazi redovni put pravde i radije se tužbom, koju mu sastavljaju brzopleti kojekakovići i besavjesni nadripisari, obraća na najvišu instanciju. Premda je dakle pravna zaštita u teoriji postojala, u praksi je ona bila sasvim iluzorna.

A povoda za tužbe bilo je napretek.

Kako kmet nije smio nositi oružje ni loviti po šumama punima divljači, koja mu je često uništavala sav usjev, trebalo je da vlastelin kmetu naknadi svu p o t r u, što on, dakako, nije činio. Ubije li kmet koje zvijere, batinaju ga i globe. Nesnosna je i protuzakonita prisilna meljava u spahijskom mlinu, kao i prisilno točenje spahijskog vina i rakije. S vremenom je spahija razvio pravi m o n o p o l s o b z i r o m n a n a b a v u k m e t o v i h p o t r e p š t i n a. Ovakovom i s k l j u č i v o m p r a v u p r o d a j e ne bi se prigovaralo, dok bi cijena i kvalitet robe odgovarala cijeni i robi na trgu. Ali sve se to izopačilo. Što god spahija nije mogao upotrebiti, čega se god htio da riješi, silom bi narinuo kmetu: i smrdljivo meso iz spahijske mesnice, i ciknuto vino, i pokvarenu mast, i maslac, i matoru kljusad, i marvu s griješkom, sve je to kmet imao da potroši ili da dalje rasturi. Vrhunac je nemorala bio prisilno trošenje kod svih vedrih i tmurnih dana u kmetovu životu. Kod svatova, krštenja, ukopa moralo se trošiti spahijsko vino i rakija. Neke su općine upravo dužne, da na svečane

»Znaš li, da si mi i na rakiju dužan 20 for?« odvrati Petar.

»Ali sam ti zato i radio!« Miško će.

»Pa dobro, dođi svejedno da se razesapimo,« odbi Petar.

»Ne ću ja stobom da se esapim, jer imam drugog gospodara, a i prisvitlom će se komisijom esapiti. Marim ja ondak za tebe!« upane Miško.

Na to udari gospodar Petar tri jal četiri put Miška lješkovačom po pleći.

»Zašto me biješ?« ustremi se Miško. »Ajde da se s prisvitlom komisijom esapiš.«

»Muči skote« — ciknu Petar — i ošinu još tri jal četiri puti Miška. »Idi sada i razesapi se s komisijom.« (R. A. 69—1755.).

dane (vašar, crkveni god) preuzmu i rastoče određenu količinu pića. Čitav XVIII. v. pun je tužbi zbog ovakvih i sličnih slučajeva, i legislativa se protiv njih uzalud bori sve do terezijanskog doba. Što vrijedi za isključivo pravo prodaje, vrijedi i za njeno naličje, za p r i s i l n u k u p n j u. — Spahija može da od kmeta pokupuje sav višak u žitaricama, svu marvu, sav med i vosak, kože, pređu, konoplju i dr. To svoje nasilno pravo vrši ili sam spahija ili arendator. Cijenu određuje spahija, i ona je gotovo uvijek niža od tržne cijene. Ovamo ide i obveza zanatlija, da spahiji moraju raditi jeftinije. Nasilno oduzimanje kmetske marve ne vrše samo oficijali; toga se ne žaca ni spahija, ako ga zadesi elementarna nezgoda (lues pecorum).

Sve ove zloupotrebe imaju svoj izvor u spahijskom pravu prvokupa, a ovo se opet razvilo iz spahijskog prava odboja sa zemlje.

Spahija vrši i neke j a v n o p r a v n e f u n k c i j e. Tu je prije svega patrimonijalna sudbenost u građanskim i izvanparbenim (kataster, tutela) stvarima; on ima nižu kriminalnu sudbenost, a neki imaju i i u s g l a d i i. On može diktirati batine, globe, odboj iz kuće i s kućišta. Brine se za šumsko redarstvo, oglašuje i provodi zakone i naredbe, vrši subreparticiju kontribucije i ubira je, nadzire obrt, odlučuje o dolasku trgovaca (negotiatores, traphicantes) na spahiluk, nadzire diobu zadruge i t. d.

Sve te funkcije iziskuju i velik broj činovnika (oficijala). Ekonomska uprava vlastelinstva skupljena je u spahijskom gospodarstvenom uredu (Wirtschaftsamt), kome je glava d i r e k t o r, i n s p e k t o r i l i a d m i n i s t r a t o r. Njima je podložena legija službenika: provizori, špani, šumari, pisari, pivničari, ključari, lugari, pudari, lovci, birovi i dr. Gospodarstveni ured vrši u prenesenom djelokrugu sve administrativne agende, pa i samu sudbenost, koju rijetko kad vrši sam spahija.

Sva ta gomila službenika vrlo je nestalna položaja, jer ih spahija često mijenja i otpušta. Zato su prema dolje nasilni i okrutni, prema gore podli pripuzi. Kako drže, da će spahiji omiljeti samo onda, ako mu povećaju godišnju rentu, oni brutalno isisavaju kmeta i preopterećuju ga novim daćama i prestacijama. Plaća im je malena. Dobivaju koji desetak forinata, nešto zemlje i razne deputate. Pa ipak je plaćanje i uzdržavanje ovolikog broja oficijala skopčano sa znatnim izdacima. Tako spahija dolazi na misao, da mu sami kmetovi ne samo plate oficijale, već i da jamče za pronevjerenja. Do pronevjerenja dolazi vrlo lako. Kako kontribucionalnom kasom upravlja gospodarstveni ured, točnije oficijal, njemu se pruža prilika da iz kase uzme, koliko mu treba. To često čini i sam spahija. O izvađenoj svoti nema dokaznice. Obično se veli, da taj iznos kmetovi još nisu uplatili. Kmetovi su tako u kontribuciji u vječnom zaostatku (restantiarii). Drža-

va, kojoj su sredstva potrebna, utjeruje zaostatak (restantiae) ovrhom. Uz restancije kmet sada plaća i ovršne troškove (grossos executionales).

Tako su spahija i njegov oficijal snizili kmeta do roba, a svoja prava pretvorili u prostu tiraniju. Utješna je pojava, da su mnogi spahije (osim Mihalovića i Špišića) blaže postupali s kmetovima.

a) Kategorije kmetova

Svi kmetovi u granicama vlastelinstva pravno su u jednakom položaju. Ipak među njima postoji ekonomska razlika. Zemljište u samom spahiluku ili je rustikalno ili dominikalno. Na rustikalnom zemljištu sjede inokosne i zadružne seljačke obitelji, kojima su obveze uređene urbarom, i stoga se kmetovi zovu urbarijalisti, a jer im je zemljište podijeljeno u sesije, zovu se i sesionalisti. S rustikalnog zemljišta država ubira redovnu kontribuciju (contributio ordinaria), i zato se imalac rustikalnog zemljišta zove i kontribucionalist. Dominikalno zemljište eksploatira ili sam vlastelin ili ga daje u zakup (na emfiteuzu) pojedincu, inokosnoj ili zadružnoj obitelji. Kako su te obveze uređene ugovorom, konvencijom ili kontraktom, zovu se oni konvencionalisti ili kontraktualisti, a jer plaćaju census, i cenzualisti, a zemljište im je cenzualno. Dominikalno zemljište opterećeno je samo izvanrednom kontribucijom (contributio extraordinaria), koju redovno plaća vlastelin.

Valja upamtiti ovo: nad zemljištem, na kojem sjedi, kmet ni u kojem slučaju nema dominium plenum, već samo dominium utile, ususfructus. Na materiju posjedovnog prava ne utječe ni vrsta ni veličina čestice, a ni modaliteti obveza. Zato su posjedovna prava u granicama istog spahiluka, pače jednog i istog sela, vrlo raznolična. Svaki spahiluk ima svoj liber fundualis, u kojem su popisane sve vrste čestica i obveze za svakog pojedinog kmeta ili zadrugu. Jedni sjede na rustikalnom, drugi na dominikalnom (alodijalnom) zemljištu. — Uz urbarijalno svoje zemljište rustikalist može imati i dominikalno zemljište, ali oboje uz različita prava i dužnosti. Prava i dužnosti gazde na dominikalnom zemljištu, dakle zakupnika, uređena su kontraktom. Država nema nikakve ingerencije ni na sastav ni na sadržaj ugovora, i sve je prepušteno slobodnom ugovoru oba kontrahenta. Stoga su obveze privremenog zakupnika uvijek veće od obveza gazde na rustikalnom zemljištu. Kako se zakupni ugovor sklapa na određeno vrijeme, vlastelin može, kad mine ugovorni rok, zemljište ili privaliti alodiju ili ga ustupiti drugom detentoru uz iste ili druge obveze. Dok god zakup traje, zakupnik ne može ostaviti česticu. Rustikalist (urbarialist) sjedi na rustikalnom (sesionalnom) zemljištu. On sjedi na zemljištu ili na osnovu privremene inskripcije ili na osnovu zakona (urbara). Gazda na osnovu privremene inskripcije — inskripcionalist — ima samo ususfructus, i njegov je položaj gori od položaja zakupnika na dominikalnom (alodijalnom) zemljištu. On je, kako Hanssen veli, »Wirt bis auf weiter«,[6] i vlastelin ga može svaki čas odbiti sa zemljišta, oduzeti mu česticu ili je zamijeniti lošijom; može je razdijeliti u više čestica, a svakoj novoj čestici može nametnuti teret prvobitne čestice. Ovakva nova zemljišta čist su prihod vlastelinov. Divizije te vrste omiljena su operacija sve do terezijanskog doba. Iako su prestacije uređene običajem ili zakonom, te bi imale biti konstantne, vlastelin ih samovoljno uvećava. U strahu da ne izgubi zemljište, kmet postaje igračka u rukama vlastelinovim. Odboj sa zemljišta i zamjena lošijom česticom redovna je praksa s novoselcima. Motivi su različiti. Najobičniji je motiv, da se čestica pripoji alodiju. Država ima samo interesa, da rustikalno zemljište ne izgubi svoj kontribucionalni karakter i jedino brani, da se prestacije s pripojenog zemljišta svale na kmetovske čestice. Ali kako vlastelin sam provodi subrepariciju kontribucije, lako mu je da kontribuciju s pripojene čestice rasporezuje na kmetske gazde. Opća je jadikovka sve do XVIII. vijeka, da vlastelin, kada dođe do nekog blagostanja, kmeta odbije s čestice ili mu je zamijeni lošijom. Motiv je — kako Grünberg veli — »um dadurch die gleichmässige Erhebung des letzteren zu erlangen«.[7] Vlastelinova bi dužnost bila da na lošijoj čestici popravi kuću, nadopuni sav inventar, ali on to ne čini, i kmet ima tu da potroši i ono malo svoje gotovine. Propadne li, vlastelin će naći drugoga kmeta; ne makne li se sa zemljišta, vlastelin će ga otjerati silom. Kmet bi trebao da dobije nagradu za izvršene melioracije, ali je vlastelin ne plaća. Zato se kmet nimalo ne trudi da svoju česticu ekonomski podigne. Nije siguran hoće li mu djeca ostati na zemljištu. Isprazni li se čestica izumrćem (defectus seminis), zemljište i inventar prelazi na vlastelina, koji može udovicu s djecom odagnati sa zemljišta. U županijskom arhivu zabilježena su dva ovakova slučaja RA. 241—1746 i 16—1749.

Povoljniji je položaj rustikalista, koji sjedi na zemljištu na osnovu urbara. Prema veličini zemljišta, što ga drži, on je ili sesionalista ili inkvilin. Dok sesionalist ima intravilan — (kuća s okućnicom i baštom) i ekstravilan (oranice i livade) do iznosa najmanje jedne četvrtine sesije, inkvilin (pridvorac ili podvorac) ima samo intravilan, a od ekstravilana zemljište manje od četvrtine sesije. — Subinkvilin (pokućar) nema ni intravilana ni ekstravilana. Daće i prestacije uređene su zakonom. Sesionalno zemljište kmet ne može otuđiti ni »inter vivos« ni »mortis causa«,

[6] Hanssen G, o. c., p. 94.
[7] Grünberg, p. 57.

ne može da izvrši cesiju ni diviziju, ali slobodno raspolaže s krčevinom, ekstrasesionalnim vinogradom. »Ab intestato« ili kad nema legalnog nasljednika, zemljište prelazi na vlastelina, koji mora postaviti drugoga kmeta. Sve melioracije idu u korist kmetovu. Treba li vlastelin rustikalnu (urbarijalnu) česticu za alodij, mora je zamijeniti ekvivalentnom alodijalnom česticom. Sesionalist ima pogodnost ispaše, drvarije, žirenja, sabiranja šišarki i šumskih plodina, točenja vina, pečenja rakije. Dakako, vlastelin i to onemogućuje na svakom koraku.

b) Robota

Sve vrste kmetova, bilo da imaju kuću i zemljište ili imaju sad veće sad manje čestice, bilo da im je pravo jače ili slabije, podjednako su vlastelinu obvezane na fizički rad, r o b o t u. Pod robotom se razumijeva fizički rad svake vrste, što ga kmet daje vlastelinu. Državni javni radovi subsumirani su pod imenom g r a t u i t i l a b o r e s (kuluk).

Robota je ili m a n u a l n a ili j u g a l n a. Prva se daje rukom, druga spregom. Jugalnu robotu daje svaki samostalni gazda i zadruga prema veličini zemljišta. Jedinica je sesija. Uređena je urbarom ili kontraktom i daje se č e t v e r o p r e g o m. Više kmetova, povezanih u četveropreg, čine s u p r e š t v o. U svaku spregu ide jedan do dva pratioca. Jugulna se robota može pretvoriti u manualnu (jednopreg-manualist).

Robota je ili o d m j e r e n a ili n e o d m j e r e n a. Odmjerena je robota fiksirana brojem dana, neodmjerena zavisi od potrebe vlastelinstva. I odmjerena i neodmjerena robota r e d o v n a je robota. Postoji i v a n r e d n a robota, koju vlastelin može tražiti kad hoće. Tako je kmet od ranog proljeća do kasne jeseni zabavljen na vlastelinstvu, a ako mu je čestica još blizu vlastelinske kurije, ima da posvršava i sve kućne poslove u kuriji (b e k č i j a).

Po čl. 16 od 1514. odnosno 34 od 1548. kmet je prema sesiji sedmično imao dati jedan dan redovne jugalne robote. To su pedeset i dva dana na godinu. Kmetovi na polovinskoj, četvrtinskoj i osminskoj sesiji davali su u razmjeru. Toga se propisa nije držao ni jedan vlastelin. O Antunu Špišiću, vlastelinu u Spišić-Bukovici, veli podžupan Adam Friebeisz: »Od svoga malog posjeda traži, da mu kmetovi rade više negoli spahija sa vlastelinstva od 30 sela, i svojim će lošim primjerom pobuniti i druge kmetove, kako je pobunio virovitičke protiv svoga vlastelina. — Ille suo pagelo plures labores imponi curat sive laborari per eundem quam alia dominia sua 30 pagos habentia et nisi norma ponatur, suo malo exemplo alios etiam subditos concitare posset, prouti werowiticenses contra d. baronem (sc. Marko Pejačević) concitavit«. (R. A. 127 ex 1754.)

Trajanje radnog dana nije određeno brojem radnih sati. Radi se od izlaza do zalaza sunca s prekidom od dva sata oko podne. Vlastelin je vrlo vješto iskoristio ovaj astronomski razmak. Od 1. ožujka do 15. rujna računao je radni dan sa 10—12—14, ili odbivši dva sata odmora, sa 8—10—12 efektivnih radnih sati. Tako je kmet sa svojom marvom radio 5—6—7 sati u pola dana, i marva je to jedva izdržala. A da što više iscrpe snagu marve, vlastelin je umjesto cijeloga robotnog dana tražio određeni broj radnih sati na sedmicu (30, 36, 42), koje je kmet mogao podijeliti u nekoliko dana. O tome je načinjena konvencija. Vlastelin je tako od tri dvanaestsatna radna dana načinio četiri devetsatna ili četiri jedanaestsatna dana, odnosno šest poludnevnih šestsatnih i t. d. radnih dana. Kmetska je marva lakše svladavala posao, a vlastelin bi efektivni gubitak na radu (jer se dolazak i odlazak računao u robotni dan) svalio na leđa kmetova. Četvrtkom, nedjeljom i blagdanom nije bilo robote. Praznovanje četvrtka u Slavoniji ukinula je tek Marija Terezija. Padne li robota na blagdan, morala se nadoknaditi. Katkad skuplja vlastelin robotu jedne godine za iduću. To su r e m a n e n c i j e. Traži li robotu osjekom, to su r o b o t a e a v e r s i o n a l e s. Neodmjerenu robotu vlastelin traži i na anticipativno i posticipativno. To je postulat gospodarenja na veliko i to jedino omogućuje vlastelinu da raspolaže radnom snagom prema vlastitoj potrebi. Svake subote poslije podne ili nedjelje poslije mise vlastelinski bi oficijali (provizori, špani) razaslali u sela b i r o v e da razdijele p e č a t e (komadić papira s vlastelinovim žigom) i da kmetove pozovu na rad. Na posao je valjalo doći do izlaza sunca. »Prti ciglu u torbak pa idi!« uzvikivao bi birov kmetu, koji bi govorio, da nema kruha. Zakašnjelom kmetu odrapio bi birov 12 »p o t u r i c a«. Tuklo se bičem, koji je na kraju imao dvije guke. Kmet se povalio na dvojku (bure od dva akova) ili na dereš (kozlić), a birov bi udarao.

Kako će se i na što će se utrošiti robota, određuje vlastelin. Kirijašenje (longa vectura) odmjereno je sa 3—4 milje. Trebalo je da vlastelin snosi sav trošak toga podvoza: da hrani konje i pratioca, da plaća maltarinu i skelarinu i dr., ali on to nije činio.

Vlastelin je često iskorišćivao robotu i u izvangospodarske, bolje u industrijske svrhe: za pečenje cigle, gašenje vapna, dovoz pijeska, sječu dasaka, proizvodnju dužica i buradi i t. d. Čini se, da je to bio prvi pokušaj, da se seoska organizacija rada prenese u industriju.

c) Kontribucija

Kako drugdje, tako je i u nas sve do XVI. v. redovni kraljev prihod u novcu (census) i u prirodu (proventus terragii, Naturalabgaben) pokrivao i državne i dvorske potrebe. Kraljevski je fisk državni fisk, kraljevska je blagajna (camera regia) ujedno i državna bla-

gajna. Zato se svi kraljevi dohoci zovu i komorski dohoci (lucrum camerae). U kraljevsku blagajnu pritječu prihodi od slavonske kunovine (g. 1457. izjednačena je ona s ugarskom komorskom dobiti odnosno s portalnom daćom, što je daju populi, homines, terrae inhabitatores, iobagiones, rustici, a sjede po kraljevskim (udvornici) i plemenskim dobrima), od zalazine ili banščine (ius descensus); od ugarske komorske dobiti (lucrum camerae); od vigesime (dvadeseti dio crkvene desetine); od liberi denarii ili fumarii — kao redovni prihodi. Ovamo ulaze i prihodi regalnih prava: ius monetarium, ius minerale, ius tributi (telonium-naulum, tricesima, ius stapulae, ius nundinale), vinski prihodi (cibriones-acones), svinjski dohodak (census porcorum), prihodi od zalutalih robova i marve (res fugitivae) i nađenog blaga (thesaurum inventum), od vojščine (iudicium exercitus), od sudbenih globa (mulctae), od javnog kuluka (gratuiti labores) pa od darova (munera) — kao vanredni prihodi. Sve ove daće imaju dakle više privatnopravni, domanijalni (patrimonijalni), nego javnopravni, državni karakter. Pošto su kraljevska dobra još za Arpadovića raspoklanjana velikašima, a budući da su gotovo svi domanijalni kraljevski prihodi s vremenom kao urbarijalne daće prešli na posjedovno plemstvo, koje ne daje nikakvih daća, kraljevski su se prihodi osjetljivo umanjili. Tako su se prihodi od slavonske kunovine, koji su u XII. v. iznosili 10.000 maraka srebra, u prvoj poli XV. v. snizili na 6.000, u drugoj poli na 4.000 forinti. Da uravnoteže svoj budžet, kraljevi su se utjecali sistemu izvanrednih daća, koji je bio to opravdaniji, što se država našla u teškom položaju zbog neprestanih ratova s Turcima. Od XVI. v. nestaje slavonske kunovine i ugarske komorske dobiti, koje su zamijenjene izvanrednom ratnom daćom (taxa, dica, contributio, subsidium); a ta se pretvarala u redovan porez, i domanijalni je porezni sistem prelazio pomalo u državno-finansijski. Država sada nastoji da oporezuje sve građane, dakle i staleže i redove (1595.). Kako staleži i redovi imaju u saborima predominantan položaj, kralj je uspio samo toliko, da je izvanredna ratna daća pretvorena u redovnu (contributio ordinaria), a plemstvo će pridonositi ratnu daću samo u izvanrednim slučajevima (contributio extraordinaria). Slavonija (Hrvatska) plaća uvijek samo polovinu onoga, što se plaćalo u Ugarskoj, jer sama brani zemlju od Turaka.

Kontribucija se dijelila na porte (portas per quas currus cum foeno vel frugibus oneratus intrare potest vel exire). U portu se računa intravilan i ekstravilan sesije (porta integra, sessio integra, fundus integer). Porta je ovo svoje značenje zadržala sve do g. 1609. Čl. 60. od 1609. odnosno 36. od 1647. izmijenio je pojam porte tako, te

su se otada u portu računala četiri kmeta pune sesije sa po četiri komada marve ili osam polusesija sa po dva komada marve. Na početku XIX. v. porta je samo historijska reminiscencija.

Visinu portalne daće (kontribucije) određivao je sabor. Ukupna bi se suma podijelila s brojem porta (8000. Slavonija 190, Hrvatska 135), a dobiveni bi količnik dao visinu poreza od jedne porte. Porta se sastoji od četiri sesije sa po 15—20—24 jutra s apertinencijama. — Konstitutiv sesije još nije bio uređen. Sabor bi visinu portalnog poreza dostavio županijama, ove bi je razdijelile na vlastelinstva (dominia), a ova opet na svoje kmetove.

Razdioba bi se poreza izvršila na osnovu fasije (izjave), što je bilo dosta nezgodno, jer su fasije uopće bile lažne. Vlastelin bi zatajio broj kontribuentnih čestica, a kontribuent opet broj vjenčanih parova, zasijanih ploha, volova za jaram, krava, konja i dr. Isprva je, naime, sesija bila određena veličina zemljišta, koja je mogla da prehrani seljačku porodicu. Potom se sesija izvrgla u neki apstraktni porezno-tehnički pojam i nije označivala kompleks zemljišta. Bilo je seljaka, koji su imali tri četvrtine, polovinu, četvrtinu, osminu sesije ili su zapravo imali dohodak, koji je odgovarao tolikom zemljištu.

U imovinske prilike kmeta bio je upućen samo vlastelin. On je jedini znao i mogao kontribuciju pravedno podijeliti na kontribuente. To se zvalo subrepartitio. Da osigura redovni pritjecaj kontribucije, trebalo je da vlastelin kontribuciju razreže tako, da tereti jače, a rastereti slabije kontribuente. To se zvalo sublevatio. Sve troškove oko ubiranja i otpreme snosio je kontribuent. Kontribuciju su ubirali vlastelinski oficijali i izručivali je županijskom perceptoru, koji bi uz obračunavanje s vojnim i provincijalnim komesarima podmirivao potrebe vojske. Spahija ne jamči za redovnu uplatu kontribucije. Vlastelinski oficijali, a i sam spahija, često pronevjere dio kontribucije. Nastali nedostatak naknađuje se tako, da se kontribucionalna kvota jednostavno povisi.

Sublevaciju, kojoj je zapravo svrha, da se porez pravedno razreže, upotrebio bi vlastelin u lične svrhe: rasteretio bi općine ili pojedine kontribuente, koji su mu bili po ćudi, a druge bi teretio. Usput je to bio i lijep dohodak vlastelinskim oficijalima. Još su se veće zloupotrebe događale kod subreparticije, jer je vlastelin teret s pripojenih čestica alodiju jednostavno naturio rustikalnom zemljištu. Kako su do terezijanske regulacije samo oranice, livade i vinogradi bili kontribucionalni objekti, vlastelin je lako mogao sve druge kulture pripojiti alodiju po pravilu, »quidquid non est in catastrum, dominicale est«. Ovakvo bilo djelomično ili potpuno oduzimanje rustikalnog zemljišta značilo je za svakoga gazdu — uz stalnu kontribucionalnu kvotu — neprestano povisivanje porezne stope. Zbog svih tih

razloga pritjecaj kontribucije sve je slabiji, pa se tada diže država, kojoj kontribucija i te kako treba, i ona nastoji, da se broj kontribuentnih čestica ne smanji. Ne opaža još imaoca kontribuentnog zemljišta, ali brani, da se porez s rustikalnih čestica, pripojenih alodiju, nametne ostalim kmetovima. T i m e j e d r ž a v a p r v i p u t z a d i r a l a u v l a s t e l i n s k o - k m e t s k e o d n o s e.

Isprva je svaka socijalna reforma konzervativna i ne ide za tim, da jednostavno razori sav stari poredak. Najprije hoće da ukloni mane i nedostatke. Ali kad reforma počinje da djeluje, teško je reći gdje će stati. Pojedinačni rez u meso nije dovoljan. Valja sjeći sve dublje i dublje. Ali sve to rezanje i krparenje ne zadovoljava nikoga, i svaka koncesija traži drugu. To izaziva otpor u onih, koji bi trebali da popuste, a silu u onih, koji bi htjeli novo stanje. Rezultat upinjanja dviju oprečnih snaga ili je r e a k c i j a ili r e v o l u c i j a. Tim putem pošao je historijski razvoj i u nas te je označen sa dvije brazde: a) k o n z e r v a t i v n o m, koja se podudara sa vladavinom Karla III. i Marije Terezije, i b) r e v o l u c i o n a r n o m, koja je vezana uz jaku ličnost Josipa II.

III. OD KARLOVE I TEREZIJANSKE REGULACIJE DO ELIBERACIJE

A) Historijski razvoj

1. PROVIZORIJ (1687.—1745.)

Karlovačkim se mirom (1699.) uglavnom oslobodila Ugarska i Hrvatska (Slavonija), satmarskim je mirom (1711.) likvidiran Rakoczyjev ustanak, požarevačkim je mirom (1718.) država Habsburgovaca zadobila svoj najveći opseg, koji je sužen beogradskim mirom (1739.), kad Sava i Dunav za dugo vrijeme postaju stalnom granicom na jugu. Tako su se otkinuti dijelovi Ugarske i Hrvatske na kraju XVII. i na početku XVIII. v. opet okupili pod žezlom jednoga vladara. Ugarska i Hrvatska dijelile su se u dva područja: a) s l o b o d n a i od Turaka nezaposjednuta Ugarska i Hrvatska, u kojima se očuvao historijski kontinuitet, i b) o s l o b o đ e n a Ugarska i Hrvatska (Slavonija), gdje je okupacija od podrug vijeka uvelike izmijenila prijašnji socijalni i ekonomski red. U jednom i drugom području vladale su očajne prilike. Pučanstvo, koje je u doba prije Turaka (XV. v.) moglo brojiti oko pet milijuna duša, decimirano je dugotrajnim ratovima, revolucijama i kugom (1707.—20.), a narodnu je imovinu uništavala svinjska kuga i goveđa pošast (lues pecorum). Neke su županije u oslobođenoj Ugarskoj bile gotovo bez žiteljstva, u županijama slobodne Ugarske vladala je bijeda i siromaštvo, a zbog nejednake raspodjele zemlje i posvemašnja dezorganizacija. Jedva se mogao naći seljak, koji bi držao punu sesiju kao svoje zemljište. Mnoga su zemljišta opustjela i stoga, što je seljačka porodica izumrla ili što se raselila i otišla u nadničare. To je napušteno zemljište sada ili obrađivao sam vlastelin ili ga je dao na iskorišćivanje susjednoj seoskoj općini uz obveze desetka, devetka ili neke zakupnine. Mnoge su spahije ova kmetska selišta pripajali alodiju i time umanjivale kontribucionalne objekte. U plodnom su Alföldu golemi prostori ležali pusti i

neobrađeni, a samo je gdjegdje sjedio po koji taksalist. Tropoljnog gospodarstva nije uopće bilo. Seljak bi tri do četiri godine zasijavao zemljište, a onda bi ga napustio i prešao na drugo. Otežavala mu je život i eksecivna klima i visoka voda, koja je često poplavila velike površine i pretvorila ih u baruštine. Ratarsko je oruđe bilo od drveta (drveni plug, drvena kola). Spremanje slame bilo je nepoznato. Glavni su produkti bili: pšenica, raž, ječam, heljda, zob i kukuruz, koji se rado sijao zbog toga, što je isprva važio kao povrtna biljka, od koje se nije davao desetak. Isto je vrijedilo i za konoplju. Duhan se sadio u Baranji i Nògràdu, a sve druge županije zabranile su sađenje i pušenje duhana. Još je najveću korist imao seljak od gajenja stoke sitnog i krupnog zuba, ali je i to stočarenje bilo sasvim primitivno.

U tu gotovo pustu zemlju doseljavaju se sa sjevera i zapada Nijemci, s juga Hrvati i Srbi, s jugoistoka Rumunji pa tako mijenjaju temeljito etničku kartu.

Prema popisu od g. 1715. i 1720., što ga je kralj Karlo proveo u Ugarskoj (bez moriške ili aradsko-čanadske i potiske ili segedinsko-somborske granice i tamiškog Banata) i u Erdelju[1] Ugarska je u četiri svoja okruga (s ovu i s onu stranu Dunava i s ovu i s onu stranu Tise) imala 47 županija, 4 slobodna distrikta, 1 slobodno područje i 36 slobodnih gradova; Erdelj: 7 županija, 1 slobodni kotar, 5 sikulskih i 9 seoskih stolova i 2 distrikta. Narod je stanovao u kraljevskim slobodnim gradskim općinama, u trgovištima (privilegiranim općinama), kurijalnim (spahijskim) i urbarijalnim (kmetskim) općinama, a i razasut po pustim naseljima. Gradova je bilo jedino u Erdelju među Sasima (Brašov, Kološvar, Sibinj). Najveći je grad bio Brašov sa 16.800 duša. Budim je imao jedva 10.000, Debrecin nešto preko 10.000 duša. Čitava Madžarska (bez granice), zajedno s Erdeljem, imala je dva i po milijuna duša (Baranja 36.538, Šomođ 29.429, Zala 58.332) i 408.475 kućanstava. Od toga je bilo plemića 134.265, svećenika i učitelja 5.377, građana i kmetova 2,401.582, a židova preko 11.000. Čistih M a d ž a r a bilo je u županijama Jász, Kis, Nagy-Kun i Hajdu; blizu 90% u Ostrogonu, Šomođu, Vesprimu, Čongradu, Hevešu, Boršodu, Torni, Békešu i Sabolču; manje od 80% u Đuru, Komaromu, Tolni, Abauju, Biharu, Satmaru i Čanadu; manje od 70% u Fejeru, Zali, Közép-Solnoku i Krašo; manje od 60% u Nògradu, Baranji, Pest-Piliš-Šoltu i Beregu; manje od 50% u Gömöru. U svima ostalim županijama njihov je procenat vrlo malen, a u samom Baču iznosi jedva 2%. N i j e m a c a ima gotovu u svim županijama, a osobito po gradovima. Najgušće su nastanjeni u Mošonju, Šopronu, Šepešu,

[1] Acsády J., Magyarország népesége a Pragmatica sanctio korában 1720—1721. Izdao madž. stat. ured o milenijskoj proslavi. Budapest 1896, XII. kötet. Ujfólyom.

Požunu, Baršu, Tolni i Zòljomu. S l o v a c i i R u s i n i dominiraju u Arvi, Baršu, Lipotu, Turocu i Trenčinu, ali sjede svagdje gdje i Madžari (osim u 16 municipija) i po broju dolaze odmah iza Madžara. S r b i i H r v a t i imaju apsolutnu većinu u Baču, Bodrogu i Tamiškom Banatu, a u 24 municipija imaju jake manjine. R u m u n j a ima u 10 municipija, a u Aradu, Zarandu i Kövàru imaju apsolutnu većinu. U Erdelju Madžari upravo iščezavaju pored Sasa i Rumunja. Statistički je madžarstvo u to doba na izdisaju, i neki slovački pisci (Sasinek) ozbiljno tvrde, da je Madžara bilo jedva oko pola milijuna duša.

Nije bolje bilo ni u oslobođenoj Slavoniji. U kotaru Ivankovo bilo je 9 sela sa 296 obitelji, a 12 je sela sa 126 obitelji jednostavno nestalo; Valpovština je imala 35 sela sa 374 gazda, dok je 20 sela nestalo, a samo Valpovo palo na 520 duša; kotar Karaševo ima 14 sela sa 272 obitelji, a 35 je sela pusto; voćinski kotar ima u 20 sela 123 gazde; kotar osječki ima 10 pustoselina; Đakovština, koja je u doba prije Turaka brojala 250 naselja, sada ih ima 55 sa 796 gazda; orahovički kotar ima 23 sela sa 280 gazda, a 28 je sela nestalo; istrijebljeno je pučanstvo u virovitičkom, slatinskom i našičkom kotaru, a Srijem je gotovo prazan. Nešto je bolje naseljena požeška kotlina. Sela su malena, a gradovi su prave palanke (Virovitica, Požega, Osijek). Na ispražnjena hrvatska naselja došli su pravoslavni Srbi iz Srbije i Bosne i katolički Hrvati iz Bosne. Šenoa[2] izračunao je, da je sva Slavonija brojala oko 150.000 duša, a čitava je Hrvatska mogla imati jedva oko 400.000 duša.

Oslobođene je krajeve okupirala carska vojska, a prvu su organizaciju uvodili činovnici carske komore po Kolonićevu planu[3] (Compendium der Haubdrelation über die Einrichtung des Königreich Hungern a. 1688.). Južnu su Ugarsku organizirali Nagy i Vincens (1687.), Slavoniju Martin Zemljak (1695.). Prema dobivenim instrukcijama načinili su popise svih živih i mrtvih naselja, ograničili hatare, ustanovili obrađene i neobrađene površine, popisali oranice, šljivike i vinograde, livade, pašnjake, šume, bare i ribnjake, ugovorili sa zatečenim žiteljima visinu godišnje kontribucije i svakom naselju izdali s p e c i f i c a m c l a s s i f i c a t i o n e m, primarnu gruntovnicu ili katastar. Na prikladnim su mjestima podizali t r i d e s e t n i c e i svu zemlju podijelili u p r o v i z o r a t e, koji će voditi civilnu upravu i vršiti sudstvo.

[2] Šenoa A., Doseljivanje tuđinaca u Srijem, Rad 201, p. 3.

[3] Bösendorfer, Kako je došlo do slavonskog urbara 1756? Rad 240 i 242; Mayer Theodor, Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit, Wien-Leipzig 1911.

Konskriptori su nailazili na velike teškoće. U radu smetali su ih staleži i redovi, i vojne vlasti, koje su sav okupacioni teren smatrale kao svoj teritorij. U Ugarskoj prestaju neprilike organiziranjem županija, u Slavoniji će takovo stanje potrajati još desetak godina.

Prema Kolonićevu planu imali su se posjedi u oslobođenim krajevima vratiti starim vlasnicima, ako dokažu svoja prava; u protivnom slučaju imali su se rasprodati najboljim kupcima. Za istraživanje prava starih posjednika uređena je n e o a k v i s t i č k a k o m i s i j a isprva u Beču (predsjednik Breuner, od komore Aichpichel, Tullio Miglio, Mayern de Kraft et Fürstenbusch, od ugarske komore barun Hoffmann i Medyansky), a onda u Požunu s ograncima u Zagrebu i Košicama (1715.—1723.). Rasprodaju dobara vršila je carska komora. Procijenivši svako dobro po rentalu, komora je glavnicu ukamatila sa 5—6% i ustanovila prodajnu cijenu. Tako je većina posjeda prešla u ruke stranih kupaca. Neka su dobra poklonjena crkvenim organizacijama (Aljmaš[4] i Kutjevo isusovcima), davana u zalog carskim kreditorima (Odeschalchi), treća je opet privremeno zadržala vojska (Čepin), kojoj je na upravu i organizaciju predana posavska, podunavska, potiska i pomoriška granica. Sve nerasprodane posjede okupirala je komora. Tako imamo u oslobođenim krajevima tri subjekta vlasničkog instituta: a) v o j s k u (v o j n i č k a d o b r a i G r a n i c u), b) k o m o r u (komorna dobra) i c) k u p c e (spahiluci). Na svim tim dobrima sjedili s u: a) z a d r u ž n i ili i n o k o s n i s t a r o s e l c i, ukoliko su se bili održali, i b) n o v o s e l c i, koji su bili prebjezi iz Turske (Granica), pa došljaci iz Dalmacije i Hrvatske (paorija), kojima su se uskoro pridružili Srbi, Nijemci i Vlasi, koje je general Klaudije Mercy g. 1716. počeo naseljavati u tamiškom Banatu (25.000).

Pod komorskom i vojnom upravom seljak je proživljavao mučne dane. Arondirajući alodij spahije su staroselcima otimali oranice, livade, vinograde, šljivike, uvodili devetinu, gornicu i regalna prava, a novoselcima su oduzimali u teškom znoju očišćene krčevine (»bez krčevine nema očevine«) i pripajali ih alodiju. Isto su tako sa seljaštvom postupali i komorski činovnici, »diese dem Staatskörper so gefährliche Insekten«, a vojne su vlasti preteretile seljaka kojekakvom rabotom, te su zato napuštena čitava sela.

To je stanje htio da popravi Karlo III. (1711.—1740.). Sabor od g. 1715. donio je važne odredbe za područje javnoga prava i uprave, sabor od g. 1723. neke značajne odredbe u spahijsko-kmetskom odnosu (18. od 1723. zabranjuje izvanurbijalne daće i prestacije, 60. od 1723. uvodi nov parbeni postupak, 61. od 1723. osigurava migraciju

[4] Bösendorfer, Urbar osječkih isusovaca, Vrela i prinosi V, Sarajevo 1935, p. 62—78.

slobodnjaka, 62. od 1723. brani prisilno preseljavanje kmeta s dobra jedne županije u drugu). Treći i posljednji njegov sabor (1729.) otkupio je državni kuluk za 24.000 for. (1. od 1729.) i z a b r a n i o p r i p a j a n j e u r b a r i j a l n o g z e m l j i š t a a l o d i j u (36. od 1729.). T o j e p r v i p o k u š a j d r ž a v e d a o g r a n i č i s p a h i j s k u s a m o v o l j u. Kako je plemstvo, ipak još dosta snažno, u saborima znalo ne samo očuvati, nego i proširiti svoja prerogativa, država je našla zgodu da zadre u spahijsko-kmetske odnose poslije učestalih lokalnih pobuna (ustanak Petra Jovanovića oko Sent-Andreje 1735.; pobuna seljaka u županijama Békeš, Bihar i Arad 1735.; revolucija u županijama Bač, Bodrog, Baranja i Tolna 1735.; latentne bune u Slavoniji od 1725.—1736.). God. 1737. naredio je kralj Karlo namjesniku nadvojvodi Franji, da istraži uzroke i povode pobunama. Iz svih pobunjenih krajeva stizali su izvještaji, da spahije blago postupaju sa svojim kmetovima, kojima tereti nisu nimalo preteški. Kako su jedino iz Slavonije stigli objektivni izvještaji Khevenhüllerovi (1733.) i relacije Hamiltonove (1736.), kralj je samo tu mogao da provede svoje ideje o kmetskoj zaštiti donošenjem p r v o g s l a v o n s k o g u r b a r a, k o j i j e p r o g l a š e n 22. svibnja 1737.

Prema tom urbaru slavonski je seljak imao da dâ 3 for zemljarine i 8 for u ime otkupa robote, dakle svega 11 for po s e s i j i i l i b a š t i n i. Osim toga bio je obvezan na vinski i žitni desetak u prirodu, a mali je desetak bio ukinut. Svako se rustikalno i urbarijalno zemljište, oduzeto kmetu, imalo vratiti, na svako pusto selište imao se ili naseliti novoselac ili se predalo na iskorišćivanje susjednoj seoskoj općini uz desetak u prirodu ili novcu. Spahiji ostaju, doduše, sva regalna prava, ali će kmet smjeti da toči od Miholja do Đurđeva, a za svoju potrebu može da nabavi vino, gdje hoće. Za svoju potrebu slobodno peče rakiju bez svakog akciza (trošarine), a slobodno i kolje za svoju potrebu, ali prodavati meso može samo spahija u svojoj mesnici. Kako je i meljava spahijsko pravo, platit će kmet od podignutog mlina 1 for kazukarine ili bregovine (obalarine). Za žirenje u šumi dat će po velikom, srednjem i malom krmku 8-6-4 poture žirovine i 2 poture za dozvolu (cedulju). Za žir izvan šume ne daje žirovine. Kažnjavati može spahija samo prisilnim radom i zatvorom, a nikako novčanom globom. S v a k a s e a r e n d a c i j a s p a h i l u k a z a b r a n j u j e. Kuluk (gratuiti labores) davat će po regulamentu od 11. travnja 1728., koji točno ograničuje cijene. Radi javne sigurnosti plaćat će pandure upola spahija, upola kmet.

Iako, dakle, ovaj urbar zaštićuje interese spahije, opet mu samovolju ograničuje odredbom maksimiranja kmetskih tereta. Utvrdivši točno slučaj, kada spahija može kmeta odbiti sa zemljišta, ojačava kmetovo pravo na posjed, dok opet odredbom, da se kmet sa 8 for može otkupiti od prestacije jednoga dijela robote, olakšava kmetu taj

teški teret. Spahija gubi taksu od rakije ispečene za vlastitu potrebu, a kmetu se osigurava pola godine pravo točenja. Ograničena je i spahijska juriskdikcija.

Ovaj je urbar imala da provede u život **zemaljska vlast za Slavoniju u Osijeku** (Landesstelle für Slavonien) osnovana 8. veljače 1737. Na čelu vlasti stajao je **Generalamtsverwalter** (generalis praefectus), kome su pridruženi komorski administrator, vrhovni tridesetničar, fiskalni prokurator, zemaljski sudac, provincijalni i vojni komesar. Za tu je **vlast** podignuta ona golema palača u osječkoj tvrđavi (generalatus), koju je kasnije car Josip pretvorio u kasarnu. Autoritet je te **vlasti** bio dosta slab. Nije bila kadra da slavonske spahije prisili na točno održavanje Karlova urbara. Oni su sa svojim kmetovima radije »ugovorili« posebne urbare primjenjujući principe XVI. i XVII. v. i toliko su preteretili kmeta, da je 1742./3. ponovo došlo do pobune. Tako Karlov urbar nije nikada stupio na snagu. Spahije su svoje zemljište davale u zakup uz desetak u prirodu, a nisu stvarali nove urbarijalne čestice kao nove porezne objekte, koji su državi bili to potrebniji, jer je valjalo uzdržavati stajaću vojsku, koja je uvedena u saboru g. 1715.

To je potaklo kraljicu Mariju Tereziju (1740.—80.), da u Slavoniji uvede zamašnije reforme. Komisija **Patačić-Engelshofen** izvršila je razgraničenje vojničkog i civilnog teritorija. Na vojničkom je teritoriju uređena **podunavska, srijemska i posavska granica**, na civilnom **srijemska, virovitička i požeška županija**.

2. VOJNA GRANICA

Kralj Ferdinand preuzeo je poslije slabih Jagelona Ugarsku i Hrvatsku bez svakog jačeg obrambenog pojasa. Zato su Mađari i Hrvati od novoga kralja u prvom redu tražili, da im popravi stare i izgradi nove pogranične utvrde i da ih opskrbi posadama. Za vojne poslove svih svojih zemalja Ferdinand je 1556. u Beču osnovao vrhovno vojno vijeće (Hofkriegsrat). Tom je vijeću pripadala i obrana hrvatskoga pograničnog pojasa sve do 1578., kad je nadvojvoda štajerski Karlo preuzeo vrhovno zapovjedništvo nad Hrvatskom Vojnom granicom i kad je gradačko dvorsko vojno vijeće postalo najviša vojna oblast. To je potrajalo do 1705. odnosno 1709., kada su se na savjet princa Eugena Savojskog u bečkom dvorskom vojnom vijeću opet centralizirali svi vojni poslovi. Tako je to ostalo sve do 1848., kad je u Beču osnovano austrijsko ratno ministarstvo.

Kako Hrvatska nije raspolagala dovoljnim brojem četa ni za obranu, a kamoli za navalu, ona je austrijsku vojnu pomoć u XVI. v.

morala platiti gubitkom vrhovnog zapovjedništva nad svojom vojskom, a u XVII. v. i teritorijalnim gubitkom, t. j. organiziranjem **Vojne granice**.

Godine 1630. izuze Ferdinand Vojnu granicu ispod banske vlasti i podvrže je pod dva generalata, karlovački (za hrvatsku Vojnu granicu) i varaždinski (za slavonsku Vojnu granicu) tako, da su sve utvrde i vojne posade, kao i sav teritorij zajedno s privilegiranim i kmetskim žiteljstvom, bili pod vojnom upravom. Tako je nastala nova vojno-administrativna oblast, nezavisna od ostalog hrvatskog teritorija.

Ovaj svojevoljni kraljev akt bio je u tijesnoj vezi s migracijom južnih doseljenika u pogranični hrvatsko-slavonski teritorij. Pošto su ovi krajevi od kraja XV. i u XVI. v. radi stalnoga turskog nadiranja, a i radi hrpimičnog iseljavanja na početku XVII. v. bili gotovo sasvim nenaseljeni, njemački su zapovjednici uz granicu naseljavali doseljenike, koje su Turci poslije pada Bosne i jajačke banovine silom bacili na hrvatsko-slavonsko-dalmatinsku granicu. Zbog naopakog postupanja Turaka izbjeglice su iskorišćivale svaku priliku, da preko granice umaknu na hrvatsko-slavonski teritorij. To prelaženje započelo se odmah poslije mohačkog poraza, i prvi se južni kolonisti javljaju u Hrvatskoj 1530. i 1538. na gornjoj Kupi. Od toga se vremena u Hrvatskoj oni naseljavaju oko Une, Kupe, Mrežnice, po Gorskom Kotaru, u Slavoniji oko Križevaca, Ivanića i Čazme, a u prvom redu po pustim dobrima zagrebačkog biskupa.

Već od prvog časa došlo je do sukoba između novih kolonista i stare vlastele, na kojih su se zemlji oni naselili. Hrvatsko je plemstvo (i biskup zagrebački) na osnovu svojih privilegija tražilo, da im došljaci budu kmetovi. Ali, kako su se oni doselili uz uvjet, da će cara služiti samo kao vojnici, a inače da će biti slobodni, a plemstvo se opet držalo svojih zakona, moralo je doći do spora između dviju kompetencija: hrvatskog sabora i austrijskih vojnih vlasti. Iskrslo je pitanje, hoće li se Vojna granica organizirati kao posebna vojno-administrativna oblast, naseljena slobodnim vojnicima, oproštenim od svih kmetskih podavanja, ili će se uopće napustiti i zemlja prepustiti upadima bosanskih Turaka.[1]

Austrijske su vojne vlasti 5. listopada 1630. naseljenicima dale **statut**, kojim su ih proglasile isključivo graničarskim vojnicima, izuzele ih ispod banske vlasti i dopustile im da sami sebi biraju seoske knezove, koji će namještati seoske suce.[2] Ovaj je statut važio samo za slavonsku Vojnu granicu, dok je hrvatska Vojna granica od 1627. bila predana kranjskim i koruškim staležima odnosno gradačkom vojnom vijeću, a statut je dobila tek 19. listopada 1666.[3]

[1] Šišić: Politika Habsburgovaca spram Hrvata za Leopolda I. Rad 266. p. 93—148.

[2] Šišić, Hrvatski sabor. spisi I. p. 479—490.

[3] R. Grujić, Apologija srpskog naroda u Hrvatskoj i Slavoniji i njegova glavna obeležja, Novi Sad 1909, p. 36—91

Poslije oslobođenja Slavonije osječki je general Guido grof Starhemberg 1696. po odredbi vrhovnoga vojnog vijeća u Beču stao uz Savu i Bosut dizati čardake, a poslije požarevačkog mira 1718. dizali su čardake uz Tisu i Moriš i ovamo naseljeni Srbi, Nijemci i Rumunji. Tako je nastala posavska, podunavska, potiska i pomoriška Granica.

Poslije mnogih sad boljih sad lošijih eksperimenata (Khevenhüller 1743., Grasalković 1749., Serbeloni 1753., Mercy d'Argenteau 1755.). Vojna granica je sve više dobivala jedinstvenu organizaciju pa se u širem i užem pojasu protegla od mora do transilvanskih Alpi. Bila je podijeljena (1756.) u pukovnije (lička, otočka, ogulinska, slunjska, I. i II. banska odnosno petrinjska i glinska, križevačka, đurđevačka, gradišćanska, brodska, petrovaradinska, njemačko-banatska, ilirsko-banatska, vlaško-banatska). U Titelju je formiran šajkaški bataljun (riječna tlofila). Čitava je granica imala 14 pukovnija (na našem teritoriju 11). Svaka je pukovnija imala 12 kumpanija po dvjesta i šest momaka prvog, drugog i trećeg poziva, a četvrti je poziv (Landesbataillon) imao domobranski karakter. Kako je pukovnija imala i pedeset topnika, brojila je svaka (dvjesta i šest puta dvanaest više pedeset) 2.522 momka prvog, drugog i trećeg poziva, ili čitava granica 2522×14 t. j. 35.308 momaka. Kasnije je uređeno i pet general-komanda (Karlovac, Zagreb, Osijek—Petrovaradin, Temišvar).

Čitava se organizacija temeljila na zadruzi, koju je vojska zatekla i u svoje svrhe dalje izgrađivala, jer je svom svojom strukturom odgovarala vojničkom duhu. Sve one velike zahtjeve, koje su u vrijeme izgrađivanja Granice svaljivali na Graničare, mogla je podnositi samo zadružna institucija s brojnom radnom snagom.

Uz prezentnu vojnu službu graničar je 1775. davao carsku, pukovnijsku i kapetansku robotu. Za cara je pekao ciglu, gasio vapno potrebno za gradnju tvrđava, vozio drva za gradnju čardaka, oficirskih stanova, vojnih magazina i davao podvoz; pukovnija je tražila da gradi drumove i mostove, da siječe šiprag i šumu, da vozi ogrjev oficirima, da čisti kopitnicu uz Savu; kapetanija ga je gonila da ušorava selo, da gradi pčelinjake i plete košnice, da sadi dudove, da daje stražu po čardacima, da na Savi diže nasipe radi poplave. Upravo ovaj stadij u graničarskom životu sjajno je prikazao Reljković u svom Satiru 1762.[4]

[4] Posavsko je selo bilo razbijeno. Ušoravanje sela započela je vršiti vojska u granici, a Marija Terezija u paoriji (1749.). Prvi je u granici potpukovnik Beck stao »krčiti šire putove i praviti tvrde mostove«. »Započeti posao neumorno naslidovaše Ljubibratić od Tribinja«, koji »drumove po koncu široko iskrči, s obje strane vodene ožujke načini pa polak piskom i kamenjem nasu i utvrdi, sa strane voće i različita stabla posadi, i mostove tvrde i negibljuće popravi«.

Kao nagradu za sve ove obveze imao je graničar pravo na eksploataciju zemlje, pašnjaka i šume, i on je jedini mogao da krči šume. Zadružno se dobro nije moglo otuđiti, a sve krčevine bile su »suvišzemlja« (Ueberland-Gründe), koja se mogla otuđiti. Na taj je način bilo omogućeno komadanje velikog i uvećavanje malog zemljišta. Seoski pašnjak i iskoriščivanje šume bilo je zajedničko svim zadrugama. Sav ekonomski razvitak, sva eksploatacija bila je samo u rukama graničara-seljaka, čiji je posjed bio slobodan od svake daće, Tuđinac u granici nije mogao steći nekretnina.

Osim graničara-seljaka bilo je i graničara-varošana, koji su sjedili po graničarskim slobodnim municipijima i bavili se obrtom ili trgovinom. Mogli su steći zemljište samo šest jutara i mogli su ga otuđiti opet samo graničaru-varošaninu. Dok su se isprva slobodno koristili šumom, poslije su plaćali određenu taksu. Na prezentnu vojnu službu nisu bili obvezani, jedino su u vrijeme rata davali straže u utvrđena mjesta, pratioce za vojničke transporte, kvartirinu vojsci na prolazu. Sami su snosili sve troškove municipalne uprave. Jedan dio dohodaka (često 50%) uplaćivali su u graničarski fond. Prihodi su im pritjecali od zemljarine (po jednom jutru oranice 20, livade 30, voćnjaka 48, vinograda 34, pašnjaka 15 krajcara), od trgovine (12—40 forinti), od obrtnine (sedam klasa obrtnika, koji su plaćali 1.30—0.30 for), mlinarine, od zakupa vinotočja i mesnice, akciza od vina, od taksa no-

»Sela, koja su bila s obje strane druma, po koncu pruži, a ostala u red postavi i gradiškoj krajini čisto drugo lice dade«. Taj je civilizatorni rad u seljaka izazvao »psost i proklinjanje«, jer je prosti »čovik« bio »priuzet od nevirovanja«. A ipak je »drum bio širok i slobodan«, i na njemu pustaija »nije tako lako konja za uzde grabio«. Uz drumove su sela »po koncu u red stavljena«, i svaka je kuća imala »svoje misto«, i bilo je sve u redu i »sve po numeri«.

Seljačka je kuća vrlo jadna. Prosta je brvnara, gotovo kao za neolita. Nije omazana ni izvana ni iznutra i kroz brvna vidiš starca u zapećku. A »siverina« duva kroz slabo sastavljena brvna i odjažene prozore — ako ih ima. Prozore zatvara papirom, a tek poslije »srčom« (staklom).

Brvnara je jednodomna. Ima samo jednu zajedničku sobu, u kojoj su danju i stariji i »dica«. Soba je neugledna i neudobna. Kroz uske prozore jedva dopire svijetlo. Nema u njoj ni stolice, ni police, ni ormara. Kod objeda »po tursku na zemlju sidne«. U toj sobi i svi spavaju. Ako je družina brojna, spavaju i po »kiljerima« sagrađenima od brvna. Neka kuća imade i dva i tri kiljera, od kojih nijedan ne vrijedi »ni filjera«. U kiljeru ležao bi i bolesnik, koji od sjevernjaka, što duše, mora ostati »prez duše« (umrijeti).

Spavalo se na slami rasprostrtoj po zemlji. Preko slame bi se bacila prostirka, a pokrivali bi se rutavim ćebetom »Perina« se mogla vidjeti »tek od želje«, i graničarska je žena »pusto perje« upropastila. (U paoriji se znalo za perinu, i paorkinja je svome mužu donosila po nekoliko perina.)

Uz kiljer je kućar, u koji se sklone žena s mužem. Tu je i kolnica, u kojoj se »dilala zbica«, pa pecara, u kojoj »peku kazani«.

vopriml jenih varošana, od laudemija, pa sudbenih taksa i globa. Svaki je varošanin morao davati općini 12 manualnih i 4 jugalna dana robote na godinu, od čega se mogao otkupiti sa 40 krajcara po manualnoj i sa 1 for po jugalnoj roboti, dakle sa 12 forinta. Na čelu varoši bio je načelnik, koji je nosio vojničku uniformu, a njegov prvi zamjenik bio je u civilu, ali je oko vrata nosio lanac s medaljonom, u kojemu je bio natpis »K. K. Militar-Comunitet«. Žezlo seoskog kneza bio je dug štap s crnožutim rojtama. Najstariji je municipij Petrovaradin 1751. s filijalom Bukovica (Šanac 1753.). Dalje kronološki slijede Karlovci, Zemun, Brod i Stara Gradiška. Od 1763.—65. slobodne su općine Gospić, Otočac, Brinje, Ogulin, Karlovac, Bjelovar (1765.), Koprivnica, Ivanić, Petrinja (1765.) i Kostajnica. Godine 1766. slobodne su općine Mitrovica, Vinkovci, Nova Gradiška, 1776. Karlobag i Senj, koji je pripojen Granici kao rekompenzacija za civilu odstupljeni Karlovac. U banatskoj Granici varoši su Pančevo, Novi Vrbas, Bijela Crkva i dr.

Sva je Granica bila pod vlašću i upravom vrhovnoga ratnog vijeća u Beču, i ono je nadziralo sav materijalni i duhovni život graničara. To je tutorstvo zadiralo u najsitnije strane svakidašnjeg života, koji se odvijao strogo po vojničkim propisima, pa je stvorio naročit graničarski tip, koji se grčevito držao svojih zadružnih tradicija. Kada su godine 1803. pri reorganizaciji Vojne granice odozgo htjeli uvesti samovlasništvo zadruge (starješinu imenovati vlasnikom), digla se tolika bura, da je vlast morala uzmaknuti.

Slavonac ore plemenitu ravnicu, a po pašnjacima, livadama i šumama pase stoku. Zna za plug i ornice, zna za zubaču, kojom tešku zemlju lako ukroćuje. Teška se zemlja teško ore. Ima i takva zemlja, »koja skoro ničem ne valjade« i »uvik pusta leži«. Na tu zemlju Slavonac ne vozi đubre, i ona se »ne ore svakog lita«. A ipak đubreta ima toliko, da u njega »štala utone dopola«. Plug je drven, i u nj prežu do pet pari volova. Uz volove idu i četiri goniča, dok peti, orač, ide za plugom. Za prevrtanje jedne uske brazde trebalo je dakle deset volova i petero ljudi. Reljković u tom vidi rasipavanje energije i lijenost, jer »paur u Nimačkoj« više izore na svom konju zapregnutom s kravom.

Pored oranja graničar mora zagrađivati svoje njive, da mu stoka ne nanese štetu; mora odlaziti u šumu po drva, polaziti na stražu »po zapovidi«. Za štetu na njivi plaća se »potrica«. U redovan posao računa se i »pečenje i sjedenje« kod rakije. Kada nadođu veliki ljetni dani, gazda bi sabrao »mobu« od »stotinu čeljadi« mladoga veselog svijeta. Za mobaše klao se vo i po koje janje. Jelo se triput na dan, a pilo po volji. Požnjevena pšenica vezala se u snoplje, snoplje se slagalo u krstove, a krstovi su se tovarili na kola, u kojima su zapregnuta četiri vola. Kući se vozilo »na armane«, a onda vršilo ili mlatilo. A kad je stigla jesen, pekla se rakija i »tukli bravci«.

Prirod nije bio osobit. Pšenica je puna urodice i snijeti. Zato žene pšenicu dobro očiste i operu, prije negoli je dadu u vodenicu. Već su i onda mlinari rado davali seljaku brašno od neoprana žita.

Svoj organizacioni statut dobila je Vojna granica 7. kolovoza 1807. Po tom su statutu svi graničari (osim zadružnog starješine) od osamnaeste do šezdesete godine bili vojnici. Sva je zemlja bila carska. Car je ovo zemljište davao graničarima u leno bez ikakva podavanja u naravi. Ovim je statutom kućna zadruga uzakonjena. Svaka je zadruga morala dobiti toliko zemlje (oranice i livade), koliko je potrebno za održavanje zadruge. Kuće, gospodarske zgrade i cijelo zadružno zemljište ostalo je porodično neotuđivo dobro. Zadruga je mogla dio svojih nekretnina otuđiti, ako ih nije mogla valjano obraditi. Dioba zadruge bila je otešćana. Mogla se izvršiti samo onda, ako je dionik dobio najmanje polovinu sesije. Dopuštenjem kumpanije mogla se oranica preobraziti u livadu ili voćnjak, ali je zemljište ostalo zadružno ili se moralo nadomjestiti suviš-zemljom. Strogo je zabranjeno prodati žito u klasu, travu na livadi, grožđe na čokotu. Na pogodnu iskrčenom tlu mogao se nasaditi i vinograd. Iskorišćivanje pašnjaka pripadalo je čitavom selu, a šume su isključivo vlasništvo carevo, ali u njima svaka graničarska zadruga ima puno pravo uživanja (gorivo i građevno drvo, žirenje, sabiranje šišarki, divljaka, pčelaca i t. d.)[5]

Godine 1819. bilo je u čitavoj Granici 926.737 jutara zadružnih zemljišta sa 568.176 jutara suviš-zemlje i 73.187 jutara otuđivog zemljišta (voćnjak, pašnjak, vinograd). Zadružna su dakle dobra izno-

---

Osim pšenice sijao se i kukuruz, zob, ozimica, a i duhan. Mnogo se gojila šljiva, jer kod Slavonaca »prez rakije ništa bit ne more«. Sadio se i dud za svilenu bubu, a i drugo voće. Na pitomijim prostorima ravnice i na planinskim padinama izrasla je bujna šikara i plemenita šuma kao stoborje i tako gusta, »da ne bi zmiju iz nje za rep izvukao«. A ta se šuma nemilice tamanila. Seljak bi po šumi »vazdan boćokao« i hrastovo stabalje rušio sad zbog divljih pčela, sad zbog puhova. Oboreni bi hrast ostavio da trune, a samo »sitnež« odvozio bi kući za drva, kojih je i kraj tolikih šuma u Slavonca bilo »uluk lukca mrva«. Reljković zamjera Slavoncu, što drva ne slaže u hvate i ne prodaje, kao što ni rakiju ne će da proda u »mehanu«, nego je radije popije sa svojom družinom i komšijom. Čisti novac zarađuje samo žena, »i udata i udova«, baveći se svilenim bubama, koje hrani »zelenim dudovima«. Nešto se novaca zarađivalo i ovčjom vunom, ako se ovca oplemenila ovnovima iz Makedonije. Trgovalo se i konjima, otkad su iz Beča »badjavad« poslani hatovi da poprave »felu« slavonskoga konja. Zarađivalo se nešto i prodajom voska i meda, pa pravljenjem »kolesa« i »kola«, ako je u kući bio netko, tko je znao »ostrugat glave i dilati zbice«. Nesigurna je bila trgovina svinjama. Trgovac bi kupio »svinje od sembera, pošto bi prešao skelu na Savi«, pa bi krmke prodavao čak u Šopronj. Ali tim se riskantnim poslom mogao baviti samo onaj, koji je imao »pun svoj podrum vina, ergelu goveda i kolanluk voska i meda, te prihoda od dućana i od arendaštva, a toga svega nije bilo u običnog seljaka.

[5] M. Ivšić, Razvitak hrv. društva u II. poli IX. vijeka, Obzorova Spomenica 1935, p. 304.

sila 61.5%, otuđiva suviš-zemlja 38.5%. Po narodnosti je god. 1816. bilo devet desetina Hrvata i Srba (915.422), Mađara 108.514, Nijemaca 31.397, ostalih 10.133. Po vjeri je god. 1820. bilo katolika 400.654 sa 318 župa, grko-katolika 45.952 sa 149 župa, pravoslavnih 505.246 sa 438 župa, protestanata 20.104 sa 97 župa i 397 židova.

3. PAORIJA — PROVINCIJAL

Patačić-Engelshofenova komisija uredila je na komorskom teritoriju tri županije. U virovitičku su županiju ušli spahiluci (dominia): komorski Osijek, Retfala i isusovački Aljmaš, patrijaršijski Dalj, Erdut, vojnički Čepin, Valpovo sa svoja tri distrikta (valpovački, petrijevački i donjomiholjački), biskupsko Đakovo, Našice, Podgorač, Feričanci, Orahovica, Voćin s Jugovim Poljem, Virovitica i Spišić-Bukovica. Požeška je županija sastavljena od spahiluka Podvorje, Sirač, Pakrac, Cernik, Stražeman, Velika, Brestovac, Blacko, Kaptol, Kutjevo, Pleternica i grad Požega, a srijemska je imala spahiluk Nuštar, Vukovar, Ilok, Neradin, Karlovci, Ruma, Zemun i posjede fruškogorskih manastira. Organizacija županija dovršena je potkraj g. 1745., i tim časom prestaje provizorij. Iako su sve tri slavonske županije došle pod jurisdikciju hrvatskog bana, opet su u poreznim stvarima primale naloge od ugarskoga namjesničkog vijeća. Tako je i na civilnom teritoriju odmah u početku došlo do dualizma, koji je kasnije (1751.) imao krupno političko značenje.

Dok su hrvatske županije (zagrebačka, varaždinska, križevačka i severinsko-riječka) činile zaseban upravni teritorij pod hrvatskim banom, slavonske su županije uređene po uzoru ugarskih županija, koje su se već tamo od XV. v. razvile kao autonomne jedinice, u kojima je vladalo plemstvo (universitas nobilium) okupljeno u velikim i malim skupštinama (congregatio generalis et particularis). Županija je bila podijeljena na okružja (processus), kotare (districtus), a ovi na spahiluke (dominia) kao najniže upravne jedinice. Čitavom je županijom upravljao župan (comes), kojega je imenovao kralj, i podžupan (vicecomes) kao njegov zamjenik, koji je biran iz redova domaćega plemstva. Po kotarevima su sjedili veliki suci (iudices nobilium) i mali suci (vice-iudices nobilium), koji su bili i upravnici i suci. Sve bilježničke poslove vršio je veliki bilježnik (ordinarius notarius). Financijalnim poslovima upravljao je blagajnik (perceptor) s jednim ili više zamjenika (vice-perceptor). Od 1751. slale su slavonske županije po dva ablegata u zajednički i dva u hrvatski sabor.

Najvažnija funkcija županije bilo je sudstvo, koje je izgrađeno već od XV. v. (čl. 1., 2. i 21. od 1486.). Svaka je županija svakih četrnaest dana ili jedamput na mjesec morala održati sudbeni stol (sedes iudiciaria, sedrija) i raspraviti sve tužbe plemića i neplemića (čl. 53. od 1492., 33. od 1553.). Stolu je predsjedao župan odnosno podžupan, vijećnici su bili suci, votanti prisežnici, izabrani od plemstva (assessores iurati, jurasori), koji su bili plaćeni (salarizati) i honorarni. U kotarevima su sudili veliki i mali suci, u spahilucima spahija u spahijskom stolu (sedes dominalis) ili u prenesenom djelokrugu njegov zamjenik. Službu državnog odvjetnika vršio je magistratualis fiscalis. Kako je županija in concreto imala i kriminalnu sudbenost (ius gladii), držala je i svoga krvnika (vindex iustitiae), koji je na stratištu (patibulum) izvršivao smrtne kazne. Za ubrzavanje svojih poslova županija je kod centralne uprave u Beču imala i svoga agenta. Županija je imala i svoju vojsku (pandurones et haiđones), kojom je zapovijedao laidinantius (castelanus). Za potrebe i opskrbu carske vojske brinuli su se nadzornici kasarna (cassarmarum inspectores), a obračunavanje s vojskom vršio je provincijalni komesar (commissarius provincialis) s vojnim komesarom (commissarius bellicus).[1]

Županija se brinula i za ubiranje kontribucije. Ona je svoju kontribuciju razrezala na spahiluke po broju sesija, a spahiluci su izvršili subreparticiju na svoje kmetove. Ubirali su je spahijski oficijali i izručivali županijskom perceptoru, koji ju je opet isplaćivao vojsci. Svoje obračune podnosio je ugarskom namjesničkom vijeću. Isprva je kontribucija po županiji iznosila 50—60.000 for, a kasnije je narasla na trostruk iznos. Svakoj poreznoj forinti prirezala je županija 15—30 x za pokriće vlastitih županijskih potreba (fundus ordinarius). To je domesticum, cassa domestica, iz koje su se plaćali županijski činovnici. U domesticum su pritjecali i prirezi od taksalista, domaćih i stranih trgovaca, od stranih posjednika vinograda, od zanatlija, mesara, pivara, gostioničara, kalađija, lađara, ribara, od mlinova, rakijskih kazana i t. d. (fundus extraordinarius). Deperditum se zvala razlika između limitirane i tržne cijene onih predmeta, što ih je županija morala nabaviti za vojsku (žitarice, sijeno, drvo), a diferenciju je plaćala županija iz svoje blagajne. To je ukinuto g. 1751., kad je zajednički sabor u tu svrhu dopustio razrezivanje poreza od 400.000 for, što se onda ubiralo zajedno s kontribucijom.

---

[1] Bösendorfer, Prvi dani u životu županije virovitičke poslije reinkorporacije, Rad 206. — Isti Zidanje Žup. palače u Osijeku »Osječki Zbornik« 1942, p. 37—38.

Mlade županije kao da nisu pravo funkcionirale. Na međašnoj liniji između granice i paorije dolazilo je do neprestanih sukoba i razmirica. Sami županijski funkcionari nisu bili ljudi na svom mjestu. Virovitički podžupan Antun Spišić Japranski bio je nasilan čovjek, a u nj su se ugledali i njegovi službenici te su nanosili narodu kojekakve nepravde. Spahijski oficijali nisu samo uvodili nove daće i prestacije, nego su često pronevjeravali i ubranu kontribuciju. Zbog svih tih nereda izaslala je 1749. Marija Terezija Grasalković-Engelshofenovu komisiju, da istraži postupak činovnika i spahijskih službenika, kao i uzroke i povod sukobu između granice i paorije. — Komisija je svjetovala županiju, da radi redovnijeg pritjecaja kontribucije izradi nacrt o urbarijalnoj regulaciji; između granice i paorije povukla je liniju između provincijalnih Piškorevaca i graničarskih Perkovaca. Nacrt o urbarijalnoj regulaciji nije bio dovršen ni g. 1754. Nastali nemiri, koji su se g. 1754.—1755. izvrgli u prave bune (na spahilucima Spišić-Bukovica, Virovitica, Voćin, Orahovica), dali su kraljici povoda, da u Slavoniju otpremi Keglevićevu komisiju, koja će istražiti gravamina kmetova, upravu županija i postupak spahija.[2] Komisija je nesumnjivo utvrdila, da su samo spahije skrivile bunu.[3] Oni su ubirali devetinu, koja u Slavoniji nije postojala; uveli su podavanje od pilića, masla, lana, kupusa, oraha, lješnika, gljiva, kornjača, koža od zvjeradi; tražili su podavanje utrobe od svakoga zaklanog komada marve (viscus, Lumpel), prestacije stajskog gnoja, mladice plodonosnih stabala za voćnjak i prporaka za vinograd, nadalje sabiranje borovine i borovice, pače i crnih mačaka (Spišić) i sl. Spahijski su oficijali desetkujući uzimali po osmak pšenice »titulo probae«. Da predusretne tom zulumu, komisija je 11. rujna 1755. izdala privremeni Keglevićev urbar, složen na osnovu Karlova urbara.

[2] Isp. Bösendorfer, Slav. urbar 1756, Rad 240 i 242; Grujić (R., Građa za kulturnu historiju Slavonije, Starine 34.

[3] Za ove slavonske nemire zna i Krčelić (Annuae, p. 192—94.), koji je slušao, da je povod bunama bio ovaj: Za razgraničenja Provincijala i Militara (1749.), mnoge su spahije morale sad čitave spahiluke, sad mnoga sela ustupiti Granici. Tako je Marko Pejačević izgubio Mitrovicu, a dobio od komore Viroviticu. Komesar Grasalković, predsjednik komisije za razgraničenje, uvidio je, da komorska dobra malo nose, a k tome su još i nesigurna, jer leže blizu turske granice. Stoga je predložio dvoru, da se sva ta dobra ustupe kreditorima, ili da se poklone, ili prodaju najboljem kupcu. To se i dogodilo. Kako je mnogim gospodarima za iskrčivanje šuma, za nasađivanje vinograda i šljivika i za kultiviranje oranica trebalo mnogo radne snage, naseljavali su na spahiluke pridošlice uz trogodišnji oprost od daće. Kad je minuo trijenij, spahije su najprije milom, a onda silom (blandis-severioribus verbis) prisiljavale naseljenike da ostanu i dalje. Kako su od zemljišta davali samo desetak u prirodu, mnogi su i ostali na zemljištu. Ali uskoro uvedoše spahije regalna prava, a od podaničkih vinograda oteše čitave nasade i još drugo, potrebno za ekonomiju (plurimaque

Prema tom urbaru slavonski je seljak po sesiji imao da plati 11 for. na godinu u ime zemljarine i otkupa robote; svaki oženjen gazda davao je dvanaest dana jugalne ili manualne robote na alodijaturi i jedan dan za dovoz drva na godinu. Traži li spahija jugalnu robotu, računa se dvopreg kao jedan, tropreg i četveropreg kao dva, peteropreg i šesteropreg kao tri dana manualne robote. Prestacije je spahija imao podjednako razdijeliti na zimu i ljeto. Kod svakog posla ima se kmetovskoj marvi dati »horam quietatis«. Robota se ni u kojem slučaju ne može pretvoriti u novac niti se može drugomu dati na iskorišćivanje. Treba li spahija izvanrednu jugalnu ili manualnu robotu, ima je platiti. Spahija ne može na račun robote kmeta siliti, da mu čuva marvu, da pješke, na konju ili kolima vrši službu glasonoše ili daje ordonancije; ne može kmetice siliti da u njegovu korist obavljaju kojekakove poslove (čupanje gusaka). Ostaje na snazi samo bekčija (vršenje kuhinjskih poslova). Da se u roboti uvede pravi red, spahija će na kraju godine pred županijom sa svakim selom načiniti obračun (computus). Neutrošena se robota ne može prenijeti u iduću godinu. Uzimanje jednoga krsta kod desetkovanja žitka »sub titulo probae« ukida se, a sam se desetak daje samo u snopu, a ne u ovršenu zrnu. Ubiranje malog desetka ukida se, kako je to već naredio Karlov urbar. Strogo je zabranjeno oduzimanje kmetskih zemljišta, vrtova, šljivika i vinograda, kao i zahtjev, da se besplatno daju loze i mladice za spahijski vinograd i šljivik, i davanje stajskog gnoja. Ustreba li štogod spahiji, neka plati uobičajenu cijenu. Od krčevinske oranice ide spahiju poslije trogodišnjeg oprosta jedan mjerov po jutru, od livade dvadeset i pet x. Krčevina je kmetovo vlasništvo. Spahija ne smije braniti krčenje, jer se tako uvećava kulturno tlo. Od vinograda ide spahiju jedna pinta po motiki. Spahija toči od Đurđeva do Miholja, kmet (općina) od Miholja do Đurđeva,

talia rei familiaris et oeconomicae). Treba znati, da su tamošnji podanici davali zemaljsko od dvanaest for., dvanaest dana rabote na godinu i određeni dio kontribucije, dok je ribarenje, drvarija, žirenje i dr. bilo slobodno. Od zemljišta davali su samo jednu desetinu. Kako su spahije htjele, da iz spahiluka izbiju što više koristi, jer je trebalo da plate komori velike iznose, navalili su na podanike kojekakve nove daće i podavanja. Međe spahiluka nisu bile određene, a županije još nije bilo da to utvrdi. Tako su spahije na spahijskim stolovima rješavali sva administrativna pitanja.

Antun Spišić, podžupan virovitičke županije, prvi je nasilno započeo uvođenjem hrvatskih i ugarskih feudalnih običaja u Slavoniji. Protiv njega digla se tolika tužba, da je kod nove restauracije za podžupana izabran Adam Friebeis, koji je ozbiljno htio da pomogne kmetu. Kad je opazio, da su spahije jači od njega, potražio je vezu s generalom Mercy. Njemu je predao sve seljačke tužbe, i on ih je poslao u Beč s popratnicom, da će u Slavoniji radi nesavjesnog postupanja s kmetovima lako doći do bune kao ono u Varaždinskom generalitetu. Tako je kraljica bila točno upućena u prilike u Slavoniji, i čim su se kmetovi pobunili, odmah je izaslala komisiju, da istraži tužbe i da je izvijesti.

a u tom vremenu i spahija može da toči. Želi li spahija točenje dati u zakup, ima ga — uz umjerenu zakupninu — najprije ponuditi općini. Za vlastitu potrebu kmet slobodno peče rakiju, ali svoj kazan ne mora besplatno ustupiti spahiji. Sječenje mesa je spahijsko pravo, ali »hman običaj«, da se kmetu nametne porez za nabavu blaga potrebnog spahijskoj mesnici, strogo je zabranjen. Od kašikare i potočare spahija može tražiti jednu forintu, od vodenice po kolu jednu forintu, od šajkašice osam forinta na godinu. Ako u spahijskoj šumi ima žira bar za četiri sedmice, žirovina se plaća po Karlovoj ustanovi; nema li dovoljno žira, puštat će spahija svinje u šumu uz dvije poture po komadu; ima li malo žira, dogon je svinja slobodan. Za prijevaran dogon svinja kazna je dvostruka žirovina, a ne zapljena svinja, kako je to dotada bivalo. Od izvanšumskog žira nema žirovine. Ostaje na snazi Karlova ustanova o uzdržavanju pandura. Svi dvorski panduri potpadaju pod kontribuciju kao i drugi kmetovi. Za javnu sigurnost brinu se i županijski panduri. Utvrđuje se Karlova zabrana o arendaciji dobara. Spahija može osuditi samo na laku tjelesnu kaznu, ali nikako na novčanu globu. Čupanje gusaka (deplumatio) u korist spahijinu zabranjeno je. Nalaz šumskih pčelaca dijeli spahija s kmetom (2/3 spahija i kmet 1/3). Kod elementarnih nezgoda (požar, poplava, led, porob) jednoga sela ne smiju se više oporezovati druga sela. Spahijina je dužnost, da svakoga kmeta snabdi dovoljnim zemljištem, pašom i drvom, a spahijski oficijal ne može od kmeta za sebe tražiti nikakva podavanja.[4]

Kraljica je u odgovoru na komisijski izvještaj potvrdila privremeni urbar, ali je ujedno županiji navijestila, da će *donijeti stalan urbarijalni red*. Tim časom nastupa *period terezijanskih regulacija*, koje su uredile spahijsko-kmetske odnose u Slavoniji i Ugarskoj, u Banatu i Hrvatskoj.

[4] Bösendorfer: Slav. urbar 1756. Rad 240. i 242.

4. TEREZIJANSKE REGULACIJE (1756.—1780.)

Terezijanske su regulacije imale određen cilj. Htjele su riješiti sav kompleks pitanja, što su postojala između kmeta i države, kmeta i crkve, kmeta i spahije. Dok je prva slavonska regulacija pokazivala neku nesigurnost i kao neko opipavanje dubokih problema, potonje su regulacije imale biljeg vrlo promišljene osnove.

Urbarijalne su regulacije izvršivali *kraljevski komesari* u zajednici sa županijskim i spahijskim činovnicima. Na osnovi dobi-

venih *instrukcija* imali su najprije sabrati i složiti sav materijal potreban za regulaciju. U njihovoj odsutnosti zamjenjivali bi ih župani odnosno podžupani. Činovnici, koji su sarađivali na regulaciji, zvali su se »*exequentes magistratuales*, *conscriptores*, *iudices*« i imali su svoje *relationes* podnositi komesaru.

Prvi je posao egzekvenata bio izvršiti:

I. *Examen ad novem puncta interrogatoria* — popisati odgovore seljaka na devet stavljenih pitanja.

Egzekventi bi izišli u svako pojedino selo, sazvali bi mjesnoga kneza i odbornike pa bi u nazočnosti spahijskog oficijala postavljali pitanja: a) da li se s njima postupalo po urbaru, b) po kontraktu (konvenciji) ili po privilegiju, c) u koga se nalazi kontrakt, privilegij, urbar, d) kakva im je zemlja, e) je li sterilna, f) kakve su zemlje po rudinama (diverticula), i) kako računaju jutro oranice, livade, h) koliko konja (volova) prežu za oranje i koje su daće (u novcu ili plodinama) dosada davali. Ako je u kojem selu bilo više spahija (compossessores), i ako su kmetovi svakom na svoj način bili obvezani, ispitivani su kmetovi pojedinačno. Ispitivani su i slobodnjaci i predijalisti i decimalisti.

II. *Conscriptio fundorum sessionalium et titulo sessionalium possesorum* — popisivala su se sva sesionalna i kvazisesionalna zemljišta. Ovaj se popis izvršio individualno sa svakim kmetom. Popisni arak imao je više rubrika: a) sesionalni kmet, inkvilin, subinkvilin, b) sadašnja veličina sesionalnog zemljišta, c) intravilano zemljište, d) kapacitet sesionalnih oranica, e) sesionalna i predijalna livada, f) kvazisesionalno (predijalno zemljište, g) naziv predija, h) sjenokoše. Ako je koji kmet imao u istom spahiluku više sesija (zadruga), popisivao se toliko puta, koliko je imao sesija. Ako je držao samo intravilan, a nije imao ekstravilana, bilježio se među okućene inkviline (inquilinus domiciliatus); ako je imao intravilan u jednom, a ekstravilan u više spahiluka, popisivao se u svakom spahiluku. Kmet s apertinencijom (držanjem) manjom od jedne osmine sesije uvrštavao se među inkviline ili subinkviline. »Bona curialia« i »bona episcopalia«, kao i sva kmetova založena zemljišta (inhypothecati), popisivala su se zasebno.

III. *Conscriptio exstirpaturarum* — popisale su se i krčevinske oranice i livade uz točnu oznaku daće (u novcu ili plodinama), a valjalo je naročito pribilježiti, ako je spahija kmetu oduzeo krčevinu.

IV. *Conscriptio vinearum* — popisali su se svi vinogradi, bilo da se od njih davala *gornica* (ius montanum) ili *de-*

vetina (nona), uz točnu oznaku dosadašnjih daća i u onom slučaju, ako vinograd nije ušao u sesionalni konstitutiv (Slavonija). Popisni arak imao je redni broj, naziv vinogorja, ime vlasnika (domaći ili strani), broj motika, iznos gornice (devetine).

V. Inductio mensurae posoniensis — uvođenje požunske mjere bio je jedan od naročitih zadataka kraljevskih komesara. Oni su knezu svake općine predali uzorak požunskih mjera. Do prekluzivnog roka (24. travnja 1808.) imale su se stare mjere zamijeniti novima. Svaki sud dobio je vatrom užeženi žig i mjeru. Uporaba nebaždarenog suda kažnjavala se globom od jedne forinte ili zapljenom, ako vrijednost nije prelazila dvanaest forinti (čl. 7. od 1659.).

VI. Promulgatio punctorum generalium prohibitorum. Kraljevski su komesari prema instrukcijama imali svagdje javno oglasiti sve ono, što je zabranjeno. To je oglasilo i ugarsko namjesničko vijeće cirkularom na sve županije 21. veljače i 29. prosinca 1766. Županijski su činovnici imali izvidjeti, znaju li seljaci sve, što je zabranjeno.

VII. Classificatio locorum et constitutivi sessionis ejectatio. Svi spomenuti popisi izručeni su kraljevskom komesaru, koji ih je zajedno sa županijskim urbarijalnim odborom (urbarialis deputatio) razdijelio tako, da se za svako selo mogla odrediti klasa zemlje i prema tome ustanoviti, kolik će biti konstitutiv jedne sesije. Taj konstitutiv postao je onda osnova za sve javne i privatne daće. Za svako pojedino mjesto načinjen je izvadak (extractus) i sastavljeno obrazloženje, zašto je to mjesto uvršteno u ovu ili onu klasu. Sav je materijal ponovo revidirala županija i onda ga poslala ugarskom namjesničkom vijeću i kralju. Poslije potvrde kraljeve svako je mjesto dobilo svoj urbar i svoje urbarijalne tabele. I jedno se i drugo moglo izmijeniti rektifikacijom.

VIII. Discussio contractuum, privilegorium et urbariorum ante regulationem urbarialem praevigentium. Kad je izvršena klasifikacija sesionalnog konstitutiva, prešlo se na istraživanje kontrakta, privilegija i urbara, koji su postojali prije terezijanske regulacije. Sav se materijal predao sedriji, koja je na raspravu pozvala i spahiju i kmeta. Kmeta je zastupao županijski odvjetnik (fiscalis magistratualis). Sedrija je predmet riješila ovako: privilegij i kontrakt sklopljen s novoselcima svela je na urbar, a kontrakt utanačen s varošima proglasila je trajnim kontraktom. Ako je spahija upravo u vrijeme urbarijalne regulacije sklopio kontrakt s kmetovima, morale su obveze biti ili niže ili jednake urbarijalnima.

IX. Praeparatio urbariorum. Urbara je bilo dvije vrste: a) urbari sela s devetinom (nona) u plodinama i b) urbari sela s devetinom u novcu. Regulacija je odredila ovo: gdje se devetina do regulacije davala u plodinama, davat će se i odsada; gdje se god davala sedmina (septima), osmina (octava) bez desetine (decima), ostaje i nadalje na snazi; gdje je bila u običaju devetina, sedmina ili osmina zajedno s desetinom, davat će se devetina u plodinama; gdje se davala devetina u zrnu (in grano), kmet može davati ili u zrnu ili u snopu; gdje se god devetina davala u novcu ili prirodu, ostaje to i dalje na snazi, ali će činovnici ipak svjetovati seljake, da se odluče za davanje devetine u plodinama; samo većina kmetova odlučuje, ima li se devetina davati u novcu ili plodinama, a većina ima da odluči i u selu, gdje je više gospodara (compossessores); ako u nekom selu jedni daju, a drugi ne daju devetine, onda će svi davati devetinu ili u novcu ili u plodinama; ako jedni kmetovi od postfundualnih zemljišta daju jednu, od drugih zemalja drugu zemljarinu, odlučuje većina, kao što to odlučuje i ondje, gdje se dosada nije davala desetina, a želi se davati ili u novcu ili u plodinama. Kada je ustanovljen princip, hoće li se devetina davati u novcu ili plodinama, tada se to imalo unijeti u urbar. Spahija je morao izjaviti, hoće li devetinu od lana i konoplje uzeti u prirodu ili u ekvivalentu (šest funti pređe). — Ovakav je urbar dobilo svako selo.

X. Praeparatio tabellarum sessionalium et constitutivi sessionalis assignatio. Urbarijalna tabela imala je šesnaest rubrika. U prvu su se rubriku upisala imena i prezimena sesionalista do jedne osmine, inkvilina (i posjednik s manje od jedne osmine), općina, ako je ova in concreto imala zemljišta i davala ih na iskorišćivanje subinkvilinima. U drugu se rubriku upisao kvalitet i konstitutiv sesije za čitavo selo. Kod određivanja konstitutiva intravilana i ekstravilana prema klasifikaciji sela moglo se dogoditi, da a) konstitutiv prema kvalitetu ili potpuno odgovara, ili da b) ne odgovara propisanoj normali. U prvom slučaju imao je upravo toliko, koliko je trebalo, u drugom ili nije dosegao ili je premašio normalu. Izjednačenje sesionalnoga konstitutiva izvršeno je tako, da se premašaj s jedne sesije pripojio drugoj. Ako se takvim postupkom nije mogla saturirati svaka sesija, uzelo se potrebno zemljište od krčevina, pustih zemljišta, činženih i alodijalnih zemljišta. Ako je konstitutiv čitavog sela bio iznad normale i ako je svaka sesija imala višak na intravilanu i ekstravilanu, kmetovi su taj višak zadržali i davali su daću razmjerno prema veličini toga viška, a zadržali su ga dotle, dok nije nastala potreba, da se višak razdijeli među novoselce. Nepodijeljena zemljišta — poslije saturiranja svih kmetova — zvala su se supernatantes ili

remanentes fundi. Ova su zemljišta ili predana općini, koja bi ih dala na iskorišćivanje domaćima ili u zakup strancima, ili su vraćena latifundiju, koji ih je vodio kao remanencije. Nedostatak na ekstravilanu mogao se nadopuniti i tako, da se intravilanu oduzelo sve, što je premašilo normalu, i to se prebacilo na ekstravilan. Što se tiče kvaliteta sesije, vrijedilo je ovo: konstitutiv sesije imao je prema kvalitetu zemljišta toliko jutara oranica i kosa livada, koliko je normirano za klasu. Svaki se nedostatak morao nadopuniti, a količina jutara i kosa morala je potpuno odgovarati kvalitetu sesije. Puna sesija s punim brojem jutara i kosa ubilježila se sa osam osmina, polovina sa četiri osmine, četvrtina sa dvije osmine, osmina sa jednom osminom sesije. Razlomak manji od jedne osmine, ali blizu osmine, bilježio se kao jedna osmina, a manji se razlomak nije unosio. To je sve bilo u drugoj rubrici. U treću rubriku upisala se veličina intravilana sesionalista, inkvilina i općine; u četvrtu broj jutara sesionalista, okućenog inkvilina i općine; u petu broj kosa livade sesionalista, okućenog inkvilina i općine; u šestu broj jugalnih robota sesionalista, inkvilina i općine; u sedmu manualna robota sesionalista, inkvilina i subinkvilina; u osmu devetina u plodinama ili ekvivalentu; u devetu godišnji census sesionalista, inkvilina; u desetu obveza sječe drva; u jedanaestu Nona in natura incluso canabe et lino ili Nona in natura excluso canabe et lino; u dvanaestu prestacija maslaca; u trinaestu prestacija pilića; u četrnaestu broj pilića; u petnaestu broj jaja; u šesnaestu broj jutara oranice, što ih je kmet dobio kao dopunu na intravilanu, i broj adjustacionalnih livada. Od svih ovih pojedinačnih popisa načinjena je urbarijalna tabela za čitavu županiju i poslana namjesničkom vijeću.

XI. Publicatio urbariorum. Složeni urbari i urbarijalne tabele za svako pojedino selo, kao i popisi krčevina i vinograda, imali su se u četiri primjerka, a egzaminacije i ostali popisi u dva primjerka dostaviti komesaru, koji bi ih revidirane predao županiji, da ih ovjerovi u svojoj generalnoj skupštini i »sub autentia notariali« prepiše i podijeli svojim činovnicima. Svaki je činovnik dobio dva primjerka urbara, urbarijalnih tabela, popisa krčevina i vinograda, i po jedan primjerak egzaminacije i drugih popisa, pa je s time pošao u sela, gdje je u nazočnosti spahijskih oficijala seljacima proglasio i protumačio urbar. Od toga se časa daća i prestacija davala samo po novom urbaru.

XII. Confectio testimonialium litterarum super executione urbariali. Kad su posao svršili, činovnici su sastavili pismeni izvještaj. U tom je izvještaju trebalo istaknuti sve ono, što nije ušlo u urbarijalne tabele, dakle voćnjake, šljivike, hmeljnike i dr., uz oznaku daće, ako su je dali, dužnost popravljanja

mostova i cesta i t. d. Trebalo je navesti točan broj jutara supernatancije, broj goveda, ovaca, što ih spahijski oficijali, župnici, učitelji i drugi službenici gone na zajednički pašnjak, prestacije od iznajmljenog općinskog zemljišta i dr. Jedan bi se primjerak uručio spahiji, drugi općini, dva županiji, a od tih je jedan otišao namjesničkom vijeću.

Kako je u isto vrijeme izvršena i regulacija gornice (R. R. od 5. IX. 1771.), pa šuma i pašnjaka (g. 1761. odnosno 1777.) riješen je sav kompleks pitanja. Država je urbarijalnim konstitutivom dobila stalne porezne jedinice, spahiji je točno određeno, što može da traži, kmetu, što ima da daje, a crkva je dobila određene objekte za desetinu.[1]

5. URBARIJALNE REGULACIJE

a) Slavonija

Direktan povod urbarijalnoj regulaciji u Slavoniji bio je seljački ustanak na spahilucima Virovitica i Spišić-Bukovica g. 1754., koji se u proljeću g. 1755. proširio na spahiluke Voćin, Orahovicu i Našice. Slavonski je urbar donesen 15. ožujka 1756. Njime je određen minimum kmetova posjeda i maksimum tereta. Spahija je, već prema bonitetu zemljišta, kmetskom selištu imao doznačiti 24,32,40 jutara oranice i 8 kosa livade (konstitutiv). Od sesije je kmet davao tri forinta zemljarine (zakupnine), 24 dana jugalne robote i druge neke daće. Tako je točno ustanovljeno, što kmet ima da daje, a spahija da prima. Urbar je stupio na snagu tek g. 1762., jer je iza duga kolebanja, nadopunjavanja i korigiranja bilo udovoljeno svim kraljičinim odredbama. Ipak je rad na slavonskom urbaru bio od velikog zamašaja, jer je stečeno iskustvo poslužilo kao direktiva kod donošenja svih ostalih urbara. Slavonski se urbar dijeli u dva dijela (Pars I. i Pars II.), od kojih je svaki bio podijeljen u točke (I.—14, II—20). Izišao je na latinskom i hrvatskom jeziku (prijevod Odobašić-Adamović).

Taj primarni slavonski urbar donekle je modificiran i bolje interpretiran provedenim rektifikacijama, kraljevskim rezolucijama i intimatima ugarskoga namjesničkog vijeća (hrvatsko namjesničko vijeće potrajalo je samo od 1767.—1779.) od 16. kolovoza 1808., 28. travnja 1809., 3. kolovoza 1809., 28. kolovoza 1810., 28. travnja 1811., i t. d.[2]

[1] Caroli Pauly: Constitutio rei urbarialis reg. Hungariae, Vienna 1817, tomus I, II. Hrvatski prijevod: Franjo Žigrović-Pretočki, Zagreb 1880.

[2] Vežić M., Urbar hrvatsko-slavonski, Zagreb 1882.

U slavonsku urbarijalnu regulaciju idu i specijalne srijemske regulacije, kojih ima više.[3]

a) Prva je regulacija donesena za prnjavorce fruškogorskih manastira. Prnjavorci (pronijari) bili su najamnici i sluge manastirski, koji su u prijašnjim vremenima imali zadatak da brane i čuvaju manastir od napadaja. Kad su se srpski kaluđeri smjestili po fruškogorskim manastirima, njihovi su pronijari radili na manastirskom alodiju. Svoja su alodija manastiri (Krušedol, Kuveždin, Remete, Jažak, Hopovo, Vrdnik-Ravanica, Bešenovo, Šišatovac, Privina Glava, Beočin i Remetsko, Rakovac i Grgetek) dobili od Leopolda I., Josipa I. i Karla III. Kako je svaka prnjavorska obitelj od manastira dobila kuću, česticu zemlje i pravo na drvariju i ispašu, manastiri su im postali spahije, kojima su davali deseto od plodina i 52 dana robote na godinu, a spahije su im sudile kod manjih prekršaja i u sporovima. Prnjavorske su se obitelji s vremenom toliko razmnožile, da su nikla čitava sela, i srijemska ih je županija htjela pritegnuti na plaćanje kontribucije kao i druge seljake (čl. 88. od 1751.). Prnjavorci ipak ne plaćaju kontribucije sve do 1790.

Od g. 1775. kraljica je više puta zahtijevala, da srijemska županija odnose prnjavoraca ili dovede u sklad sa slavonskim urbarom ili da ih uredi konvencijom. Odnosi su prnjavoraca regulirani tek 16. veljače 1802. Rakovičkom konvencijom (Conventio Rakoviciana). Po toj su konvenciji prnjavorci zadržali svoje zemljište, a uime upotrebe davali su manastiru deseto od plodina i trideset dana godišnje robote. Prnjavorski su zanatlije bili obvezani na tri dana besplatne robote. Za dovoz drva i sijena i za oranje vrijedio je stari dogovor. Svaka se manualna robota računala za jedan pečat; jugalna, i to: jednopreg s kočijašem za jedan i po pečata, dvopreg za dva, tropreg za tri, šesteropreg za šest pečata. Tako su prnjavorci postali i urbarijalisti i konvencionalisti.

b) Kako su povremenim iskrčavanjima šumskih čestica zemljišta kmetova sa susjednih spahiluka, iločkoga i rumskoga, prelazila na manastirska dobra i kako su kmetovi tu imali svojih oranica, vinograda, šljivika i vrtova, nastajali su zbog međa neprestani sporovi između manastira i rumskog i iločkog vlastelinstva. Radi toga izaslan je u Srijem komesar Đuro Fekete, koji je 30. travnja odnosno 18. lipnja 1757. sporove izgladio Feketejanskom konvencijom (conventio Feketeiana) ovako: za oranicu i vinograd na manastirskom zemljištu srijemski će seljak manastiru dati deseto u plodinama; hoće li zemljište da otuđi, ima ga u prvom redu

[3] Miklošić F., Izvještaj od g. 1772. o manastirih na Fruškoj gori podastrt hrvat. nam. vijeću, Starine 8.; Vežić, o. c.; Grujić R., Nevolje srpskog seljaka pre 200 godina u Sremu i Bačkoj, Zemun 1908.

ponuditi manastiru; za svako novo krčenje, za nasad novog vinograda, za podizanje mlina zatražit će privolu manastira; nemarnog kmeta manastir može i odbiti sa zemljišta. Ta su dakle zemljišta bila posve censualna (fundi censuales).

Uređena je i drvarija i paševina. Privina glava podmirivat će drvnu potrebu sela Bačinci, Kuveždin Bingule, Bešenovo Radinaca i pola sela Stejanovaca, Remete drugu polu Stejanovaca, Jazak sela Jaska, Krušedola i Pavlovaca, Vrdnik-Ravanica Vrdnika, Maradika, Rivice i Šatrinaca. Sječa je dopuštena samo u označenoj šumi. Za svaki prekršaj globa je 12 for, za obaranje plodonosnog stabla 24 for, mladice 1 for. Za drvariju će svaka kuća plaćati po 50 krajcara, za građevno drvo 6—4—1 for. Po plastu sijena sa sjenokoša ili šljivika dat će 28½ krajcara, od šljivika desetinu ploda, od mlinskoga kamena 2 for, od pčelske košnice 2½ krajcara, a od vrtnih plodina i ispaše ne će davati ništa.

c) Dekretom od 17. lipnja 1774. regulirala je kraljica i selišta pravoslavnog svećenstva odredivši, da selo do sto kuća može imati jednoga, do dvjesta dva, do trista tri popa. Svakom se popu imala isjeći jedna sesija, koja je bila oproštena od svih daća. Svaki je višak nad sesijom potpadao pod kontribuciju, spahijske prestacije i daće, koje su u njegovo ime mogli davati župljani. To je potvrđeno intimatom od 29. rujna 1801., dekretom od 10. lipnja 1811. i od 28. kolovoza 1818.

d) Poslije Ticine bune protiv spahija (1807.), koja je ubrzo ugušena, poslan je u Srijem komesar Petar Komaromy, da istraži povode buni. Na osnovu njegova izvještaja izdalo je ugarsko namjesničko vijeće intimat od 28. kolovoza 1810. i naredilo izvršenje rektifikacije na osnovu novog mjerenja zemljišta, prema kojoj će se ponovo pristupiti razdiobi zemljišta i spahijsko-kmetske odnose urediti prema slavonskom urbaru. Kako je tim intimatom slavonski urbar u svakoj svojoj ustanovi novom interpretacijom i razjašnjen i protumačen, a reskriptom od 4. veljače 1811. protegnut i na virovitičku i požešku županiju, slavonski je urbar dobio svoju konačnu redakciju i ostao na snazi sve do donošenja novoga urbarijalnog zakona (1832.) odnosno do g. 1848.[4]

b) Ugarska

Iako je i u Ugarskoj na nekim mjestima došlo do seljačkih buna (nemiri u Vásárhelyu i Mezöturu pod vodstvom Pavla Törö-a i Franje Petö-a g. 1753.), kraljica je kod donošenja urbarijalne regulacije

[4] Vežić, o. c. i Pauly, o. c.

prema svemoćnom plemstvu postupala mnogo opreznije. Stav plemstva u tom pitanju jasno se očitovao u saborima g. 1741. i 1751., kad je ono u jednom članku izjavilo, da su »kmetovi po bogu i prirodi stvoreni za ropstvo«. U prvom saboru, koji je zapravo bio izborni, kraljica nije načela kmetsko pitanje; u drugom saboru morala ga je iznijeti radi porezne povišice, koju je htjela proturiti, a da ne opterećuje seljaštvo. Tu je naišla na otpor. Pokušaj (naredba od 21. ožujka 1752.), da županije pridobije za svoje ideje, nije uspio; isto tako nije uspjela ni sa svojom političkom propagandom (Fr. Ad. Kollar: Opinio circa reform. regni Hungarie). Tako su njezine namjere propale i u trećem saboru g. 1764./5., gdje je plemstvo stalo na stajalište, da su spahijsko-kmetski odnosi privatno-pravne naravi, u koje se država nema upletati.

Kad je tako kraljici onemogućeno da seljaka zaštiti ustavnim putem, odluči ona da ga zaštiti naredbenim putem. G. 1765. naredila je potpredsjedniku komore, Pavlu grofu Festetiću, da izradi osnovu, kako da se zaštiti seljak. Festetić se ozbiljno dao na posao i za pôdrug godine sabrao je golem materijal o tadašnjim spahijsko-kmetskim odnosima u Ugarskoj. Kako kraljica nije imala pravoga povjerenja u objektivnost Festetićevu, predala je sav materijal dvorskom savjetniku Raabu, koji je na osnovu materijala konačno izradio ugarski urbar. Tako je ravno deset godina i deset mjeseci poslije slavonskog urbara kraljica 23. siječnja 1767. proglasila ugarski urbar i naredila, da se izvrši. Ugarski je urbar bio podijeljen u IX. capita, ovi u paragrafe, a promulgiran je na latinskom, madžarskom i slovačkom jeziku. Ovaj se urbar odnosi i na Međumurje i Prekomurje, na Baranju i dijelove Vojvodine, t. j. krajeve, koji su pripali Jugoslaviji.

Urbar su imali uvesti kraljevski komesari, koji su radili pod nadzorom ugarskoga namjesničkog vijeća. Da se ustanove faktični kmetski posjed i kmetski odnosi, komesari su s pomoćnim osobljem obilazili županije i na mjestu o tome ispitivali mjesnoga kneza, prisežnike i uglednije kmetove, odredili su kvalitet zemljišta i ustanovili konstitutiv. Kmet je imao dobiti toliko zemljišta, da može voditi t. zv. tropoljno gospodarstvo. Posjednik od barem $^1/_8$ sesije upisan je među sesionaliste, a koji je imao manje zemljište, među inkviline. Za vinograde su ostali na snazi dojakošnji zakoni; livade je kmetu trebalo dodijeliti prema prilikama kraja. Sve zemljište, što je poslije sječe preostalo (remanencije), nije se moglo pripojiti alodiju (majuru), nego ga je opet trebalo dati na obrađivanje kmetu. Tako su kmetovi svrstani u dvije kategorije: 1) sessionati sa 1, ¼, $^1/_8$ sesije i 2) non sessionati; a) inkvilini, koji su imali kuću i zemljište manje od $^1/_8$ sesije i b) subinkvilini bez kuće i zemljišta. Prema popisu od g. 1780. bilo je u Ugarskoj 153.428 sesija, u Banatu 29.024, u Slavoniji 10.433, u Hrvaskoj 24.132, dakle svega 217.017 sesija. Regulacija nije posjede komasirala, nego su i dalje ostali podijeljeni u komade. Intravilan je imao jedno jutro. Tu je kmet imao svoju kuću, dvorište, gospodarske zgrade i bašču. Veličina je ekstravilana određena prema klasifikaciji zemljišta (1., 2., 3., 4., 5. klasa). Točno je ustanovljena daća u novcu i prirodu i robota. Svaki je inkvilin davao kao godišnji census 1 for u dva obroka (o Miholju i Đurđevu). Subinkvilin ne daje census. Uz census daje kmet na godinu 2 kokoši, 2 kopuna, 12 jaja, ako drži krave, olbu maslaca, a 30 sesija zajedno daju tele ili 1.30 for. Gdje nema 30 sesija, svaki sesionalist daje 3 x. Od svih ovih prestacija kmet se mogao otkupiti sa 53 x. Kmet pune sesije obvezan je spahiluku na besplatan jednodnevni rad na sedmicu sa spregom (plugom ili kolima). To je jugalna robota od 52 dana na godinu ili 104 dana manualne robote. Inkvilin daje 18, subinkvilin 8 odnosno 6 dana manualne robote. Ako se novcem otkupi, ima da plati za jugalnu robotu 20, za manualnu 10 x; inkvilin se može otkupiti sa 1 for i subinkvilin sa 1 for. Trgovci i obrtnici mogli su se uvijek otkupiti. Prema tadašnjem računu iznosio je otkup svega podavanja u prirodu, roboti i devetini od pune sesije 24.31 for, od tri četvrtine sesije 18.38¼ for, od polovine sesije 12.45½ for, od četvrtine 6.53¾, od osmine 3.56¾ for, od okućenog inkvilina 4 for, od subinkvilina 2 for, za vinograd i rakijski kazan 2 for.

Urbar je uredio i pravo točenja pića, pravo pečenja rakije i mlinsko pravo. Gospodar je ostao vlasnik kmetskog zemljišta, a kmet je imao vlasništvo samo nad pokretninom, koju je mogao otuđiti jedino privolom spahijinom. Spahija je mogao kmeta odbiti sa zemljišta samo redovnom parnicom. Uređena je i migracija i samouprava općine.

Tako je dakle čitav urbar u svojoj suštini bio sasvim konzervativan i zadržao je sve urbarijalne obveze osnovane bilo na zakonu bilo na običaju. Ukinuta su samo podavanja u novcu ili prirodu, što ih je gospodar samovoljno uveo (Hussarengeld, Montierungsgeld i dr.), a zabranjena je i zamjena kmetske čestice drugom. Zbog nejasnoće i nespretne stilizacije urbara kmet je opet bio izvrgnut samovolji spahijinoj, koji je urbar tumačio na svoj način i posljedica je bila, da je kmet dobio premalo zemljišta (Slovaci, Rusini). Pogreška je bila i u tome, što je izvršenje urbara bilo povjereno županijama. Na taj su način mnoge dobre ustanove bile jednostavno izigrane. Gotovo nikakav uspjeh nije kraljica imala u Erdelju, gdje je stotinu obitelji grubom silom držalo svu zemlju.[1]

c) Banat

Otprilike trinaest godina poslije ugarskog urbara proglasila je kraljica 17. listopada 1780. banatski urbar, koji je vrijedio za županiju temešku, torontalsku i krašovsku. Kako su se ova-

[1] I. Acsády, o. c., p. 353—357.

mo naselili gotovo sami Nijemci, urbar je izdan njemačkim jezikom. Dijeli se u Absätze, kojih ima sedam, ovi (osim VI. i VII.) u paragrafe, a ovi u točke (puncta). Zemljište je bilo podijeljeno u tri klase. Seljaci su sjedili na punoj ili polovičnoj sesiji, na četvrtini ili osmini sesije s točno određenim ekstravilanom i intravilanom.[2]

[2] C. Pauly, o. c., I. 215.

d) H r v a t s k a

G. 1755. planula je u varaždinskom generalatu buna, koja je zahvatila i križevačku županiju (Raffayeva i Erdödijanska dobra). Vođe ustanka bili su plemić Franjo Domjanić i literat Mihajlo Kušić. Porušeno je oko trideset spahijskih dvorova i popaljeno mnogo sela. Podban Rauch brzo je ugušio bunu, ali je tako strašno haračio, da je kraj od Zagreba do Križevaca pretvorio u garište i pustoš.[1] Kraljica ga je radi takva postupka zbacila s podbanske časti i naredila strogu istragu, kojom je nesumnjivo utvrđeno, da su ustanak skrivili nasilne spahije uvođenjem ilegalnih daća i prestacija. Da spahije opameti, izdala je za Hrvatsku 8. studenoga 1755. p r i v r e m e n i u r b a r.

Tim je urbarom strogo zabranila svaku prekomjernu robotu odredivši, da se jugalna robota sa dvopregom ima računati kao jedan, sa četveropregom kao dva, sa šesteropregom kao tri dana. Isto je tako zabranila noćnu vršidbu kao i gonjenje seljaka, da odmah idućeg dana dođu na posao. Neutrošena rabota iz jedne godine nije se više mogla prenijeti u iduću godinu. Točenje vina imalo se vršiti samo po zakonu. Kod točenja spahijskog vina kmetu pripada svaka deseta forinta. Za pokvareno spahijsko vino kmet ne odgovara. Deseto od praščića, kozlića, jaganjaca i pčelaca daje seljak u prirodu, a ne u novcu, dok za samo desetkovanje ne daje ništa. Žitni desetak daje u snopu. Ukida se dosadašnja praksa, da seljaci goste spahiju tri dana u godini, kad im se navrati u selo. Svaku zanemarenu robotu ima seljak naknaditi i ne smije se zato globiti sa 2.80 for ili kažnjavati batinjanjem. Ubiranje protivzakonitog »nisus« strogo je zabranjeno. Kad izdaje dopuštenje za žirenje ili drvariju, spahijski oficijal ne smije ništa tražiti. Gornica se daje samo po zakonu. Zajedno s privremenim urbarom kraljica je banskom namjesniku poslala i jednu »i d e a m u r b a r i a l e m« s nalogom, da prema priloženoj osnovi predloži nacrt za stalan i trajan hrvatski urbar.[2] Je li kraljici odaslan sličan nacrt, pravo ne znamo.

[1] Krčelić, Annuae 1748—67, edit. Smičiklas, p. 276—280.

Dne 24. rujna 1773. uputila je kraljica hrvatskom namjesničkom vijeću instrukciju, kako da provede novu urbarijalnu regulaciju. Prvo načelno rješenje za hrvatske županije izišlo je 26. svibnja 1775. Ovo je rješenje nadopunjeno reskriptima od 3. studenoga 1775., 28. svibnja, 24. rujna i 4. listopada 1779. i intimatima ugarskoga namjesničkog vijeća od 28. siječnja, 4. veljače, 28. ožujka, 30. ožujka, 11. svibnja, 29. svibnja 1780. Konačan i s t a l a n h r v a t s k i u r b a r proglašen je 27. studenoga 1780., i on je uz neke izuzetke gotovo identičan s ugarskim. I on je podijeljen u devet capita, a ova u paragrafe.

Pošto su kraljevskom rezolucijom od 14. veljače 1774., od 5. srpnja, 19. srpnja, 22. kolovoza 1777. i konačno 28. kolovoza 1778. uređeni i odnosi p r e d i j a l i s t a, d e c i m a l i s t a i s l o b o d n j a k a, terezijanske su regulacije na čitavom ugarskom i hrvatskom teritoriju (osim Erdelja) prema prilikama našle neko rješenje spahijsko-kmetskih odnosa u času, kad je već sav zapadni svijet tražio i zahtijevao mnoge radikalnije reforme. Kraljica je tada kao apsolutni vladar uložila velik napor da izvrši neku socijalno-savremenu reformu mimo sabor i plemstvo. U to vrijeme stvarane su i druge institucije za podizanje ratarstva i drugih gospodarskih grana (škola za uzgoj ovaca u Hrvatskoj 1773., svilogojstvo, marvogojstvo, konjogojstvo, rudarska škola u Šćavnici, gospodarska škola — collegium oeconomicum — 1763. u Szempcze, uvođenje kameralnih nauka na sveučilištu Trnava-Budim 1766. i 1770. i dr.). Svojom carinskom politikom učinila je Ugarsku sasvim ovisnom o Austriji.[3] Zamjeran je njezin rad i u Granici.

[2] Jedan ovakav primjerak ima i arhiv županije virovitičke pod R. A. 146 ex 1756.

[3] Pauly O. c. II. p. 567—623.

6. PROMAŠENA JOZEFINSKA REFORMA

Već oko polovine XVII. v. počeli su se polako ali sigurno rušiti temelji, na kojima se osnivala struktura feudalnog društva, i nove su generacije unosile u nauku i u one grane, koje su u vezi s društvom, novi proljetni dah, l u m e n n a t u r a l e. Tako se na racionalističkom osnovu razvila i n a r a v n a r e l i g i j a i n a r a v n o p r a v o. Naravno je pravo poslavončio naš Reljković (Postanak naravne pravice ... Osik 1794., a za pravo je to prijevod »I n s t i t u t i o e l e m e n t o r u m i u r i s n a t u r a l i s. B u d a e 1789.). Kako naravno pravo uči, da su svi ljudi jednaki i nezavisni, nitko ne može da

naškodi životu, zdravlju, slobodi i imovini bližnjega. Praktična primjena ovih načela morala je nužno izazvati radikalne reforme u socijalnom i ekonomskom životu.

U isto se vrijeme žučno napadao merkantilizam, u kojem su nove generacije gledale suvišno nagomilavanje novca, što je Evropu dovelo u tešku ekonomsku krizu, za koje je ratarstvo propadalo, a ogromni posjedi ležali su neobrađeni. Trebalo je dakle reorganizirati svu nacionalnu ekonomiju. To su pokušali da izvrše fiziokrati.

Naučanje fiziokrata popularizirali su u Austriji profesori bečkog sveučilišta Justi i Sonnenfels (populacionisti). Uz njih je otvoreno pristao i car Josip, koji je fiziokratska načela htio da praktički ostvari.

Ali, prije svake praktične primjene fiziokratskih teorija trebalo je izvršiti dvoje: a) ukloniti sve momente, koji su kočili slobodan razmah ekonomskih snaga i b) stvoriti uredbe, koje će oslobođenim snagama osigurati novo područje rada. Već je terezijanska reforma poduzimala nešto i u jednom i drugom pravcu. Ojačavši kmeta i realno i personalno, ona je osigurala kmetov posjed, a razdrobivši neke veleposjede (u Češkoj) u manja gospodarstva, stvorila je kmetu novo područje rada. Naseljavanje Bačke i Banata Nijemcima išlo je za istom svrhom.

Najveća zapreka svakom racionalnom gospodarstvu bio je sistem robote, koji je apsorbirao svu kmetovu snagu. Kako je spahiji u isto doba trebalo radne snage za njegovo gospodarstvo, kao što je i kmetu trebalo za svoje gospodarstvo, kmet je, prisiljen da radi na spahiluku, posve zanemario svoj posjed i time umanjio svoj prihod. S druge je strane on upravo radi robotnog sistema bio prisiljen da drži veći broj marve, što je njegovo gospodarstvo osjetljivo poskupilo. Kako je prisilan rad uvijek manje produktivan od slobodnog i voljnog rada, spahijska je korist bila više kvantitativne negoli kvalitativne naravi. Ali čime ćeš zamijeniti robotu, na koju spahija ima pravo po davnom običaju? Hoćeš li robotu pretvoriti u novčanu ili prirodnu rentu? Što će onda biti s velikim posjedom? Da radi s vlastitim inventarom i slobodnom čeljadi, nadničarima? Za sve to trebalo je velikih investicija, a odakle novac? Kako će u isto vrijeme poskočiti i nadnice, spahija će na nadnicu utrošiti više, no što će dobiti od reluirane robote u novcu ili plodinama. Dok će, dakle, renta od reluirane robote biti konstantna, cijena će svih drugih potreba (dakle i nadnice) silno porasti. Tako je rješenje toga pitanja bilo ne samo teško, nego i skopčano s velikim ekonomskim perturbacijama.

Josip je na svojim čestim putovanjima dobro uočio spahijsko-kmetske odnose, koji su njemu, kao fiziokratu, morali biti nesuvremeni. U Erdelju kao da je bilo najgore. Tu su bjesomučni spahije

znali kmeta objesiti u dimnjak ili mu odrapiti 50—60 palica. Ogorčene mase (Rumunji) pobunili su se u županiji Zarand i pod vodstvom Horije, Hloske i Krišana spalili su 133 sela, mnoge spahije poubijale i istrijebile oko 4000 Madžara (u listopadu 1784.). Carskoj je vojsci jedva uspjelo (potpukovnik Kray), da buntovnike razbije, Horiju, Klosku i Krišana uhvati i stavi na krvnički točak (u prosincu 1784.*). To je i bio glavni povod, da je car Josip (22. kolovoza 1785.) ukinuo kmetstvo, a spahijsko-kmetske odnose odlučio urediti svojom novom poreznom reformom.

Potreba porezne reforme osjećala se već dulje vremena. Kako dominikalno zemljište nije plaćalo poreza, sav je porezni teret snosilo rustikalno zemljište. Kontribucija se nije određivala prema faktičnom zemljišnom stanju, nego na osnovu fasije. Te su fasije bile lažne, i prema računu suvremenika do 35% produktivnih objekata izmaklo je oporezovanju. Kontrola je bila nemoguća. Da tome doskoči, car je naredio opći popis (conscriptio). Imale su se popisati kuće, katastralno izmjeriti sva produktivna zemljišta, izvršiti korekture fasija, izračunati bruto-dohodak, reluirati ga u novac i na tu sumu udariti »impôt unique«, porez na kuću i zemljište, bilo ono spahijsko ili kmetsko. Car je toliko požurivao konskripciju, da je ona za četiri godine bila gotova, i novi je porez imao stupiti na snagu 1. rujna 1789. Patentom od 10. veljače 1789. car je odredio ovo: od čitavog bruto-prihoda imalo je 70% ostati seljaku, da podmiri vlastite životne potrebe i snosi sve kulturne prinose (općinske daće, župničke i školske prireze), a sva državna i spahijska potraživanja nisu smjela premašiti 30%. Rustikalna je zemljarina fiksirana sa $12.^{2}/_{9}$%, a sve druge daće i prestacije iznosile su $17.^{7}/_{9}$% bruto-prihoda.

Novom poreznom reformom spahije su pretrpjele i moralni i materijalni udarac: moralni, jer su izgubili vlast nad kmetskim zemljištem, materijalni, jer su pritegnuti na plaćanje poreza. Budući da je spahija mogao tražiti samo $17.^{7}/_{9}$% od bruto-prihoda, a za sav ostali prihod nije dobio naknade, spahija je izgubio svu jugalnu i veliki dio manualne robote. Preostala je samo robota s dominikalnog (censualnog) zemljišta, koja nikako nije dostajala za obrađivanje vlastitog gospodarstva. Porez su ubirale općine, koje su jamčile za redovnu uplatu. U svom patentu car je oglasio, da po prirodnom pravu osobna sloboda pripada i kmetu. Otada se kmet slobodno seli, ženi, odabira zvanje i zanimanje i stvara oporuku. Kako se kmet više ne može siliti na rad, ima mu se platiti, jer je i on sada slobodan građanin i dionik svake pravne zaštite. Premda je naoko kmetstvo bilo dokinuto, ipak su stari pravni odnošaji u suštini ostali na snazi,

* Godine 1937. Rumunji su u Albi Juliji tim mučenicima podigli spomenik. spomenik.

jer car nije učinio kmeta vlasnikom zemljišta, nego zakupnikom, koji plaća gospodaru određenu kvotu u novcu i prirodu. Pravno je ova obveza doduše imala drukčiji karakter negoli urbarijalni, ali je ustvari svejedno bilo isto. Ipak gospodar bez privole vlasti nije mogao odbiti kmeta sa zemljišta niti ga preseliti bez njegove privole.

Porezna je reforma careva, uz druge novotarije, izazvala žestoku reakciju to više, jer su godine 1780.—90. bile loše godine. Leci, pamfleti i anonimne brošure žučno su napadale cara. Kako je međutim zlo prošao i austrijsko-turski rat, car je, ojađen i bolestan, 20. siječnja 1790. opozvao gotovo sve svoje reforme. Tako je njegov plan o poreznoj reformi našao svoju realizaciju tek poslije dvije generacije. Skrhan dušom i tijelom car je umro 20. veljače 1790. i ostavio državu u velikom kaosu.[1]

[1] Isp. Barth B., Die Geschichte der Erziehung in sociologischer u. geistesgeschichtlicher Beleuchtung, Leipzig 1920. Damaschke A., Geschichte der Nationalökonomie I, Jena 1922. Grünberg, o. c., 202—220. Acsády, o. c., p. 372—383.

7. REAKCIJA

Privilegirani staleži nisu se protiv jozefinskih reforma toliko bunili radi diminucije političkih prava, kojih već nisu imali pun jedan vijek; više ih je uznemirivala porezna reforma, koja je ugrozila njihov socijalni i materijalni prestiž. Od novoga su vladara odlučno zahtijevali saziv sabora i sistiranje nepoćudnih odredaba. Da smiri duhove, Leopold je (1790.—92.) ukinuo naredbe, koje su dirale u religioznu svijest i nacionalni osjećaj, a u poreznoj se politici vratio terezijanskoj tradiciji. Uopće je čitavo društvo bilo podijeljeno u dva dijametralno oprečna tabora. Liberalci su zagovarali jozefinske ideje (Hrvati: biskup Maksimilijan Vrhovac, Adam Tadija Blagojević, Ivan Lacković, Ivan Martinović; Madžari: Josip Hajnoczi i Ivan Nagyváthy), reakcionarci pak, koji su bili u pretežnoj većini, branili su stari red. Neku posrednu liniju zastupali su Alojzije Batthyány i Đuro Bessenyei sa svojom teorijom o dobrom spahiji i seljaku zakupniku.

U takvoj se atmosferi 10. lipnja 1790. sastao zajednički sabor, koji je uz krupna politička pitanja imao da riješi i kmetsko pitanje. Kako je kmetsko pitanje izazvalo dugotrajne debate, na Leopoldov je posrednički prijedlog donesen čl. 35. od 1790., koji je uzakonio ove principe: 1) državni se urbarijalni zakon može donijeti samo u saboru; 2) do donošenja novog zakona neka »in qualitate interimalis provisionis« vrijedi terezijanski urbar; 3) spahijski stolovi neka redovno zasjedaju, neka rasprave kmetske tužbe, a sedrije neka

vode nadzor; 4) budući da je nasljedno kmetstvo od g. 1405.—1566. više puta bilo dokidano, ali radi važnih razloga opet uspostavljeno, sabor ponovo ukida kmetstvo i uspostavlja liberomigraciju, pa kmet može, udovoljivši prije svim svojim obvezama, javiti svoj odlazak o Miholju, a otići o Đurđevu, kada će mu spahija besplatno izdati pasual. Čl. 67. od 1791. izabrao je odbor, koji će do idućeg sabora g. 1792. izraditi nov urbarijalni zakon. Odboru je predsjedao Franjo grof Zichy, a članovi odbora bili su đakovački biskup Antun Mandić, predsjednik komore Šandor Szécsen, Franjo grof Szécsenyi, Josip barun Orczy, Antun grof Aponyi iz gornje, pa Martin Görgei, Ladislav Mikoš, Ivan Szent-Iványi, Josip Szily, Josip Ragályi, Tomo Marić, Filip Strišić, Josip Hertelendy, Franjo Kaszonyi i Nikola Dvorniković iz donje kuće.

Ostali članovi stvoreni u tom saboru, iako nisu imali direktne veze s kmetstvom, opet su bili od velikog zamašaja: uzakonjena je ovisnost Hrvatske ugarskom namjesničkom vijeću (čl. 58.—59.), ravnopravnost protestantske i pravoslavne crkve s katoličkom u Ugarskoj, doneseni su zaključci o madžarskom jeziku (Hrvatska uvodi mađarski kao neobligatni jezik u škole), izvršena je korektura u kaznenom pravu u korist neplemića, zabranjena je tortura, pravo apelacije protegnuto je na sve neplemiće, izglasana je potreba parcelacije erarskih dobara (u županijama Temeš, Krasso, Torontal, Bacs, Arad i Csanad) i drugo. U isto vrijeme sazvani erdeljski sabor prihvatio je jednake zaključke (čl. 26.—28.) i izabrao urbarijalni odbor od trinaest članova, kojemu je bio predsjednik grof Kemény. Članom 38. ukinuto je doduše sakaćenje tijela, ali je zadržano žigosanje tijela usijanim željezom.

Međutim je urbarijalni odbor zajedničkog sabora sasvim u terezijanskom duhu izrađivao nacrt novoga urbarijalnog zakona, kojim je kmetu zagarantirana migracija, pravo raspolaganja izvršenom melioracijom i investicijom, određen vinski i žitni desetak i žirenje, utvrđena regalna prava, ukinuta prestacija maslaca, regulirana robota i zabranjeno sklapanje kontrakta na dulje od trideset i dvije godine. Članom 11. htio je odbor ustanove ugarskog urbara protegnuti i na Slavoniju, a članom 12. izvršio je neznatne izmjene na banatskom urbaru. Taj svoj elaborat (Operatum regnicolaris deputationis in objecto urbarii per art. 67. ex 1791. ordinatae) dovršio je odbor negdje u polovini g. 1793., kad je kralj Leopold već bio umro (1. ožujka 1792.), a naslijedio ga reakcionarni Franjo II. (1792.-1835.).

U dugotrajnoj borbi s francuskom republikom i carstvom Franjo je morao odstupiti velike teritorije, gdje su Francuzi odmah uveli svoju upravu i Code Napoleon (1804.). Već sama ova dva fakta učinila su novi režim popularnim u širokim masama. Pruski general Gneisenau izjavio je poslije poraza kod Jene, da će Nefrancuzi jedino

u onom slučaju moći uspostaviti svoju vlast, ako se posluže metodama, koje su Francusku učinile velikom. U Pruskoj je došlo već 1810. do pravnog oslobođenja kmetova. Cara Franju, premorena od ratovanja, nije dirnuo ni ovaj akt susjedne saveznice. Dok se u svoj Evropi živo raspravljalo o ekonomskim pitanjima, u reakcionarnoj Austriji zabranjivala se i sama konstatacija, da susjed napreduje. Kruta se reakcija očitovala u svemu javnom životu. Gušila se sloboda govora, sastajanja, štampe, knjige su bile pod cenzurom, a drakonske mjere poduzimale su se protiv »jakobinaca i slobodara«. Podlom klevetanju i denuncijacijama bila su vrata širom otvorena. U takvoj je atmosferi postradao liberalni opat Ignjo Martinović († 20. svibnja 1795.) zajedno s trideset i pet svojih drugova, koji su donedavno bili savjetnici i suradnici Leopoldovi. Privilegirani su staleži nepokolebljivo stajali uz reakciju i g. 1796. izglasali su sve potrebne mjere protiv novotara, a g. 1802. donijeli zaključak, da je temelj državne konstitucije u tome, da plemić ne plaća porez niti služi u vojsci, osim u insurekciji.

Tako je dugogodišnja vladavina cara Franje upravo sterilna, što se tiče modernijih zakona. Što je god naprednije učinjeno, stvorila je privatna inicijativa (privredna škola u Keszthely i Magyar-Óváru). U kmetskom pitanju nije pošao dalje od člana 35. od 1790., koji je odmah po nastupu na prijesto potvrdio članom 12. od 1792. Taj su član idući njegovi sabori (3. od 1796., 6. od 1802., 3. od 1805., 3. od 1807., 9. od 1808.) jednostavno prolongirali i on je ostao dalje na snazi.

Kad je Metternich trinaest godina kasnije pod pritiskom vanjskih događaja opet sazvao zajednički sabor g. 1825., i kad je osim ostalih pitanja bilo izneseno i kmetsko pitanje, došao je na red i elaborat urbarijalnog odbora iz g. 1793. Sabor je taj elaborat odbacio i članom 8. od 1827. izabrao novi odbor, koji će do idućeg sabora izraditi nov nacrt, a dotle neka ostane na snazi terezijanski urbar (10. od 1827.). Da sabor dobije jasan pogled na kmetsko stanje, odredio je članom 7. od 1827., da se ima izvršiti popis kontribuenata, njihovih gazdinstava, broja stoke i t. d. Popis je u Ugarskoj (bez Erdelja) i Hrvatskoj (bez Granice) obavljen 1828. Premda taj popis nije sastavljen prema metodama moderne statistike, opet nam daje približno jasnu sliku o ekonomskom stanju tadašnjega doba.

Prema popisu bilo je 1467 honoratiores, 21.278 građana, 562.826 sesionalista, 403.442 inkvilina, 131.996 subinkvilina, 44.729 sluga, 22.188 služavki, 70.957 obrtnika, 6.256 trgovaca, 2.819 kramara; oporezovanih kuća bilo 975.822, zasijanih urbarijalnih površina 7,736.599 požunskih mjerova u vrijednosti od 3,923.038 for; sveukupna žetva kontribuenata iznosila je 18,588.962 požunskih mjerova u vrijednosti od 13,589.906 for; livada je bilo 2,493.562 kose s prihodom od

2,153.721 for; vinograda 456.384 jutara s prihodom od 366.858 for; vinogradara 1,746.139 s berbom od 2,545.952 akova u vrijednosti od 3,541.679 for; voćnjaka i šljivika bilo je 59.788 kosa s prihodom od 68.150 for; volova jarmovih 580.325; krava muzara 463.347, jalovica 161.166, trogodišnjih junica 88.574, dvogodišnjih junica 135.541; trogodišnjih sprežnih konja 832.133, dvogodišnjih konja 42.348; jednogodišnjih ovaca 1,687.109, svinja 601.417, koza 27.947; urbarijalnih šuma bilo je 111.306 jutara s prihodom (žirovina, drvo) 452 požunska mjerova; dohodak od krčmarenja iznosio je 3.086 for, kućarina kontribuenata 257.047 for. Kraljevski slobodni gradovi, rudarske varoši i ostale autonomne jedinice popisane su zasebno. U njima je nabrojeno 1817 sesionalaca, 26.317 inkvilina i 25.533 subinkvilina. Njihov je posjed popisan zajedno s posjedom građana. Pribrojivši ove kontribuente (kmetove) naprijed navedenima, bilo je u Ugarskoj i Hrvatskoj sesionalista 564.643, inkvilina 429.759 i subinkvilina 157.529, dakle svega 1,151.931 osim sluga, sluškinja, zanatlija, kramara, trgovaca i dr. Alodij i urbarijalno zemljište imalo je površinu od 30,773.105 jutara, od toga 13,448.319 jutara oranice, a 8,499.317 jutara šume. Nije naznačeno, koliko je bilo kmetkih sesija. Neki su izračunali, da je u početku XIX. v. bilo 217.018, g. 1834. oko 198.478, g. 1848. oko 250.000 sesija. Sama robota jedne sesije, reluirana u novac, iznosila je 48½ for na godinu. Prema tome je sva robota u zemlji iznosila oko 12,208.333.20 for. Pribrojimo li tome robotu od 783.364 inkvilina i subinkvilina po 5.35 for na godinu = 4,372.115.40 for, dobit ćemo ukupnu vrijednost robote od 16,580.449 for. Sama devetina iznosila je 10,359.942.24 for, a vinski desetak 555.555 for. Tako je sav taj teret dosegao visinu od 27,495.946.48 for. Kako je državni porez (kontribucija) iznosio oko 25 milijuna forinti, dosegao je teret kontribuenata sumu od 52,495.946.48 for, ne računajući ovamo desetinu, crkveni desetak i ostala podavanja u prirodu.[1]

Iako ove brojke nisu apsolutno točne, ipak nam daju jasnu sliku golemog preterećenja kmetova. Kako je jadni kmet obrađivao tuđu, a ne svoju zemlju, nije dakako ulagao mnogo truda u svoj rad. Bio je loš radnik. Da je više radio, više bi mu se uzelo.

Međutim je urbarijalni odbor od g. 1825./7. izrađivao svoju »Opinio... in re urbariali«, koja (čl. 4., 5., 11.) nije bila ni u čemu naprednija od elaborata iz 1793. Pošto je i tu Opinio idući sabor odbacio, ostalo je dotadašnje stanje i dalje na snazi. Tako je kmet, koji je upravo u to doba državi davao golem porez u krvi i novcu, a poslije ratovanja jedva živ preturio krizu dviju devalvacija, ravno osam decenija proživio pod terezijanskom regulacijom, pa se na toj osnovi razvilo specijalno urbarijalno pravo, koje donosimo na kraju ovoga odsjeka.

[1] Tagányi K. u Közgazdaságtört. Szemle 1896, p. 116—212.

8. URBARIJALNA LEGISLACIJA

Ovakvo nerazumno postupanje u kmetskom pitanju nalazi svoje opravdanje u tome, što su privilegirani staleži iz ličnih i materijalnih interesa podržavali staro stanje i — da ga obrane — stajali uz konzervativni odbor. U vječnom strahu pred seljačkom pobunom plemstvo se većma bojalo svojih kmetova negoli Francuza. Kad je za insurekcije g. 1809. plemstvo polazilo na vojnu, otpravilo je svoje obitelji u utvrđene gradove. Svi su intelektualci konzervativni. Sam Franjo grof Szécsenyi, otac oglašenog Stjepana, imao je o kmetu sasvim reakcionarno mišljenje. Natpis njegova spisa (iako nam se spis nije sačuvao) odaje svu suštinu njegova shvaćanja tog predmeta: »Von den Verhältnissen des ungarischen Unterthans zu seinem Grundherrn. Zur Aufklärung des Vorwurfs als wäre der ungarische Bauer oder Unterthan ein Sklave u. würde als solcher sowohl in Bezug auf sein Vermögen von seinen Grundherren behandelt u. als sei dieseswegen kein Grund vorhanden, den der übrigen Lasten u. Abgaben wegen zu bedauern, die er für den Staat, das Comitat, seinen Pfarrherrn, u. das Militär zu tragen u. an dasselbe abzuführen schuldig sei.« Jednako misle i Kazinczy i Daniel Berzsényi i Šandor Kisfaludy i Stjepan Horvat. Tek Josip Katona progovorio je u svome »Bank banu« o kmetu kao čovjeku. Hrvatska je imala u to doba jednog odlučnog liberalca u osobi Petra Tomića,[1] ablegata grada Zagreba na požunskom saboru, koji je u svom govoru na sjednici od 5. prosinca 1807. imao hrabrosti da javno ustvrdi, kako su privilegija plemstva bič puka (flagellum plebis), i kako je krajnje vrijeme, da se već jednom ukinu.

Prvi je u Ugarskoj podigao svoj glas u zaštitu izrabljenoga kmeta protestant Đuro Berzeviczy (1763.—1822.)[2] iz županije Šaroš, koji — čini se — i nije znao madžarski. Stekavši svoje obrazovanje na njemačkim sveučilištima povratio se u domovinu, gdje je primio državnu službu, koju je brzo napustio, da se posveti upravi svoga dobra. U dokolici je izučavao ekonomska pitanja. Pisao je latinski i njemački. Dobro je poznavao Kanta i Adama Smitha. U njemu nije bilo ni radikalizma ni revolucionarstva. Zato i kritizira društvo blago i bez veće oštrine. Protivnik je Corpus iuris-a i Tripartita, staleških privilegija i hipertrofije plemstva. Na seljaka gleda blagim i samilosnim okom. Žali, što seljak nema ni ličnih ni građanskih prava, što je bespravan u županiji i na saboru, što nema pristupa u činovničku hijerarhiju, što ga spahija samo isisava, jer nema ničega, što bi ga zaštitilo pred spahijskim terorom. A ipak je seljak faktor,

1 Klaić, Crtice iz hrv. pov., Matica Hrv., Zagreb 1928, p. 30—38.

2 Gaál Jenö, Berzeviczy Gergely élete és müvel, Magyar Gazdasági könyvtar, Budapest 1909.

koji hrani i spahiju i državu (De oeconomia publico-politica 1802.) U drugom spisu (Stanje i položaj seljaka 1806.) taksativno nabraja sve ono, što kmet mora davati. Kmet ima da podmiri sve urbarijalne daće u novcu i plodinama, ima da plati domesticum i kontribuciju, crkvene i općinske daće, kamate na investiciju, ima da podmiri potrebe svoje čeljadi i sve izvanredne troškove (požar, nerodica, led, svatovi, krštenje, pogreb i sl.). Suma svih tih troškova iznosi na zemljištu, vrijednu 1000 for., 255.58 for. Kako i uz najveće naprezanje od toga svog zemljišta može da izbije jedva 180 for. na godinu, on je u deficitu sa 75 for., i njegova je ekonomija nerentabilna. U to doba imala je Ugarska (bez Erdelja i Granice), Hrvatska i Slavonija (bez Granice) oko 7 milijuna duša. Od toga je 326.000 ljudi držalo $^{16}/_{20}$ svega kulturnog tla i nije plaćalo poreza, a kontribuenata je bilo preko $6^{1}/_{2}$ milijuna, koji su imali $^{4}/_{20}$ tla i snosili sav porezni teret. Očekivali bismo, da će Berzeviczy poslije ove porazne konstatacije ozbiljno zagovarati ukidanje kmetstva. Ali Berzeviczy nije bio ni radikalan ni revolucionaran. Jedno poglavlje završava ovim riječima: »misera contribuens plebs zaslužuje priznanje, a ne prezir, ljubav, a ne mržnju, blagu kaznu, a ne osvetu.« U svome stavu prema spahijsko-kmetskom odnosu Berzeviczy je samo za zaštitu kmetovu, a nikako za ukidanje toga instituta. To je ona karakteristična teorija madžarske džentrije o dobrom spahiji.

Zanimljiva je pojava, da je i ovo, sasvim konzervativno naziranje Berzeviczyevo, naišlo na žestoku opoziciju feudalnog društva (Kazinczy i Berzsényi), koje je dominiralo. Tek se Mihajlo Fazekaš prvi usudio da u svom spjevu »Ludas Matyi« glorificira buntovnog seljaka, koji je u tri maha teško ispremlatio svoga bezdušnog spahiju. To je svakako signum temporis. U masi se započelo neko gibanje, ona je postala renitentna.

A upravo u taj čas odigravali su se u zapadnoj Evropi krupni događaji. Pariska julska revolucija zbacila je Burbonce, a na prijesto posadila kralja-građanina Luj Filipa Orleanca (1830.—48.); revolucija u Bruxellesu oborila je Orance i proglasila Belgiju samostalnom državom pod Leopoldom Koburgom. Svi ti događaji poljuljali su svemoć kancelara Metternicha, a samog cara Franju teško zabrinuli zbog najstarijeg sina Ferdinanda, koga je htio još za života svoga okruniti za ugarsko-hrvatskog kralja, jer je u tom državno-pravnom aktu vidio najsigurniju garanciju za dinastiju. Sabor, koji se sastao u Požunu (8. rujna 1830.), okrunio je Ferdinanda za kralja, donio zakon o madžarskom jeziku i produžio terezijanski urbar (4. od 1830.).

U tom je saboru prvi put zapažen Stjepan grof Szécsenyi (1791.—1860.[3]). (Spisi Hitel-Kredit 1830., Világ-Svijetlo 1831., i Stadium 1833.). U Kreditu se obraća staležima i tumači nove pokrete i pokušaje u nacionalnoj ekonomiji.

3 Acsády, o. c., p. 430—435.

Posjednik u Ugarskoj — veli grof — u mnogo je lošijem položaju negoli drugdje u svijetu. Razlog tome leži u spahijsko-kmetskom odnosu. Spahija i kmet su kao dva kartaša, od kojih jedan uvijek dobiva, a drugi samo gubi. Gdje god postoji neka dužnost, moraju biti i neka prava, a gdje su prava, tu su i dužnosti. Dok je god narod velika gomila trpljenih slugu, a spahija je jedina pozitivna veličina i predominantni gospodar, stanje se ne će popraviti. Popravit će se tek onda, kada spahija prestane biti sve i kada narod postane nešto. Osigurajte dakle, prije svega, kmetu lična i posjedovna prava i nađite mogućnost, da se kmet može od vas otkupiti. U tu je svrhu potrebna organizacija k r e d i t a. Pred zakonom neka budu svi jednaki. Neka zavlada sloboda školovanja, rada, obrta, trgovine, štampe i t. d. Dok je u spisu V i l á g (Svijetlo) prikazao kakve prilike vladaju drugdje u svijetu, u trećem je spisu S t a d i u m, svoje reformističke misli sažeo u dvanaest točaka, u kojima opširno raspravlja o općem oporezovanju, o otkupu regalnih i spahijskih prava i slično.

Iako je Szécsenyi više debatirao, a manje konkretizirao, opet su njegove smione misli naišle na prijem kod mlađe generacije, koja je sebi postavila zadatak, da grofove misli ostvari. Kao naručena došla je i seljačka buna 1831. g. u gornjoj Ugarskoj (Podkarpatska Rusija), kojom su kmetovi sami sebi izvojštili neke olakšice.

U saboru od g. 1832.—36. nova je generacija pokušala da obori feudalni sistem i strukturu feudalnog društva. U svom nastojanju naišla je na žestok otpor privilegiranih staleža i dvora. Dok su reakcionarci suvereno vladali u velikaškoj kući, u zastupničkoj kući imali su većinu liberalci. Bilo je liberalaca i među velikašima. N i k o l a b a r u n V e s s e l é n y i bio je na svojim erdeljskim dobrima (žup. Szilágyi) već g. 1827. uveo ugarski urbar, koji je bio mnogo blaži od erdeljskoga. Na svom dobru Zsibó točno je proučio položaj kmeta i utvrdio, da gazda sa spregom ima u najboljem slučaju 16, a onaj bez sprege najviše 9 jutara zemljišta po 1000 kvadr. hvati zajedno s intravilanom. Kmet sa spregom davao je 78 dana jugalne, onaj bez sprege 156 dana manualne robote. Kojekakve daće (živad, jaja, maslac, pređa, sječa, kolje za vinograde, lom lana i konoplje, mali desetak), reluirane u novac, iznosile su 7.7 for. Prema tome su spahijski tereti iznosili 156+7.7=163.85 for ili po jutru 9.12 for za samo iskorišćivanje zemljišta. Ustanovivši, da obrađivanje jutra pšenice stoji 45.20 for, a obrađivanje jutra kukuruza 20.40 for povisuje se trošak za jutro pšenice na 54.32 for, a za jutro kukuruza na 38.20 for. Kako za osrednje žetve jutro pšenice daje 38—33½ veka (vagana) u vrijednosti od 1.20 for, pa slama i bundeve u vrijednosti od 4.30 for, sav prihod jednog jutra pšenice iznosi 49.90 for. Prihod s jednog jutra kukuruza iznosi oko 38 veka à 40 x = 15.20 for, pa kukuruzovina, konoplja, bundeve i pasulj oko 8 for, dakle sav prihod jutra kukuruza donosi 23.20 for. Budući da ga obradba jednog jutra pše-

nice stoji 54.32 for, a jutra kukuruza 38.52 for, naplaćuje kmet kod pšenice 4.42 for, kod kukuruza 6.32 for. Vesselenyi je iz vlastite pobude svojim kmetovima snizio robotu, a desetinu kukuruza spremao je u hambare, da je za gladnih godina jeftino može dati.

Sva ta opozicija imala je specijalan karakter. Nije preporučivala temeljitu i naglu reformu. Bila je za urbarijalne norme, koje su postojale i zahtijevala je samo ublaženje i sređenje normi i fakultativan otkup. Nije bio radikalan ni sam Deák,[4] kako to razabiramo iz njegovih tadašnjih govora.

Elaborat urbarijalnog odbora iz g. 1825.—27., koji je izrađen pod predsjedanjem palatina Josipa, bio je doštampan g. 1830., i svatko se mogao s njime upoznati. Tako je u saboru od g. 1832.—36. odmah došao u raspravu. Odborski je elaborat imao doduše odredaba o sniženju nekih tereta, ali o posjedovnim i ličnim pravima nije donio ništa. To je stajalište zastupala i vlada, koja je išla samo za zaštitom kmetovom, dok joj se zahtjev za ukidanje kmetstva činio i radikalan i neoportun. Vladu je izdašno pomagalo i niže plemstvo, koje bi ukidanjem kmetstva pretrpjelo osjetljiv materijalni gubitak.

Na početku g. 1833. započeo je izabrani urbarijalni odbor izrađivati nacrt urbarijalnog zakona. Iako su liberali u odboru bili u većini, morali su iz političkih razloga nižem plemstvu učiniti mnoge koncesije i legalizirati uredbe, koje su već postojale. Zato su liberali iznosili prijedloge više načelne naravi i proturili ih u članu 4. (fakultativni otkup), 5. (ograničenje spahijskog stola) i 8. (lična i posjedovna prava) zakonskog prijedloga.

Ovako sastavljen urbarijalni nacrt došao je 16. srpnja 1833. u raspravu pred zastupničku kuću, kojoj je predsjedao personal P a n k r a c i j e Š o m š i ć, žestok protivnik svake novotarije. Gotovo kod svakoga paragrafa razvila se duga debata. Odborov je nacrt ipak dobio većinu. Tada je zakon poslan gornjoj kući, da ga ona raspravi. Kako je tu većina bila konzervativna, zakon je odbijen i vraćen donjoj kući. U zajedničkoj sjednici obje kuće 19. studenoga 1833. zakon je konačno prihvaćen i poslan kralju na sankciju.

Dvor se nije slagao s tim zakonom, i sankcija nije dugo stizala. Dne 18. kolovoza 1834. stigne na donju kuću kraljev reskript sa zahtjevom, da se članovi 4., 5 i 8. imaju brisati iz urbarijalnog zakona. Tad je valjalo ponovo raspraviti zakon. Međutim se radom vlade situacija i u donjoj kući sasvim bila izmijenila. Kralj je među ostalim odbacio i odborov prijedlog, koji je zahtijevao, da niži plemići, koji drže kmetsko zemljište, plaćaju porez. Tako je niže plemstvo listom pristalo uz dvor, a i same su županije u svojim instrukcijama

[4] Konyi Manó, Deák F. beszédei 6 svezaka, Budapest 1903, I, p. 324. Ferenczi Zoltán, Deák élete I, Budapest 1905, p. 238.

ablegatima davale isto takve upute... Kad je Vesselényi počeo javno napadati vladu, da ona umjetno stvara razdor između seljaka i plemića, bio je optužen radi nevjere (nota infidelitatis) i bačen u tamnicu, gdje je oslijepio.

Tako se dogodilo, da je urbarijalni zakon u sjednici od 28. kolovoza 1834. doživio temeljitu izmjenu. U gornjoj i donjoj kući nadvladali su reakcionarci. Snažna elokvencija F r a n j e D e á k a, koji je branio liberalnije ustanove, učinila je doduše na sve prisutne dubok dojam, ali je ostala bez stvarnog uspjeha. Najprije je odbačen stavak o otkupu, i član 4. ušao je u novi zakon uz velike izmjene. Članovi 5. i 8. jednostavno su odbačeni. Ovako izmijenjen urbarijalni zakon (član 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10. i 12. od 1836.) podnesen je na sankciju Franjinu nasljedniku Ferdinandu V. (1835.—1848.).

Premda je tako zakon od 1836. u suštini bio sasvim konzervativan, liberalima je ipak uspjelo da proture nekoliko naprednijih ustanova. Članom 44. od 1836. ukinut je saborski doprinos.

Prirodno je, da je ovu žestoku parlamentarnu borbu čitava zemlja pratila s velikim zanimanjem i da je ona imala snažnih reperkusija kod širokih masa. K o š u t L a j o š, koji je štampom izdavao saborske izvještaje, učinio je zahtjeve liberala toliko popularnima, da su pojedine spahije na svoju ruku praktično pokušale izvršiti otkup svojih kmetova na bazi 37 for po jutru; slično je g. 1838. pokušao Stjepan Bezeredy s kmetovima u Tolni. Ovi praktični pokušaji dokazuju, da su naprednije ideje pomalo našle odziva i u vladajućoj klasi, koja je u spahijsko-kmetskom odnosu počela gledati nesuvremen koneksus.

Kad je u saboru g. 1839.—40. ponovo raspravljen urbarijalni zakon, O t o n B e ö t h y stavio je prijedlog o o b l i g a t o r n o m, a F r a n j o W e n k h e i m o f a k u l t a t i v n o m o t k u p u kmetova. Tada je ponovo došao u pretres odbačeni član 8. od 1834. Rezultat raspravljanja su članovi 7. i 8. od 1840., koji su jasnije interpretirali odredbe zakona od 1836., regulirali pravo nasljedstva i pitanje poljskog redarstva (čl. 9.). Utvrđeno je i načelo, da se pojedinac kmet ili čitava općina može na osnovu ugovora otkupiti paušalnom sumom. T i m e j e p r a v o o t k u p a u z a k o n j e n o.

Kad se g. 1843./4. (14. svibnja 1843.—12. studenoga 1844.) opet sastao sabor, vlada je imala oslona samo u gornjoj, dok je donja kuća pod vodstvom Deákovim skrenula nalijevo. U tom je saboru izglasano svega 13 članova. Član 9. od 1844. regulirao je državni kuluk, član 4. od 1844. proglasio je plemića i neplemića u posjedovnom pravu jednakim, član 5. od 1844. dopustio je svakom neplemiću pristup u državnu službu. To je bio **d r u g i v e l i k i u s p j e h l i b e r a l a u m a d ž a r s k o m p o k r e t u.**

U ovom velikom i zamašnom ekonomskom pokretu Hrvati su stajali sa strane. Bili su iz pojmljivih razloga sasvim konzervativni. Jače su reagirali samo na političke madžarske zahtjeve.[5]

Već u saboru 1790. g. istupili su Madžari sa zahtjevom, da i Hrvati prihvate madžarski kao nastavni jezik u školama i kao službeni u uredima. Taj su svoj zahtjev obnovili 1792., 1805. i 1807., kad su Hrvati popustili i uveli u škole madžarski kao neobligatan jezik. Pritisak Madžara popustio je donekle za apsolutističkog režima (1812.—1825.), kad je ojačala germanizacija. U saboru 1825.—1827. g. Madžari su s velikim elanom obnovili svoje zahtjeve, pa je u sjednici od 26. veljače 1826. protonotar Josip Kušević izjavio, »da će sve učiniti, da hrvatska mladež nauči madžarski«. Ovo Kuševićevo obećanje prihvatio je i hrvatski sabor (10. rujna 1827.) i donio je zaključak, da se madžarski jezik uvede u škole kao obligatan predmet.

Kad je kralj Franjo u povodu srpanjske revolucije za dan 8. rujna 1830. sazvao zajednički sabor, sastao se 5. kolovoza i hrvatski sabor, izabrao svoje delegate (Stjepana Ožegovića, Nikolu Zdenčaja i Lojzeka Bužana) i dao im instrukciju, da pristanu na zahtjev, da madžarski bude obligatan jezik u školama, ali službenim jezikom ima i nadalje ostati latinski. Da opravda ovaj stav Hrvata, Kušević je napisao svoja »Iura municipalia«. To je prvi odraz jačanja hrvatske narodne svijesti, o kojoj je Pavao Štos već počeo da sumnja. Snažni Gajev pokret došao je u pravi čas, jer su Madžari u svom nacionalnom pokretu prešli u t r e ć u f a z u, n a s t v a r a n j e g r a đ a n s k e v l a d e i g r a đ a n s k o g z a k o n o d a v s t v a.

[5] Wiscount Ponsonby, Korespondencija o događajima u Ugar. 1847—1848, editio V. Dukat, Starine 36, p. 248., 257.—258., 260.

9. POSLJEDNJI STALEŠKI SABOR G. 1847./8.

Protagonist u trećoj fazi madžarskog pokreta bio je Ljudevit Košut. Napadajući u »Pesti Hirlapu« nesuvremenost urbarijalnog sistema i preporučujući njegovo ukidanje revolucionirao je mase, a preko d r u š t v a z a o b r a n u (Végdegyletet), koje je svoje filijale imalo po čitavoj zemlji, znao je mobilizirati svu mlađu generaciju. Na taj je način izgradio oduševljenu vojsku, koju će zatim povesti u borbu protiv bečkog dvora i centralizma, a za n e o v i s n o s t i s a m o s t a l n o s t M a d ž a r s k e. Pobojavši se, da bi vlada i u Ugarskoj mogla da riješi urbarijalno pitanje, kako je to učinila u Galiciji poslije ustanka (1846.), započe on jaku propagandu, da Madžari riješe to pitanje sami, u svom saboru. Svoje je misli konkretizirao u jednom pismu, što ga je napisao barunu Nikoli Vesse-

lenyiu.[1] »Govori se, da je vlada odlučila riješiti urbarijalno pitanje u čitavoj carevini. To bi bilo na veliku štetu i Madžarske i madžarskog naroda. Bila bi stoga najhitnija dužnost naša, da sami u saboru riješimo to pitanje. Izradio sam prijedlog o obligatornom otkupu i predviđam odštetu za spahije. Sva bi se podavanja imala otkupiti novcem. Uzevši da po sesiji desetina iznosi 4 for, census 1 for, a 52 jugalna robotna dana po cvanciku = 14 for, iznosila bi suma podavanja oko 20 for. Ukamativši ovih 20 for sa 5%, iznosila bi otkupna suma 400 for po sesiji. Kako u čitavoj zemlji ima oko 300.000 sesija,[2] otkupna bi suma iznosila 120 milijuna forinti. Da se spahije što lakše prilagode novom doba, država bi podigla zajam; polovina otkupne svote imala bi se isplatiti odmah, dok bi drugu polovinu otplaćivali kmetovi posredstvom države u roku od 10—12 godina. Da pak s druge strane seljaci ne trpe toliko od novog preopterećenja, princip pravednosti zahtijeva, da i spahije budu zahvaćeni oporezovanjem.«

Iako je ovo pismo bilo sasvim privatne naravi, opet je, ne znamo kako, došlo na javu i u dnevnoj štampi izazvalo čitavu uzbunu. Reakcionarci su žestoko napadali Košuta, liberalci su se oduševljavali za ideju. Košuta su mnogo pomagali pjesnik Mihajlo Vörösmárty i pisac Josip barun Eötvös. U romanu »Seoski bilježnik« (A falu jegyzöje, 1845.) Eötvös je majstorski ocrtao jadan život seljaka, a u romanu »Madžarska 1514.« (Magyarország 1514— ben, 1847.) navijestio je novu revoluciju, ako plemstvo ne napusti urbarijalni sistem.

U korist Košutova pokreta išao je i golem napredak tehnike gotovo na svim područjima ekonomskog života. Željezno ratarsko oruđe istiskuje drveno. Javljaju se i prvi gospodarski strojevi. Dunavom i njegovim pritocima zaplovili su parobrodi (prvi parobrod »Franjo Karlo« stigao je u Osijek 19. ožujka 1843.). Polagali su se prvi željeznički pragovi. Daljine su se umanjile, mjesta i ljudi zbližili, vijesti brže prenosile. Uski lokalni patriotizam, koji je donedavno obuhvatao grad ili gremij županije, uzdigao se do narodne samosvijesti. U jednakom su duhu i pravcu djelovali i novoosnovani kreditni zavodi i štedionice. U tom pogledu stekao je sebi trajnih zasluga Andrija Fay, koji je već 1825. preporučivao osnivanje narodnih štedionica, i Madžarska je na pragu 1848. imala već 36 zavoda sa 12 milijuna uložaka. U Zagrebu je 1846. osnovana Prva hrvatska štedionica.

Poslije ovoga ekonomskog raliiranja, madžarski su liberali prešli i na političku organizaciju. Košut je već 1845. predlagao, da liberali postave jedinstven politički program. Taj su program imali redigirati Ljudevit grof Batthyány, Franjo Deák i Mavro Szentkirályi, a složio

[1] Századok 1902, p. 46—47.

[2] G. 1847./8. bilo je u svemu 6210 porti, od toga je otpalo na seljake 5655, a na građane 555.

ga je zapravo Deák. Program je predložen anketi liberala, koja ga je 6. lipnja 1847. prihvatila, odštampala i raširila po čitavoj zemlji preko preko Društva za obranu. Glavni su zahtjevi bili ovi: ukidanje staleškog društva, vjerska sloboda, jednakost pred zakonom, otkup kmetova legalnim putem. U kolovozu je široka anketa taj program prihvatila.[3]

Kada se 7. studenoga 1847. sastao zajednički sabor u Požunu, nitko nije ni slutio, da će to biti posljednji staleški sabor. Sveta alijansa bila je još naoko snažna, iako je 1830. otpala od nje Francuska, koja je ljubomorno čuvala pariške punktacije. Metternich je, pouzdavajući se u oružanu snagu Rusije, još bio ljut protivnik svakoga slobodarskog pokreta, a u tome ga je podržavala i moćna aristokracija i siromašno niže plemstvo.

Liberalci započeše svoju borbu u županijama i gradovima, kad su ovi imali da delegiraju svoje ablegate na zajednički sabor. Tu je došlo do prvog okršaja između vlade i opozicije, između crvenih (neodvišnjaci) i bijelih (konzervativci). Peštanska je županija kao svoga delegata izabrala Košuta. Deák nije prihvatio mandat zbog bolesti. U svim drugim županijama opozicija je postigla tolik uspjeh, da je u saboru u donjoj kući imala većinu od 10 županijskih ablegata (55 prema 45).

Dana 12. studenoga 1847. kralj je lično madžarskim govorom otvorio sabor. To je prvi put, da je koji Habsburgovac u saboru progovorio madžarski. Oduševljenje je bilo toliko, da je sabor jednoglasno izabrao nadvojvodu Stjepana za palatina. Manje su oduševljenje izazvale kraljeve propozicije, na koje je Košut htio odgovoriti protivpropozicijama, ali je to odbacila gornja kuća. Dana 29. studenoga iznio je Bartol Szemere prijedlog o općem oporezovanju i rješenju urbarijalnog pitanja. O kmetskom pitanju bilo je govora i u šestoj točki kraljevskog prijedloga: »Ma da je pravo otkupa priznato zakonom, opet je zakonska primjena dosada bila skopčana s poteškoćama; kraljevska vlada stoga očekuje shodne saborske prijedloge, koji ne će dirati u pravo spahijskog vlasništva.« Vlada je dakle stajala na stajalištu člana 8. od 1836. i 7. od 1840.

U cirkularnoj sjednici od 3. listopada stavio je Gábor Lonyay prijedlog, da se izabere odbor, koji će izraditi nacrt o obligatornom otkupu. Kad je to većina prihvatila, iznesen je ovaj prijedlog: »Budući da se po čl. 7. od 1840. otkup nije mogao provesti mimo pristanak spahija, neka se donese zakon, koji će spahijama naknaditi svu štetu.« Tako je to pitanje stavljeno na dnevni red 2. prosinca. Prijavilo se 45 govornika, od kojih su neki govorili i dva puta. Debata je cirkularne sjednice završena time, da se na osnovu raspra-

[3] Ponsonby, o. c., p. 232—238, 247, 253.

vljanja izradi prijedlog o obligatornom otkupu i da se podnese donjoj kući. Taj je zaključak poslan gornjoj kući s molbom, da i ona izabere odbor za izradu jednakog prijedloga.

Tako je staleški sabor ušao u g. 1848., kad je odbor gornje kuće 12. siječnja donjoj kući poslao svoj odgovor o urbarijalnom pitanju. Nacrt gornjeg doma izradio je krunski čuvar Nikola barun Vay. Nacrt je kulminirao u tome, da dosadašnji neuspjeh otkupa nisu skrivile spahije, nego to, što nije bilo potrebnog kapitala, pa stoga prije svega treba ukloniti ove zapreke i namaknuti sva potrebna sredstva, koja će kmetu omogućiti da se otkupi. Predlaže stoga, da se odredi odbor, koji će potražiti način, kako da se odštete spahije. Ako je kmetska općina sposobna i voljna da se otkupi, a spahija se tome protivi, neka stupi na snagu obligatoran otkup; ako spahija hoće otkup, a kmetovi se tome protive, neka opet dođe do obligatornog otkupa.

Dana 3. veljače došlo je do rasprave toga prijedloga u gornjoj kući. Debatu je otvorio predlagač Vay. (Hrvatski ablegat Bedeković protivi se otkupu).

Aristokrati su se pocijepali u dva tabora. Konzervativniji su bili za Vayev prijedlog, koji je tvrdio, da je plemstvo uvijek bilo za otkup, ali kmet nije bio kadar da se otkupi, liberalniji za Telekijev prijedlog, koji je toplo preporučivao da se otkup izvrši odmah i da izabrani odbor izradi nacrt otkupa u čitavoj zemlji. Kada je nato državni sudac Đuro Majláth dokazivao, da između jednog i drugog prijedloga nema bitnih razlika te pozvao jedne i druge, da glasuju za Vayev prijedlog, a s time se suglasio i Ljudevit Batthyány, izjavio je palatin, da je Vayev prijedlog prihvaćen. To je javljeno donjoj kući. Ali u sjednici gornjeg doma, koja je održana 12. veljače, Vayev je prijedlog uvelike modificiran, a izabranom odboru podijeljene su sasvim druge instrukcije, negoli je to učinio donji dom. Tako je čitav prijedlog propao.

Međutim je 24. veljače 1848. u Parizu izbila februarska revolucija, koja je kao oluja potresla i srednju Evropu. Već 3. ožujka stavio je Košut u donjoj kući prijedlog, da se kralju uputi kratka adresa o madžarskim zahtjevima. Govor, kojim je popratio ovaj svoj prijedlog, bio je jedan od najsnažnijih Košutovih govora i proizveo je jak dojam u čitavoj zemlji. Mase su se pokrenule i glasno zahtijevale reforme.

Upravo 15. ožujka kad je »martovska omladina« u Pešti u obliku programa izdala dvanaest točaka madžarskih nacionalnih zahtjeva, (4. jednakost pred zakonom i religiozna sloboda, 6. opće oporezovanje, 7. ukidanje urbarijalnog sistema), koje je 14. ožujka prihvatio donji dom, a 15. ožujka i gornji dom, pošla je velika madžarska deputacija u Beč, da od Ferdinanda iznudi sankciju svojih zahtjeva. Deputacija je imala uspjeha i povratila se s Ljudevitom Batthyányem kao predsjednikom nezavisnog madžarskog ministarstva.[4] Batthyany je odmah poslije svoga povratka sazvao konferenciju, u kojoj je zaključeno, da se urbar ukida. U odsutnosti Deákovoj, koji je bio presumptivni ministar pravde, stilizirao je tekst palatinski tajnik Koloman Giczy. Tekst je pročitan u cirkularnoj sjednici 18. ožujka, koja ga je prihvatila i isti dan podnijela donjem domu, gdje je također prihvaćen.

Istog dana održao je sjednicu i gornji dom, koji je raspravljao o općem oporezovanju. Dok je međutim donji dom još vijećao, palatin je sjednicu gornjeg doma odgodio za sutradan i velikaši su se razišli. Na molbu donjeg doma, koji je dovršio svoja vijećanja, palatin ponovo sazove gornji dom podvečer u sjednicu. Kako se sakupilo samo sedamnaest velikaša, predsjednik je, državni sudac Majiáth, i zbog toga i zbog nejasnoće teksta o dokidanju urbara htio sjednicu odložiti za sutra. Tome se usprotiviše Žigmund Perényi, Ivan Pálfy i Gedeon Ráday, i tekst je donjeg doma prihvaćen. Pošto je donji dom 19. ožujka izglasao i zakon o općem oporezovanju, zatim o ukidanju urbara i crkvene desetine, sve je to u zajedničkoj sjednici prihvatio i gornji dom, i zakonski su prijedlozi poslani kralju na sankciju.

Dana 28. ožujka stigne reskript kralja, koji je odobrio zakon o općem oporezovanju, ali je kod urbarskog dokidanja zahtijevao neke preinake. Nato donji dom odlučno izjavi, da od toga svog zaključka ne može odustati, a samo urbarsko uređenje da ne ide među kraljevska prava. Isto stajalište zauze i gornji dom 29. ožujka, a s time se složio i sam Vay.

Ovaj zakon izazva jake trzavice. Pošto se radilo užurbano, zakon je bio pun nejasnoća. Drugačije ga je tumačio sabor, na svoj način opet municipiji. Stoga je Batthyány u sjednici od 8. travnja iznio prijedlog, da sabor donese autentično tumačenje. Tako je i ovaj zakon zajedno s drugim (31.) zakonskim članovima sankcioniran, kad je sesija posljednjeg staleškog sabora 11. travnja 1848. zaključena.

Najvažnije su odredbe zakona ove:

Čl. 8. od 1847./8. (o općem oporezovanju) određuje, da će od 1. studenoga 1848. svi žitelji Ugarske i pridruženih strana bez razlike jednako i razmjerno snositi javne terete, o čemu će resorno ministarstvo, saslušavši municipija, izdati shodne propise.

Čl. 9. od 1847./8. (ukidanje robote, desetine, podavanja u novcu i prirodu) određuje, da se sva urbarska podavanja ukidaju, a spahijama će država osigurati odštetu po naročitom zakonu; gdje god još nije izvršena komasacija ili segregacija, ostaje na snazi dosadašnja

[4] Ponsonby, o. c., p. 280—285.

drvarija i paševina; osim mjeničnog, svi se drugi spahijski dugovi stavljaju pod moratorij, i samo se za kamate može dići tužba sudbenim putem.

Čl. 10. od 1847./8. (o urbarijalnoj regulaciji, segregaciji pašnjaka i drvariji) određuje ovo: gdje je god komasacija i segregacija pašnjaka između spahije i kmeta izvršena, ona ostaje na snazi; gdje su parnice u tečaju, te se čeka samo rješenje kraljevske table odnosno banskog stola, vrijedi donesena odluka; ako su se stranke nagodile, nagodu će imati da izvrši županijski sud; parnice, koje su u tečaju ili su nastale poslije donošenja ovog zakona, idu pred županijski sud; gdje su god kmetovi dosada u spahijskim šumama imali pravo drvarije, žirovine, sabiranja šiški ili drugu koju korist, a segregacija još nije izvršena, moći će pred županijskim sudom dići parnicu, ali će podžupan nastojati da se stranke nagode; apelacija ide kraljevskoj tabli odnosno banskom stolu; ukidaju se sve urbarijalne parnice ili parnice o devetini, koje su u tečaju; čl. 21 od 1807. (konservacija šuma) ostaje na snazi, dok legislativa ne donese nov zakon.

Čl. 11. od 1847./8. (ukidanje spahijske jurisdikcije) određuje: sve parnice, što su se dosada podnosile i rješavale na spahijskom stolu, prenose se na županiju, koja će prema potrebi povisiti broj sudaca; priziv ide sedriji, kraljevskoj tabli odnosno banskom stolu; na županiju prelazi i kriminalna sudbenost; tutelu, kuratelu i pregled štitničkih računa vršit će županija, od koje ide priziv kraljevskoj tabli odnosno banskom stolu.

Čl. 12. od 1847./8. (otkup urbarijalnog podavanja) određuje: sve dokinute urbarijalne daće i prestacije pretvorit će se u novac, pomnožiti sa 20 i tako utvrditi glavnica, odnosno visina procjene; za istraživanje prigovora protiv odmjerene procjene delegirat će se naročiti odbori (u Madžarskoj četiri, u Hrvatskoj jedan) od pet članova; spahija će poslije izvršene procjene dobiti državne obligacije, za koje jamče sva komorska dobra i ostali državni prihodi; o isplati kamata vlada će do idućeg sabora donijeti naročit zakon.

Čl. 13 od 1847./8. (ukidanje crkvene desetine) određuje: budući da su se prelati bez ikakve odštete odrekli crkvene desetine, staleži i redovi, uvaživši ovu veliku žrtvu, zapisuju tu odluku na vječnu uspomenu u zakon i određuju, da odsada prestaje crkvena desetina bilo u novcu ili u prirodu; ukoliko bi to ukidanje oštetilo niže svećenstvo, vlada će donijeti naročit zakon; ako crkvena desetina kraljevskom donacijom ili trajnim ugovorom prijeđe u ruke svjetovnjaka, vlada će donijeti zakon, da se i oni odštete.

Čl. 15 od 1847./8. Budući da je tim odredbama porušen sav dosadašnji socijalni poredak, vlada će u idućem saboru iznijeti nov građanski zakonik.[5]

---

[5] Ponsonby, o. c., p. 293—301.

Valja priznati, da je i ovo autentično tumačenje imalo svojih pogrešaka, i mnoge su odredbe bile nejasne. Tako su ambiguitates bile neizbježive.

Događaji u Ugarskoj živo su odjeknuli i u reakcionarnom Erdelju. Tu je stari Mikloš Vesselényi, zajedno s nekoliko drugova, 12. travnja 1848. uputio otvoreno pismo erdeljskom plemstvu s pozivom, da prihvate madžarske saborske odredbe. Kako je u isto vrijeme na više mjesta došlo do ustanka Rumunja, plemstvo je pod pritiskom tih događaja na saboru ukinulo i instituciju kmetstva (čl. 12 od 1848.), a spahijama osiguralo otkup u obliku državnih obligacija, za koje će jamčiti erdeljski prihodi soli i drugi državni prihodi. Tako je nestalo urbarijalnog sistema i urbarijalnog prava, koji su trajali gotovo pun vijek.[6]

Ovaj je zakon važio i za Međumurje, Prekomurje i Vojvodinu.

Kako se urbarijalno pitanje odmotavalo u civilnoj i vojničkoj Hrvatskoj, prikazat ćemo u četvrtom odlomku našega prikaza, u eliberaciji.

---

[6] Acsády, o. c., p. 458—511.

B) Pravni odnosi

(Terezijansko urbarijalno pravo)

IZVORI

Izvori su urbarijalnog prava opći i posebni. U opće izvore idu: kodificirani zakoni, instrukcije upućene kraljevskim komesarima i činovnicima, urbarijalni edikti, urbari, kraljevske rezolucije, intimati ugarskog i hrvatskog namjesničkog vijeća, rezolucije kraljevske kancelarije i decizije kraljevske kurije; u posebne izvore idu: »privilegia usu roborata«, »urbaria rite et legitime confecta«, »contractus cum liberae migrationis colonis initi« i »usus«. U izvore idu i »Puncta generalia prohibita«, koja su oglašena prije samog urbara te izbrajaju sve zloporabe (abusus) prije urbarijalnog doba, i konačno, čl. 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 12. od 1836. i 7. od 1840.

I Pauly (Constitutio rei urbarialis regni Hungariae, Tomi I., II., Wienna 1817.) i Pfahler (Jus georgicum regni Hungariae et partium eidem adnexarum, T. I., Keszthely 1820.) dijele urbarijalno pravo u dva dijela: a) odnos između spahije i kmeta i b) spahijska jurisdikcija.*

---

* Najviše smo se poslužili rukopisom fiškala verovitičke županije Gabrijela Delimanića: Extractus rerum urbarialium (1829), što ga je sebi sastavio i složio kao neki priručnik. Rukopis je u našem posjedu. Ogledali smo i:

I. O PRAVIMA I DUŽNOSTIMA SPAHIJE I KMETA

(De juribus et obligationibus dominorum et subditorum)

1) *Spahija i kmet (de domino et subdito)*

Gospodar zemljišta je spahija. Spahija drži svoj posjed (dobro) na osnovu kraljevske donacije (iura possessionaria, iura nobilitaria), trajnog zapisa (iure perennali) i privremenog prava zakupa (locaticonducti) ili zaloga (pignoris). U prva dva slučaja spahija je dominus perpetuus, koji ima titulum proprietatis; a u druga dva on je dominus temporaneus i ima samo dominium utile.

Jedan dio spahiluka obrađuje sam spahija. To je alodij. Drugi dio podijeljen je u manje čestice. Na tim česticama sjede zadružni i inokosni kmetovi. Zemljišta, što ih drže kmetovi (fundi colonicales, rusticani), ili su urbarijalna ili industrijalna. Urbarijalno je zemljište kmet dobio za svoju subzistenciju. Od plodova sa zemljišta morao je uzdržavati svoju obitelj, snositi privatne (prestacije) i državne daće (kontribuciju). Kako se držalo, da samo puna sesija omogućuje kmetu da ispuni sve te dužnosti, to se zemljište zove i sessio colonicalis, sesionalno zemljište (sessio=selište). Drži li kmet povrh urbarijalne čestice neko zemljište uz ugovorene daće i prestacije, obrađuje ga dakle »quasi ex peculiari industria et ultra propriam necessitatem«, zemljište je industrijalno, a jer od njega daje neki census, zove se i »činženo zemljište« (fundus censualis). Kako zemljišta te vrste ne ulaze u sesiju (sesionalno zemljište), zovu se i fundi extra-sessionales-izvanselišna zemljišta. Posebna su kategorija industrijalnog zemljišta krčevina i vinograd.

Obaveze, uz koje kmet drži i urbarijalno i industrijalno zemljište, uređene su zakonom ili paktom, privilegijem ili običajem (usus). Obaveze industrijalnog zemljišta (a katkada i urbarijalnoga) uređuju se paktom. Privilegij i usus imaju ustanove iz zakona i pakta, ali su obaveze te vrste dosta rijetke. Ako se pakt odnosi na urbarijalno ili industrijalno zemljište, obaveze su urbarijalne ili industrijalne. U prvom su slučaju kontrahenti vezani na utvrđene regule, koje se

Franck J.: Principia iuris civilis hungarici, Pestini 1829.

Hoblik M.: Enchiridion legum urbarialium a. 1832./36. pro comitatus Veröcze, Szerém et Posega, Essekini 1857.

Kelemen E.: Institutiones iuris privati hugarici I—IV, Pestini 1814.

Jung J. Darstellungen des ung. Privatrechtes nach den Institutionen des E. Kelemen, Wien 1827.

Szlemenics P.: Elementa iuris civilis hungarici I—II, Posonii 1817.

Wenczel G.: A magyar és erdélyi maganjóg rendeszere I—II, Budapest 1868.

»sub nullitate pacti« ne mogu kršiti; u drugom slučaju nema stalnih odredaba. Prvi se pakt sklapa pred političkim forumom (županijom), drugi mimo tog foruma. Kmetovi, kojih se obaveze osnivaju na urbaru, zovu se urbarijalisti, a kmetovi, kojima se obaveze osnivaju na konvenciji (kontraktu), zovu se konvencionalisti ili kontraktualisti.

Kmetovi su ili »proprie seu stricte tales« ili »non stricte, improprie tales.« Prvi su i personalno podvlašćeni spahijskoj vlasti, a drugi samo realno. — Prvi su jobagiones, coloni, villani, rustici; drugi taxalistae vel censualistae.

Svako bilo trajno ili privremeno otuđenje zemljišta (osim vinograda i krčevine) inter vivos et mortis causa, dakle svaka kupoprodaja, zamjena, zalog, testacija i legacija ništetna je bez privole spahijine.[1] Neoprezan kupac, prodavalac, zamjenik nema dakle nikakva regresa protiv kmeta prodavaoca ili zamjenika. Ne vrijedi ni divizija kmetskog selišta (osim vinograda i krčevine) među sinove i kćeri. I dioba vinograda ne može ići na niže od jutra. Strogo je zabranjena cesija sesionalnih zemljišta ma i radi elokacije i emaritacije kćerine.[2]

Slavonski urbar, Pars II, 6.[3], dopušta kmetu slobodno disponiranje krčevinom i vinogradom do visine procjene. Vinograd upisan u sesiju Slavonac ne može ni dijeliti niti dijelove oduzeti, premda inače njime slobodno raspolaže.[4] Samo u slučaju ab intestato, ili kad nema legitimnog nasljednika, sva imovina (osim urbarijalnoga zemljišta) prelazi na spahiju.[5] Hoće li zemljište prodati, mora ne samo zatražiti dopuštenje u spahije, nego i prikazati kupca. Uz valjano opravdanje (cum allatione rationum) može zemljište dijeliti samo po pristanku spahijinu. Uskrati li spahija pristanak, odlučuje županija. Isto tako kmet ne može nikoga naseliti na zemljište, jer ne disponira njime i jer pravo inkolata ima samo spahija.[6]

[1] Slav. urbar, Pars I, 6; Resolutio Regia od 29. travnja 1774. br. 1993, ugarski urbar, c. VIII. Decisio curialis rei pign. in div. Com. exist. 31-a: Quodsi (igitur) colonus in pignore existens ex appertinentiis sessionalibus quempiam fundum abalienet et possessor pignoratitius talismodi fundum reluat, haereditarius non tenetur illi summam eatenus erogatam compensare. Cum enim rusticus in bonis domini sui praeter mercedem laboris nihil habeat, atque adeo fundos suos sessionales invito domino onerare non possit, hinc casu in praemisso possessor pignoratitius summam investitam incaute deposuit, per consequens si exinde aliquid damnum sentit, id culpae suae habet imputandum. Čl. 4 od 1836. i 9 od 1836. utvrdili su oporučno pravo nad pokretnom i nepokretnom stečevinom.

[2] Res. Reg. od 5. V. 1775. br. 1960, intimirana žup. hontskoj, ali govori generalno o kolonikalnom zemljištu.

[3] Tripartit, P. III, t. 30; ugarski urbar, c. VIII, § 18.

[4] R. R. od 8. listopada 1813., br. 13.510.

[5] Intimat od 24. kolovoza 1813., br. 20.218; R. R. od 28. listopada 1806., br. 21.903.

[6] R. R. od 19. travnja 1803., br. 9366.

Melioracije, što ih je izvršio na zemljištu, puno su vlasništvo kmetovo. One mogu biti nepokretne (terrae infixa) ili pokretne (terrae non infixa). Nepokretnim slobodno raspolaže do visine procjene, pokretno može slobodno prodati i sobom ponijeti. Ode li kmet s urbarijalnog zemljišta, može zadržati i vinograd i krčevinu (analogno i druga industrijalna zemljišta), ako ih ne će ili ne može prodati.[7]

U Hrvatskoj spahija može urbarijalno zemljište zamijeniti s kvalitativno i kvantitativno jednakom česticom alodija. Zamjena se ne može izvršiti »invito possessore«. Zamjena se može izvršiti za regulacije i rektifikacije. Isto to vrijedi i za vinograde i krčevine. U Banatu ne može spahija »invito colono« svoje zemljište ili zemljište drugoga kmeta zamijeniti. Pristane li kmet na zamjenu, valja to dojaviti županiji. U Slavoniji vrijedi stari običaj. Urbarijalno zemljište može spahija izvlastiti samo u slučaju P. III., t. 40. Spahija redovno može izvlastiti industrijalno zemljište, krčevine i vinograde, ako izvlaštenje nije na štetu kmetovu. U takvu slučaju kralj pretvara industrijalno zemljište u urbarijalno, koje se ne može izvlastiti. Izvlaštenje je urbarijalnog zemljišta slobodno, ako kmet nikako ne zadovoljava svoje obveze. U tom pogledu određuje p. 7. Slavonskog regulativa ovo: »Ut fundum industrialium recaptivationes non secus quam via et forma lege et urbario praescripta penes assistentiam fisci magistratualis in sede dominali dein ad sedriam comitatus et consilio quoque R. locumtenentiali referendae... gratum fore suae Majaestati, si subditi in possessorio hortorum et peculiariter prunetorum per respectiva dominia terrestralia relinquantur; arbores (kod procjene šljivika) non per aestimationem universaliter, quoad reliquos fundos et tenuta observari solitam, sed distnctim iuxta rerum et reale earum praetium aestimentur«.[8]

Urbarijalno se zemljište nikako ne može pretvoriti u alodijalno, i spahija mora na to zemljište opet naseliti kmeta.[9] Industrijalno zemljište, koje nije dobilo značaj urbarijalnosti, nema te prednosti. Dok god kmet živi i redovno podmiruje državne i spahijske daće, ne može biti odbijen sa zemljišta (osim P. III., t. 40.). Ovo ne vrijedi za industrijalno zemljište, (osim ako je dobilo značaj urbarijalnosti).

Smrću kmetovom prestaje uzufrukt nad urbarijalnim zemljištem. Spahija može na to zemljište postaviti i drugoga kmeta. Ipak je redovna praksa, da zemljište prelazi na nasljednike ab intestato. Ako ima više nasljednika, stoji do volje spahijine, kome će predati

[7] Čl. 29. od 1547. i 4. od 1836. U Banatu raspolaže kmet melioracijom na urbarijalnom zemljištu i iznad visine procjene.
[8] R. R. od 29. X. 1793. br. 4283 i od 20. IX. 1793. br. 5023.
[9] Čl. 18. od 1715.; banatski urbar, C. I, § 2., 4.

zemljište. Banatski kmet ima puno nasljedstvo nad urbarijalnim zemljištem, i spahija ne može to zemljište ni oduzeti ni izvlastiti. Kmet može biti odbijen sa zemljišta samo radi nemarnosti.

Ako su kmetu obaveze preteške, on se može i odreći uzufrukta. U tom je slučaju obvezan da postavi zamjenika. Za otpust iz spahijske vlasti i za dopuštenje seobe plaća spahiji odmjerenu taksu.[10] Seoba se ima izvršiti po zakonu.[11]

Kmet se ima koristiti zemljištem samo tako, da samo zemljište ne pretrpi štete, i on ga mora neoštećeno povratiti spahiji. Nemarnog kmeta spahija može odbiti sa zemljišta. Inače može na zemljištu raditi, što god hoće: ne mora se držati uobičajenoga tropoljnog gospodarstva (Dreifeldwirtschfat), može istu plohu dva puta zasijavati, a da od toga ne daje nikakve daće, može iskoristiti ugar, a da od toga ništa ne daje, može kultivirati koju god vrstu žitarica ili kulturnog bilja, ako mu to donosi veću korist. Ali ne može zemljište specificirati, t. j. ne može mu mijenjati oblik, pa bilo to i na veću korist spahijinu. Kako ima samo uzufrukt, a ne disponira supstancijom stvari, specifikacija mu ne pripada. Ne može dakle oranicu pretvoriti u livadu, livadu u oranicu, intravilan ili vinograd u oranicu ili livadu. Prvobitno stanje zemljišta ima ostati nepromijenjeno.[12] Instrukcije su magistratualcima strogo naređivale, da pripaze, kako se — na očitu štetu agrikulture — urbarijalne oranice ne bi pretvorile u vrtove.[13] Izuzeta su samo adjustacionalna zemljišta, koja su kmetu dodijeljena kao nadopuna bilo na livadama ili na intravilanu. Redovno je bilo slobodno livadu pretvoriti u voćnjak, jer to nije na štetu naravi livade.[14]

Uzufrukt i dominium utile protežu se na sve redovne i izvanredne plodove, bili oni prirodni ili industrijalni. Blago, nađeno u zemlji, kamenje, ugljen, industrijalna zemlja i sve, što se nalazi u utrobi zemlje, pripada spahiji. On se može tim stvarima koristiti samo tako, da površina zemlje ne pretrpi štete. Ako se oštećenje ne može izbjeći, kmet će dobiti drugo zemljište. Ako vrijednost ne premašuje iznos od 150 for, kmet dobiva od blaga nađena u zemlji polovinu, inače samo trećinu. Drveće po oranicama i livadama pripada kmetu (usus). Banatski kmet ima dominium utile i nad izvanrednim plodovima.

Plodovima se kmet slobodno služi. Može ih potrošiti ili prerađene prodati. Spahija ima samo pravo prvokupa za vlastitu potrebu.

[10] Banat urb., C. I, § 2.
[11] Čl. 35. od 1791.
[12] R. R. od 8. listopada 1813., br. 12.510, za Slavoniju.
[13] R. R. od 28. lipnja 1768., intimirana žup. šopronjskoj.
[14] Ibidem.

U Slavoniji i Banatu spahija nema isključivo pravo da peče žestoka pića, a u Ugarskoj i Hrvatskoj ima (osim vina i rakije).

Uzufrukt je nad kolonikalnim zemljištem i o n e r o z a n i g r a t u i t a n. Kmet je spahiji višestruko obvezan. U Ugarskoj i Hrvatskoj kmet od urbarijalnog (zapravo intravilan) zemljišta daje 1 for č i n ž a (census), od oranice z e m l j a r i n u (terragium) u određenoj kvoti plodova, od drugih produkata, pa od jagnjadi, koza, pčelaca d e v e t o, od oranice pretvorene u voćnjak 15 x po jutru, u ime d a r o v a (munera) na godinu dva kopuna, dva pileta, dvanaest jaja, mjericu maslaca, a po trideset sesija zajedno po jedno tele, sve razmjerno prema svom sesionalnom zemljištu. S u b s i d i u m d i a e t a l e i s u b s i d i u m r e d e m p t i o n a l e c a p t i v i d o m i n i nije odmjeren, ali je trebalo da bude umjeren. Razmjerno prema svom sesionalnom zemljištu kmet je obvezan i na r o b o t u. Puna sesija daje 52 dana jugalne ili 104 dana manualne robote na godinu. Polovina, četvrtina i osmina sesije razmjerno. Inkvilin daje osim 1 for činža još 18 dana manualne robote, a subinkvilin 12 dana manualne robote.

U Banatu daje kmet pune sesije od intravilana č i n ž, od oranica d e s e t o od plodova i d a r o v e, kao u Ugarskoj i Hrvatskoj, ali od te obaveze može i da se otkupi sa 51 x. Robota je jednaka u Ugarskoj i Hrvatskoj, ali $45^1/_2$ dana ima da daje u naravi, a $58^1/_2$ može da otkupi sa po 10 x. Inkvilin daje 1 for činža i 8 dana manualne robote, subinkvilin 6 dana.

U Slavoniji daje kmet pune sesije 3 for z e m l j a r i n e, 24 jugalne i 24 manualne robote u naravi, a 28 jugalnih ili 56 manualnih robota može otkupiti sa 20 x odnosno 10 x. Daje s u b s i d i u m d i a e t a l e. Inkvilin daje 1 for činža i 12 manualnih robotnih dana, a subinkvilin 10.

Od vinograda daje Hrvatska i Ugarska d e v e t o ili g o r n o (ius montanum), Banat d e s e t o, Slavonija t r i d e s e t d r u g o (pintarina, motičina).

Od krčevina daje Hrvatska i Ugarska z e m l j a r i n u — »conventione vel usu«, od krčevinskog voćnjaka 30 x po jutru. Slavonija daje od krčevinskih livada i šljivika 15 x po jutru, od krčevinskih oranica d e s e t o od plodina. Banat daje od svake vrste industrijalnog zemljišta 30 x po jutru.

Uskrata ovih daća i prestacija dovodi do odbijanja sa zemljišta.

S uzufruktom urbarijalnog zemljišta vezana su neka ovlaštenja (beneficia), i to: p a š e v i n a, d r v a r i j a, ž i r e n j e, s a b i r a n j e š u m s k i h p l o d i n a, t o č e n j e v i n a i p e č e n j e r a k i j e. Ova ovlaštenja ima samo urbarijalni kmet, i spahija mu ih ne može uskratiti. Ti se atributi urbarijalnosti mogu izmijeniti ili paktom, ili privilegijem, ili običajem (usus). »Mutuo consensu« i »inita conventione« mogu se djelomično ili posve izmijeniti. Svaka se iz-

mjena mora izvršiti »influxu fororum publicorum« i mora ići u korist kmetovu. Spahija se može odreći svojih prava, ali kmet nikako. Često bi spahije i kralj pojedinoj općini podijelili privilegij (varoš) i uzufrukt podigli do dominium utile, koji se približio proprijetetu (slobodne varoši). Katkada je usus nad urbarijalnim zemljištem (ako je mogao slobodno raspolagati zemljištem te imao neke vrste dominium utile) kmetu osigurao snošljiviji položaj. Isti je usus mogao i pogoršati položaj kmetov na industrijalnom zemljištu. Posve je dakle opravdana ona uzrečica Verbecijeva: »Verum tamen colonorum, quemadmodum multiplex est conditio, ita et consvetudo iuris, quae iuxta veterem locorum usum observanda censetur«.[15] Urbarijalnim je općinama »absque consensu domini terrestris« bilo zabranjeno sklapati zajam (aes alienum [mutuum] contrahere).

Svaki je kmet, koji ima uzufrukt nad kolonikalnim zemljištem, ako po svom statusu i civilnom značaju ne potpada pod drugoga, i lično podvrgnut spahijskoj vlasti. Djelatnu sposobnost kmetovu u stvarima, koje ne izviru iz spahijske jurisdikcije, spahija ne može ograničiti, jer je svako takvo ograničenje pozljeda kmetova prava, koju može vindicirati pred kompetentnim forumom. Zato kmet može »absque facultate a domino terrestri petenda« slobodno sklapati brak, posvetiti se kojem zanatu, baviti se studijem.[16]

2) *Urbarijalno zemljište i sesionalni konstitutiv (de fundo colonicali et sessionali constitutivo)*

Urbarijalno zemljište leži u seoskom i varoškom h a t a r u ili na p u s t o s e l i n i (prediju). P u s t o s e l i n a (predij) je redovno zemljište starog naselja. To je naselje ili propalo za dolaska Turaka ili se raselilo za izgona Turaka. Katkada je na istom mjestu niklo novo naselje. Ako nije nastalo novo naselje, onda je pustoselina ili pripojena spahijskoj alodijaturi ili je, »pro meliori subsistentia«, uz urbarijalne daće i prestacije dana susjednoj općini na iskorišćivanje. Pustoselina, pripojena spahijskoj alodijaturi, zvala se p r a e d i u m s e p a r a t u m, a predana općinama p r a e d i u m i m p o p u l a t u m ili i n c o r p o r a t u m, koji sa svojom općinom čini jedan pravni objekt, dok je separatni predij zaseban pravni objekt.[17]

Prava i dužnosti spahije i kmetá nad impopulatnom (inkorporatnom) pustoselinom jednaka su kao i nad urbarijalnim zemljištem, a prava i dužnosti nad separatnom pustoselinom uređena su konvencijom sklopljenom »absque influxu fororum politicorum«. Zato se na-

[15] Tripart., P. III, t. 30.

[16] R. R. od 21. kolovoza 1782. br. 7988, intimirana svim županijama.

[17] Pfahler veli: impopulata (sc. praedia) neque enim solum praedia in quibus coloni domos suas erexerunt, sed illa quoque, quae iisdem pro necessaria sua subsistentia ad excolendum adjecta sunt, pro impopulatis habere debent p. 49.

seljena pustoselina za regulacije popisala među urbarijalna (sesionalna) zemljišta i nije se više mogla pripojiti alodiju. Separatna pustoselina nije ušla u urbarijalne tabele, nego se popisala kao »titulo sessionalium possessio«, dakle kao kvazisesionalna zemljišta. Ako je čestica separatne pustoseline uz umjereni činž kmetovima dana u zakup, regulacija ju je uvrstila među kontribucionalne, i ona se bez privole kraljeve nije više mogla kmetu oduzeti.

Urbarijalna zemljišta leže ili u kurijalnom mjestu (gdje stoji curia) ili izvan njega. Prva su kurijalna, druga izvankurijalna zemljišta. Većina je tih zemljišta postojala davno prije regulacije, i spahijsko-kmetski odnosi bili su uređeni zakonom; neka su zemljišta nastala poslije regulacije.

Urbarijalno zemljište ili je naseljeno (impopulatus), ako na njemu sjede kmetovi, ili je pusto (desertus). Ako je pusto zemljište u posljednjih trideset godina bilo podvrgnuto kontribuciji, imalo je i nadalje ostati kontribucionalno; ako je spahija s vremenom na pustom zemljištu podigao svoju rezidenciju (curia), imalo se za kontribuciju predati kvalitativno i kvantitativno jednako zemljište. Pusta zemljišta uopće je trebalo naseliti. Svaka je županija morala javno oglasiti, gdje i koliko ima pustog zemljišta. Već je čl. 10. od 1547. svakom kmetu davao trogodišnji oprost od svih daća, ako na pustom zemljištu podigne kuću; čl. 103. od 1723. povisio je oprost na šest godina, ako se na zemljištu naseli stranac.

Kmet drži urbarijalno zemljište ili na osnovu privremene inskripcije ili pisanog zakona. Prvi se zovu inskripcionalisti, drugi sesionalisti. Jedni daju daće i prestacije prema ugovoru (konvenciji), drugi po zakonu (urbaru). I jedna i druga zemljišta unesena su u urbarijalne tabele. Kako su jedna zemljišta u času regulacije bila u posjedu kmetovu, a druga založena (inhypothecati, incensuati), naređeno je kmetovima, da ih što prije ponovo steknu, jer je poslije izvršene regulacije svako otuđenje i opterećenje uz gubitak uložene svote bilo zabranjeno.

Urbarijalno zemljište (ekstravilan) drži ili općina kao takva ili pojedini kmetovi. Prvobitna regulacija poznaje samo kmetsko zemljište. Zemljište, što ga in concreto drži općina uz običajne obaveze, također je uneseno u urbarijalne i egzekucionalne tabele, ponajviše radi toga, da se ne umanji, da se prestacija ne uveća ili da se ne nametne nova.

Urbarijalna zemljišta u jednom hataru mogla su imati jednoga spahiju ili više njih (compossessores). Ako je kod prve regulacije došlo do nesuglasja, hoće li se prestacija devetoga davati u novcu ili u prirodu, akceptirao se način podavanja, kakav je bio kod najjačega komposesora. Pa ipak jači komposesor nije mogao kmeta slabijeg

komposesora lišiti pogodnosti ispaše, drvarije i dr. Ako se u tu svrhu jačem komposesoru davala kakva daća, imali su je davati i kmetovi slabijega komposesora.

Urbarijalno je zemljište sesionalno ili asesionalno. Sesionalno je zemljište, koje čini sesiju. Sva su druga zemljišta asesionalna. Među asesionalna zemljišta idu i inkvilinska i subinkvilinska zemljišta, koja obično općina daje na uživanje. I ta su zemljišta za regulacije unesena u tabele.

Stari su urbarijalisti definirali sesiju ovako: Sesija je kompleks intravilana i ekstravilana, kome je doznačen ustanovljeni broj jutara oranice i kosâ livadâ — Sessio est complexus fundorum intravillanorum et extravillanorum in determinata quantitate jugerorum quoad fundum intravillanum ac agros, falcastrorum vero quoad prata emensorum.

Intravilano zemljište (fundus intravillanus, domalis) je prostor, na kome leži kuća, štale, vrtni vinograd i hambari. Hambari, štale i vrtni vinograd (intrafundualno zemljište) idu u intravilan i onda, ako su i nešto podalje od kuće. Karakter intravilana dobivaju i oranice i livade dane »in compensationem« intravilana.

Ekstravilano zemljište (fundus extravillanus, postdomalis, appertinentiae) obuhvata oranice i livade. Oranica (ager, terra arabilis) je ploha zemlje, koja je za regulacije ili rektifikacije u određenoj količini dodijeljena kmetu. U oranicu ne ide samo ploha, zasijana sjemenom ili kulturnom biljkom, nego i ugar, i voćnjak, i šljivik, i hmeljnik, i konopljište. Šuma i vinograd idu već u drugu kategoriju i ne mogu se doznačiti »in sortem« oranice.[18] Jedino se u Slavoniji u sesiju doznačuju i vinogradi, ako nema dovoljno oranica,[19] a u Banatu mogu i šumski prostori ući u konstitutiv.[20] Karakter oranice dobivaju i livade doznačene kao dopuna oranica. Livada (pratum, fundus pratensis, terra falcabilis, foenile, foenisecium) ploha je zemlje, koja je također u određenoj količini kmetu dodijeljena za regulacije ili rektifikacije. Karakter livade dobiva i oranica doznačena kao dopuna livada. Šuma ne ulazi u sesionalni konstitutiv.

Sesionalno zemljište ne smije biti neplodno, dakle uopće neupotrebljivo. Zato je već za prve regulacije neproduktivno tlo izlučeno iz sesionalnoga konstitutiva i trebalo je da se kmetu doznači drugo

---

[18] R. R. od 27. XI. 1780., br. 7145., intimirana zagreb. žup.
[19] R. R. od 8. X. 1813., br. 12.510.
[20] Banat. urbar, c. III, § 1, 4.

zemljište. Ako to nije bilo moguće, snizio se konstitutiv, a time dakako i prestacija. Toga se valjalo držati i kod svake rektifikacije.[21] Zemljišta, izložena eolskom pijesku i poplavi, nisu ulazila u konstitutiv.

Tako dakle sesiju čini intravilano i ekstravilano zemljište. Oboje zajedno daje k o n s t i t u t i v sesije. U konstitutiv ide: 1. i n t r a v i l a n (kuća, okućnica, vrt), 2. e k s t r a v i l a n (oranice, [vinogradi], livade). Intravilan ima u Hrvatskoj i Ugarskoj najmanje jedno jutro te uvijek ovisi o kvalitetu sesije; u Slavoniji nije intravilan točno fiksiran; u Banatu iznosi uvijek jedno jutro, bez obzira na kvalitet sesije. U ekstravilan idu o r a n i c e i l i v a d e prema kvalitetu sesije i klasifikaciji naselja. Konstitutiv pune sesije jednoga naselja je u r b a r. Urbaru svake sesije priložena je urbarijalna tabela.

Sesionalni je konstitutiv o g r a n i č e n. Najveći je konstitutiv puna sesija, najmanji osmina sesije. Puna dakle sesija ima 8/8, najmanji dio sesije 1/8. U Slavoniji ima puna sesija 4/4, a najmanji dio 1/4. Prema tome se u Ugarskoj, Hrvatskoj i Banatu veli, da netko ima 8/8, 7/8, 6/8, ... 1/8 sesije, a u Slavoniji, da netko ima 4/4, 3/4, 2/4, 1/4 sesije. Količina sesije osnova je za sve prestacije, što ih kmet ima davati spahiji. U urbaru su prestacije izračunate za punu sesiju. Manji dijelovi (7/8 ... 1/8 ... ili 3/4 ... 1/4) daju razmjerno.

Količinu konstitutiva ustanovila je klasifikaciona deputacija za primarne regulacije. Važio je princip, da svaki kmet ima dobiti od konstitutiva toliko, da s porodicom može »commode« živjeti i snositi javne i privatne terete. Stoga je komisija rigorozno istražila sve pogodnosti i nepogodnosti (beneficia et maleficia), dakle sve dobre i loše strane (faventia et non faventia) zemljišta i razvrstala ga u klase. U prvu je klasu uvršteno zemljište sa najviše pogodnosti, a najmanje nepogodnosti; u drugu zemljište sa dosta pogodnosti, ali više nepogodnosti; u treću zemljište sa više nepogodnosti nego pogodnosti i t. d. Svako je naselje uvršteno u jednu klasu, i prema klasi je ustanovljen maksimum konstitutiva sesije. Prva je klasa kao maksimum dobila n a j m a n j i broj jutara oranice i livade, a najniža je dobila n a j v e ć i broj. Tako je maksimum i minimum na oranicama varirao između 40 i 17 jutara, na livadama između 22 jutra i 6 jutara. Isprva se livade nisu mjerile po jutru, nego po množini dobivena sijena ili otave, dakle po broju otkosa. Prema tome su livade podijeljene u livade sa 1—2—3 otkosa.

[21] R. R. od 5. svibnja 1780., br. 2226. intimirana svim hrv. županijama; od 11. svibnja 1780., br. 3078. i od 27. studenoga 1780., intimirana zagreb. županiji.

Intravilan je imao u U g a r s k o j (koliko se tiče našeg teritorija) jedno jutro, a ekstravilan oranica i livada:

	I. klase	II. klase	III. klase	IV. klase
Županija Bačka	32 (22)	34 (22)	36 (22)	38 jutara
Županija Baranja ..	24 (8)	26 (10)	26 (12)	— „
Županija Zala	18 (6)	20 (8)	22 (18)	— „

Intravilan je imao u H r v a t s k o j jedno jutro, a ekstravilan oranica i livada:

a) *Križevačka županija*				
kotar podravski ..	12 (6)	14 (8)	16 (10)	18 jutara
kotar vrbovski	16 (6)	18 (8)	20 (10)	22 „
kotar moslavački ..	18 (6)	20 (8)	22 (10)	24 „
b) *Varaždinska županija*				
bregoviti kraj	12 (5)	14 (7)	16 (9)	— „
ravnice	14 (6)	16 (8)	18 (10)	— „
c) *Zagrebačka županija*				
Turopolje kot. zagrebački i svetoivanski, Posavina i ovostrano	I. klase	II. klase	III. klase	IV. klase
Pokuplje	12 (5)	14 (7)	16 (9)	— „
Primorje i Gorski kotar	12 (5)	14 (7)	16 (9)	18 „
Podbrežje	14 (5)	16 (7)	18 (9)	— „
ravnice	18 (6)	20 (8)	22 (10)	— „

Intravilan u S l a v o n i j i nije točno fiksiran, a ekstravilan ima oranica i livada:

I. klase	II. klase	III. klase
24 (8)	32 (8)	40 (8)[22]

Intravilan u B a n a t u ima jedno jutro, a ekstravilan 24 jutra oranice, 6 jutara livade, 3 jutra zajedničkog pašnjaka, dakle svega 34 jutra, što čini punu sesiju. Pola sesije ima 1 jutro intravilana 12 + 4 + 2 = 19 jutara; četvrt sesije ima 1 jutro intravilana 6 + 3 + 1 = 11 jutara;[23] osmina svega 7 jutara. Sva ekstravilana zemljišta su Ueberlandgründe, koji se dijele u pet vrsta: a) jene welche an Gemeinden oder Privaten durch öffentliche Versteigerung in Pacht gegeben wurden, b) die Reservats- oder Hütungsgründe, c) die Titulo praecarii-Gründe, d) Bonificationsgründe, e) Ausschnittsgründe. Ova su zemljišta držale općine »ut subsidiarium pascuum«, o čemu im je izdana isprava.[24]

[22] To je utvrđeno čl. 5 od 1836. i 7 od 1840.
[23] Čl. 7 od 1840.
[24] Resolutio cameralis od 27. travnja 1796., br. 5776, upućena temeškoj komor. administraciji.

U Ugarskoj i Hrvatskoj računalo se u jutro oranice I. 1100, II. 1200, III. 1300; u Banatu 1600; u Slavoniji, i to, u županiji srijemskoj i virovitičkoj (osim spahiluka đakovačkog), katastralno jutro oranice sa 2000, u požeškoj sa 1296 kvadratnih hvati. Jutro livade računalo se u Ugarskoj i Hrvatskoj sa I. 600, II. 800, III. 1000; u Banatu sa 1600; u Slavoniji, i to: u srijemskoj i virovitičkoj sa 1000 (osim spahiluka đakovačkog), u požeškoj županiji sa 1296 kvadratnih hvati. Na spahiluku đakovačkom imalo je katastralno jutro oranice 1620, a livade 1296 kvadratnih hvati.[25]

Budući da je svaki kmet morao na intravilanu i ekstravilanu dobiti određenu količinu jutara oranica i livada prema ustanovljenoj klasi, morao se svaki nedostatak dopuniti.[26] Za jutro oranice dalo se jutro livade i obrnuto (5. od 1836.). Ta dopunidbena zemljišta zvala su se fundi adjustacionales i unesena su u urbarijalne tabele u posebnu rubriku. U iste se tabele unosilo i svako prekoračenje fiksirane normale. Prekoračenje ispod osmine sesije nije se unosilo.

Svaki onaj, koji drži ma i najmanji dio sesije, zove se sesionalist. Inkvilin ima intravilan (kuću), a od ekstravilana zemljište ispod jedne osmine. Subinkvilin nema ni intravilan ni ekstravilan, ali živi u tuđoj kući na svom ognjištu. Ima li u kući više inkvilina na svom ognjištu, svaki je obvezan na prestacije; ako žive u zajednici, svi zajedno daju prestacije jednog inkvilina. Između ovakvih inkvilina i subinkvilina razlika je samo u prestaciji, jer subinkvilin na zajedničkom ili vlastitom ognjištu uvijek daje 12 manualnih robota, dok inkvilin na svom ognjištu daje 1 for činža i 18 manualnih robota, a inkvilini na zajedničkom ognjištu svi zajedno daju isto. A zašto je tako? Pod inkvilinom se misle članovi obitelji, koji žive pod istim krovom (otac s oženjenim sinovima ili udatim kćerima), a subinkvilini su ljudi raznih obitelji.

Ako sesionalista u starosti svoje gospodarstvo preda sinu, a sebi zadrži jedan dio te živi samostalno u vlastitoj kući, on je prema veličini svoga zemljišta ili sesionalist ili inkvilin. Ako nije zadržao dio zemljišta, ali živi u svojoj kući, on je »inquilinus domiciliatus«, zadrži li jedan dio prihoda, a jede sa sinom za istim stolom, on je subinkvilin; ako nema ništa, on nije ništa i ne daje ništa. Isto to vrijedi za oženjena sina, koji živi u zajednici s ocem.

Drži li kmet intravilan u jednom, a ekstravilan u drugom spahiluku, on je po intravilanu inkvilin, po ekstravilanu sesionalist, te daje i inkvilinske i sesionalne prestacije; ima li intravilan u više spahiluka, a ekstravilan u jednom spahiluku, daje daće i za intravilan i za ekstravilan.

[25] R. R. od 22. veljače 1797., br. 25.659 i od 30. siječnja 1799., br. 1572.
[26] Čl. 5 od 1836. i 7 od 1840.

Urbarijalno se zemljište može izgubiti u dva slučaja: a) ako je prijeko potrebno spahiji i b) ako ga je kmet sasvim zanemario.

U prvom slučaju dolazi do abestimacije (izvlašćenja), i to ako se spahiluk dijeli na više gospodara (kondividenata), a jedan ili dvojica nemaju potreban intravilan, da sagrade kuriju (P. III., t. 40.) te moraju zadrijeti u susjedno urbarijalno zemljište. Redovno se izvlašćuje samo intravilan potreban za podizanje »domus residentionalis«. Samo izvlašćenje ne može spahija izvršiti »propria autoritate«. Preko namjesničkog vijeća mora uputiti molbu kralju, koji će ili izvlašćenje dopustiti ili će dopuštenje uskratiti.[27] Molbenici je valjalo priložiti izvadak o kvalitetu te sesije, »instrumentum divisionale« s točnom oznakom diobenih dijelova i označene parcele. Izvlašćenje se izvršilo na samom mjestu u nazočnosti susjeda i »testimonium legale«. Sve investicije i melioracija imale su se procijeniti i kmetu gotovim novcem isplatiti. Jednostavno okupirati zemljište bilo je strogo zabranjeno.[28] Odstup zemljišta uz neki ugovor nije vrijedio, jer otuđenje urbarijalnog zemljišta kao kontribucionalnog objekta nije bilo moguće.[29]

Izvlašćenje urbarijalnog zemljišta kmetovom krivnjom zove se odboj (amotio, eliminatio). Ako kmet nemarno obrađuje zemljište, ako ne daje daće i prestacije te ponovo čini kojekakve prekršaje (excessus), on se odbija sa zemljišta. Po čl. 35. od 1791. trebalo je odboj sa zemljišta javiti regnikolarnoj (urbarijalnoj) deputaciji. Ali kako to još nije prihvatio sabor, kralj je odredio ovaj postupak: na mjesto bi izišao magistratualni fiskal i testimonium legale (sudac s jurasorom) da istraže stvar. Dokaže li se istinitost navoda, oni će pristati na odboj i spahiji narediti, da na zemljište naseli drugoga kmeta. Testimonium legale izvijestio bi o tom županiju, koja je predmet upisala u urbarijalni protokol.[30] Odbijeni je kmet od spahije dobio rok od tri mjeseca da zadovolji sve svoje javne i privatne obveze, a svaka je superedifikacija i melioracija procijenjena kao i kod migracije (čl. 35. od 1791.). Postupak odboja jasnije je određen rezolucijom od 26. ožujka 1811. br. 7.194 i članom 4. od 1836.

3) *Urbarijalne pogodnosti*

Pogodnosti ili ovlaštenja ima više.

a) Zajednički pašnjak (pascuum commune).

Teren, koji služi i spahiji i urbarijalnom kmetu (a koliko ga pretječe, i spahijskom oficijalu, i župniku, i učitelju) kao ispaša za krup-

[27] R. R. od 20. rujna 1773., br. 5023, cirkularno oglašena.
[28] R. R. od 28. siječnja 1780., br. 6329.
[29] R. R. od 18. rujna 1775., br. 4283.
[30] R. R. od 15. lipnja 1802., br. 12.926, cirkularno.

no i sitno blago, zajednički je pašnjak. Taj je pašnjak za regulacije razdijeljen svakoj varoši, kurijalnom mjestu i naselju u određenoj količini. Pašnjak ne valja zamijeniti s u g a r o m, koji također služi kao zajednička ispaša, ni sa s t r n j a k o m, koji obično poslije žetve također služi kao pašnjak.

Vlasnik je zajedničkog pašnjaka spahija, ali se njime služi i kmet (usus). U Banatu, gdje pašnjak pripada u konstitutiv ili k zemljištu, koje je banatskom kmetu dodijeljeno »in subsidium pascui«, spahija ne može tamo goniti svoje blago, dok kmetovi inače slobodno gone blago na otkošene spahijske livade, a spahija na kmetovske.[31] Na zajedničkom pašnjaku pase i spahijska i kmetska marva, a spahija ne smije dio toga pašnjaka rezervirati samo za svoju marvu ili na pašnjak goniti prevelik broj svoje marve. Čini se, da su upravo u tom često prevršili mjeru i spahije i oficijali, pa je stoga određena ova norma: ako ima dovoljno ispaše, oficijalima se ne može braniti, da na zajednički pašnjak šalju i svoju marvu; drže li oni velik broj marve, kmetovi se mogu potužiti spahiji, a eventualno i županiji. Viši spahijski oficijali, župnici, popovi i učitelji mogli su držati tolik broj marve, kolik i kmet pune sesije. Ali kako za prve regulacije nije fiksiran maksimum blaga za svakoga kmeta, imali su to ustanoviti županijski činovnici. Oni su ukupni broj marve od 6 sesija zbrojili, zbroj podijelili sa 6 i tako utvrdili srednju aritmetičku proporciju. Ova se proporcija uzela kao maksimum za v i š e g a s p a h i j s k o g o f i c i j a l a, župnika i popa. Da se fiksira maksimum za n i ž e o f i c i j a l e, zbrojio se broj marve od 6 polusesija i zbroj se podijelio sa 6. Prema tom ključu mogao je v i š i oficijal, župnik, pop goniti na zajednički pašnjak 6 volova, 2 krave, 3 konja, 20 ovaca, 2 svinje; n i ž i oficijal 2 vola, 1 kravu, 2 konja, 10 ovaca, 1 svinju. U Banatu su župnici i popovi mogli držati 6 volova, 2 krave sa 1—2 teleta, 2 konja, 18 ovaca, 8 svinja. Tko god goji marvu, da njome trguje, ne može je goniti na zajednički pašnjak.[32] S dopuštenjem spahijinim mogu kmetovi na zajedničkom pašnjaku načiniti b r a n j e v i n u (pascuum prohibitium) za tegleću marvu (pro jugalibus pecoribus). U tu branjevinu može i spahija goniti svoju marvu. Ni kmet ni spahija ne može odoravanjem umanjiti pašnjak.

Iskorišćivanje zajedničkog pašnjaka nije direktno vezano s nekom prestacijom, na koju bi svaki kmet bio obvezan. U Hrvatskoj i Ugarskoj daju u ime paše određenu mjericu maslaca oni, koji imaju krava. U Banatu postoji prestacija maslaca, ali ona nije u vezi s pašnjakom. U Slavoniji nema nikakve prestacije.

[31] R. R. od 28. svibnja 1784., br. 5625 i od 25. lipnja 1784., br. 13.997, intimirana banatskim županijama.

[32] R. R. od 26. svibnja 1780., br. 3406.

Spahija je dužan da kmeta opskrbi potrebnim pašnjakom.[33] Redovno se pašnjak ne određuje ni po broju marve ni po broju sesija, nego po selu. Pa ipak se u Slavoniji računaju po tri jutra (čl. 7. od 1840. — 4—22 jutra po 1200 hvati) na punu sesiju, no može se dati i više (pače i dio šume), ako to seljaci zatraže. Ako su za regulacije seljaci imali preuzak pašnjak, magistratualci bi pozvali spahiju, da im odijeli veći dio. Ni u kojem slučaju spahija nije mogao odrediti broj marve (ut contribuentes ad certum fixumque numerum pecorum restringantur), koji se ima goniti na pašnjak. Gdje je bilo više sjenokoša, a manje pašnjaka, magistratualci su imali kmeta uputiti, da sije djetelinu.[34] Na uski je pašnjak inkvilin mogao goniti marvu jednoga oktavalista, a na široki je pašnjak mogao goniti i veći broj marve. U Banatu je bila određena veličina pašnjaka (urbarska i spahijska paša).

Premda nije bilo određeno, kakva se vrsta blaga može goniti na pašnjak, ipak je za koze postojalo neko ograničenje. Koza se nije smjela goniti u šumu, nego joj se odrezao pašnjak izvan šume (plaga separata extra silvam). Mogla se držati samo ondje, gdje nablizu nije bilo mlade šume.[35] Čl. 21. od 1807. (šumska regulacija) strogo je odredio, da se koze zatečene u šumi zaplijene.

b) D r v a r i j a u s p a h i j s k i m i o p ć i n s k i m š u m a m a

D r v a r i j a (l i g n a t i o) je pravo, po kojemu je sesionalist, inkvilin i subinkvilin besplatno dobivao ogrjevno, građevno, a katkad i industrijsko drvo iz spahijskih šuma. U šumi seoskog hatara mogao je kmet slobodno pobirati suvarak te posjeći čvorasto i grbavo stablo za potreban ogrjev.[36] U Banatu je kmet mogao pobrati samo oboreno i suho stablo. Ako u hatarskoj šumi nije bilo dosta drva za ogrjev, imao je spahija označiti drugu obližnju šumu.[37] To je pravilo vrijedilo i u Slavoniji i u Banatu. Ako u hataru nije bilo šume, trebalo je da spahija opskrbi kmeta potrebnim ogrjevom uz ugovorenu taksu. Spahija ujedno određuje, gdje će se, kada i koliko drva sjeći.[38] Zaći u šumu i bez dozvole spahijine sjeći, kažnjava se sa 24 palice — poturice (tri dana zatvora ili manualne robote). Obično se drva sijeku u studenom, prosincu, siječnju i veljači.

Spahija je obvezan da kmetu dade i potrebnu drvnu građu za prozore, vrata, krov na kući, ali ne i za zidove. To se drvo redovno siječe u prosincu i siječnju. Šiblje za ogradu slobodno je sjeći samo s dopuštenjem spahijinim. Slavonski urbar ima neku određenu taksu. Građu potrebnu za izrađivanje gospodarskog alata (kola, plug, drlja-

[33] Slavonski urbar, Pars I, 8 i čl. 7 od 1840.

[34] R. R. od 9. srpnja 1774., br. 2622, cirkularno oglašena.

[35] R. R. od 2. listopada 1783., br. 9526, cirkularno oglašena.

[36] Regulatio silvarum § 5, 15, 17. Slavonski urbar, Pars I, 8 i čl. 7 od 1840.

[37] R. R. od 27. studenoga 1780., br. 7145. intimirana zagreb. županiji.

[38] Reg. sylv., § 47. Slav. urb. regul., t. 9. Banatski urb., C. III, § 1.

ča, jaram, saone i dr.), spahija daje besplatno (čl. 7. od 1840.). Drvo, potrebno za paljenje ugljena i pečenje rakije, ima se platiti. Trgovinsko drvo, (obruči za burad, dužice, vinogradsko kolje i dr.) može se dobiti samo s dopuštenjem spahijinim. Kupljenim drvom kmet trguje slobodno. Za pogodnost drvarije kmetovi su obvezani, da spahiji sijeku i voze drva. Dok inkvilini sijeku, sesionalisti voze drva.[39] Slavonski urbar (P. I. 3) ima ovu odredbu: »A quavis integra sessione per annum colonus tenebitur domino terrestri ad allodium suum ex silvis, quae in territorio possessionis quam incolit, sunt, convehere unam orgiam lignorum; per eosdem tandem incolas, qui jumentis destituantur, ultra praescriptum laborem numerum, servata tamen inter hos proportione consecandorum.« Svaki, dakle, kmet pune sesije vozi spahiji jedan hvat drva, a kmeti, koji nemaju sprege, sijeku drva prema proporciji zemljišta. Ako sesionalist vozi i siječe drva, računa se dan sječe u sedmičnu robotu. Isto vrijedi i za inkvilina, koji siječe pola hvata, a izradi li više, računa se u robotu. Sesionalist pune sesije vozi svojom spregom na određeno mjesto jedan hvat. Drva se obično voze oko Božića. Obveza dovoza može se pretvoriti u jugalnu i manualnu robotu. Drvo vozi i siječe samo »pravoužitnik« drvarije. U Banatu kmet slobodno vozi i siječe, jer drvo ima badava.

Ako su za regulacije šume dane općini ili pojedinačno svakoj sesiji, onda kmetovi bez ikakvih obveza sijeku i voze. U tom slučaju nemaju prava drvarije u spahijskim šumama, ali ipak i ovdje mogu da kupe suvarak i oborena stabla. Vrijeme sječe i količinu drveta za sječu u kmetskim i spahijskim šumama određuje spahija.[40] Drvetom iz svojih šuma kmetovi mogu i trgovati »sub discreta domini terrestris inspectione et magistratus comitatensis vigilantia«. To pravo im mora potvrditi sam kralj.

U Hrvatskoj i Ugarskoj ima urbarijalni kmet i pravo ž i r o v i n e (glandinatio) u t e r i t o r i j a l n i m šumama, a u spahijskim šumama plaća neku taksu.[41] Općina ili neko treće lice može koju šumu u tu svrhu uzeti u zakup. U Banatu je žirenje slobodno, i tamo plaćaju po velikom krmku 6, a po srednjem 3 x, ako ima žira bar za tri mjeseca; nema li žira, spahija treba da im vrati novac (čl. 7. od 1840.). U Slavoniji je žirenje »generatim« dopušteno. Ako žira ima za 8 sedmica, taksa je za većeg krmka 12, za srednjeg 9, za praščića 6 x. Od vrtnog ili poljskog hrasta ne daje se žirovina. Pravoužitnici slobodno gone bez ikakve naplate u općinske ili sesionalne šume, ali u spahijske šume ne mogu da gone. U Slavoniji i Banatu, ako podmire žirovinu, mogu goniti u spahijske šume (čl. 7. od 1840.). Nema li u općinskoj ili sesionalnoj šumi dovoljno žira, kmetovi imaju

[39] R. R. od 27. studenoga 1780., br. 7145.
[40] R. R. od 27. XI. 1780.
[41] Čl. 7 od 1840.

prednost i u spahijskoj šumi, ako plate istu žirovinu kao i stranac. U izvanteritorijalnim spahijskim šumama žirenje se uvijek plaća (po čl. 7. od 1840.). Svako zlonamjerno žirenje kažnjava se dvostrukom pristojbom.

U općinskim i urbarijalnim šumama kmetovi slobodno sabiraju š i š k e (g a l l a r u m c o l l e c t i o), a u spahijskim šumama (predijalnim) toga prava nemaju, te se prekršaj kažnjava konfiskacijom šiške i manualnom robotom od tri dana. Strani podanici, zatečeni u kvaru, progone se sudbeno.[42]

U Hrvatskoj, Ugarskoj i Banatu slobodno je sabiranje š u m s k i h p l o d o v a u spahijskim, općinskim i sesionalnim šumama, a u Slavoniji je to zabranjeno. Čl. 7. od 1840. izrijekom brani sabiranje oraha, kestena i plodova i drugih plemenitih stabala.

Nadzor nad općinskom i sesionalnom šumom ima neposredno spahija, a posredno županija.[43] I prvi i druga imaju se strogo držati šumske regulacije, izdane 22. prosinca 1769., koja je »circulariter« oglašena 15. ožujka 1770. i čl. 21. od 1807.

c) T o č e n j e v i n a (e d u c i l l a t i o)

T o č e n j e j e v i n a (e d u c i l l a t i o, e d u c i l l u m) pravo, po kojem urbarijalni kmet slobodno toči vino, bilo na veliko ili na malo, u zakonom određenu vremenu i u zakonom propisanoj mjeri. Točenje žestokih pića uopće pripada po zakonu samo spahiji i ide među manja regalna prava (ius regale minus seu curiale), kako je to utvrđeno čl. 36. od 1567. i 31. od 1655. To su pravo dobile i općine »ex privilegio usu roborato vel praescriptione legitima« (čl. 35. od 1598.).

Kmetovi su mogli putnicima u svojoj gostionici prodavati jelo i piće (vino, u Srijemu i rakiju). To im je pravo priznao i zakon i urbar.[44]

Pravo točenja podijeljeno je između kmeta i spahije ovako:

a) Kmetovi većeg ili manjeg naselja, koji su imali vinograde (ne vrtne), mogli su točiti svoje vino od Miholja do Đurđeva, dakle pola godine, a oni, koji nisu imali vinograda, od Miholja do Božića, dakle četvrt godine (angaricale), iako dotada nisu bili »in usu educilli«. Time je ukinut čl. 31. od 1655., i kmetovima je podijeljeno pravo po čl. 36. od 1550., bez obzira na to, jesu li ga ili nijesu dotle imali.

Pojedinac kmet mogao je u vrijeme poslova u vinogradu točiti vino i u izvanlegalno vrijeme. Leži li vinograd na prediju, onda valja

[42] R. R. od 17. svibnja 1773., br. 2253, cirkularno oglašena, i čl. 7 od 1840.
[43] Čl. 75. od 1791. i 21. od 1807.
[44] Hrvatski urbar, C. II, § 1. Banatski urb., C. II, § 1. Slavonski urbar, P. I, 6 i čl. 6 od 1836., 17 od 1840.

razlikovati je li predij impopulatan (inkorporiran) ili neimpopulatan (neinkorporiran). Na prvom se toči pola godine, a na drugom četvrt godine. Ako se vinograd pretvori u oranicu, livadu, voćnjak, polugodišnje pravo točenja prelazi u četvrgodišnje.[45]

b) U svojoj gostionici (diversorium) spahija toči vino i druga žestoka pića čitavu godinu, ali izvan gostionice može točiti samo u zakonom propisano vrijeme. Ako kmetovima ponestane vina, spahija može točiti i prije određenog roka. To pravo ima samo spahija, ali ne i arendator (čl. 26. od 1550.). Spahija toči žestoka pića (osim vina) čitavu godinu (čl. 35. od 1598., 51. od 1559.), a kmet ih uopće ne može točiti, jer se prekršaj kažnjava konfiskacijom pića i manualnom robotom od tri dana.

U svom legalnom turnusu kmetovi (ili općina) mogu točiti i svoje vino i ono, koje su drugdje nabavili, a u spahijskom turnusu ne smiju točiti, jer se prekršaj kažnjava konfiskacijom pića i manualnom robotom od tri dana. Ovom je urbarijalnom dispozicijom dokinut čl. 31. od 1655.[46] Kmetovima je samo singilativno i za spahijskog turnusa dopušteno kupovati vino« e promontoriis in territorio dominali sitis« za vlastitu potrebu.[47] Nabavljanje vina izvan spahiluka, ma i za vlastitu potrebu, zabranjeno je. Jedino je u Banatu nabavljanje slobodno. U izvanrednim je slučajevima (bolest, svatovi) dopušteno nabavljanje i drugdje. Za svatove je spahija dužan da kmetu odstupi dvije urne (akova) uz običajnu cijenu.[48] Postoji li u jednom mjestu komposesorat, kmet može da pije, gdje god hoće, ali drugdje vino ne može nabaviti[49]

Spahija se može svoga prava i odreći i prodati ga svom gostioničaru, arendatoru ili samom kmetu. Toči li kmet spahijsko vino, pripada mu po rastočenom akovu četiri denara, i slobodan je od sedmičnih robota (čl. 36. od 1550.). Slavonski urbar naređuje, da kmet ima voditi knjigu, u koju upisuje količinu i cijenu rasprodanog vina i rakije, i njemu pripada dva groša od forinte. Vino ne smije biti ciknuto, i kmet ga može, ako ne valja, vratiti. Zato mora seoski knez da svako bure kuša (čl. 12. od 1553.). Pokvari li se vino kod kmeta bez njegove krivnje, »casus nocet domino«. Kmet se ne smije primoravati da toči uz naročitu cijenu (36. od 1550.). Kmet

---

[45] R. R. od 27. III. 1775., br. 1356, intimirana županiji željeznoj.

[46] De termino porro educilationis vini inter rusticos currente renovatur art. 36 : 1550., quibus educilatio vini post praescriptos ibidem terminos contra dominos terrestres usurpanda sint interdicta sub poena violentiae.

[47] R. R. od 3. srpnja 1795.

[48] R. R. od 5. kolovoza 1771., 5. rujna 1771., 17. svibnja 1777., 23. prosinca 1784., 3. kolovoza 1795., kojima je modificirana rezolucija od 9. veljače 1769., a branila za svatova i crkvenih godova nabavu vina od drugdje.

[49] R. R. od 30. srpnja 1768. intimirana Tolni i od 3. srpnja 1795. intimirana Pešti.

toči vino u svojoj kući ili u općinskoj gostionici (51. od 1559., 53. od 1598.).[50] Broj gostionica određuje općina.

c) U svom turnusu kmet može i trgovati vinom, nabaviti ga drugdje, dovesti ga i spremiti. Ni u kojem slučaju ne smije dovesti ili spremiti tuđe vino (kupaca, prodavalaca). Ako se tome ne može izmaći, treba da to javi spahiji, koji će vino zapečatiti, i ono se može samo »vasatim« prodavati strancima, ali ne i domaćima. Domaće vino kmet slobodno uvozi i za spahijskog turnusa, ali se to prodaje samo »vasatim« domaćima i strancima.

U Hrvatskoj, Slavoniji i Banatu dopušteno je trgovanje vinom i za spahijskog turnusa.[51]

d) Pečenje rakije (cremati exustio)

Za svoju potrebu ili za trgovanje kmet može u vlastitom kazanu ispeći rakiju od šljiva i drugog voća, a za to ovlaštenje plaća spahiji određeni činž (census). Zakon doduše nigdje izričito ne spominje to pravo, a i sama je urbarijalna regulacija ostavila to pitanje neriješeno. U C. II. hrvatskog urbara, u kojemu su točno fiksirana kmetova prava, pravo se pečenja rakije ne spominje. C. IV. § 7. napominje: »Ab olla crematoria, si hac subditus realiter et effective usus fuerit, solvat domino terrestri annuos duos florenos«, a C. VI. § 4., koji nabraja spahijska prava, beneficija i regalija, veli: »In diversorio cuiusvis potus epocillatio per totum annum salva manebit, prouti etiam omnis cremati et caerevisiae educillatio ac ejusmodi liquorum praeparatio praecise ad iura dominalia pertineat.« — Kraljevske rezolucije, izdane o tom predmetu, priznaju kmetovima »facultatem exurendi crematum ex propriis racemis, (fecibus, brisis, vinaciis) vel aliis fructibus in propriis ollis et pro usu domestico vel quaestu«.

Jasnija je odredba o činžu. Bez obzira na veličinu kazana ili količinu ispečene rakije, kmet plaća spahiji po kazanu dvije forinte na godinu. Kako se daća plaća samo onda, kad se rakija peče, taj je činž izvanredan i uvjetovan, a ne redovan i apsolutan. — Visina

---

[50] R. R. od 7. veljače 1785., br. 1376 i od 3. svibnja 1785., br. 5079 upravljene svim županijama naređuju, da se pravo točenja u komorskim kmetskim općinama prodaje na dražbi najboljem nudiocu, i novac ima ići u korist općine. Taj se postupak protegnuo i na spahijske općine, ali je kod dražbe morao sudjelovati i županijski izaslanik.

[51] R. R. od 19. svibnja 1780. br. 2535 i od 24. svibnja 1780., br. 3494, čl. 6. od 1836.

je činža utvrđena urbarom, i spahija je ne može povisiti. Želi li kmet peći rakiju od šljiva, nabavljenih izvan spahiluka, ima sa spahijom ugovoriti i visinu činža.[52]

Drvo, potrebno za pečenje, mora spahija dati samo onima, koji su to i dosada dobivali; svi ostali sklapaju sa spahijom o tom posebnu konvenciju.[53] Svako potajno pečenje rakije (clancularia exustio) donosi sa sobom zapljenu kotla i ispečene rakije.[54] Ako kmet nema vlastitog kazana, opet plaća dvije forinte po kazanu. Isto vrijedi i u slučaju, ako je rakija ispečena od šljiva, nabavljenih van spahiluka, bez znanja spahijina. Čl. 7. od 1840. dopušta pečenje rakije i inkvilinima.

4) *Regalna prava (iura regalia)*

Regalna su prava ova:

a) L o v (venatio), p t i č a r e n j e (aucupium) i r i b a r e n j e (piscatio). Isprva je lov i ptičarenje bilo slobodno. Ograničenje je nastalo čl. 18. od 1504., kad je kmetu zabranjen lov na jelena, srnu, vepra, fazana, prepelicu i trčku, pa mu je diktirana globa od tri forinte i utjerana »actione fisci magistratualis«. Poslije velike seljačke bune g. 1514. lov je kmetu uopće zabranjen. Čl. 60. od 1514. zaprijetio je seljaku gubitkom desne ruke (sub poena amissionis dextrae), ako se u njega nađe puška. Čl. 22. od 1729. ne samo da je u cijelosti potvrdio čl. 8. od 1514., nego je zabranio i samo držanje lovačkih kopova (canes venaticos ut essent vertagi et sagaces) uz prijetnju kazne od tri forinte. R i b a r e n j e (piscatio) ne spominju zakoni sve do urbara. Čini se, da je ono s vremenom akomodirano članku 60 od 1514., koji je seljaku uopće branio svaki lov, dakle i ribarenje. Otada se ribarenje smatralo kao isključivo pravo spahije.

Kaznu radi nepovlasnog lova izricao je spahijski stol.[55] Držanje lovačkih pasa i nošenje oružja kažnjavalo se sa tri dana manualne robote.[56]

Banatski (c. VI. 3.) i slavonski urbar (P. I. 14.) vrstaju lov, ptičarenje i ribarenje među iura regalia. Jedino je banatski seljak mogao slobodno loviti po onim ritovima, koji su mu bili dodijeljeni za sječu šaša i trske (čl. 6. od 1836.).

[52] R. R. od 5. V. 1812., br. 10.610.

[53] R. R. od 6. XII. 1784., br. 14.206.

[54] R. R. od 6. XII. 1784., br. 14.206, intimirana županiji liptovskoj.

[55] Hrvatski urbar, c. VIII, 1.

[56] Ibid., c. VIII, 12.

Noviji zakoni (24. od 1802.) branili su lov »generatim«, a ptičarenje je ograničeno na neke vrste (nabrojene u čl. 22. od 1729. odnosno 18. od 1504.), kojima treba dodati još i tetrijeba (urogallus). Isto je potvrdio i čl. 6. od 1836.

Kako je dakle kmetu lov uopće zabranjen, a zvjerad je nanosila štetu usjevima, morao bi štetu naknaditi spahija. Čini se, da je upravo u povodu toga čl. 22. od 1729. spahiji branio držati »canes anglico-venaticos« i s njima polaziti u lov. Čl. 24. od 1802. brani lov po oranicama do kraja žetve, po livadama od 24. travnja do kraja berbe. Pas, zatečen u usjevima, ima se uhvatiti i vratiti spahiji; pas, zatečen u vinogradu, može se i ubiti. Vlasnik je imao svu štetu naknaditi; ako bi se kratio, podnosio bi tužbu magist. fiskal.

Spahija je uopće morao voditi brigu, da divljač seljačkom usjevu ne nanosi štete. U tu je svrhu od vremena do vremena određivao hajke za tamanjenje štetne divljači. Hajke je određivala i županija. Hrvatski i slavonski urbar ustanovio je u tu svrhu tri dana na godinu, a banatski urbar te odredbe nema. Prema toj odredbi imao je sesionalist, inkvilin i subinkvilin tri dana u godini sudjelovati u hajci, a spahija bi mu dao potreban prah i olovo. Kako je ova obaveza bila određena samo za hajku, nije se ona smjela pretvoriti u redovnu prestaciju, jer nije bila urbarijalne već administrativne naravi. Sva pobijena divljač bila je spahijina.

P o t r u (nanesenu štetu) ustanovljavao je općinski knez i odbornici. Štetu je trebao naknaditi spahija (actione fisci magistratuali sub poena violentiae). Zvijere, zatečeno po usjevima, kmet je mogao ubiti i izručiti spahiji, koji je imao naknaditi štetu.

b) C r k v e n a d e s e t i n a (Decima clericalis)

Organizaciju crkve u Slavoniji izvršio je upravo kralj Ladislav osnutkom zagrebačke (zagorske) biskupije (1094.)., koja je obuhvatala gotovo čitavu zapadnu sredovječnu Slavoniju. Jedan dio srednje i istočne Slavonije došao je pod pečujsku biskupiju (1058.). I jedna i druga dijeceza pripadala je pod metropoliju ostrogonsku, a zatim (1185.) pod kaločku, kojoj je pridružena i biskupija srijemska (osnovana 1229.). U okviru pečujske biskupije, u Đakovu, imao je svoj posjed bosanski biskup, koji je ovamo prenio i svoju rezidenciju i kaptol, i tu vršio biskupske funkcije. Budući da je dakle sva Slavonija u crkvenom pogledu pripadala sferi ugarske crkve, razvila se na tom teritoriju desetina po ugarskom tipu, kako ju je uveo sv. Stjepan.

Desetinu su davale spahije i gradovi od svojih prihoda (marturina). Oko g. 1227. daju Slavonci desetinu u novcu i prirodu (pšenica, zob, vosak, med, lan, pasulj, orasi, jagnjad). Biskup Stjepan

ostavio je slobodnom izboru, hoće li se desetina dati u novcu ili prirodu (1229.). Oko polovine XIII. v. bune se spahije, gradovi i općine protiv davanja desetine, što se uskoro, za biskupa Ladislava Kobola (1326.—1343.), pretvorilo u otvorenu bunu. Spahije, koji su pomagali kod ubiranja desetine, tražili su jedan dio ubrane svote za sebe, jer su je upravo davali njihovi podanici. Tako je g. 1328. utvrđeno, da će se desetina davati u novcu, a od ubrane sume da će spahija dobivati šesnaesti dio (sedecima). Za kralja Vladislava (1492.) spahije su sebi izvojštile pravo, da od alodija ne daju nikakvu desetinu. Jednaku su pogodnost dobili i spahijski službenici (praecones). Dio desetine, ubrane na svom teritoriju, dobile su i slobodne općine (Zagreb), a niže je plemstvo (Turopolje, Cvetkovići) i dalje davalo desetinu.

Isprva je sva desetina biskupova. Biskup je neka desetinska područja darovao svom kaptolu, a arhiđakonati su po crkvenom pravu imali pravo na četvrti dio desetine. Biskup i kaptol ustupili bi dio desetine i crkvenim institucijama. Župnici, kao pomagači kod ubiranja, dobivali bi šesnaesti dio (sedecima). Ipak je pravi njihov dohodak bio doprinos župljana u obliku određene mjere ovršenog žita, koji se zvao s a p (sapones), a mogao se pretvoriti i u novac (lecticalia-lukno). Uobičajen svinjski desetak (decima porcorum) nije bio crkvena, već zemaljska i spahijska daća.[57]

Urbarijalnom regulacijom uređena je i crkvena desetina (decima clericalis). O njoj govori hrvatski urbar, a slavonski i banatski ne spominje je ni jednom riječi.

Hrvatski urbar (C. V. 5.) ima ovaj stavak: »Quantumvis quaestio Decimarum, an et cui et ex quibus competat, ad regulationem urbarialem non pertineat; in quantum nihilominus Decima ab illis rerum specialibus quae articulo 1:1481. non specificantur alicubi nefors exacta fuisset, haec omnis aboletur et praecise ad species praecitato articulo denotatos ita restricta manet, ut his unice nullatenus autem de aliis ibi non nominatis speciebus desumantur«. Iako se, dakle, urbarijalna regulacija nije pozabavila crkvenom desetinom, koja je uređena članom 1. od 1481., opet je urbarom utvrđeno, da se ona može ubirati samo od onoga, što je taksativno nabrojeno u spomenutom članku. Kako tu desetinu plaća kmet, važno je pitanje: a) od kakvog se zemljišta daje desetina, b) od kojih plodova, c) je li kmet obvezan hraniti desetare, d) mora li desetinu dovesti na određeno mjesto, e) da li pod udar desetine pada i srpna kvota (quota messorialis), f) ima li kmet prednosti kod davanja desetine u zakup.

[57] H. F. Schmid, Die Grundzüge u. Grundlagen der Entwicklung des kirchlichen Zehntrechts auf kroatischem Boden während des Mittelalters, Šišićev zbornik, Zagreb 1929, p. 436—444.

Crkvena se desetina daje samo od rustikalnog (kolonikalnog) zemljišta, i tko drži takvo zemljište, obvezan je na desetinu, ako ga od toga ne oslobađa naročit privilegij ili preskripcija. Desetinu daju i plemići, ako sjede na zemljištu, koje je potpadalo pod desetinu.[58]

Plemić ne daje desetine, ako je do rustikalnog zemljišta došao na osnovu P. III. t. 40.[59]

Desetinu ne daju pravoslavni u mjestima, gdje su odavna naseljeni.[60] Desetine ne daju ni službenici crkve (ecclesiastici, scholares, cantores, aeditui i dr.) s obzirom na fundacionalno zemljište.[61]

Desetina se ne daje:

1) od adjustacionalnih zemljišta (intimat namjesničkog vijeća od 11. veljače 1800. br. 2938 upućen žup. željeznoj; R. R. od 6. studenoga 1773. br. 5442 upućen šipuškoj županiji), a daje se nasuprot od samog intravilana i od livada doznačenih umjesto oranica;

2) od zemljišta, s kojih se već dala desetina (od druge žetve), C. V. 3;

3) od zemljišta, s kojih se i dotada redovno nije davala desetina ili posljednjih šezdeset godina nije bila u običaju;

4) od ugara;

5) od krčevinskih oranica i livada, ako nisu upisane u sesiju;

6) od vinograda, pretvorena u oranicu, voćnjak, šljivik ili drugo, jer se takvo zemljište smatra kao krčevina, od kojeg spahija u ime gornice dobiva 30 x po jutru. Isto to vrijedi i za zaparložen vinograd.

Čl. 1. od 1481. i 51. od 1498. ustanovili su, od kojih se objekata ima davati desetina. Desetina se daje od mošta, od priploda jaganjaca i koza, od pčelskih košnica, od pšenice, raži, ječma, zobi, prosa.

Kmet nije dužan da desetinu doveze na određeno mjesto (C. III. 15.). Ako to ipak učini, ima mu se uračunati u robotu. Tako bar tumačimo dispoziciju člana 51. od 1498., koji glasi: »Et unusquisque colonorum teneatur decimas ex se provenientes ad illum locum, quem decimator in facie ejusdem possessionis disposuerit, importare et pro hoc labore decimam partem accipiat.« Ista je dispozicija člana 20. od 1614., 45. od 1618., 20. od 1630., 23. od 1635., 95. od 1645., 98 od 1655. Zbog dovoza se može ugovoriti i konvencija. Isto tako kmetovi nisu obvezani na vršidbu (trituratio) i na slaganje u kamaru (acervi compositio). Opskrbu desetara ukinuo je C. VII. 16. hrvatskog urbara, a time je ukinut čl. 7. od 1481., 42. od 1495. i 18. od 1609. Do toga

[58] Decisio 6a Decimales ex privilegio.
[59] Decisio 4a. Decimales ex usu.
[60] Cl. 3. od 1481., 45. od 1495. i dr.
[61] Čl. 10 od 1458., 22 od 1574., 95 od 1647.

su doba desetari imali dobivati stan i hranu (dva praščića, dva kabla zobi, dvije gužvare [tortas] ili dvije pogače i dvije pinte vina).

C. VII. 16. ukinuo je i s r p n u d a ć u (pecunia messorialis, Sichelgeld), što su je davali risari od svoga risa. Čl. 52. od 1498. modificiran je tako, da se desetina od risa davala samo od onog zemljišta, koje je davalo desetinu, dok se od zemljišta, od kojega se nije davala desetina (plemićko zemljište) nije davala nikakva desetina od risa. Ako su risari dali desetinu od vlastitog imutka (ovaca, pčelaca i dr.), nisu davali desetinu od risa.

Desetina se davala u snopu, a ne u zrnu. Svaki prekršaj potpada pod kazan »violentiae« (45. od 1625.). Na svjetovnom dobru ubira se najprije devetina, a onda desetina; na crkvenom dobru najprije desetina, a onda devetina (6. od 1351., 44. od 1495., 29. od 1500.). Vino se desetkuje po požunskoj mjeri (22. od 1807.). I devetina i desetina desetkuje se u isto vrijeme (7. od 1802.). Ako jaganjaca i pčelaca nema deset na broj, uzima se po komadu jedan denar (54. od 1498.). U nas ne vrijedi t. zv. Fortzählen, t. j. da se komadi ispod devet broje u iduću godinu.

Svih ovih odredaba imao se strogo držati i prelat, i spahija, i arendator. Ubiranje desetine može spahija dati u zakup kmetovima, sa čijih se zemljišta desetak uzima. Kmetovi-arendatori imaju ugovorenu sumu petnaest dana prije desetkovanja položiti bilo kod podžupana ili kod prelata, jer inače ugovor ne vrijedi (35. od 1547., 89. od 1655., 55. od 1646., 54. od 1659.). Kmeta u desetkovanju ne može nitko smetati (89 od 1655., 11 od 1715. i decisio curialis 62. Decimalis ex privilegio). — Tamo, gdje se desetina dotle ubirala u novcu (72 od 1563., 95 od 1647.), ostaje taj običaj i nadalje. Visinu novčane svote određuje prelat u sporazumu sa županijom. Svaka uskrata desetine kažnjava se sa »poena dupli vel violentiae«. Uskrata može biti ili direktna (ako tko ne da desetkovati) ili indirektna (ako smeta ubiranju). Protiv kmeta, koji uskrati desetinu, osudu izriče spahijski stol, protiv plemića podžupan i veliki sudac (35 od 1729.). Tuži li prelat kmeta zbog ubiranja desetine »ex jure«, tužba ide kraljevskoj tabli; povrijedi li desetar kod desetkovanja imunitet kmetov (jer ne potpada pod desetinu), ili prevrši zakon, spahija ili mag. fiskal podnosi tužbu tražeći »poenam violentiae«; smeta li tko kmeta-zakupnika (ili općinu) u ubiranju desetine, tužba ide velikom sucu, i to: a) ako su kmetovi (općina) pravi rustikalisti, tužbu podnosi spahija ili mag. fiskal, b) ako su privilegijem oslobođeni od desetine, tužbu podnose sami kmetovi kraljevskoj tabli. U sporu, da li se desetina ima dati u novcu ili prirodu, a zbog jednog i drugoga postoji konvencija, tužba ide distriktualnoj tabli (28 od 1715.). Sve to vrijedi i za Slavoniju i za Banat.

c) M a l t a r i n a i s k e l a r i n a (Telonium et naulum)

Kako i jedno i drugo ide među manja regalna prava (iura regalia minora), kmetovi su obvezani da plate i jedno i drugo. Ne plaćaju ni jedno ni drugo:

1) ako idu »in servitio (negotio) domini terrestris« te se mogu iskazati putnicom (86 od 1492., 59 od 1618., 36 od 1625., 71 od 1635.);

2) ako voze svoje žito na meljavu (86 od 1492.);

3) ako polazeći na poljski posao moraju preko skele; ako svatovi idu preko skele; ako idu na popravak cesta i mostova (15 od 1723.); ako putuju u javnoj ili kraljevskoj službi (44. od 1522., 28. od 1545., 54. od 1548.); ako uopće nema drugog prijelaza (8. od 1351., 57. od 1659.).

Sve ove egzempcije vrijede za sve kmetove. Po starom privilegiju kmetovi ostrogonskog nadbiskupa ne plaćaju u čitavoj zemlji ni maltarine ni skelarine.

Urbar banatski i slavonski nemaju nikakvih odredaba o maltarini i skelarini. To je prihvatio i čl. 6. 1836.

d) M e s a r e n j e (Macellum)

Pravo mesarenja ima samo spahija u spahijskoj mesnici. Siječe li kmet meso bez dopuštenja spahijina, ili meso uvozi odrugdje, spahija može meso zaplijeniti, a prekršitelja kazniti sa tri dana manualne robote (hrvatski urbar C. VIII. 15). To vrijedi samo onda, ako u spahijskoj mesnici ima dovoljno mesa; ako ga nema, kmet može sjeći meso, a od komada zaklanog blaga plaća spahiji određenu pristojbu.[62] Slavonski (P. I. 7) i banatski urbar (C. VIII. 5) naređuje spahiji, da svoje mesnice ima opskrbiti mesom, a da ne tereti kmeta. Inače kmet za svoju potrebu kolje marvu, ali meso ne može prodavati na funte (čl. 7. od 1840.).

e) V a š a r i p i j a c a (De jure nundinarum et fori)

Kako u tom pogledu nije regulacija donijela nikakvih odredaba, vrijede i za kmeta dispozicije općega privatnog prava. To je prihvatio i čl. 6. od 1836.

f) S j e č a t r s k e (Arundinatio)

Hrvatski urbar C. III. 13. ima o tom ovu odredbu: »Gdje god nema šuma, nego samo trske i šaša, kmetovi mogu uz dopuštenje spahijino sjeći trsku potrebnu za ogrjev i krov.« U ime priznanja spahijskog prava kmet siječe za spahiju i vozi na određeno mjesto

[62] R. R. od 19 V. 1797., br. 2535.

40 manipula na godinu. To vrijedi za punu sesiju. Manji dio sesije daje razmjerno. U Banatu su se davale općinama neke baruštine s pravom da sijeku trsku.[63]

g) Meljava (Ius molae)

Budući da je meljava regalno pravo, spahija može kmetu i oduzeti mlin, ako plati procijenjenu vrijednost. Krati li se kmet da primi novac, položit će ga spahija kod suca. Ipak se kmet ne može primoravati da ide na meljavu u spahijski mlin (C. III., 5). U Hrvatskoj i Banatu ne plaćaju posjednici mlinova spahiji nikakvih pristojbi, u Slavoniji plaćaju od kola kašikare 1 for, od potočare 2 for, od šajkašice na Dravi i Dunavu 8 for na godinu u ime kazukarine (bregovine, obalarine, stajarine). To je prihvatio i čl. 6. od 1836.

h) Pravo odlaska (Ius detractus)

Želi li kmet otići iz države, ima se njegova imovina procijeniti. **U tom slučaju ide spahiju 6 x od svake forinte. Želi li otići drugamo** u samoj državi, spahiji pripadaju 3 x od forinte. O iseljenju iz države odlučuje kralj, i imovina iseljenikova pada na kraljevski fisk (aerarium regium).[64]

i) Trgovina (Quaestus)

O trgovini govori čl. 75. od 1723., koji kmetu, kao i ostalim građanima dopušta slobodno prometati robu i rukotvorine uz kautelu, da spahija uvijek ima pravo prvokupa, ako ih treba za domaću potrebu. Kupovati robu, nagomilavati je i skuplje prodavati branio je spahiji već čl. 15. od 1723.

Jasnu odredbu o trgovanju ima samo hrvatski urbar (c. VII. 3., 4.), a slavonski i banatski urbar te odredbe nemaju, pa tu vrijede pisani zakoni. Ni pisani zakoni ni urbarijalne ustanove ne brane kmetu prometanje vlastitih produkata (žitarice, kulturno bilje, blago, med, vosak, kožu i dr.) i prerađevina, a pravo prvokupa strogo je ograničeno. Trgovanje svim ostalim artiklima spahijsko je pravo (čl. 6. od 1836. i 7. od 1840. o dućanima).

Spahijsko pravo prvokupa ne odnosi se samo na prometne objekte, nego i na manualni kmetski rad. Kad kmet hoće da iznajmi svoju radnu snagu, onda u prvom redu ima na nju pravo spahija, ako plati jednaku cijenu ili cijenu, koju je limitirala županija. Pro-

[63] Banat. urbar C. VI 3.

[64] R. R. od 28. X. 1771., br. 5923, intimirana svim županijama. Točnije odredbe ima čl. 4 od 1836.

tegne li spahija ovo svoje pravo i na jugalnu robotu, nastaje excessus (hrvatski urbar c. III. 9.). U Banatu i Slavoniji vezano je spahijsko pravo na zakon (75. od 1723.). Prisilna družinska služba (servitia aulica seu domestica — bekčija) u spahijskoj kuriji zabranjena je[65] i time je dokinut čl. 62. od 1723., koji je dopuštao ovakvu službu.

Nastane li spor, je li trgovinski objekt produkt ili je artefakt, odlučuju politički forum (županija), namjesničko vijeće i kraljevska kurija.[66]

j) Produkcija žeste (Praeparatio liquorum spirituosorum)

Hrvatski urbar uvršćuje produkciju »spirituosa« među spahijska prava. O tome dosad u zakonima nije bilo spomena. Nije sasvim jasno, da li to pravo pripada spahiji »absque omni restrictione«, ili se ono odnosi samo na točenje (educillum), dok bi produkcija za vlastitu potrebu bila slobodna. Sam urbar ne čini nikakve distinkcije, kad veli: »ius praeparandi liquores, prout etiam omnis cremati et cerevisiae educillatio ac liquorum praeparatio praecise ad iura dominalia pertineant«. Isto takvu odredbu ima i slavonski urbar.

k) Nalaz blaga (Thesaurum inventum)

O tome govori jedino slavonski urbar (P. II. 8.) Radi se o nalazu divljih pčelaca unutar spahiluka, koji se ima obznaniti spahiji, a ovaj će nalaz ili platiti u novcu ili će jednu trećinu odstupiti. Ta je praksa protegnuta i na nalaz blaga na kmetskom ili spahijskom zemljištu, kad je nalaznik i opet dobivao trećinu.

5) *Urbarijalne prestacije (de prestationibus urbarialibus)*

Za iskorišćivanje urbarijalnog zemljišta i za povlaštenja povezana s tim zemljištem kmet daje spahiji neke prestacije materijalne i fizičke naravi. Materijalna je prestacija (census, census fundualis, terragium, Grundzins), koji se daje u moneti (census pecuniarius, Geldzins) ili u plodovima (census naturalis, Naturalzins). U hrvatskim se spomenicima ta prestacija zove činž, zemaljsko, zemljarina.

U monetarni činž ide hrvatska dimnica (fumagium, Rauchsteuer), subsidium diaetale, subsidium redemptionale captivi domini terrestris; banatski godišnji činž i slavonsko zemaljsko, subsidium diaetale i redemptionale. Monetarni činž plaća se rajnskom forintom,[67] koja ima 20 groši ili 60 krajcara.

[65] R. R. od 21. kolovoza 1782., br. 7988.

[66] Čl. 22 od 1807.

[67] Čl. 22 od 1807.

U prirodni činž ide ona određena kvota, što se u Hrvatskoj daje od poljskih produkata i nakota blaga pod imenom devetina (nona), sedmina (septima), osmina (octava). U istu kategoriju idu i daće (datiae seu victualia) pod imenom darova (munera, muneralia). Ovamo valja uvrstiti i banatsku desetinu od plodova i nakota blaga. Slavonija nema prirodnog činža.

U doba prije urbara bili su na snazi mnogovrsni činži, koji su ukinuti donošenjem urbara. Tako je ukinut census cellarialis i caponalis, koji se odsada ubirao samo od cenzualnog i kupljenog, a nikako od urbarijalnog zemljišta. Census cellarialis mogao se uzimati jedino od vinogradara, koji u seoskom hataru ima samo vinograd. Hrvatski urbar (c. VII.) ubraja među »abusus i excessus« i arendaciju točenja (Bannweingeld), izdržavanje i plaćanje spahijskih pudara, robotničkih nadglednika, jamstvo za kmetov bijeg, kvartirinu, pandurinu, spisnu daću (Zettelgeldschaedales grossos), kokošju daću (grossos pennaticos, Hühnergeld), preševinu (census torcularis, Pressgeld), utjerivanje troškova oko razvoda međa, davanje stajskog gnoja (praestatio fimi), izdržavanje desetara (decimatorum intertentio) i srpnu daću (pecunia messorialis). Slavonski urbar zabranio je da spahija uzima od kmeta gospodarske potrepštine (kace, kazane, vreće i dr.), doprinos za zasjedanje spahijskog stola (celebratio sedis dominalis), za crkvene godove (encaenia) i posvetu crkve (consecratio ecclesiae) i druge svečane dane, ubiranje prireza za mesnicu i davanje blaga za spahijsku mesnicu, prestaciju stajskog gnoja, uzimanje robote zanatskim radom, izdržavanje spahijskih lovačkih pasa, izdržavanje pandura, davanje sprega i izdržavanje oficijala, kada se navrate u selo, globljenje sela za držanje prekomjernih pasa i za ubijanje grabilica (srijemska županija). Banatski opet urbar izrijekom ukida besplatan konak, jelo, piće i podvoz, što su uzimali spahijski oficijali, kada su dolazili na desetkovanje.[68]

Prestacije su fizičke naravi (opera) servitutes i robotae; pod tim se razumije svaki obični rad (ne vještina) kolima, plugom, drljačom ili drugim kojim gospodarskim oruđem. Taj se fizički rad traži u određene dane i u određenoj količini. U tu kategoriju idu i neki specijalni poslovi, i to: u Hrvatskoj sedmična

[68] O svemu tome donesen je detaljan materijal u mojoj raspravi »Kako je došlo do slavonskog urbara g. 1756«, Rad 240 i 242.

(redovna) robota, duga vožnja, sječa i dovoz drva, dovoz desetine i gornice i tri lovna dana; u Banatu: sedmična robota, dovoz žitnog i vinskog desetka; u Slavoniji: sedmična robota, dovoz i sječa drva, dovoz gornice (devetine nema) i tri lovna dana.

Svi ostali radovi, dakle sprega i podvoz, prestirani u javne ili privatne svrhe spahije ili oficijala, otpremanje vijesti i pisama, imaju se kmetu uračunati i odbiti od redovne sedmične robote. Hrvatski urbar naročito ističe, da se dovoz stajskoga gnoja na spahijsku oranicu (c. III. 15) i ubiranje šišarki (c. VIII. 11) ima kmetu uračunati u robotu. Slavonski urbar osobito zabranjuje labores aversionales (uzimanje robote poprijeko, osjekom, uđuture, in Bausch u. Bogen), prisiljavati kmeta da hrani spahijsko blago i pse (P. I. 13) i da radi na privatnom gospodarstvu oficijala (P. II. 12).

Sve su ove prestacije (osim subsidium diaetale, redemptionale i darova za vjenčanje) godišnje i redovne, ostale su prigodne ili izvanredne.

Redovne daće prikazuje nam priložena tabela (tabela urbarialium praestationum ad pecuniam reductarum).

Svaki prestupak (excessus), što ga izvrši spahija utjerujući zabranjene prestacije, dovodi do »poena violentiae« i kažnjava se po čl. 31. od 1655., 97. od 1715. Kazna stizava i kmeta, ako uskrati dužnu prestaciju (odboj sa zemljišta.[69]) Prije je spahija mogao na spahijskom stolu osuditi svakoga kmeta, koji bi uskratio davanje devetine ili gornice, na odboj sa zemljišta. Ako spahija želi da utjera zemljarinu od više godina, ima od županije zatražiti »redintegrationem usus«.[70] Brani li se kmet, da po privilegiju nije obvezan na prestaciju, spor ide pred kuriju, ako pak po ugovoru, na distriktualnu tablu, a ako »ex usu«, ide na županiju. Banat ima specijalnu ustanovu, da nemarnog kmeta prisili na podavanje desetine. To je suha desetina (decima sicca), koja se sastojala u tome, da je kmet od svoga neobrađenog i zanemarenog zemljišta morao po jutru dati toliku desetinu, koliku je davalo susjedno obrađeno zemljište. Suhu desetinu poznaje i Slavonija,[71] gdje se ona daje od industrijalnog zemljišta, a u Banatu se daje od onih zemljišta, koja je prema ugovoru valjalo iskrčiti do određenog roka a nisu bila iskrčena.

1. Monetarni činž (Census pecuniaris)

Ovamo ide:

a) Godišnji činž (census annuus), što je uveden članom 15. od 1514. Zadržao ga je i urbar (hrvatski c. IV., banatski c. IV.

[69] R. R. od 15. lipnja 1802., br. 12.926.

[70] Wladislavi Decretum I, 49., čl. 48 od 1655. i Decisio curialis de judicatus quaestione 4a.

[71] Intimat namjesničkog vijeća od 28. kolovoza 1810., br. 16.950, upućen slavonskim županijama.

Tabella urbarialium praestationum ad pecuniam reductarum
Skrižaljka urbarijalnih daća preračunatih u novac

A. CROATIA — HRVATSKA

	Sessio Selija	Census Porez	Nona Devetina	Filatura Preda		Robotae manuales Ručna rabota		Longa vectura Daleka vožnja		Lig. org vectura Hvati drva		Butyrum Maslac		Capones Kopuni		Pulli Pilići		Ova Jaja		Vitulum Tele	Summa Ukupno
	No	for	for x	lib	x	No	for x	No	x	org	x	Med pos	x	No	x	No	x	No	x	x	
	1.—	1	4.—	6.—	54.—	104	17.20	1.—	40	1.—	20.—	1.—	21.—	2.—	18.—	2.—	6.—	12.—	3.—	3.—	25.5
	0.7/8	1	3.30	5.$\frac{1}{4}$	47.$\frac{2}{8}$	91	15.10	0.7/8	35	0.7/8	17.$\frac{1}{2}$	0.7/8	18.$\frac{5}{8}$	1.$\frac{6}{8}$	15.$\frac{6}{8}$	1.$\frac{6}{8}$	5.$\frac{2}{8}$	10.$\frac{4}{8}$	2.$\frac{5}{8}$	2.$\frac{5}{8}$	22.4$\frac{3}{8}$
	0.6/8	1	3.—	4.$\frac{2}{4}$	40.$\frac{4}{8}$	78	11.20	0.6/8	30	0.6/8	15.—	0.6/8	15.$\frac{7}{8}$	1.$\frac{4}{8}$	13.$\frac{4}{8}$	1.$\frac{4}{8}$	4.$\frac{4}{8}$	9.—	2.$\frac{2}{8}$	2.$\frac{2}{8}$	19.3$\frac{6}{8}$
	0.5/8	1	2.30	3.$\frac{3}{4}$	33.$\frac{6}{8}$	65	10.50	0.5/8	25	0.5/8	12.$\frac{1}{2}$	0.5/8	13.$\frac{2}{8}$	1.$\frac{2}{8}$	11.$\frac{2}{8}$	1.$\frac{2}{8}$	3.$\frac{6}{8}$	7.$\frac{4}{8}$	1.$\frac{7}{8}$	1.$\frac{7}{8}$	16.0$\frac{1}{8}$
	0.4/8	1	2.—	3.—	27.—	52	8.40	0.4/8	20	0.4/8	10.—	0.4/8	10.$\frac{5}{8}$	1.—	9.—	1.—	3.—	6.—	1.$\frac{4}{8}$	1.$\frac{4}{8}$	13·2$\frac{4}{8}$
	0.3/8	1	1.30	2.$\frac{1}{4}$	20.$\frac{2}{8}$	39	6.30	0.3/8	15	0.3/8	7.$\frac{1}{2}$	0.3/8	7.$\frac{7}{8}$	0.$\frac{6}{8}$	6.$\frac{6}{8}$	0.$\frac{6}{8}$	2.$\frac{2}{8}$	4.$\frac{4}{8}$	1.$\frac{1}{8}$	1.$\frac{1}{8}$	10.1$\frac{7}{8}$
	0.2/8	1	1.—	1.$\frac{2}{4}$	13.$\frac{4}{8}$	26	4.20	0.2/8	10	0.2/8	5.—	0.2/8	5.$\frac{2}{8}$	0.$\frac{4}{8}$	4.$\frac{4}{8}$	0.$\frac{4}{8}$	1.$\frac{4}{8}$	3.—	0.$\frac{6}{8}$	0.$\frac{6}{8}$	7.1$\frac{2}{8}$
	0.1/8	1	0.30	0.$\frac{3}{4}$	6.$\frac{6}{8}$	13	2.10	0.1/8	5	0.1/8	2.$\frac{1}{2}$	0.1/8	2.$\frac{5}{8}$	0.$\frac{2}{8}$	2.$\frac{2}{8}$	0.$\frac{2}{8}$	0.$\frac{6}{8}$	1.$\frac{4}{8}$	0.$\frac{3}{8}$	0.$\frac{3}{8}$	4.0$\frac{5}{8}$
Inquilinus = Žiljer	—	—	—	—	—	18	3.—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4.—
Sub-inquilinus = Pokućar	—	—	—	—	—	12	2.—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2.—

B. SLAVONIA

	Sessio	Census	Nona	Filatura lib	Filatura x	Robotae No	Robotae for x	Longa No	Longa x	Lig. org	Lig. x	Butyrum Med pos	Butyrum x	Capones No	Capones x	Pulli No	Pulli x	Ova No	Ova x	Vitulum x	Summa
	1.—		3.—			48	8.—			1.—	20.—										11.20
	0.1/2		1.30			24	4.—			0.4/8	10.—										5.40
	0.1/4		0.45			12	2.—			0.2/8	5.—										2.50
Inquilinus		1	—			12	2.—														3.—
Sub-inquilinus			—			10	1.40														1.40

C. BANATUS

Media pos. butyri, 2 capones, 2 pulli, 12 ova et 3 x pro vitulo = Požunska mjerica maslaca, 2 kopuna, 2 pileta, 12 jaja i 3 x po teletu

	Sessio	Census	Nona	Filatura lib	classis - razred	Robotae No	Robotae for x	Longa No	Longa x	Lig. org	Lig. x	Butyrum Med pos	Butyrum x	Capones No	Capones x	Pulli No	Pulli x	Ova No	Ova x	Vitulum x	Summa
	1	1	3.36		I.	104	17.20												51.—		22.47
					II.	78	13.—												38.$\frac{1}{4}$		18.14$\frac{1}{4}$
					III.	62$\frac{1}{2}$	10.25												30.$\frac{1}{2}$		15.31$\frac{1}{2}$
	0.$\frac{1}{2}$	1	1.48		I.	58	9.10												28.$\frac{1}{2}$		12.26$\frac{1}{2}$
					II.	43$\frac{1}{2}$	7.15												21.$\frac{1}{2}$		10.24$\frac{1}{2}$
					III.	35	5.50												17.—		8.55
	0.1/4	1	0.54		I.	34	5.40												16.$\frac{1}{2}$		7.50$\frac{1}{2}$
					II.	25$\frac{1}{2}$	4.15												12 $\frac{1}{2}$		6.21$\frac{1}{2}$
					III.	20$\frac{1}{2}$	3.25												10.—		5.29
	0.1/8	1	0.49		I.	21$\frac{1}{2}$	3.35												10.$\frac{1}{2}$		5.34$\frac{1}{2}$
					II.	16	2.40												8.—		4.37
					III.	13	2.10												6.$\frac{1}{2}$		4.05$\frac{1}{2}$
Inquilinus		1				8	1.20														2.20
Sub-inquilinus						6	1.—														1.—

1, 4) i čl. 7. od 1836. Taj činž plaćaju sesionalisti i okućeni inkvilini u dva obroka, o Đurđevu i Miholju, bez obzira na kvalitet sesije.

Urbar ne govori, od kakvih se objekata plaća taj godišnji činž. Kako hrvatski urbar navodi, da taj činž plaćaju i okućeni inkvilini, moglo bi se uzeti, da se plaća »ab usu domus« i da se radi toga i zove census domalis-kućarina. Ali to ipak nije točno. Urbarijalne odredbe i dispozicije u instrukcijama obvezuju kmeta na godišnji činž samo od intravilana, bila na njemu kuća ili ne bila. Drži li jedan, dva ili tri intravilana, plaća od svakoga po jednu forintu na godinu; drži li više ekstravilana, a samo jedan intravilan, opet plaća samo jednu forintu. Prema tome se, dakle, činž plaća od uzufrukta intravilana, imao ili nemao kmet na njemu kuću. Činž se daje i u Slavoniji, ali je razlika u tome, da se ovdje daje i za uzufrukt intravilana i za apertinencije, ako ih ima (čl. 7. od 1836.).

b) Otkup glave (subsidium redemptionale captivi domini) uveo je čl. 39. od 1548., kada su mnogi plemići u borbi s Turcima pali u ropstvo, i trebalo je da kmetovi namaknu svotu za njihov otkup. Hrvatski urbar (c. IV. 6) — slavonski i banatski o tom ne govore — modificirao je tu ustanovu time, da »subsidium redemptionale« ima biti »moderatum« i da se ima davati samo onda, ako je spahija pao u ropstvo i morao se otkupiti vlastitim novcem.

c) Doprinos za saborske troškove (subsidium diaetale) zakoni ne spominju. Sastavljač je slavonskog urbara ipak ustvrdio »quod dictamine legum coloni subsidium diaetale domino praestare obligentur«. Zapravo je od davnine postojao običaj, da su kmetovi prelatima i magnatima, koji su »per regales« pozvani na sabor, davali doprinos za put i boravak na saboru (obično 48 x po sesiji). Banat ne poznaje podavanja za otkup glave ni saborskog doprinosa. Primicijalni i svadbeni doprinosi ne idu u ovu kategoriju. Saborski je doprinos ukinut 1836.

2. Činž u plodovima (Census naturalis)

Ovaj je činž uveden članom 6. od 1351. Tim je članom Ljudevit odredio, da kmetovi imaju davati »nonam omnium frugum et vinearum«.[72] To je devetina. Čl. 15. od 1514. odredio je, da se devetina ima davati »de omnibus terrae nascentiis sive metantur sive falcentur«. Premda se urbar upravo poziva na ovaj članak, opet ga je proširio i na »foetus animalium quorundam« (nakot, priplod blaga), koji se ima davati ili u prirodu ili u ekvivalentu. Urbarijalna je regulacija stabilizirala sedminu, osminu, devetinu u prirodu odredivši, da se ona više ne može mijenjati, ako je jednom

[72] Gledaj moju raspravu »Slavonski spahija i kmet« u Spomenici Dolencu, Kreku, Kušeju i Škerlju, Ljubljana 1936.

uvedena u urbarijalne tabele bilo kao sedmina, osmina ili devetina (čl. 7. od 1836.). Prema tome je kvota naturalnog činža u Hrvatskoj bila ili sedmo, ili osmo, ili deveto, ili deseto od plodova. Kako se davao »titulo terragii«, bila je to zemljarina.

Gdje je god dosada bio običaj, da se devetina daje u zrnu, ostalo je to i dalje na snazi, ako su kmetovi na to pristali. Što je bilo uneseno u tabele, nije se više moglo mijenjati. Legalna je požunska mjera.

U Banatu daju mjesto devetine desetinu u slami od poljodjelskih (ne vrtnih) plodova i priploda blaga. Propisi su isti kao i za hrvatsku devetinu. U Slavoniji daje od poljskih plodova puna sesija 3 for, pola sesije 1.30 for, četvrtina 0,45 for, inkvilin 1 for u dva jednaka obroka, o Miholju i o Đurđevu (čl. 7. od 1836.). Desetinu od lana i konoplje Slavonija i Banat ne poznaje.

Javlja se pitanje, od kojih se zemljišta i od kojih plodova daje devetina odnosno desetina.

Hrvatski urbar izuzima od podavanja devetine:

1) intravilano zemljište sesionalista, ako je kod mjerenja intravilana dobio ispod normale, a taj je nedostatak dopunjen oranicom ili livadom (intravilan inkvilina ne ide ovamo);

2) livada doznačena kao dopuna intravilanu;

3) adjustacionalno zemljište, zemljište za intravilan ili kao dopuna uz livade.

Sve te egzempcije vrijede samo za sesionalista i inkvilina. To je utvrdio i čl. 7. od 1840.

Preostaju dakle sesionalne i inkvilinske oranice, intravilan i livade dane kao dopuna oranicama. Ali i tu postoje dvije restrikcije:

a) devetina se ne daje od druge žetve, ako se dala od prve;

b) ne daje se od ugara, pa i kad se kosi ili žanje.

Prestacija devetine od lana i konoplje iznosi prema hrvatskom urbaru od pune sesije 6 funti pređe (filatura) ili u ekvivalentu 54 x ili 9 x po funti ili, pretvoreno u robotu, jedan manualni dan. Kako je uneseno u urbarijalne tabele, imalo je ostati. Spahiji se za regulacije ostavilo na volju, hoće li ovu vrstu devetine uzimati u prirodu ili pređi, a to je onda uneseno u tabele. Ova se prestacija daje i onda, kad se lan i konoplja ne sije (čl. 7. od 1836.).

Pretvori li se, bilo parcijalno ili totalno, oranica u voćnjak, šljivik ili hmeljnik, to se od plodova, niklih na tom zemljištu, ne daje devetina, nego od jutra 15, od pola jutra 7½, od četvrtine 3¾ krajcare, od ploha manjih od četvrt jutra ništa. Samo se po sebi razumije, da se od plodonosnog stabla, voćnjaka i hmelja s livada devetina ne daje.

Po hrvatskom i banatskom urbaru devetina se ubira na Kraljevo (20. kolovoza). Ako se to radi lošeg vremena i zakašnjele žetve nije moglo izvršiti, rok je imala odrediti županija. Prema članu 7. od 1802. spahija je mogao oglasiti dan ubiranja devetine odmah poslije žetve. Ne dođe li spahija toga dana, kmet može po čl. 30. od 1569. spahijski dio ostaviti u polju, a svoje spremiti. Čl. 7. od 1836. izmijenio je čl. 7. od 1802., pa je spahija imao pobrati devetinu u roku od tri dana. Na svjetovnim se spahilucima uzimala najprije devetina (zemljarina), a onda crkvena desetina; na crkvenima se uzimala najprije desetina.[73] I jedno se i drugo moralo izvršiti u osam dana.

Kmet je sav prirod »in territorio procreationis« dovezao na određeno mjesto. Kodificirani zakoni nisu dosada poznavali ove odredbe.[74] Banatski urbar ima ovu odredbu:

a) selu valja objaviti dan, kada će se izvršiti konscripcija;

b) konskriptori izlaze u polje i uz svjedočanstvo dvojice općinskih odbornika popisuju sav prirod;

c) popis se ima kmetu pročitati i

d) uručiti mu listić s označenom kvotom.

Ako u krst ide 18 snopova, spahija i prelat uzimaju po 2 snopa od krsta (ako je spahija ujedno i prelat, 4 snopa); ako u krstu ima manje od 9 snopova (5—8), uzimaju po 1 snop; od manjega krsta ne uzima se ništa.

Devetina se daje i od priploda blaga (a foetibus animalium), t. j. od ovaca, koza i pčelskih košnica. Ako u kojoj grupi nema devet na broj, i ako je devetkovanje nemoguće, onda kmet daje za janje 4, za kozlića 3, za pčelsku košnicu 6 krajcara. U Banatu daje za janje i kozlića 1½, za pčelsku košnicu 4 x. Spahiju ide deveto i od ovaca, kojima se trguje. Devetkuje (desetkuje) se o danu sv. Ivana Krstitelja (čl. 96. od 1647.). Devetkovano (desetkovano) blago trebalo je da kmet timari do Miholja (čl. 39. od 1495.), ali je urbar ovu odluku ukinuo. Ugine li kmetu blago upravo u vrijeme devetkovanja, ne daje devetine, jer »casus nocet domino«; postrada li ili ugine blago kmetovom krivnjom, »nemo rei majorem quam propriae curam habere obligetur«.[75]

Ekvivalent devetine je dvovrstan: novac ili robota. U Hrvatskoj je ekvivalent u novcu 4 for. na godinu, u roboti 12 jugalnih ili 24 manualna dana. Stoji do pogodbe, hoće li se dati jedno ili drugo. Jugalna se robota daje dvopregom (bijugo), i stoga je urbar zove »bijugales labores«. Daje li kmet bilo jugalnu ili manualnu robotu, ni u kojem se slučaju ne može tražiti najedamput,

[73] Čl. 6 od 1351., 44 od 1495., 29 od 1500.
[74] Čl. 16 od 1514., 37 od 1548.
[75] R. R. od 12. svibnja 1780., br. 2381.

nego samo na sedmicu, kao što se ekvivalent u novcu daje u dva obroka, o Miholju i o Đurđevu. Dosadašnja praksa prehrane spahijskog blaga preko zime (hiematio pecorum dominalium) zabranjena je.[76]

Ova se prestacija daje razmjerno prema sesionalnom zemljištu. Puna sesija daje 4 for odnosno 12 jugalnih ili 24 manualna radna dana. Inkvilin daje tu prestaciju prema broju jutara.

Ovamo idu i darovi (datia, munera, muneralia), o kojima govori već čl. 17., 19., 20. od 1514. odnosno 33. od 1548. Hrvatski i banatski urbar uredili su darove ovako: dosadašnja prestacija od 12 pilića na godinu snižena je na dva pileta, dva kopuna i 12 jaja, a mjesto utovljenog krmka, što se dosada davalo po 10 sesija zajedno, uveden je dar od jednog teleta, što će ga dati po 30 sesija (60 polovina, 120 četvrtina) zajedno. U Banatu daje 30 kuća jedno tele. Korizmena i martinska guska zamijenjena je mjericom maslaca, što se davala za »usus pascui vaccarum«, dakako samo onda, ako su kmetovi imali za blago dovoljno paše. I ovo se sve daje razmjerno prema sesionalnom zemljištu. Inkvilin ne daje ove prestacije. Svi darovi daju se ili u prirodu ili u novcu i rekompenziraju se sa 48 x. Mjerica maslaca računa se sa 20, 2 kopuna (po 9) sa 18, 2 pileta (po 3) sa 6, 12 jaja (po 1) sa 4, svega dakle 48 krajcara. Za tele sa računalo 1.30 for, dakle 3 krajcare po sesiji. U Banatu daje

	I. klase	II. klase	III. klase
puna sesija	51	38½	30½
polovina sesije	28½	21½	17
četvrtina sesije	16½	12½	10
osmina sesije	10½	8	6 krajc.

Maslac je trebalo uzimati od 15. svibnja do Miholja, kopuna u ljetu i u jeseni, jaja od proljeća do Male Gospe, a za prestaciju teleta nije bio određen rok. Samo u Hrvatskoj (u Banatu i Slavoniji ne) pridonose se ovi darovi (osim teleta) i kod svih izvanrednih zgoda (primicije, svadbe), kako to propisuje čl. 15. od 1514. Ako je prestacija pretvorena u novac, kmet plaća za sve 48 krajcara. Čl. 6. od 1836. ukinuo je davanje maslaca, daće od pčelaca, jagnjadi, jarića, teladi, peradi i jaja.

3. Sedmične robote i duga vožnja (Robotae hebdomadales et longa vectura)

Svaki je kmet (sesionalist, inkvilin i subinkvilin) bio obvezan na prestaciju robote »in natura«. Ipak ta obaveza nije bila sasvim

[76] R. R. od 7. siječnja 1744., br. 92 i od 21. rujna 1771., br. 5833.

lična. Posao je u kmetovo ime mogao izvršiti i zamjenik (nadničar). Zanatlije i trgovci u Hrvatskoj mogli su svoju robotu ili dati izvršiti od nadničara ili se novcem otkupiti. U Banatu su se trgovci, koji drže otvorene dućane (fornaces), okućeni zanatlije i inkvilini uvijek mogli otkupiti novcem. Manualna se rabota računala sa 10, jugalna sa 20 krajcara. U Slavoniji pristoji pravo otkupa svim zanatlijama i trgovcima uopće, i tu se manualna robota računa sa 12, jugalna sa 24 x.

Po čl. 16. od 1514. odnosno 34. od 1548. imala je puna sesija robotati spahiji 52 dana na godinu (qualibet hebdomade singulo uno die dominis ipsorum servire teneantur). Ovu je odredbu preuzeo i ugarski i hrvatski urbar i čl. 7 od 1836., pa je svaka sesija svake sedmice imala raditi sa spregom po jedan dan, dakle 52 dana na godinu. To je j u g a l n a r o b o t a, a pretvorena u manualnu iznosi 104 dana. Pola sesije obvezano je na pola dana jugalne ili čitav dan manualne robote, osmina sesije na osminu dana jugalne i četvrt dana manualne robote na sedmicu.

Uistinu se daje ili j u g a l n a ili m a n u a l n a robota na dan. Svako se prekoračenje robote ima uračunati u iduću semicu bilo kao polovina, četvrtina ili osmina dana. U manualnu robotu idu i oni poslovi, koji se vrše pješke (quae stricte pedibus tantum perficiuntur), dakle prijenos predmeta s jednog mjesta na drugo, otprema poruke ili pisma i dr. Utroši li kmet u ovaj posao više vremena, nego mu je po sedmičnoj roboti određeno, uračunava se to u iduću sedmicu.[77]

Osim sedmične robote obvezan je svaki sesionalist i na prestaciju jedne d u g e v o ž n j e (longa vectura). Četiri kmeta pune sesije (ostali razmjerno) imala su četveropregom (quadrijugo curru) koji god tovar odvesti na određeno mjesto i za to su se smjela utrošiti samo dva dana.

Inkvilin s kućom daje 18, subinkvilin 12 dana manualne robote, i ta se ne može pretvoriti u jugalnu robotu.

U Banatu daje

	I. klase	II. klase	III. klase		
puna sesija	104	78	62½ manualne robote*		
pola sesije	58	43½	35	„	„
četvrtina sesije	34	25½	20½	„	„
puna sesija	58½	42½	33	„	„
pola sesije	31	22½	18	„	„
četvrtina sesije	16	11½	9	„	„

[77] R. R. od 9. rujna 1785., br. 20.777, intimirana baranjskoj županiji, i čl. 7. od 1836. i 7. od 1840.

* Pretvoreno u novac = krajcara.

a osmina daje samo u naravi. Inkvilin daje 8 dana, subinkvilin 6 dana manualne robote, i to: prvi u naravi, drugi u novcu.

Polovina robote u novcu plaća se o Miholju, druga polovina o Đurđevu.

U Slavoniji daje puna sesija 24 jugalna i 48 manualnih dana u naravi, a 28 jugalnih i 48 manualnih dana reluira u novac računajući jugalni sa 24, a manualni sa 12 x. Želi li spahija i robotu u naravi pretvoriti u novac, računa jugalnu sa 20, a manualnu sa 10 x. Inkvilin daje 12, subinkvilin 10 dana manualne robote. Prestacija duge vožnje ne postoji ni u Slavoniji, ni u Banatu, a u Ugarskoj i Hrvatskoj ukinuta je čl. 7. od 1836. i pretvorena u redovnu robotu.

Hrvatski (ugarski) urbar ne dijeli dan u sate. Dan traje od izlaza do zalaza sunca. Od ožujka do listopada uračunava se u robotni dan vrijeme utrošeno na polazak i odlazak s posla; od studenoga do veljače treba polaziti na posao za svanuća, odlaziti za sutona. Davni je običaj, da se sat odmora oko podneva uračunava u robotu. Za zimskih mjeseci polazi kmet na posao za svanuća, a odlazi za sutona, ako selo nije udaljeno više od jednoga sata, ako dakle polazak i odlazak traje dva sata. Ako je selo udaljeno 1½ sata, računa se pola sata u robotu. Osam mjeseci odlazi kmet na posao za svanuća, a vraća se za sutona, tako da za sumraka stigne kući; četiri se mjeseca diže i odlazi u ranu zoru, a vraća se za sutona. Nastane li spor zbog računanja vremena, odlučuje županija. Ona ima izrađene tabele s točno označenim razmacima između pojedinih sela i prema njima računa vrijeme. Ako su ovakve tabele imale potvrdu viših oblasti, vrijedile su kao norme.[78] Za hranjenje, napajanje i počivanje blaga određena su dva sata, a za manualista je vrijedio odmor od jednog sata. Ako se zbog nevremena započeti posao morao prekinuti, kmet je i prije određenog vremena mogao poći kući, ali mu se računao cijeli dan. Radi li samo pola dana, također mu se računa pola dana. Nastane li nevrijeme, a posao se tek započeo, uračunava mu se dolazak i odlazak, jer »casus nocet domino«. Sve ove odredbe vrijede u Hrvatskoj (Ugarskoj) i Slavoniji. U Banatu se u posao uračunava »itus et reditus«.[79] To je prihvatio i čl. 7. od 1836.

Odredba, da je kmet obvezan na jednu jugalnu ili dvije manualne robote na sedmicu, ima dvije egzempcije: a) za žetve, ko-

[78] R. R. od 27. IX. 1780., br. 7145.

[79] Eine jede Robath dauert mit Inbegriff des Hin- u. Zurückganges von Sonnenaufgang bis Sonnenuntergang, jedoch mit Ausnahme der zur Fütterung und Tränkung des Zugviehes nötigen Zeit (c. IV., 2) . . . Wenn der Untertan von einem Orte in das andere zur Arbeit gefordet wird, so muss ihm der Hin-u. Hergang an der Robath zu gut gerechnet werden (c. IV., 3).

sidbe, okopavanja vinograda i berbe spahija može tražiti i jugalnu i manualnu robotu na sedmicu (hrv. urbar c. III. 5). To je praksa riješila ovako: kmet pune sesije radi tri dana (jedan dan jugalne i dva dana manualne robote), medijalist dva, kvartalist jedan, oktavalist pola dana na sedmicu. Ona tri dana ne daje sesionalist uzastopce, nego »intermixtim«, t. j. poslije jednoga radnog dana dolazi pauza, za koje posvršava svoje poslove.

Inkvilin, koji svoj kruh zarađuje za žetve, kosidbe, okopavanja vinograda, srpom, kosom, motikom, ne može se pozvati na prestaciju dvostruke robote na sedmicu (c. III. 9). Isto to vrijedi i za subinkvilina.

U Banatu daje u to doba kmet pune sesije jedan dan jugalne i dva dana manualne robote; medijalist jedan dan jugalne i jedan dan manualne robote; kvartalist jedan dan jugalne ili dvije manualne robote; inkvilin i subinkvilin samo propisanu sedmičnu robotu. Svaki se višak prestacije ima zaračunati u iduću sedmicu (c. IV. 3).

Ako je selo udaljeno pola dana ili više, kmet radi četiri dana zaredom. Ako kmet jednu sedmicu radi spahiji, drugu mora posvetiti svome gospodarstvu. Pozove li spahija kmetove da rade čitavu sedmicu, ima im to unaprijed javiti, a treba da se pobrine i za opskrbu ljudi i marve.

Pošto je tako urbar ustanovio točan broj robotnih dana na godinu (polovinu za ljetne i polovinu za zimske poslove), samo se po sebi razumije:

1) da se taj određeni broj nije smio prekoračiti. Prekoračenje je robote s u p e r e r o g a t i o. Nastane li prekoračenje kmetovom zabunom, ima se taj višak kod godišnjeg obračuna (computus robothalis) isplatiti gotovim novcem, a nikako se ne uračunava u iduću godinu. Isto tako ne može spahija robotu iduće godine tražiti za ovu godinu, jer je to a n t i c i p a t i o r o b o t a r u m, koja je zabranjena.

2) Kmet se mogao primorati samo na prestaciju propisane robote. Ako kmet nije u jednoj godini ispunio svoj broj određenih robota, dakle je u zaostatku, r e s t a n t i a r i u s, ne može se otkupiti novcem, nego to mora iduće godine naknaditi (čl. 7. od 1836. i 7. od 1840.).

Premašena robota imala se prema kraljevoj rezoluciji od 4. listopada 1779., br. 5262, intimirana severinskoj županiji, obračunati ovako: za manualnu robotu računalo se 10, za jugalnu 20 krajcara. To je prihvatio i hrvatski (ugarski) urbar.[80] Banatski urbar ustanovio je cijenu sa 10 odnosno 20 krajcara. Slavonski urbar ima ovu ustanovu: ako spahija robotu plaća, cijena je 10 odnosno 20 krajcara; traži li izvanrednu robotu, cijena je 12 dotično 24 krajcare; utjera li silom više od propisane robote, čini »excessus urbarialis«, koji mag. fiskal progoni.

Na kraju svake sedmiče imala se svakom kmetu u r e z a t i u r o v a š prestirana robota ili p o d i j e l i t i p e č a t i (listić sa spahijskim žigom), a spahija je sve to bilježio u knjigu. Na kraju godine kmetovi bi donijeli rovaše, pečate ili knjižice u spahijski gospodarstveni ured n a o b r a č u n (computus). Svaki se višak isplatio gotovim novcem, a nedostatak se upisao u posebnu rubriku za iduću godinu. Kod obračunavanja je svjedok testimonium legale (sudac i mag. fiskal). Sporove, koji bi nastali, izglađuje spahijskih stol.[81]

Slavonci su se mnogo tužili zbog »exactiones et imputationes robotarum«, jer su neke spahije uzimale robotu »p e r a v e r s i o n e m« (osjekom, poprijeko, uđuture), a drugi su opet sedmičnu robotu podijelili tako, da se više nitko nije u tom pravo razaznavao. Oficijali bi pečate podijelili poslije duljega vremena, kada ni kmet ni oficijal nije više znao, koliko je robote prestirano, a nisu se vodili ni r e g i s t r i. Spahije su opet sa svoje strane prigovarali, da kmetovi šalju na robotu mlađariju; da prodavajući i kupujući pečate formalno trguju pečatima; da u nekim selima još nije pravo ustanovljeno, koliko se marve ima prezati za oranje, drljanje, i druge poslove i da stoga nije jasno, koliko se pečata ima zaračunavati. Sve ove tužbe dale su povoda, da je izdana rezolucija od 29. rujna. 1784.

Kmet je obvezan na 52 dana jugalne ili 104 dana manualne robote na godinu. Nastaje pitanje, može li spahija tražiti ili samo jugalnu ili samo manualnu robotu. Hrvatski urbar to pitanje nije riješio. Utvrdio je jedino odredbu, da kmet, koji nema dovoljno marve, ima »pro ratione numeri pecorum« prezati zajedno s drugim. To je s u p r e š t v o. U Slavoniji je spahija mogao redovno tražiti jugalnu robotu, a kmet bez marve davao je manualnu robotu. To je uglavnom prihvatio i čl. 7. od 1836.

A s kolikom se spregom daje jugalna robota? U Hrvatskoj daje kmet za oranje dvopreg, tropreg ili četveropreg. Nema li četiri komada marve, slaže četveropreg s komšijom i svoju robotnu kvotu, određenu za jedan dan, izvršuje za dva dana. Uz orača ima da stavi i kočijaša. U Banatu se ore četveropregom, za ostale poslove dovoljan je dvopreg. Traži li spahija za neki posao četveropreg, uračunava se dvostruka robota. Slavoncu se uračunava toliko pečata, koliko marve preže (računa se kao manualna robota). Jedino Srijem daje za oranje šesteropreg, što se računa kao šest pečatara.[82]

---

[80] U šomođskoj je županiji manualna 12, jugalna 24 krajcare.

[81] R. R. od 29. rujna 1784., br. 18482 i 2076, intimirane varažd. županiji.

[82] Intimat namj. vijeća od 28. kolovoza 1810., br. 16.950 i čl. 7 od 1836.

D u g a v o ž n j a (l o n g a v e c t u r a) traži četveropreg. Tu valja upamtiti ovo:

a) duga se vožnja ne daje u vrijeme velikih poslova na polju, livadi i u vinogradu, a daje se uopće samo onda, kad su putovi prohodni;

b) duga se vožnja ne može prenijeti u iduću godinu ni pretvoriti u novac;

c) utroši li kmet na dugu vožnju više od dva dana, višak se uračunava u sedmičnu robotu; vozi li tovar i na povratku, računa mu se u redovnu robotu;

d) maltarinu, skelarinu, tridesetinu i sve troškove za kmeta i marvu snosi spahija;

e) duga se vožnja daje samo jedamput u godini i ne može se pretvoriti u drugu jugalnu robotu.[83] Dugu vožnju ukida čl. 7. od 1836.

Sve ostale jugalne robote daju se dvopregom i vlastitim kolima i drljačom. Za dovoz tovara izdaleka daje se također dvopreg. Preže li kmet više marve, dobiva tolik broj pečata više. U Banatu i Slavoniji nema duge ili daleke vožnje.

Tovariti se može samo toliko, koliko seljaci obično tovare. Pretrpe li kola ili marva radi pretovara štetu, ima to naknaditi spahija, jer protiv njega postupa mag. fiskal. Zato veličinu tovara određuje na spahijskom stolu županijski izaslanik. Dođe li kmet na robotu s manjim brojem marve, spahija slobodno preže njegovu marvu s drugom.

Kako je kmet za oranje imao dati četveropreg, nastaje pitanje, može li spahija tražiti četveropreg za svako preoravanje, ili je to vezano samo na proljetnu i jesensku sjetvu? Rezolucija od 22. lipnja 1781., br. 3256 utvrdila je za oranje četiri sedmice, koje se daju četveropregom, a sve ostale daju se dvopregom. Za dugu vožnju vrijedi četveropreg.

6) Urbarijalni kontrakti (Contractus urbariales)

Premda je država urbarijalnom regulacijom sredila spahijsko-kmetske odnose, kako je najbolje mogla i znala, ipak su često lokalni interesi zahtijevali, da se pisani zakon donekle modificira i izmijeni. Stoga država i nije insistirala, da se urbar svagdje doslovno provede, ako se bolji odnos mogao polučiti i k o n t r a k t o m. Kod ovakvog postupka valjalo se držati principa, da kontraktualne obveze ni u kojem slučaju ne budu veće od urbarijalnih. Odatle slijedi dvoje:

a) kontrakt nije mogao imati odredbe, koje su urbarom bile zabranjene;

[83] R. R. od 7. lipnja 1810., br. 1843. i 2076, intimirane varažd. županiji.

b) ako je kontraktualna odredba bila teža od urbarijalne, vrijedila je urbarijalna; ako je kontraktualna bila povoljnija, vrijedila je kontraktualna.[84]

Urbarijalni je kontrakt mogao biti ili p r i v r e m e n ili t r a j a n. Kontrakt je g e n e r a l a n, ako je njime reguliran sav kompleks pitanja u spahijsko-kmetskom odnosu; ako se njime reguliraju samo neka pitanja u tom odnosu, on je s p e c i j a l a n. Objekt su urbarijalnog kontrakta prava i dužnosti, koje izviru iz spahijsko-kmetskog odnosa s obzirom na urbarijalno zemljište ili zemljište, na koje se proteže urbarijalna regulacija. Obično kontrakt govori o urbarijalnim prestacijama, o devetini, o roboti, kmetskim ovlaštenjima, regalnim pravima, koja su zajednička i spahiji i kmetu. Budući da prava i specijalna regalna beneficija, kao i beneficija, što ih je zadržao spahija, ne ulaze u urbarijalni kontrakt, mogu spahija i kmet ugovoriti poseban urbarijalni kontrakt, koji se naziva b e n e f i c i j a l n i m.

Za valjanost kontrakta vrijede ovi principi:

a) kontrakt ne vrijedi, ako je sklopljen mimo testimonium legale, koji ima da kontrolira, je li kontrakt suglasan s regulacionim odredbama, pa ga onda potvrđuje k o r a m i z a c i j o m (coram me);

b) sklapa li se privremeni kontrakt na neodređeno vrijeme, a jedan i drugi kontrahent može kontrakt razriješiti, kad god hoće (pro lubitu), kontrahent mora tu svoju odluku bar godinu dana prije javiti drugom kontrahentu i županiji;[85]

c) ako se kontraktualno devetina u prirodu pretvara u novac (u Hrvatskoj), ukupni iznos ne može premašiti svotu od 4 for; radi li se o ruralnoj roboti, treba manualnu računati sa 12, jugalnu sa 24 krajcare; slavonski i banatski urbar ne određuje cijenu;

d) pretvara li kontrakt jugalnu i manualnu robotu u novac, ima se za suviš-robotu ili za nadnicu platiti iznos od 10 odnosno 20 krajcara;

e) svaka se reluicija računa u rajnskoj forinti (22. od 1807.);

f) u Hrvatskoj mora svaki kontrakt sadržavati § 9. urbara;

g) na kontrakt, što ga sklapa općina, treba da pristanu svi općinari;

h) kod sastava kontrakta valja paziti na ovo:

1) da bude pisan jasno i za oba kontrahenta razumljivo, 2) da izmijenjene odredbe budu jasno stilizirane, 3) da ima klauzulu o oba-

[84] Čl. 8. od 1836.

[85] R. R. od 12. svibnja 1769. intimirana tolnanskoj žup. i čl. 8. od 1836.

vezi izbrojanih prestacija, 4) da ga potpišu svi kmetovi, 5) da općinski kontrakt potpišu knez i prvaci općine i da ima općinski pečat, 6) da ga potpiše spahija i da stavi svoj pečat;

i) ovako složen kontrakt podnosi testimonium legale sedriji, koja će ga proučiti (combinatorium) i predložiti županiji;

j) odobreni kontrakt uručuje se obojici kontrahenata;

k) kontrakt sklopljen na šest ili više godina, kao i svaki trajni kontrakt, ide na odobrenje namjesničkom vijeću (8. od 1836.).

Slavonski urbar (P. II. 7) s odredbom »ut occasione impopulationis cujuscunque novae cum adventitiis conventiones non ineantur, sed horum etiam intuitu observetur norma urbarialis« kao da dokida svako sklapanje urbarijalnog pakta. Ali Punctum Regulatorium 8., koji uređuje urbarijalne odnose prnjavoraca srijemskih manastira, dopušta i sklapanje kontrakta, koji dakako mora imati potvrde viših oblasti.

Nastaje pitanje, može li se poslije otkaza kontrakta odmah prijeći na urbar? Tu valja razlikovati dvoje: 1) ako je kontrakt sklopljen na osnovu privatnog prava, može se odmah prijeći na urbarijalnu normu; 2) ako je bio na snazi drugi koji usus, onda se ne može prijeći. Svaki je kontrakt, sklopljen na osnovu javnoga prava, t r a j a n (perpetuus).

Može li se kontrakt, sklopljen »via politica«, razriješiti »via juris«? Ne može (13. od 1729.), i nezadovoljna se stranka mora prizvati na kralja.

Ako »non haereditarius possessor fundi« (založnik, zakupnik) načini kontrakt, a pravi vlasnik (proprietarius) misli, da su mu prava povrijeđena, može se prizvati samo na višu političku instanciju (dvorsku kancelariju).

Može li se trajan urbarijalni kontrakt izmijeniti? Može, ako su se izmijenile prilike, pod kojima je sklopljen.

S inkvilinima i subinkvilinima postupa se samo po urbaru.

Proda li spahija urbarijalno zemljište kmetu, ili se kmet paušalnim iznosom otkupi, a o tome je načinjen kontrakt, nameće se pitanje, da li se ovakav kontrakt po čl. 23. od 1715. može razriješiti sudbenim putem? Ne može, jer se akt političkog fora ne ukida aktom sudbenog fora.

Važno je pitanje, je li kontrakt »de reluenda nona vel decima« urbarijalan ili beneficijalan. S obzirom na urbarijalno zemljište on je urbarijalan, jer prestacija devetine ima svoj izvor u »nexus subditelae«. Popusti li spahija nešto od svojih prava u kmetovu korist, kontrakt je beneficijalan.

Čl. 8. od 1836. i 7. od 1840. donio je izmjenu o kontraktima.

7) Vinogradi (Vineae)

Vinograd nije samo površina zasađena lozom, nego i sve ono zemljište (livada, voćnjak), što je u neposrednoj vezi s vinogradom te se u latinskim izvorima zove s u b v i n e t u m, a u hrvatskim p o d v i n j e.

Vinogradi su dvovrsni: ili v r t n i (hortenses) ili g o r i c e (promontoriales). Vrtni vinogradi idu u intravilan, a gorice u posebnu grupu industrijalnih zemljišta, koja nisu upisana u sesionalni konstitutiv i od kojih se daje posebna prestacija (devetina). U Banatu i vrtna zemljišta idu među gorice. Podvinje (subvinetum), što se obično dodijelilo kmetu kao loznjak, čini s goricom jedan objekt. Jedino je u Slavoniji i vinograd mogao ući u sesionalni konstitutiv.

Kako kmetovi drže vinograd »titulo dominii utilis«, imaju slobodnu dispoziciju »inter vivos et mortis causa«, a jer je vinograd industrijalno zemljište, potpada redovno pod reluiciju i abestimaciju.[86] Prema tome je dominium utile samo privremen i prekaran, a traje dotle, dok ga spahija ne otkupi. Vinograd se može izvlastiti (abaestimare) samo na osnovi P. I. t. 133 i P. III. t. 30. Ako kmet ne raspolaže slobodno vinogradom, vrijedi norma propisana za krčevine, i spahija ima da plati procijenjenu svotu; ako kmet slobodno raspolaže vinogradom, spahija plaća procijenjenu svotu, melioraciju i investiciju.[87] Kod svake procjene nazočni su testimonium legale i zaprisegnuti susjedi. Procjena se vrši poslije berbe pa do Đurđeva, kada se ponovo počinju poslovi u vinogradu. Procijenjenu svotu valja platiti u moneti (58. od 1625.). Ako je kmet procjenom nezadovoljan, može spor iznijeti pred spahijski stol. Odluku izriče sedrija (sedes iudiciaria).

Kmet treba da vinograd valjano (debite) obrađuje, jer mu ga spahija radi nemara može oduzeti. Od zanemarenog i zaparloženog vinograda spahija može uzeti po jutru 30 krajcara[88] uime gornice (ius montanum), i takvo se zemljište onda računa u krčevine.

U Hrvatskoj daje kmet od svega priroda d e v e t i n u ili g o r n o (ius montanum). To je određena količina mošta ili vina, koja se — bez obzira na množinu priroda — daje na osnovu ugovora ili običaja.

Negdje se ubira i devetina i gorno zajedno, ako je to bilo u običaju prije g. 1715., ili se to naročito ugovorilo kod nasada vinograda. Inače je člankom 97. od 1715. devetina ukinuta. Katkada se i od podvinja daje deveto ili gorno, ili neki činž, ili se ne daje ništa. Sve je to lokalni običaj.

[86] Čl. 58 od 1625; R. R. od 24. kolovoza 1782., br. 5250 i od 28. rujna 1782., br. 7627, intimirane zagrebačkoj županiji.

[87] R. R. od 5. rujna 1771., br. 5016, intimirana županiji Zala.

[88] R. R. od 27. ožujka 1775., br. 1356, intimirana željeznoj županiji i od 2. travnja 1784., br. 8776, intimirana županiji Zala.

Prestacija vinograda fiksirana je, dakle stabilna, i gorno se ne može pretvoriti u deveto i obratno. Primarna je regulacija utvrdila jedno ili drugo. Negdje daju vinogradari uz gorno i deveto i crkvenu desetinu.

I gorno i deveto (bilo od podvinja ili od vinograda) daje se samo od sveukupnog priroda. To znači, da se grožđe nije prešalo sortirano (79. od 1655.). Zato su naša vina bila samo rumenika (šiljer). Vrijedila je požunska mjera (akov po 32 pinte ili 64 olbe; 97. od 1715.). Ako je stara mjera bila manja od požunske, ostala je na snazi stara, jer je i prestacija bila manja. Svako prekoračenje kod ubiranja spahija je morao vratiti (97. od 1715.), jer mu je prijetila »poena violentiae« (31. od 1655., 97. od 1715.).

Devetina se uzimala bez svakoga prireza (absque omni additamento), i stoga je svaka akcesorna prestacija u novcu ili prirodu, povezana s devetinom, bila ništetna. Akcesorna prestacija gornoga bila je dopuštena samo onda, ako je bila na snazi prije g. 1715. ili je ugovorena kod nasada novog vinograda.

Gorno valja dati i onda, ako vinograd slabo ili uopće ne ponese. Kako se gorno i deveto davalo od vinskog priroda, trebalo je nedostatak jedne godine namaknuti u idućoj godini. Ako je elementarna nezgoda uništila vinograd, propalo je doduše gorno, ali se prestacija davala od drugih posjeda. Isto vrijedi i za deveto.

Sve prestacije, što su se dosada ubirale u obliku gornoga ili devetoga (slama za podvezivanje loze, pudarina, pintae gustatoriae — kušanje mošta), preševina (torculares pecuniae — Pressgeld), opskrba devetara i nadglednika, posuđivanje bačava i slično bile su zabranjene.

Je li kmet bio dužan da deveto i gorno doveze na određeno mjesto? Zakon to izrijekom nigdje ne propisuje. Član 37. od 1548. veli: »quod per totum annum coloni ipsi quodcunque genus servitii praestent, nonnisi 52 dies expleant«. Hrvatski urbar (c. III. 15) ima ovu odredbu: »Frugum omnis generis etiam dominalium et alodialium conventio (praeter nonae in natura praestitae et juris montani inventionem) in robotam imputetur«. Čl. 3. od 1807. dodaje članku 7. od 1802. ovo: Quod dominiis vinicolas ut totam procreationem suam ad domum nonatoriam devehant, adstringere nec in illis partibus liceat, in quibis nonam aut qualecunque ius montanum hactenus sub ipsis vindemiis desumendi usus vigebat. Verum nonatores suos ad faciem vinearum exmittere atque ibi partem pro nona vel qualicunque iure montano obventuram designare teneantur, quam vinicolis ad domum nonatoriam invehere incubit.« Prema tome je jasno, da je kmet obvezan gorno i deveto u granicama vinograda dovesti na određeno mjesto, pa tako valja tumačiti i čl. 3. od 1807. (da se deveto i gorno ima dovesti do u klijet).

Banatski urbar poznaje samo vinski desetak, koji se bez privole kmetove ne može pretvoriti u novac. Od vrtnih vinograda, koji su tu industrijalna (izvanselišna) zemljišta, spahiju ide bir od 30 krajcara po jutru (C. I. 3, II. 1—3 i 4).

Po slavonskom urbaru (P. I. 5) gorno se daje samo od vinograda upisanih u sesiju i ono iznosi jednu **pintu** (dvije holbe) po akovu, dakle **tridesti drugi dio** od svega godišnjeg priroda. To je **pintarina** ili **motičina**, koju je prihvatio i čl. 7. od 1836. Dovoz ovoga bira na određeno mjesto urbar ni jednom riječi ne spominje. Tu vrijedi čl. 7. od 1802. i 3. od 1807. Uskrata dužnog bira dovodi do abestimacije.

8) *Krčevine (Extirpaturae)*

Zemljište, koje su kmetovi privolom ili bez privole spahijine očistili od stabala i šipraga i pretvorili ga u oranicu ili livadu, zove se **krčevina**.

Ovakvo zemljište spahija može otkupiti, ako kmet ima dovoljno zemljišta; ako ga nema, zemljište ili ostaje uz određenu prestaciju na iskorišćivanje kmetu[89] ili mu se upisuje u sesiju. Krčevinu, upisanu u sesiju, spahija više ne može otkupiti. Izgubi li krčevina svoj krčevinski karakter, uračunava se u urbarijalni konstitutiv.[90]

O otkupu krčevine govori već čl. 58. od 1526.: »ut exstirpatitii fundi praesente iudice nobilium cum suo iurato assessore (iurassore), si videlicet loci consuetudo id exiget, convocatis et commetaneis aestimentur, pretiumque aestimationis in bona et per regnum currente moneta persolvantur, ac ita extirpaturae vendicentur«. — Ipak je postupak u raznim županijama raznolik.[91] Točne odredbe ustanovili su urbari, instrukcije, regulacije i čl. 6. od 1836.

Banatski urbar ne zna za krčevine. Kraljevska rezolucija od 2. rujna 1816. br. 9839 ima ovu odredbu: »ut concernentes regni iuris dictiones ad strictam vigentium in negotio exstirpaturarum reluitionis ordinationum observantiam invenientur vigore quarum caetera inter constitutum est, ut quaestiones quoad ademtionem et reluitionem extirpatitiorum fundorum vertentes de casu ad casum ante procurandum effectum supremae decisioni substerni debet«..« Kako isto takvu odredbu ima i ugarski urbar, znači, da je ona protegnuta i na Banat.

Kod otkupa (modus reluendi) i izvlašćenja (modus abaestimandi) krčevine, treba paziti na troje:

a) je li do krčevine došlo uz izričit pristanak spahijin, ili mučke, ili bez privole spahijine;

[89] R. R. od 21. srpnja 1818., br. 20195, intimirana žup. Zala, i čl. 6:1836.
[90] Čl. 6 od 1836.
[91] U županiji Zala mogao je spahija poslije 6—8—10 godina krčevinu dobiti ili badava ili uz cijenu od 4—3—2 for.

b) je li kupoprodaja osnovana na konvenciji ili na običaju (usus);

c) je li krčevina zadržala ili izgubila svoj krčevinski karakter.

Hrvatski je urbar (c. VIII. 6) branio krčiti »sine consensu et indultu domini« i prekršaj je kažnjavao gubitkom nagrade za utrošeni trud i naknadom nanesene štete. U doba do donošenja urbara mogao je spahija oduzeti krčevinu uz cijenu, koju je odredila županija (erga conscientiosam comitatus limitationem).

Pristanak (indultus) ili dopuštenje (consensus) moglo je biti p i s m e n o ili u s m e n o, i z r i č i t o (expressus) ili n e i z r i č i t o (tacitus), ako je spahija bez prigovora pristao. Odlučna je g. 1807. (čl. 28. od 1807.). Ako spahija nije krčevini prigovorio do 1807., on ju je mučke priznao. Ako kmetovi poslije ove godine nisu mogli dokazati, da je spahija pristao na krčenje, postupalo se po zakonu; ako je nastao spor zbog privole, za krčevinu do 1807. kmetovi se nisu morali iskazati privolom spahijinom, ali se spahija morao iskazati inhibicijom (prigovorom). Za krčevinu poslije 1807. kmetovi su se imali iskazati pristankom spahijinim.

U Slavoniji je postupak ovakav. Kmet je svoju nakanu javio spahiji i zatražio dopuštenje (P. I. 4). Ako je dopuštenje vezano uz neke uvjete, te je ugovorena konvencija, onda i zbog zemljarine i reluicije vrijedi zakon. Obično je najvažnija ugovorna točka ona, kojom se prodaja dopušta ili brani. Ne uloži li spahija inhibiciju, kupoprodaja je perfektna (qui tacet, consentire videtur). To vrijedi i za svako drugo trajno otuđenje (alienatio perennalis), bilo među rodbinom, ili sa strancima, ili kod diobe. Ako spahija kupoprodaju ne spriječi, već samo ističe formulu »salvo iure dominali«, plaća i procjenu i uloženu svotu. Tako dakle kmet kod svake kupoprodaje ili zamjene izričnim dopuštenjem spahijinim dobiva uloženu svotu u gotovu novcu, a visinu svote utvrđuju svjedoci. Ako se kmet za kupoprodaju, zamjenu i dr. ne može iskazati dopuštenjem spahijinim, uloženi iznos propada; iskaže li se dopuštenjem, »labor impensus condigna mercede compensandus est«. »Condignam mercedem impensi laboris« utvrdila je kraljevska rezolucija od 25. travnja 1771. ovako:

1) od jutra krčevine (oranice, livade) u planinskom kraju 5 for;
2) od jutra u visoravni 4 for;
3) od jutra u nizinskom kraju 2 for;
4) od jutra u ravnici 2 for.

Ovom su rezolucijom ukinuti svi prijašnji modaliteti i svi županijski statuti, koji su bili odlučni za procjenu krčevina. Broj se krčevinskih jutara utvrđuje mjerenjem i svjedočenjem susjeda u nazočnosti testimonium legale. Za jutro krčevine računa se obično 1200 kv. hvati.

Dok god spahija krčevinu ne reluira, ona se ne može kmetu oduzeti niti prestacija povisiti. Hrvatski je urbar odredio prestaciju krčevine sa 30 krajcara po jutru. Od krčevine ispod četvrtine jutra ne daje se ništa. Slavonski urbar utvrđuje, da se po kosi krčevinske livade i jutra šljivika daje 15 krajcara poslije »tres libertatis annos«. U Banatu daju po jutru industrijalnog ili krčevinskog zemljišta 30 krajcara.

Izvrši li spahija nasilnu okupaciju krčevinske zemlje, nema doduše mjesta repoziciji, ali će županija kmeta zadržati na krčevini dotle, dok se spor ne riješi.[92] Krčevine, koje su izgubile krčevinski karakter, ne mogu se jednostavno upisati u sesionalni konstitutiv i podvrći urbarijalnoj prestaciji »sine compensatione mercedis«.[93] Krčevina gubi svoj karakter: a) ako su se iskrčitelji odselili, b) ako je krčevina iz ruke u ruku došla u posjed sadašnjeg posjednika »sine ulla mercedis reluitione aut investitione aliqua«, c) ako je prešla u sesionalni konstitutiv.

Kod otkupa (reluendi praxis) dva su postupka:

a) sumarni proces pred spahijskim stolom i

b) izvanparbeni postupak.

U prvom kmeta zastupa mag. fiskal. Spahijski stol stvara odluku, da se krčevina ima izmjeriti, klasificirati i procijeniti. U drugom slučaju izlazi na spahijin poziv na samo mjesto županijski sudac i mag. fiskal, koji svoj izvještaj podnose županiji, a ona namjesničkom vijeću. Nastanu li nesuglasice, valja ih raspravljati na spahijskom stolu. Presuda spahijskog stola ide sedriji, a odavle namjesničkom vijeću i kralju. Poslije kraljevske rezolucije isplaćuje se krčevina uz svjedočanstvo testimonium legale. Krati li se kmet primiti novac, doznačuje se županijskoj blagajni na račun kontribucije.

Kod svakog reluicionog procesa treba pridonijeti ova dokazala: komisijski p o p i s krčevine, i z v j e š t a j o p r o c j e n i, k a r a k t e r k r č e v i n e, i n h i b i c i j u, i n s t r u m e n t u m l i q u i d a t o r i u m i e x o l u t o r i u m.

9) Migracija (Migratio colonorum)

Migraciju kolona zagarantirali su čl. 35. od 1791. i 4. od 1836. i propisali su ove modalitete:

1. Svoju odluku imao je kmet javiti spahiji oko Miholja ili Đurđeva;

2. kmet ne može migrirati, ako do tog vremena nije udovoljio svim svojim obvezama;

3. bez spahijske otpusnice ili županijskog testimonijala nitko ne može primiti kmeta;

[92] R. R. od 28. svibnja 1779., br. 12.962.
[93] R. R. od 21. srpnja 1818., br. 20. 195. i čl. 6 od 1836.

4. migracija se dopušta samo pojedincima, a ne čitavim selima, jer bi to bilo na štetu kontribucije.[94]

Tko god nepovlasno primi kmeta, ima da plati globu od 100 for (čl. 4. od 1836. ima 200 for), sve njegove dugove i parbene troškove. Oštećeni spahija može podići parnicu pred sucem one županije, u koju se kmet sklonio, a mag. fiskal diže tužbu pred sedrijom. I jedan i drugi pozivaju se na čl. 101. od 1715. i 35. od 1791. Globa (100 for) ide u županijsku blagajnu. Premda spahija ne može kmeta vratiti, opet mu može zaplijeniti sav imutak. Zadrži li spahija kmeta silom, a on je izvršio sve svoje obaveze, izvršuje akt violencije (globa 200 for), koji se progoni ureda radi (4. od 1836.). Nasilje je učinjeno i onda, ako netko kmeta silom odvede (plagum = otmica) ili preseli u drugu županiju.[95]

Superedifikat i svu nepokretnu (terrae infixa) melioraciju kmet može uz službenu procjenu prodati (4. od 1836.). Što je god spahijino, ne ulazi u procjenu (35. od 1791.). U Banatu i tamo, gdje je bila u običaju slobodna kupoprodaja kolonikalnih zemljišta, procijenila se i uložena radna snaga. Ako spahija hoće da stekne zemljište, ima platiti, koliko je procijenjeno, iako je cijena zemljištu pala. Ne nađe li kmet kupca, investicija ide u korist spahijinu (35. od 1791.).

Sve ove ustanove vrijede samo za urbarijalno (sesionalno i inkvilinsko) zemljište. Spahija je to zemljište imao smjesta predati drugom kmetu, da se ne izgubi kontribucija. Industrijalno zemljište (vinograd, krčevina) mogao je migracioni kmet uz običajne prestacije i zadržati.

II. SPAHIJSKA ILI PATRIMONIJALNA JURISDIKCIJA (IURISDICTIO DOMINALIS)

1) *Civilna i kriminalna sudbenost (De iurisdictione civili et criminali)*

Spahijska ili patrimonijalna jurisdikcija rješavala je na osnovu zakona sporove između spahije i kmeta, kmeta i kmeta, kmeta i drugih građana i diktirala je kazne. Stari urbarijalisti definirali su to ovako: »Jurisdictio dominalis (patrimonialis) est facultas (potestas) domino terrestri competens causas sive inter se et colonos suos, inter hos et alios ut actores, controversas secundum praescriptum legum decidendi ac deliquentes colonos puniendi.«

[94] R. R. od 13. siječnja 1772., br. 182, intimirana bačkoj žup., 35 od 1790. i 4 od 1836.

[95] R. R. od 21. kolovoza 1782., br. 7988.

Svaka jurisdikcija predstavlja neku obligaciju. Obligacija pak izvire s jedne strane iz dopuštenog čina (spahijsko-kmetskog pakta ili drugoga kojeg kontrakta), s druge strane iz nedopuštenog čina (delikta), koji se obično zove e x c e s s u s, c r i m e n.

Kontrakt i kvazikontrakt sklapa se zbog neke s t v a r i (do ut des, facio ut des) ili zbog neke č i n i d b e, koju treba da izvrši jedan od kontrahenata (do ut facias, facio ut facias) ili zbog s t v a r i i č i n i d b e zajedno. Stvar može biti ili p o k r e t n a ili n e p o k r e t n a, dakle zemljište s apertinencijom i superedifikatom, dominikalno ili rustikalno zemljište. Delikti su ili p o l i t i č k i (spahijski-kmetski) ili k r i m i n a l n i.

Svaka se dakle jurisdikcija odnosi ili na o s o b u ili na s t v a r. Kako je svaka jurisdikcija t e r i t o r i j a l n a, objekt joj može biti samo stvar ili osoba u granicama spahiluka. Vinogradar, koji drži vinograd u spahiluku A, a stanuje u spahiluku B, potpada prema stvari pod jurisdikciju A, a prema osobi pod jurisdikciju B. Sva zemljišta moraju biti na teritoriju spahiluka.

Personalno i realno potpadaju pod spahijsku jurisdikciju samo k m e t o v i s t r i c t e t a l e s (sesionalist, inkvilin, subinkvilin), ali i svaki n e p l e m i ć, koji kod njih stanuje. Plemići, slobodnjaci i neplemići, koji drže plemićko dobro na osnovu ili »jure perpetuo« (materno, uxoreo) ili »jure temporaneo« (pignoratitio, arendatitio), ne potpadaju pod spahijsku jurisdikciju (41. od 1546., 21. od 1635., 78.—93. od 1715.) ni zbog osobe ni zbog stvari. Drži li koji od ovih urbarijalno zemljište i daje prestacije po urbaru ili po ugovoru, on je realno podložen spahijskoj jurisdikciji (10. od 1836. i 7. od 1840.).

Prema objektu, foru i postupku spahijska je jurisdikcija ili c i v i l n a ili k r i m i n a l n a ili p o l i t i č k a.

C i v i l n u j u r i s d i k c i j u vrši spahija na spahijskom stolu. Predsjedava ili sam spahija ili čovjek vješt pravu (P. III. t. 23) ili spahijski oficijal. Uz predsjednika su tri prisjednika (convocati) i županijski sudac kao testimonium legale (P. III. t. 26; 28. od 1729., 41. od 1729.). Spahijski fiskal ima dužnost izvjestitelja i bilježnika. Kompetenciju spahijskog stola utvrdio je u punom opsegu član 51. od 1791.

Na spahijskom se stolu (sedes dominalis) rješavaju parbe između spahije i kmeta ili kmeta i trećih osoba. Neki spahiluci imaju pravo rješavati sporove i »maioris momenti«. Spahijski stol proglašuje i sve političko-administrativne naredbe viših vlasti. Spahijski je stol i prvostepena instancija. U privilegiranoj općini (varoši), koja ima svoj mjesni sud, ide apelacija spahijskom stolu, a odavle sedriji (sedes iudiciaria), županijskom stolu.

K r i m i n a l n a j u r i s d i k c i j a presuđuje u raznim deliktima. Država kao zaštitnica javne sigurnosti progoni svaku povredu

prava. Pravni prekršaj nastaje dolo, studio et culpa. Prekršaj je lakše ili teže naravi. Ne postoji oštrije razlikovanje političkog i kriminalnog delikta. Dolozni su delikti uvijek kriminalni. Privatnopravni delikti (actus maioris et minoris potentiae, proditio fraterni sanguinis, larva, dehonestatio verbalis et realis etc.) padaju pod udar civilne vlasti, i tužbu podnosi magistratualni fiskal. Politički su delikti perjurium, abusus in mensuris, commercii i flagelatio etc. Uglavnom vrijedi pravilo: svi kriminalni i lakši politički delikti, a od težih samo oni, koje zakon i sudbena praksa ne ubraja u kriminalne, idu pod civilnu jurisdikciju.

Hrvatski urbar (c. VIII. 3. 4.) ima u tom pogledu ovu odredbu: »Excessuosi subditi extra casus lege decisos et in punctis urbarialibus specificatos nec pecuniaria nec corporali poena afficiantur, verum unius duarum aut ad summum trium dierum manuali robota.... puniatur. Si subditi non attenta 3 dierum manualis robotae semulcta ultro excederent, iidem extra casus gravioris delicti per sedem dominalem decidendos, etiam commensurata delicto corporali poena ita castigandi erunt, ut haec si excedens fuerit sanus et fortis constitutionis 24 baculos vel apud sexum sequiorem totidem scuticas non excedat. Si vero delinquens senio confectus aut secus etiam debilis complexionis fuerit, ad summum 3 dierum carcere, pro ratione circumstantiarum etiam in pane et aqua subeundo puniantur.« To znači, da je kažnjavanje kriminalnih i lakših političkih delikata ovisilo o rasudi spahijinoj, i kazna se ni u kojem slučaju nije smjela prevršiti. Kažnjavanje težih političkih delikata vrši spahija na spahijskom stolu. Ako spahiluk nema **ius gladii**, svaki se teži slučaj ima prijaviti županiji, a propust se kažnjava globom od 500 for.[96] Za politički delikt kazna je tri dana zatvora uz kruh i vodu ili tri dana manualne robote. Ovamo idu i svi oni delikti, koji se po pisanom zakonu kažnjavaju »biršagom« (globom).

Politički delikti (kazna 24 palice ili 24 šibe), lakši kriminalni (koji ne premašuju 24 palice) i oni, za koje pisani zakon diktira biršag, dolaze pred spahijski stol, gdje po arbitriju sudi spahija. Delikventa treba najprije kazniti biršagom, onda tjelesnom kaznom (čila i zdrava delikventa sa 24 palice, ženu sa 24 šibe, stara i slaba zatvorom u okovima od najviše tri dana). Delikvent, stavljen u okove (compendiatio), globi se taksom od 15 krajcara, ako je to bio običaj.

Slavonski urbar određuje, da se »negotium maioris momenti« ima raspraviti i presuditi na spahijskom stolu ili javiti županiji. Biršag je dopušten samo u slučajevima, koje je ustanovio pisani zakon. Taksa za inkompendijaciju iznosi 12 krajcara.

---

[96] Curialis Decisio 12-a, p. 188.

Banatski urbar izručio je kažnjavanje kriminalnih delikata (ako spahija nema ius gladii) županiji, a spahiji je ostavio kažnjavanje manjih političkih i kriminalnih delikata. Kao kazna postoje **samo** robota ili zatvor, a ne globa. Taksa za okov je 15 krajcara.

Kaznu dakle određuje ili urbar ili spahijin (sučev) arbitrij.

Prekršaji, koji su se kažnjavali po urbaru, bili su ovi:

1) tko oguli ili posiječe šumsko stablo, ima da naknadi štetu i pretrpi kaznu od tri dana manualne robote (c. VIII. 8.); banatski urbar kažnjava krađu stabala iz spahijske šume naknadom dvostruke vrijednosti, a u slučaju neutjerivosti zatvorom i tjelesnom kaznom (c. III. 3);

2) tko trese žir i bez dozvole sabira šišarke, ili izvan određenoga vremena toči vino (ostalo piće bilo u koje doba), ili uvozi od drugdje meso pa ga siječe i rasprodaje, kažnjava se konfiskacijom predmeta i sa tri dana manualne robote (c. VIII. 11); slavonski urbar određuje za trešnju žira i sabiranje šišarki naknadu štete i »moderatam poenam«;

3) tko nosi oružje ili drži lovačke pse, kažnjava se sa tri dana manualne robote (c. VIII. 12); slavonski urbar određuje samo strogu opomenu (gravem animadversionem P. II. 11); oružje smiju nositi samo panduri, da plaše ptice;[97]

4) javno sabiranje novca ili živežnih namirnica (za deputacije, uhapšenike) kažnjava se sa 24 palice (c. VIII. 9); slavonski urbar (P. II. 3) zna samo za strogu opomenu (gravissima animadversio);

5) zlonamjerni i potajni dogon svinja u spahijsku šumu kažnjava se dvostrukom žirovinom i po hrvatskom i po slavonskom urbaru c. VIII. 10 i P. I. 10), a banatski urbar određuje naknadu štete i za onoga, koji bez dopuštenja polazi u žir.

6) kupoprodaja, zamjena i legacija urbarijalnih zemljišta bez znanja spahijina kažnjava se gubitkom uloženog iznosa i svote kupca, zamjenika, legatara;

7) zalutalo blago, što usjevima nanosi štetu, pada pod udar pisanog zakona.[98] Županiji je strogo naloženo, da se prigodom invagijacije (utjeravanje) i abakcije (odagnavanje) drži zakonskih propisa, a da ne kažnjava odmah globom. Prekršitelja je gonio mag. fiskal.[99] Slavonski urbar određuje naknadu potre, što će je ustanoviti seoski knezovi, a i globu, i to: za krmka, kozu i tele, zatečeno u kvaru,

---

[97] R. R. od 5. rujna 1771., br. 5016.

[98] R. R. od 24. svibnja 1771., br. 2670, cirkularno intimirana svim županijama.

[99] Ibidem i R. R. od 31. svibnja 1771., br. 3128, intimirana svim županijama.

jednu krajcaru, od krupnog blaga dvije krajcare kao nagradu za impelanta. Nije li moguće uhvatiti živinu, zatečenu u kvaru, možeš jedan komad i ubiti, ali onda otpada globa za sve ostale komade. Protiv nemarnih kmetova postupa i županija, koja može u osobitom slučaju zatražiti i asistenciju vojske.[100] Oštrije su kazne: pet do deset godina robije, doživotni zatvor i smrt.[101]

Za uskratu urbarijalnih obaveza određene su ove kazne:

1) Ako kmet, pozvan na robotu, hotimice ne dođe na posao, kazna je po hrvatskom urbaru (c. VIII. 14) dvanaest, po slavonskom (P. II. 13) dvije, tri ili četiri palice i naknada zanemarene robote;

2) svaka se restancija u prirodu ili u novcu utjeruje ovršnim putem (pljenidba) i usto se zaračunava e g z e k u c i o n a l n i g r o š (svi nemarnjaci daju toliko groša, koliko članova dolazi na egzekuciju u selo [c. IX. 6]).

3) ponovljena uskrata prestacije dovodi do odboja (abestimacije).

Kako dakle vidimo, spahijska jurisdikcija ima svoj korijen u kmetovu uzufruktu i dominium utile (nexus subditelae), u delaciji kraljevskog prava i u zakonu. Dok je civilna i politička jurisdikcija osnovana na zakonu (18. od 1351.), kriminalna je osnovana na privilegiju. Civilnu i političku jurisdikciju ima svaki spahija, a kriminalnu (osim notae infidelitatis, crimen laesae Maiestatis) samo onaj, koji je delacijom dobio i u s g l a d i i. Jurisdikcija ne pripada samo »domino perpetuo (haereditario)«, nego i »temporaneo (arendatitio, pignoratitio)«. Funkcija je jurisdikcije besplatna (hrv. urb. c. VII. 1, banatski urbar c. VI. 8). To je donekle izmijenio član 10. od 1836. i 7. od 1840.

2) *Parbeni postupak (De procedura)*

a) u c i v i l n i m p a r n i c a m a (in causis civilibus)

Postupak je u civilnim parnicama ili f o r m a l a n ili s u m a r a n. Formalni je postupak osnovan na zakonu, običaju, sudbenoj praksi i kraljevskim rezolucijama; sumarni je osnovan samo na bitnim formalnostima. Sva sudbenost, koju spahija vrši na spahijskom stolu, zove se i m p e n z i o n a l n a (iurisdictio impensionalis).[102]

Parbena stranka dolazi pred spahijski stol i obrazlaže tužbu »verbotenus« ili je p i s m e n o podnosi spahijskom stolu. Pismena

---

[100] R. R. od 26. rujna 1782., br. 6221 i br. 7141.

[101] R. R. od 26. travnja 1766. i od 14. lipnja 1776., cirkularno objavljena, i patent Franje I. »contra rebelles subditos« od 3. srpnja 1802.

[102] P. III., t. 26, čl. 29 od 1609., 23 od 1613., 41 od 1729.

se tužba dostavlja protivničkoj stranci, koja opet odgovara pismeno. Poslije toga se obje stranke pozovu pred stol, izvrši se istraga i donese s e n t e n c i j a, koja se ispiše »in dorso« (na naleđu) spisa.

Svaki podnesak potpisuju predsjednik stola, notar, konvokat i testimonium legale, a zatim se unosi u p r o t o k o l.

Ne izgladi li se spor instancijom i responzijom, a stranka ne će da se spor odugovlači, ide dalje »more libellatico«. Pozlijeđena stranka podnosi molbu u obliku instancije ili rekursa, na koju protivstranka meritorno odgovara. Tužitelj stavlja svoje prigovore (reflexiones), i ti se dostavljaju protivstranci. To traje sve dotle, dok se meritum stvari sasvim ne iscrpe. Sada se spisi vraćaju spahijskom stolu, koji izriče presudu.

b) u u r b a r i j a l n i m p a r n i c a m a (in causis urbarialibus)

U urbarijalnim je parnicama uvijek prva instancija spahijski stol. Zadovolji li se kmet spahijskom presudom, parnica je završena. Uskrati li spahija pravdu, ili se kmet ne zadovolji presudom, tužba ide županiji (župan, podžupan i kotarski sudac), koja će poslije izvida nastojati da stranke izmiri i da odredi saziv spahijskog stola. Ako stol ne pročisti spor, tužba ide sedriji, gdje kmeta zastupa mag. fiskal. Presuda sedrije bilježi se u p r o t h o c o l l u m u r b a r i a l e. Rekurs nezadovoljne stranke ide namjesničkom vijeću i kraljevskoj kancelariji.

Sav taj postupak uredio je čl. 12. od 1792., koji je ukinuo a n n u a l e s u r b a r i a l e s v i s i t a t i o n e s radi bržeg rješenja urbarijalnih sporova. Istim članakom točnije su determinirane odredbe hrvatskog (c. IX. 7), banatskog (c. VI. 8) i slavonskog (P. II 14) urbara. To je uglavnom prihvatio i čl. 10. od 1836.

Kraljevska rezolucija od 3. travnja 1798. br. 8392, intimirana svim županijama, naredila je, da svaka županija vodi urbarijalni protokol, u koji će unositi sve tegobe, tužbe i rješenja urbarijalnih parnica. Svakog trimestra slao se protokol na pregled namjesničkom vijeću. Mali sudac (vicejudex nob.) imao je češće obilaziti kotar i izvidjeti, da li spahijski stolovi redovno zasjedaju. Jednolični su urbarijalni protokoli uvedeni 30. listopada 1815.

Postupak je kod spahijskog stola sumaran.

Tu valja upamtiti ovo:

1) Suglasno sa čl. 35. od 1791. kmet uz asistenciju mag. fiskala podnosi pismenu tužbu spahijskom stolu, gdje se ona pročita zajedno s odgovorom (responsum), što ga je dao spahija. Neznatniji spor može se odmah raspraviti i riješiti. Kod krupnijeg spora stavlja kmet ili mag. fiskal svoje prigovore, koji se dostavljaju spahiji, da

bi on na njih odgovorio. Ovaj se postupak ponavlja dotle, dok se spor ne raščisti, i onda on dolazi ponovo pred spahijski stol. Poslije rasprave stol izriče presudu.

2) Tužbu između općine i kmeta valja odjelito raspraviti, i to najprije tužbu općine, a onda tužbu kmetovu.[103]

3) Autentifikacija pozvanih svjedoka vrši se u odsutnosti spahijskog oficijala.[104]

4) Kod svake tužbe valja dobro proučiti razloge pro et contra, i to treba da nadzire testimonium legale.

Za apelaciju, reviziju i superreviziju urbarijalnog procesa vrijede naročite odredbe, jer je urbarijalni proces druge naravi negoli obični civilni proces. Instancije su za reviziju i superreviziju ove: I) s e d r i j a (sedes iudiciaria), II) n a m j e s n i č k o v i j e ć e (consilium regium locumtenentiale), koje ima četiri suca samo za urbarijalne parnice, i III) d v o r s k a k a n c e l a r i j a (cancellaria regia hungarica aulica) sa tri referendara za urbarijalne parnice.

Od sedrije idu namjesničkom vijeću i dvorskoj kancelariji: a) urbarijalne parnice, u kojima se radi o modifikaciji ili ukidanju privilegija, kontrakta, partikularnih urbara, dakle uopće o regulaciji; zatim svi zahtjevi za izmjenu klasifikacije zemljišta, pitanja o novoselcima i t. d.;[105] b) parnice, u kojima se radi o recepciji ili adempciji rustikalnih zemljišta, o otkupu krčevina i drugih industrijalnih zemljišta; c) parnice, kojima se traži načelno kakvo rješenje;[106] d) parnice općina i kmetova nezadovoljnih s presudom spahijskog stola ili sedrije.

Kod svakog rekurza valjalo se držati ovih odredaba: 1) rekurzu valja priložiti sve spise, 2) općinski rekurz ima sastaviti sudac, a potpisati svi jurati, 3) izaslati delegata na općinski trošak strogo je zabranjeno.

Kod kraljevske je kancelarije naročit a g e n t »pro parte subditorum constitutus«, koji »ex officio« podnosi kralju sve kmetske tužbe. Stoga se kmetovi mogu obraćati samo njemu.[107] U osobitim slučajevima mogu kmetovi rekurz lično iznijeti »altissimo loco«, a onda im županija izdaje i putnice. Delegacija bez putnice nema pristupa u dvor, a sastavljač utoka biva i kažnjen. Plemića progoni mag. fiskal, neplemić dobiva batine.

Revidirana urbarijalna parnica preko namjesničkog vijeća dostavlja se županiji. To je r e s o l u t i o ili d e t e r m i n a t i o. U

[103] R. R. od 9. listopada 1801., br. 12.848.
[104] R. R. od 4. kolovoza 1778., br. 4351 i 4621.
[105] R. R. od 21. veljače 1777., br. 757.
[106] R. R. od 29. studenoga 1780., br. 7145.
[107] R. R. od 6. listopada 1795., br. 20.824.

prvoj idućoj sjednici županije rezolucija će se pročitati, unijeti u protokol i preko suca dostaviti spahiji da je proglasi. Nove je norme ustanovio čl. 10. od 1836. odnosno 7. od 1840. (segregacija i komasacija) i 12. od 1836.

3) *Urbarijalni prekršaj (De excessu urbariali)*

Urbarijalni je prekršaj ili o p p r e s s i o, kad spahija kmetu ili oduzima zemljište ili ga preterećuje prestacijama iznad urbarijalnih propisa, ili s a e v i t i e s, kada u kažnjavanju kmetu nanese tjelesnu ozljedu. I jedno se i drugo zove e x c e s s u s u r b a r i a l i s. Decizije zovu i jedno i drugo s a e v i t i e s.

Za eksces vrijedi pravilo »damni auctor ad illud resarciendum obligatur« = svaka se ekscesom nanesena šteta ima naknaditi. Saevities progoni ili mag. fiskal ili sedrija (35. od 1729., 101. od 1715., 18. od 1723.). Slučajeva saevities ima više: utjeruje li spahija ilegalne prestacije ili kmetu nanosi štetu, mora naknaditi i jedno i drugo; batina li kmeta bez valjana razloga ili batinajući prevrši mjeru, kažnjava se globom; pobjegne li kmet ispred bijesa spahijina, spahija plaća homagij (40 for) a kmetov imutak pada na općinu (odbivši dugove). Sve sudbene troškove, pa i honorar za mag. fiskala, snosi spahija (21. od 1807.). Ekscesivni oficijal ima naknaditi svu štetu, a za saevities odgovara pred sudom. Ostavi li oficijal svoje dosadašnje mjesto ne udovoljivši propisima, štetu snosi spahija.[108]

Sesionalno zemljište odbjegloga kmeta prelazi na novoga kmeta ili se podijeli među ostale kmetove. Alodiju se ne može pripojiti. Ako se kmet više ne vrati, ide od homagija dvije trećine u državnu blagajnu, a jedna trećina sucu.

4) *Zaštićivanje kmeta (Defensio subditorum)*

Kad god osoba ili stvar kmetova dolazi u pogibelj, da pretrpi kakvu štetu, spahija je dužan da zaštiti i osobu i stvar kmetovu. Zato spahija mora zastupati kmeta u svim civilnim (realnim i personalnim) parnicama protiv drugoga kmeta ili plemića. P. I. t. 31 veli: »Advertendum est praeterea quod rustici dominis eorum temporabilibus in tantum subjecti sunt, ut per semet ipsos cum nobilibus ratione quorumcunque negotiorum lites protrahere non possint.« Kmet dakle ne može »actoratu proprio« ustati protiv plemića (osim protiv svoga spahije), nego ga u civilnoj parnici zastupa spahija. U kriminalu nastupa »ex officio« ili spahija ili mag. fiskal. Ova Verbecijeva norma modificirana je članok 20. od 1802., koji dopušta,

[108] R. R. od 1. svibnja 1772.: »Ne provisores aut quicunque alii officiales vel servitores prius per dominium manumittantur quam cum colonis habitas nefors praetensiones comapplanaverint«.

da se kmet javlja kao tužitelj u kontraktualnim i nasljednim parnicama (dioba) i mimo volju spahijinu. Time je kmetu prvi put zajamčena activitas litigandi i protiv plemića. Propusti li spahija zastupanje, pristupit će kao zastupnik mag. fiskal, jer kmet »vix aut nonnisi cum dispendio procedere posset«.

Dok se prema tome spahija pojavljuje samo onda, kada se radi o akviziciji stvari i o obvezi nastaloj iz pakta, za kmeta zakon ne određuje ništa. Za nasilje, koliko je oštećena kmetova osoba (batine, rane), plemić-krivac plaća spahiji 100 for »poenam violentiae« i 40 for kmetu kao homagij; za kmeta-krivca spahija plaća 100 for »poenam«, a kmet naknađuje štetu.[109] Sudbene troškove nosi spahija i onda, kada kmeta zastupa mag. fiskal. Trošak nosi osuđena stranka. Ovo, dakako, vrijedi samo onda, ako je »incattus« plemić. Protiv neplemića ima »activitatem litigandi«.

5) *Nasljedstvo spahijino u slučaju izumrća, nevjere i bijega kmetova (De successione domini terrestris in defectu, nota et fuga)*

Testacija inokosnog kmeta ograničena je: a) kvalitetom patrimonija i b) spahijskim nasljednim pravom. Za zadružnog kmeta ostaju na snazi stari običaji. Zadrugu predstavlja starješina.

Pod kvalitetom patrimonija razumijevamo avicitet testatorov. Kako kmet nema pravo raspolaganja avicitetom, dispozicija je kmetova ograničena već samim odredbama civilnoga prava. On raspolaže samo akvizitom, dok avicitet po nasljednom pravu prelazi na zakonite nasljednike.

Spahijsko nasljedno pravo očituje se onda, kad izumre porodica (defectus seminis). Kmet slobodno raspolaže samo pokretninom (bilo avitičkom ili akvizitnom) i polovinom stečenih nekretnina,[110] a druga polovina stečenih dobara (dakle i novac), sve avitično (kod defectus ab intestato) i sav patrimonij izumrloga pripada spahiji (P. III., t. 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31). To potvrđuje i čl. 62. od 1715. i 9. od 1836. Kraljevski fisk nasljeđuje samo pokretno dobro plemića i slobodnjaka, ali nikako samo zemljište, koje spahija uz običajnu procjenu prekupi. To zemljište spahija ne smije pripojiti alodijaturi.

Odredbe, koje vrijede kod izumiranja, isto tako vrijede i kod nevjere (nota infidelitatis).

109 P. III. t. 31; »Decisio 10. i 31. de poena violentiae«.

110 Banatski urbar (c. VI. 1) osigurava kmetu slobodno raspolaganje čitavim akvizitom: Dieweil den Unterthanen... die Ansässigkeit von Erben auf Erben, wie auch das Verkaufsrecht... zugestanden worden ist, so hat der Grundherr bey den Unterthanen, welche keine successionsfähige Erben hinterlassen u. von ihren Habschaften durch kein Testament disponiert haben, das Successionsrecht vermöge des tituli 30. P. III. fernerhin zu geniessen.

Ošasnost (caducitas) ne može spahija jednostavno proglasiti. Valja je suglasno sa P. III. t. 30 raspraviti kod spahijskog stola i po čl. 23. od 1715. javiti sedriji. Jednostavno okupirati ošasnost strogo je zabranjeno. Svako se izumiranje imalo javiti spahiji (hrv. urbar c. VI., 1).

Spahija nasljeđuje i imetak kmeta bjegunca (hrv. urbar c. VI., 1 i slav. urbar P. II., 5). Kmet je po čl. 28.—33. od 1556. mogao migrirati, i modalitet migracije ustanovljen je članom 31. Ako kmet tajno ostavi svoje zemljište i pobjegne drugamo, sva baština, pokretnina i nepokretnina, pripada spahiji. Na osnovu ovoga članka kompilator je hrvatskog i slavonskog urbara spahijsko nasljedno pravo formulirao tako, da spahija nasljeđuje bjegunca, koji se ne vraća, ali ne nasljeđuje kmeta, koji bježi ispred saevities, koji ima legitimne nasljednike i koji se vratio na zemljište. Slavonski urbar određuje sekvestraciju bjegunčeve imovine. Okupacija je dopuštena samo onda, ako je bjegunac restantiarius (18. od 1723. i intimat namjesničkog vijeća od 26. kolovoza 1800.).

6) *Tutela i kuratela nad kmetskom siročadi (De tutela et curatela pupillorum)*

Tutela i kuratela je trovrsna: testamentarna, legitimna i dativna. Testamentarnu postavljaju roditelji, jer je dijete po općem civilnom pravu pod očinskom vlasti; legitimna je tutela oca, majke ili bliže rodbine nad djetetom; dativnu postavlja javna vlast. Budući da spahija jedini ima pravo nad imovinom pupilovom, ima da vrši nad njim i tutelu i kuratelu. Nad plemićkim i slobodnjačkim pupilom tutora i kuratora postavlja županija, i ona treba da popiše svu pupilovu imovinu.

Obaveze su, koje proizlaze iz spahijine tutele i kuratele, ove:

1) Poslije smrti roditelja spahija će ili njegov oficijal, a u nazočnosti općinskoga kneza i prisežnika, popisati pupilovu imovinu (aktiva, pasiva, inventar) i akt iznijeti pred spahijski stol. Realni se dugovi imaju odmah isplatiti, sumnjivi istražiti (čl. 9. od 1836.).

2) Spahija će isplatiti pogrebne troškove, dugove i legate, a s ostalom se imovinom postupa prema oporuci. Spahija može »secundum prudens arbitrium« svu imovinu i rasprodati, a s kupcima ugovoriti rok isplate; može imovinu izručiti postavljenom tutoru uz neku naplatu u novcu ili prirodu; može je dati u zakup. Potrošna se dobra rasprodaju, a novac koristonosno ulaže ili kod spahije ili kod koga drugoga uz 6% kamata. Nadzor nad upravom novca ima kurator, kojega kontrolira spahijski fiskal. Kamate idu ili za izdržavanje pupilovo ili se prilažu glavnici. Pupil se obično daje na rad ili zanat kojoj obitelji.

3) Ako je sva imovina pupilova pretvorena u novac, spahija ga posuđuje uz kamate i pazi na redovnu otplatu i obroka i kamata. Postavljeni kurator ima — suglasno sa čl. 26. od 1765. — na kraju godine načiniti obračun i predložiti ga spahiji. U svakom slučaju tutor je obvezan na naknadu štete,[111] a arendator se ima točno držati ugovora.[112] Nemarnog tutora spahija može svaki čas maknuti. Nadzor vrši spahija besplatno (hrv. urbar c. VII. 1.) Tutela traje obično do ženidbe (udaje) pupilove (9. od 1836.).

7) *Izbor seoskih knezova i odbornika i njihove dužnosti (De candidatione et electione judicum localium et eorum obligationibus)*

Spahija je dio svoje vlasti prenio na seoske knezove i odbornike. Obično im je izručio redarstvo na selu, koje je upravo imao on da vrši. Stoga je nad seoskim knezom imao dvojako pravo: a) pravo kandidacije i izbora i b) pravo nadzora nad njegovim radom.

Po hrvatskom (c. IX. 1) i banatskom urbaru (c. VII. 1, 2, 3, 4) spahija je predlagao trojicu kandidata, od kojih je općina većinom glasova izabrala jednoga. Samom izboru prisustvovao je spahijski oficijal. Dok u Banatu imaju pravo izbora samo sesionalisti (c. VII. 5), u Slavoniji općina predlaže tri do četiri kandidata, od kojih jednoga bira spahija (P. II. 1). To je prihvatio i čl. 9. od 1836.

Kneza nadzire spahija,, i on ga može maknuti i postaviti drugoga. U razbijenom selu mogu biti i dva kneza.[113] U zbijenom selu sa više vlasnika (compossessores) samo je jedan knez. U mjestu, gdje ima više narodnosti, jedne je godine knez jedne, druge godine druge narodnosti.

Izabrani knez polaže prisegu, da će savjesno i pošteno vršiti službu. Dok je god u službi, oslobođen je svih spahijskih i državnih daća i prestacija.[114] Služba obično traje godinu dana, ali isti knez može biti biran i iduće godine. Godina se počinje na Svisvete (1. studenoga) i traje do istoga dana iduće godine. Kompetencija vlasti nije točno određena. Vezana je ili uz običaj (usus) ili uz statut, koji je propisao spahija. Po slavonskom urbaru knez ne smije bez dopuštenja spahijina seljaka globiti (P. II. 4), a banatski urbar (c. VI. 8) naređuje, da knez kod globe i batinjanja ne smije prevršiti mjeru.

Glavna je dužnost kneževa da seljaka prisili na redovnu uplatu kontribucije i domestika, i da jedno i drugo uručuje županijskom

[111] Čl. 68 od 1715. i R. R. od 24. veljače 1818., br. 5308, intimirana peštamskoj županiji.

[112] R. R. od 18. prosinca 1775., br. 5916 i od 28. prosinca 1775., br. 5843, intimirana žup. Hont. Sve je ove odredbe prihvatio banat. urb. c. VI, 2.

[113] R. R. od 2. kolovoza 1771., br. 1882, intimirana svim županijama.

[114] R. R. od 23. rujna 1771., br. 2745, i od 3. listopada 1771., br. 5529. intimirane baranjskoj županiji.

perceptoru (hrvatski urbar c. IX. 3, banatski c. II. 3 i slavonski P. II. 3). O tome knez vodi točne zapisnike u knjižici, gdje je ubilježena reparticiona kvota kontribucije i domestika njegova sela. Spahija može u svako doba zatražiti uvid u zapise, ali u samo se ubiranje ne smije upletati (hrvatski urbar c. IX. 3, slavonski P. II. 3). To pravo ima samo županija.

P o l i t i č k e su dužnosti seoskoga kneza ove:

1) nadziranje i popravljanje mostova i nasipa, nadzor nad ručnom i voznom robotom seljaka;

2) spremanje podvoza i pretprege za vojsku uz asignaciju županije ili provincijalnoga komesara;

3) doznačivanje kvartira vojsci, koja je na prolazu;

4) nadzor nad državnim i općinskim radovima;

5) nadzor nad općinskim službenicima;

6) nadzor nad vatrogasnim spravama;

7) hapšenje zločinaca i njihovo izručenje spahiji ili županiji;

8) izvršivanje spahijskih odredaba;

9) procjenjivanje imovine siročadi i utvrđivanje potre po livadama i oranicama.

E k o n o m s k e su mu dužnosti:

1) brinuti se, da se općinske oranice i livade valjano obrađuju;

2) trošiti općinski novac u sporazumu s odbornicima;

3) savjesno upravljati općinskim dohocima (plodovi, vino, globa) i sastavljati obračune (slavonski urbar P. II. 2, banatski c. VIII. 8); slavonski urbar (P. II. 17) ima naročitu odredbu, da knez ima podvoz, koji mu je vojska platila, na kraju godine pošteno podijeliti među kmetove;

4) braniti obdržavanje gozbi u općinskoj kući.

Izbor bilježnika i šest do dvanaest odbornika, kao i ostalih službenika, vrši se »absque concursu domini« (hrvatski urbar c. IX. 1). U Banatu zavisi izbor novih ili potvrda starih odbornika »ab arbitrio domini terrestris« (c. VII. 9). Svi su općinski službenici pod spahijskom vlasti.

Uz kneza je najvažniji općinski funkcionar b i l j e ž n i k (notarius). Dužnost mu je: 1) voditi d v a p r o t o k o l a: a) jedan, u koji će unositi sve dopise stigle na općinu, kneževe odredbe, procjene, očevide i dr., i b) drugi, u koji će upisati sve naredbe stigle od spahije i županije; 2) voditi točan popis sveukupne imovine, koja je podvrgnuta kontribuciji i domestiku (regestrum repartitionis quanti contributionalis et domesticae cassae), i kod svakoga kontribuenta točno unositi uplaćeni obrok; 3) voditi registar prejunktura i dostave pisama; 4) voditi iskaz uplata, restancija i namira, na osnovu kojih će na kraju godine knez sa spahijom načiniti obračun (slavonski urbar P. II. 2, banatski c. VI. 6).

Prema kraljevskoj rezoluciji od 26. ožujka 1774. br. 1311 i od 7. travnja 1774. br. 1642 mogli su općina i župnik postaviti i učitelja, koji je ujedno mogao biti i bilježnik. Zanimljiva je u tom pogledu rezolucija od 27. studenoga 1780. br. 7145, intimirana zagrebačkoj županiji.[115]

Odbornici su bili pomagači kneževi. Kad je knez odsutan, zamjenjuje ga jedan od odbornika (legislator). Niži su funkcionari potknez (subjudex), birov (decurio pagensis), poljari (campi custodes), desetari (decadum curatores). Dok potkneza i birova ima svako selo, ostale funkcionare imaju samo općine (varoši). Birov hapsi krivca i odvodi u spahijski ili županijski zatvor. Poljari plijene blago u potri i tjeraju u općinu. Birovi nadziru i radnike kod posla (9. od 1836.).

C) Kratak prelazni period

(Urbarijalni zakon od 1836.—1840.)

Svi terezijanski urbari ušli su s nekim modifikacijama u novi urbarijalni zakon 1836.—40. Najznatnije odredbe sadržane su u čl. 4.—10. i 12. Ovaj je zakon ostao na snazi do 1847.—8. i poslužio apsolutizmu kao osnova, na kojoj je izvršena likvidacija urbarijalnih odnosa.

Čl. 4. O migraciji kolona i kupoprodaji sesionalnog zemljišta.

Kolon može seliti, ako podmiri sve javne i spahijske dugove, a za privatne daje jamstvo, koje prihvate vjerovnici. Spahija mu ima ispostaviti dimisorijal, a županija pasoš. Uskrati li spahija bez važnijeg razloga otpust, kmet može ostaviti zemljište sa županijskim pasošem, a podžupan će o tom izvijestiti skupštinu, spahiju oglobiti sa 200 for i od njega zatražiti naknadu prouzročene štete. Ako bi čitavo selo htjelo da ode, županija će ispitati razloge i o tom obavijestiti namjesničko vijeće. Kmetu pripada sva melioracija, i on je može zajedno s urbarijalnim zemljištem prodati. Za svaku kupopro-

115 Posteaqum maxime illinc subditorum calamitates enascerentur, quod *per totum regnum (Croatiae) nulla plana possessione locali Notario provisa existente*, si miseri contribuentes vel aliquid sibi perlegi curare vel injurias et applicationes suas detegere volunt, homines literatos, intentiarumque confectores in remotissima distantia magno temporis cum dispendio quaererent et horum operam exaggorato prorsus pretio solvere debeant, dein autem instantias suas publico exhibentes remedium injuriarum suarum vix aliquando aut plane nunquam exoperari possint, comitatus ... cum superiore districtus studiorum directore mutuam ea in parte fovent cointelligentiam, *quo istius modi homines vel directe pro notariis vel adminus pro ludirectoribus una officium notariale* obituris iuxta sistema in re litterali clementer stabilitum applicandi, subinde ex scholis nationalibus medio inspectoris earundem scholarum nationalium districtus zagrabiensis haberi possint.

daju treba spahijski pristanak, i ona se unosi u protokol. Ako je sesija veća od zakonite mjere, višak pripada spahiji; ako je manja, treba da se dopuni. Zabranjeno je dijeliti extravilan od intravilana, ili dijeliti sesiju bez spahijske privole. Sesije akumulirati nije slobodno: u mjestu sa 40 sesija netko može da prikupi 1, sa 40—80 sesija 2, sa 80—120 sesija 3, sa više od 120 samo 4. Ali ako netko baštini ili kupi sesiju od zaduženog kmeta, ili nabavi sesiju za odraslog sina, smije da ima i više sesija. Ova se odredba ne odnosi na već kupljene sesije ni na Banat, gdje je uobičajeno, da se sesije neograničeno kupuju i prodaju. Urbarijalna sesija ne može se založiti.

Odboj sa zemljišta nastupa: 1) ako kmet ne udovolji obvezama, 2) ako je učinio jači izgred, 3) ako ne vrši podaničke dužnosti. Sve se ovo ima raspraviti na urbarijalnoj parnici. Poslije osude ima u roku od tri mjeseca srediti sve svoje stvari. Ne može li selište prodati, prodaje se ono na dražbi uz sudjelovanje testimonium legale. Iz kupoprodaje se podmiruju svi dugovi, a ostatak se uručuje kmetu. Ako dražba ne uspije, a na selište nije moguće naseliti novoga kmeta, županijski će sudac izvijestiti skupštinu, da je selište opustjelo i da ga valja predati općini. Napusti li kmet selište zbog postupka spahijina, vrši se protiv spahije postupak, a pusto se selište briše iz registra. Djeca kmetova slobodno ostavljaju zemljišta, ako hoće da izuče koji zanat ili da se školuju.

Čl. 5. O sesionalnom konstitutivu

Konstitutiv je ostao isti, kako ga je uredila terezijanska regulacija. Čl. VII. od 1840. donio je ove odredbe: ako je intravilan veći od propisane mjere (jedno jutro), višak se pribraja ekstravilanu, i obratno; ako livadu treba dopuniti oranicom ili obratno, uzima se jutro oranice kao kosa livade; u Slavoniji, gdje se nedostatak naknađuje i vinogradom, računa se jedno jutro za dvije motike. Krčevina, koja je ušla u sastav sesije, postaje sesionalna. Zamjena ili dioba sesije izvršena bez privole spahijine, ne vrijedi; jedno i drugo dopušteno je samo uz sudjelovanje testimonium legale. Dioba ide do polovine i četvrtine sesije. Ovo se ne odnosi na Banat. Ako izumre kmetova porodica, ispražnjeno selište manje od četvrtine spahija će doznačiti drugom kmetu. Selište, založeno ili zamijenjeno s pristankom spahijinim, kmet mora poslije ugovornog roka iskupiti; založiti ili zamijeniti bez privole ne vrijedi. Općine ne potpadaju pod udar ove odredbe. Svojata li spahija intravilan ili ekstravilan, ima da to naknadi ekvivalentom i plati investiciju i melioraciju. U Banatu je zamjena slobodna. Inkvilinsko selište mora imati najmanje 150 h^2. Ako inkvilin ima i ekstravilan, uvrštava se među sesionaliste ili kontraktualiste.

Čl. 6. Ovlaštenja, koja su vezana uz urbarijalno zemljište

Sve izvanselišne krčevine, ili krčevine dane kmetu za subzistenciju, mogu se uz pogodbu oduzeti urbarijalnom parnicom; ako pogodbe nema, krčevina ostaje kmetu uz dosadašnju zemljarinu ili zakup. Ovako izlučena krčevina pripada spahiji. Postavljaju se ove norme: spahija može zatražiti krčevinu, iskrčenu bez dopuštenja, i to bez naknade melioracije; prijašnje krčevine, iskrčene bez prigovora ili uz pogodbu, može potražiti uz naknadu investicije odnosno prema pogodbi; ako nema ni jedne od ovih okolnosti, može je zatražiti uz procjenu, ali odluka pripada namjesničkom vijeću. Unaprijed kmet ne smije krčiti bez privole. O svakom krčenju valja sastaviti pismeni ugovor, u kojem će biti označena plaća za uloženi trud. Krči li kmet bez dopuštenja, spahija će oduzeti krčevinu bez naplate. Vrijedi sumarni postupak proveden u roku od 3 god. od početka uživanja krčevine, poslije toga nastaje urbarijalna parnica. Propusti li spahija u ugovoru spomenuti uvjete, vrijedi samo dobrovoljna nagodba.

Svaka seoska općina ima pravo krčmarenja u jednoj ili više gostionica bez obzira na to, je li to pravo imala prije. Ako ima svoje vinograde, toči od Miholja do Đurđeva; inače od Miholja do Božića. Broj krčama određuje spahija. Točenje po sajmovima ostaje po staromu.

Gorice su plohe, koje su sa spahijskom dozvolom zasađene lozom. Od njih je dosada spahija ubirao gornicu (desetinu, devetinu ili ekvivalent). Svako drugo zemljište, zasađeno lozom bez ovih atributa, ne pripada među gorice, nego među vrtove.

Krčmarenje je dopušteno vinom iz vlastitih vinograda, ili vinom nabavljenim o drugdje. Pojedinac ne može krčmariti. Pod prijetnjom konfiskacije općina ne smije da toči izvan svoga turnusa. Izuzimaju se vinogradari u klijetima, koji mogu da toče izvan turnusa, ali samo u vrijeme okopavanja i obrezivanja vinograda. Ova ovlaštenja nimalo ne krnje spahijsko pravo da toči i otvara krčme. Obredno je točenje zabranjeno. Kmetovi mogu »vasatim« uvoziti vino za svoju potrebu i za trgovanje. Za bolesnika ili za pirovanje smiju se uvoziti manje količine.

Kmetovi smiju peći rakiju od tropa, voća i drugih plodova osim žita. Kazanina je 2 for bez obzira na količinu ispečene rakije. Rakiju točiti ne smiju. (Čl. VII. 1840. dopustio je pečenje rakije i inkvilinima.)

Na zahtjev spahije ili većine sesionalista smije se izvršiti segregacija urbarske od spahijske paše po dobrovoljnoj pogodbi ili urbarijalnom parnicom. Prije toga valja izvršiti komasaciju svega zemljišta. Segregirana paša mora biti uporabljiva. U račun ne dolazi samo

rudina, nego i drugo zemljište. Na odijeljenom pašnjaku svaki pase svoje blago. Kmetu je slobodno, da sve svoje zemljište — s pripadnim dijelom pašnjaka — odijeli u jednu grupu ili na potes kao svoje. U svakom slučaju segregacija se ima izvršiti tako, da i spahija i kmet dobije svoj dio, makar pašnjak bio i malen. Na puno selište otpada od pašnjaka najmanje 4, a najviše 22 jutra po 1.200 h², a ostatak pripada spahiji. Župnici i popovi imaju pravo paše kao puna sesija, učitelji i bilježnici kao pola sesije, osam inkvilina zajedno kao puna sesija. U Banatu ostaje stari običaj.

U teritorijalnoj spahijskoj šumi kmetovi imaju drvariju. Nastane li spor, stranke se imaju nagoditi; ne nagode li se, vrši se urbarijalni postupak. Župnici i učitelji imaju besplatnu drvariju ondje, gdje su je i dosada imali.

Za 6 x jeftinije od svakog stranca kmetovi imaju u spahijskoj teritorijalnoj šumi pravo na žirovinu za svoje krmke, ali ne za svinje koje će prodati. U Banatu imaju žirovinu i u izvanurbarijalnim šumama uz dosadašnju taksu, ako žira ima najmanje za tri mjeseca; u Slavoniji ostaje žirovina po starom.

U spahijskoj teritorijalnoj šumi kmetovi nemaju pravo na industrijsko drvo, drvo za pečenje rakije ili za trgovinu, jer spahija ovdje slobodno raspolaže i žirovinom i suvarkom. Kmetovi jedino mogu pobirati šumske plodove (osim oraha, kestena i voća).

Ako je šuma dodijeljena sesiji mjesto oranice i livade, ona pripada kmetu; ako je šuma izlučena općini ili pojedincu nad izmjerom, kmetovi imaju pravo drvarije ili žirovine, pravo na suvarak i trgovanje drvom. Nadzor nad šumom ima spahija.

Upotreba trščaka ostaje po starom. Od isušenog trščaka kmetovi ne moraju dati 40 snopova. Ako im je dan na upotrebu pa se osušio, ostaje u njihovu posjedu.

Mesarenje je spahijsko pravo. Za svoju potrebu kmetovi slobodno sijeku meso od svoje zaklane marve.

Kmet slobodno raspolaže zemaljskim plodovima bilo na malo ili na veliko. Dućan ne može otvoriti bez spahijina dopuštenja; ako ga otvori, ima spahiji platiti pristojbu. Pristojba je za dućan prve klase 20 for, druge klase 15 for, treće klase 10 for. Torbičari ne plaćaju ništa. Kmet nema prava na lov,ribarenje, ptičarenje, sajam, maltu i skele. U Banatu slobodno ribari u barama, koje su dodijeljene kao trščak.

Mlin može spahija oduzeti uz naknadu investicije. Mlinska pristojba u Slavoniji ostaje po starom.

Čl. 7. O kmetskim obvezama

Kako je sve zemljište spahijsko, kmet je obvezan na daće i prestacije. Svaka sesija i okućeni inkvilin plaća 1 for na godinu. U Slavoniji ostaje po starom. Od svega zemaljskog priroda daje devetinu

u prirodu ili ekvivalent u novcu. Intravilan i selišna livada ne pada pod devetinu. Gdje se davala sedmina ili osmina, ona ostaje na snazi; gdje se davala sedmina ili osmina uz desetinu, sada se daje samo devetina od selišnih zemljišta; gdje se davala desetina, ona se ima prilagoditi devetini. U Banatu ostaje industrijska daća od 3 x. Devetina ili desetina daje se u zrnu ili snopu.

Devetina od lana ili konoplje daje se u prirodu, i to: puna sesija ima da oprede pet funti spahijskog lana i konoplje, ostali razmjerno. Gdje nema konoplje, nema ni prela. U Banatu i Slavoniji ne postoji ni prelo, ni vrtna desetina, ni deseto od šljiva. Čl. VII. 1840. određuje, da se ne daje desetina od oranica danih mjesto livade ni od pašnjaka, koji je segregiran u kmetovu korist, a on ga je zasijao. Livada, koja je dana mjesto oranice, a služi kao sjenokoša, daje desetinu. Oranica, pretvorena u vrt, daje devetinu ili desetinu, a ugar i druga sjetva ne daje desetine.

Dovoz devetine ili desetine normirao je čl. VII. 1840. ovako: kad je žetva dovršena, seoski knez obavještava o tom spahiju, koji je dužan za tri dana svoje odvesti; ne učini li to, kmet će pobrati svoje, a spahijsko ostaviti u polju. Kmet je obvezan spahijsku devetinu dovesti do granice seoskog hatara.

Po čl. XXXVII. 1715. i VII. 1802. spahiji pripada devetina ili gornica od vinograda. U Slavoniji pripada spahiji od izvanselišnog vinograda pintarina ili motičina (2 holbe po akovu). Iz ovakvih vinograda kmetovi ne smiju prodavati grožđe. Berbu naređuje spahija. Kmet je dužan gornicu dovesti na određeno mjesto. Ako u jednoj godini slabo rodi, naknađuje se iduće godine. Za podvinje ostaju na snazi stari običaji.

Ukidaju se daće od pčelaca, jaganjaca, jarića, peradi, jaja, teladi i podavanje masla.

Puna sesija daje u Ugarskoj i Hrvatskoj 52 jugalne ili 104 manualne robote na godinu. Ostali razmjerno. Okućeni inkvilin daje 18, subinkvilin 12 dana manualne robote. U Slavoniji daje puna sesija 24 bijugalne robote, kmet bez sprege 2 manualne za jednu jugalnu, a ostalih 28 jugalnih ili 56 manualnih otkupljuje po 24 odnosno 12 x. Inkvilin daje 12, subinkvilin 10 dana manualne robote.

Čl. VII. 1840. odredio je, da se ima raditi od izlaza do zalaza sunca, robotnici da budu sposobni radnici opskrbljeni potrebnim oruđem i marvom. Ako spahija robotu ne treba, kmetovi se mogu otkupiti sa 20 odnosno 10 x. U robotni dan uračunava se dolazak i odlazak na rad. U Banatu ostaje po staromu. Ako je selo udaljeno više od pola sata, računa se dolazak i odlazak u radni dan. Ako je rad bio obustavljen zbog nevremena ili čega drugoga, opet se računa čitav radni dan. Dođe li se na rad, a ne radi se, računa se dolazak i odlazak.

Tri četvrtine robote određeno je za ljeto, ostalo za zimu. Za sjetvu i žetvu (osim oranja) spahija može sedmičnu robotu udvostručiti za sesijonalnog, ali ne i za inkvilinskog kmeta. U Banatu ostaje po staromu. Kmeta iz udaljenog sela spahija može jedamput u mjesecu zadržati na poslu i četiri dana. O tom treba kmet da bude unaprijed obaviješten, a spahija se ima pobrinuti za marvu i za sklonište ljudima. Zanemarena se robota ima naknaditi. Za prkosna kmeta, koji zanemaruje manualnu i jugalnu robotu, čl. VII. 1840. diktira globu od 1—2 for.

Hajka na divlju zvjerad traje tri dana. Banat toga ne poznaje. Duga vožnja se ukida, a mjesto nje uvode se dva dana bijugalne robote. Banat i Slavonija ne znaju za dugu vožnju.

Za drvariju su kmetovi obvezani da sijeku i dovezu drvo. Puna sesija daje jedan hvat, inkvilin pola hvata. U Banatu i Slavoniji ostaje stari običaj. Od trščaka daje sesionalist 40, inkvilin 20 snopova.

Vještaci i obrtnici bez zemljišta kao i trgovci i kućarci mogu robotu otkupiti novcem.

Ukida se pravo prvokupa, monopola i pristojba za trgovanje. Ako spahija ubira dućansku taksu veću nego što je određeno, ima to naknaditi. Inkvilin na spahijskom zemljištu podvrgnut je sklopljenoj nagodbi.

Čl. 8. Urbarijalni ugovori

Ugovori stariji od urbara i ugovori sklopljeni na osnovu urbara, ostaju na snazi. Unapredak je kmetu slobodno sklapati trajne ugovore o obvezama, daćama i roboti, a o kurijalnim i regalnim pravima može sklopiti samo privremeni ugovor.

Trajni se ugovor raskida: 1) ako je nametnut silom, 2) ako kontrahenti nisu bili ovlašteni ugovarati, 3) ako su uvjeti neprihvatljivi ili postali neizvršivi. Trajni ugovor potvrđuje namjesničko vijeće. Privremeni ugovori mogu se sklapati i po urbarskim i po regalnim pravima. Ovakav ugovor potvrđuje županija.

Čl. VII. 1840. dopušta otkup urbarijalnih obveza paušalno. Otkupnu svotu kmet ulaže kod županije u korist ovlaštenika.

Čl. 9. Uprava općina

Za mjesnoga kneza spahija predlaže trojicu, a potkneza i prisjednike biraju kmetovi sami. Bilježnika postavlja općina u sporazumu sa spahijom. Služba traje godinu dana. Nadzor nad općinskom upravom i nad imovinom siročadi vrši spahija. Uda li se udovica izvan spahiluka, uručava se njen imutak dotadašnjem spahiji. Ošasnost pripada spahiji. Kmet slobodno raspolaže pokretnom i nepokretnom imovinom.

Čl. 10. Spahijska jurisdikcija i urbarijalni postupak

Spahijska jurisdikcija ostaje. S obzirom na spahijski stol određeno je ovo: 1) stolu predsjeda član županijskog stola, a uz njega su dva od spahije prizvana pravnika, 2) kao testimonium legale nazočan je županijski sudac i magistratualni fiskal, dakle svega pet sudaca, a bilježnika postavlja spahija.

Urbarijalnu tužbu kmet nosi najprije spahiji. Ako za petnaest dana ne dobije pravdu, polazi kotarskom sucu, koji će nastojati da spor izravna. Ako to ne uspije, županija određuje sastav spahijskog stola. Nazočan je mag. fiskal, koji istražuje spor i izvještava županiju. Spahija ne treba da saziva stol, ako se njegovo pravo osniva na zakonu ili kontraktu. U tom slučaju može kmeta i ovrhom prisiliti na izvršenje obveza. Inače ide svaki urbarijalni spor i kontrakt na spahijski stol kao instanciju prve molbe.

Kmet ili plemić na kmetskom zemljištu, koji nemarno vrši propisanu robotu, mora je udvostručiti; prkosan kmet može biti osuđen na 3—8 dana zatvora, a ako opsuje spahiji, dolazi pred stol (plemić pred sedriju). Zlobno oštećivanje i uskrata devetine kažnjava se sa 1—8 dana zatvora, a i zapljenom.

Štetu, koju je spahija nanesao kmetu, presuđuje županijski sudac do visine od 60 for, a iznad 60 for sedrija. Plemića krivca sudi sedrija, kmeta krivca može odbiti sa zemljišta, spahiju krivca može globiti sa 50—200 for.

O urbarijalnom postupku za regulaciju određuje se ovo: 1) regulacija je dopuštena na zahtjev spahije ili većine kmetova (segregacija i komasacija), 2) na komposesoratu je imaju zatražiti svi suvlasnici.

Čl. 12. Komposesorati

O komposesoratu vrijede ove norme: mjerilo ili ključ proporcije u napučenim je mjestima sesija s postfundualnim apertinencijama. Broj i kvalitetu sesije utvrđuje sud na osnovu iskaza i pismenih dokumenata. Dioba se vrši po lozama. Ne može li se ustanoviti broj i veličina sesije, određuje se proporcija po regalnom pravu suvlasnika. Akò se ni to ne može utvrditi, ima se izmjeriti svaka potkućnica (dvorno mjesto) i prema tome odrediti proporcija, ili izmjeriti sav posjed i svakom suvlasniku odrediti dio. Na svako dvorno mjesto otpadaju dvije, tri ili više sesija.

Po istom ključu dijeli se i zajednička šuma, i prediji, i dohodak od zajedničke gostionice. Ako je jedan od suvlasnika na svom zemljištu podigao gostionicu, i ona se dijeli, ali suvlasnici imaju naknaditi investiciju. Zajedničko je i mesarenje.

Za određivanje proporcije treba načiniti nacrt čitavog zemljišta sa svim suvlasnicima, izvršiti komasaciju ekstravilana čitave općine osim vinograda, šljivika i voćnjaka, koji se ne nalaze na zajedničkom zemljištu.

Zajednički pašnjak dijeli se u posebne dijelove i određuje se broj marve za svakog suvlasnika. Premaši li se broj marve, globe se sa jednom forintom po komadu.

Jednako valja u čitavoj općini odijeliti dominikalno od rustikalnog zemljišta, na kojemu kmetovi imaju svoje oranice, livade i pašnjake. Ekstravilan, predan kmetu kao nadopuna intravilanu, dobiva značaj intravilana. Taj gubitak od zajedničkog zemljišta ide na teret suvlasnika.

Ostaje na snazi čl. 21. od 1807. o zaštiti šume, a paša, žirovina i druge koristi pripadaju svakom suvlasniku u njegovu dijelu.

Okupira li koji suvlasnik zajedničko zemljište i tu načini naselje, vinograd ili vrt, ostaje to doduše u njegovu posjedu, ali ostalim suvlasnicima mora ustupiti razmjeran dio svoga zajedničkog zemljišta. Ako to ne može, razdijeli se i ovo, a njemu se naknadi investicija.

Diobu može zatražiti svaki suvlasnik, a trošak nose svi suvlasnici razmjerno. Isto vrijedi i za komasaciju. I segregacija i komasacija može se izvršiti samo jedamput.

IV. ELIBERACIJA

1. LIKVIDACIJA URBARIJALNIH ODNOSA U HRVATSKOJ

Eliberacija je brzo provedena u Ugarskoj i Banatu, nešto sporije u Erdelju, a najduže se otegla u Hrvatskoj. Kako je svakome dobro poznat razvoj historijskih događaja u domovini, prelazimo odmah in medias res.

Zaključci požunskog sabora nisu ostali tajna za hrvatske seljake. Kako hrvatski sabor u taj čas nije bio na okupu, nije se u tom pitanju ništa poduzelo. To je olakšalo agitaciju mađarona, koji su stali tvrditi, da narodnjaci uopće ne će da proglase te zakone. Tako čitave 1848. god. raste nezadovoljstvo seljaka, koje gdjegdje dobiva revolucionanaran karakter. U Zagrebu kao da nije bilo prave volje, da se to pitanje likvidira. U samoj narodnoj stranci nije bilo sloge između konzervativaca i radikala. Međutim su županije Požega, Virovitica, Srijem i Križevci prihvatile urbarijalno ukidanje, a županije Varaždin i Zagreb, gdje je plemstvo imalo snažan utjecaj u političkom pravcu, stale su na reakcionarno stajalište ne htijući proglasiti zakon. Situacija bi se bila pogoršala, da banom nije postao Jelačić. Preuzevši bansku čast objavio je u svom »Proglasu na seljake« ukidanje urbarijalnih odnosa, a svim upravnim jedinicama u zemlji uputio je i proglas i okružnicu, kojom je oglasio prijeki sud protiv »puntara«. Ovaj akt banov donio je izvjestan mir zemlji, iako je lokalnih pobuna bilo i dalje. Konačni urbijalni zakon trebao je da donese novoizabrani hrvatski sabor. Već u prvoj saborskoj sjednici izabran je odbor za izradu zakona o ukidanju kmetstva pod predsjedanjem Hermana Bužana.

Uoči sabora razmahala se u publicistici (Agramer Zeitung, Saborske novine i Narodne novine) živa diskusija o urbarijalnom pitanju. »Narodne novine« držale su, da je urbarijalno pitanje riješeno u požunskom saboru, samo su tražile, da se donese zakon i o naknadi štete; u »Saborskim novinama« zastupao je Slavoljub Vrbančić mišljenje, da treba radikalno riješiti to pitanje, a bez ikakve naknade štete; u »Agramer Zeitungu« htio je Donat pl. Tomić spasavati spahijska monopolska prava.

Nacrt urbarijalnog zakona iznesen je pred sabor 7. lipnja 1848.

Kako o saborskoj diskusiji ne postoje formalni zapisnici, mi smo se poslužili izvatcima novinskih izvjestitelja i nismo bili u mogućnosti da r e k o n s t r u i r a m o p r a v u s l i k u diskusije.

Kako su na sabor stizavale molbe i žalbe seljačkih općina iz čitave zemlje, stalo se o njima raspravljati. Sve te molbe i žalbe bile su dosta skromne i kulminirale su u zahtjevu, da se ukine spahijska jurisdikcija, da se dopusti upotreba spahijskih šuma, da se ukine vinski desetak i spahijska monopolska prava. Pobijedilo je konzervativno načelo, uz koje je pristajao i ban, i novi je urbarijalni zakon formuliran čl. 27., 28., 30. od 1848.

Čl. 27. ukida sve urbarijalne daće i prestacije, i kmet postaje neograničen vlasnik urbarijalne čestice, kojom slobodno raspolaže; pitanje činženih i gornih zemalja ostalo je neriješeno; ukinuta je spahijska jurisdikcija, i spahiluci više nisu administrativne jedinice; crkvena se desetina ukida (osim župnih lukna); spahijska monopolska prava ili su ukinuta ili su predana općini; spahijama je zajamčena odšteta.

Čl. 28. regulira drvariju, žirovinu i paševinu u spahijskim šumama napose za Hrvatsku, a napose za Slavoniju.

Čl. 30. Mjenični dugovi ostaju na snazi, a za spahije, koji su donošenjem urbara pretrpjeli štetu, uveden je moratorij.

Pošto je zakon izglasan, sabor se razišao, ali je prije toga — zbog opasnosti sukoba s Mađarima — banu podijelio diktatorske ovlasti. Sada je zemljom upravljao izvršni odbor s Lentulajem na čelu, koji je u svakoj županiji postavio s v o g a p o v j e r e n i k a; upravljalo se pomoću ž u p a n i j s k o g a i z v r š n o g o d b o r a.

Zakon je smjesta objavljen i odaslan županijama, da ga proglase po općinama. Proglašenje nije svuda proteklo glatko. Spahije su općinama oduzimali mogućnost korišćenja pašnjakom i šumom, zabranjivali su sječu drva, a seljaci su opet nasilno oduzimali šume, sjekli drva bez dopuštenja, gonili lugare i šumare, a i same županijske oficijale, uskraćivali plaćanje kontribucije. Ove nerede vješto su iskorišćivali mađaronski agitatori i ban je morao ponovo intervenirati novim proglasom seljacima od 25. studenoga 1848.

Kako je hrvatski agrarni zakon proglasio samo urbarijalno zemljište slobodnim, a pitanje gornih i činženih zemalja ostavio neriješeno, nije pravo riješio ni pitanje paše, žirovine i drvarije. Premda je čl. 27. i 28. odredio, da se izvrši segregacija pašnjaka i šuma, bilo u sporazumu sa spahijom ili na osnovu sudbene odluke, ipak se to nije moglo izvršiti, jer se započeo rat, a poslije rata zavladao apsolutizam (1850.—60.). Tako je konačnu likvidaciju spahijsko-kmetskih odnosa izvršio apsolutizam.

Likvidacija urbarijalnih odnosa u Provincijalu imala je svojih reperkusija i u Vojnoj Krajini. Matasović (Do Ozore 1848., Zagreb, 1919.) spominje skupštinu desete kumpanije u Nimcima, koja je 18. svibnja stvorila rezoluciju, kojom traži udruženje s Provincijalom, narodni jezik, socijalnu jednakost, ukinuće vojnih lena i robote, slobodu točenja i paše i ukidanje crkvenog desetka. Isto je tražila i Babina Greda. Dana 16. srpnja objavio je hrvatski sabor graničarima olakšice u drvariji, vinogradima, diobi zadruge, oporukama, u vojničkoj službi. To je potvrdio ban 6. kolovoza 1848.

2. DOBA PATENATA

Valja priznati, da je apsolutizam vrlo ozbiljno pristupio likvidaciji urbarijalnih odnosa. Kada je hrvatski sabor svoje zaključke podnio vladaru na sankciju, a on ih 17. travnja 1849. potvrdio, izjavio je, da će se članci 27., 28. i 30. zbog novih prilika u državi (carevina Austrija) morati izmijeniti i dovesti u sklad sa sličnim zakonima u ostalim krunovinama. Tako je ban u suglasnosti s ministrom unutrašnjih poslova Bachom ponovo morao raspraviti urbarijalno pitanje.

Samu proceduru jasno nam prikazuje oglašeni M o t i v e n b e r i c h t. Ministar je sazvao u Beč na konferenciju hrvatske pouzdanike (Bužana, Moyzesa, Tomića, Vranicanija, Novaka, Medanića, Mažuranića, Klobučarića i Ožegovića), da ga upoznaju s hrvatskim zakonom, a ujedno ih je pozvao, da izrade elaborat po njegovim sugestijama. To je p r v a konferencija. Kako elaborat nije obuhvatio sav kompleks pitanja, ministar je sazvao d r u g u konferenciju (Ožegovića, Bužana, Tomića, Pisačića, Kralja, Bedekovića iz Hrvatske; Mladenovića, Špuna, Hudovskog iz Slavonije), u kojoj se raspravljalo i o hrvatskom zakonu i o elaboratu, i skicirao se zakonski nacrt. Nacrt je odaslan banu, da ga pregledaju stručnjaci, koji nisu sudjelovali u konferenciji. Budući da je između nacrta i mišljenja banskih stručnjaka došlo do razilaženja, ministar je sazvao t r e ć u konferenciju (Ožegovića, Bedekovića, Mikšića i Vesteneka), u kojoj su diferencije izglađene, nacrt zakona složen i predložen vladaru na prihvat. Tako je došlo do patenta od 2. ožujka 1853. Patent je podijeljen u devet članaka, a ovi u paragrafe.

Član 1. O l i k v i d a c i j i u r b a r i j a l n i h o d n o s a u o p ć e i o o d š t e t i z a u r b a r i j a l n e d a ć e i p r e s t a c i j e.

Ukidaju se sva ovlaštenja i obveze u vezi s urbarom i spahijskom jurisdikcijom. Za sva izgubljena ovlaštenja spahije će dobiti

odštetu iz pokrajinskih sredstava. U urbarijalna podavanja idu sve daće i prestacije uvedene ili zakonom, ili ugovorom, ili običajem. Kao urbarijalno zemljište važi svako ono, koje ima ma kakav atribut urbarijalnosti, zvao se imalac banderijalist, predijalist, slobodnjak, decimalist, kontraktualist ili uopće egzemcionalist (žitelji privilegiranih općina i trgovišta).

Krčevine, koje su sastavni dio sesije, i naseljene pustoseline (sessiones desertae) smatraju se kao urbarijalno zemljište, a nenaseljene pustoseline prelaze u vlasništvo spahije.

Oslobođeni kmetovi postaju potpuni vlasnici svoje urbarijalne čestice uz pridržanje dotadašnjih ili naknadno donesenih zakonskih odredaba zbog nasljedstva i komadanja zemljišta (zadruga).

Odšteta se daje ne samo za urbarijalne obveze, nego i za ovlaštenja, koja su prestala likvidacijom spahijske jurisdikcije (subinkvilinska robota, kazanina, pravo dućana na urbarijalnom zemljištu, mesarenje, ribarenje na inundacionom terenu urbarijalnog zemljišta, pravo peći ciglu ili vapno i lomiti kamen, vaditi ilovaču ili pijesak). Od prvog travnja 1848. g. spahiji ne pripada više naplata za prošlost, a isto tako nema prava zahtijevati vraćanje zemljišta, naknadu ili otplatu za ovlaštenja svih onih prava do dana ovoga patenta.

Odšteta je ustanovljena za punu sesiju, i to: u Hrvatskoj je glavnica 400 for, a renta 20 for, u Slavoniji je glavnica 260 for, a renta 13 for. Zemljišta manja od sesije plaćaju razmjerno. Za inkvilinsko selište glavnica je u Hrvatskoj 60, u Slavoniji 45 for. Za banderijalce i sve egzemcionaliste ustanovljuje se u Hrvatskoj visina daće u novcu i prirodu iz urbarijalnih spisa, kontrakata i lokacionih isprava ili na osnovu običaja, koji je važio do 1. travnja 1848.; u Slavoniji se za kontraktualiste određuje po 10-godišnjem prosjeku 1836.—1845. g. Jugalna robota računa se sa 20 x, manualna sa 10 x. Kod banderijalaca, koji služe na konju, sa 10 x, koji služe pješke, sa 6 x na dan.

Trajni urbarijalni kontrakti, podvrgnuti odšteti, služe kao mjerilo kod određivanja odštete, što za privremene kontrakte ne vrijedi. Gdje se god ne daje prosječna odšteta, odbija se od utvrđene glavnice jedna šestina uime manipulacionih troškova, a ostatak pomnoži sa 20, što daje otkupnu glavnicu. Ova glavnica ni u kojem slučaju ne smije premašiti odštetnu glavnicu za punu sesiju. Ista se metoda primjenjuje i kod ustanovljivanja odštete na zakladnim, duhovnim i komorskim dobrima.

O osnivanju i rukovođenju odštetnih fondova izdat će se posebna naredba.

Član 2. O izvanselišnim zemljištima i o njihovu otkupu

Izvanselišno zemljište može spahija vratiti, ako kmetu nije bilo ustupljeno na osnovu kontrakta. Obvezani imaju otkupiti sve daće i prestacije. Daće u roboti otkupljuju se reluiranom robotom po 20 odnosno 10 x.

Izvanselišna su zemljišta ova: 1. šuma dana za određeni šumski rad; 2. šuma dana za drvariju uz određenu taksu; 3. izvanselišni šljivik u Slavoniji, za koji se plaćalo 15 x po jutru; 4. izvanselišni vinograd u Slavoniji, za koji se davala *motičina* ili *pintarina*; sva su ova zemljišta izmijenila supstanciju i dobila karakter urbarijalnosti; 5. krčevine dane za subzistenciju; 6. supernatancije, što ih je terezijanska regulacija ostavila seljacima uz podavanje; 7. pustoseline (sessiones desertae), koje su uz privremeni ugovor dane seljacima; 8. krčevine, koje su u Slavoniji za regulacije predane seljacima uz zemljarinu kao industrijalne.

Daće i prestacije, vezane uz ova zemljišta, otkupljuju se ovako: a) kod redovnih daća u novcu, a kod neredovnih po godišnjem prosjeku poreznog provizorija zemljarine. Jednako se računaju b) i uzvratne obaveze, i to tako, da se od čitave vrijednosti prestacija odbije jedna šestina, ostatak se pomnoži sa 20, što daje ukupan otkupni iznos. Otkup je fakultativan i treba da ga zatraži ili spahija ili većina seljaka. Postupak vrši *zemaljska komisija*. O načinu isplate donijet će se posebna odluka.

Član 3. O regulaciji teritorijalnih prava

Ukida se zajednička paša na ugaru i strništu, i seljak ima ovo pravo samo na svom zemljištu. Gdje su god seljaci imali pašu na alodiju, ostaje to na snazi do novog uređenja; gdje seljaci nisu imali pašnjak, on ostaje spahijski, ukoliko ne teče parnica.

Drvarija, trščak i žirovina ostaju na snazi po članu 6. od 1836. Ako je trščak doznačen izvan sesije, ostaje u vlasti seljakâ, ali podavanje moraju oni otkupiti. Sve uzvratne obaveze za drvariju, trščak i žirovinu ostaju na snazi, ali se prestacije mogu otkupiti novcem (osam manualnih robota po sesiji = 1.20 for; jedna osmina sesije jedan manualni dan = 40 x.).

O posjedovnom pravu, o komasaciji i segregaciji slijedi posebna naredba.

Član 4. O regalnim pravima

Krčmarenje ostaje seljacima po zakonu od 1836. g. Spahijski educil, meljava i ribanje ostaje po starom.

Član 5. Regulacija izvanurbarijalnih odnosa

a) Krčevine

Izvanselišne krčevine regulirane su člankom drugim ovoga patenta. Za alodijalne krčevine važi ovo: 1. krčevinu, izvršenu prije 1836. uz prigovor spahijin (reclamante dominio) pred sudom, spahija može vratiti bez naplate; 2. ako je tacite pristao na krčenje, a primao je daće, može je vratiti s time da plati investicije; 3. ako spahija nije dao dopuštenje za krčenje, ali je primao daće, može krčevinu vratiti, ako plati investicije, ukoliko nije podmiren vrijednošću iskrčena drveta; 4. krčevine, koje su izvršene poslije 1836. sa znanjem njegovim, ali bez primanja daće, može vratiti bez naknade investicije; 5. ako je krčevina dobila karakter gornog ili činženog zemljišta, pada pod udar propisa za ovakva zemljišta; 6. krčevina, izvršena prije 1. svibnja 1848., na kojoj je nastalo naselje, ostaje seljacima; 7. krčevine, izvršene prije 1836. bez znanja i privole spahijine i bez primanja daće, spahija može vratiti bez naplate.

Sve krčevine, koje su seljaci bez ikakvih obveza dobili na neizvjesno vrijeme, spahija može vratiti u roku od tri godine; one koje su dane uz obvezu na neizvjesno vrijeme, kad mine rok. Zbog svega toga preporučuje se u prvom redu, da se nagodba sklapa pred županijom.

b) Gorno i činženo zemljište

Spahija može zemljište vratiti:

1) ako je takvo zemljište bilo upisano za terezijanske regulacije, a nije bilo potraživano via iuris; 2) ako se na zemljištu razvilo naselje i 3) ako je predano na trajno uživanje, međutim su porodica ili muško koljeno izumrli, a nije se ugovorilo potraživanje unatrag.

Otkupom obveze sa zemljišta imaoci postaju pravni vlasnici, i to: oni pod 1) u opsegu terezijanske regulacije, oni pod 2) u opsegu svoga naselja, oni pod 3) u opsegu inscripcionog lista.

Prije samog otkupa dopuštena je regulacija, koja će ustanoviti, je li sadašnje zemljište veće ili manje od prvotnoga. Regulaciju treba zatražiti u roku od tri godine. Inače je regulacija dopuštena samo u slučaju: 1. ako je zemljište veće ili manje od upisanoga, 2. ako je daća odmjerena prema veličini prvotnog zemljišta, a sada je ono veće, 3. ako je zemljište samovlasno prošireno. Potrebu regulacije ima da dokaže spahija. Ako se ustanovi, da je zemljište veće, povisuje se i daća; ako je izmijenilo supstanciju, odmjerava se daća prema čistom prihodu, a ovaj opet po poreznom provizoriju za zemljarinu; ako za koji dio nije bila odmjerena daća, ima se odmjeriti. Kad je regulacija izvršena, stupa na snagu nova daća, koja se može otkupiti.

Otkup daće u novcu računa se po nominali, u naravi po desetgodišnjem prosjeku 1836.—1845. Računaju se i uzvratne obveze. Odbije li se od čiste godišnje vrijednosti daće šestina, a ostatak pomnoži sa 20, dobiva se otkupna glavnica Otkup je fakultativan.

Ugovori na izvjesno vrijeme ili do opoziva ostaju na snazi. Nema li ugovora, spahija može zemljište zatražiti u roku od tri godine.

Regulaciju vrši politički forum, a konačnu odluku izriče zemaljska komisija. Priziv ide ministarstvu unutrašnjih poslova.

Član. 6. O dugovima

Sva dužna podavanja imaju se do 1. siječnja 1850. pretvoriti u novac. Dug valja isplatiti u šest polugodišnjih obroka. Utjeruje se sumarnim postupkom (naredba od 26. rujna 1857.)

Član 7. O urbarijalnim otkupnim ugovorima

Ako su pojedinci ili općine svoje daće i prestacije otkupile ugovorom, stvar je dokrajčena; ako su djelomično već isplatili, obvezani su na platež samo dospjelog obroka, a preostali otpadaju. Ovaj će se gubitak ovlašteniku uračunati u odštetu.

Član 8. O odšteti duhovne desetine

Ako je crkvena desetina donacijom ili perenalnom fasijom prešla u privatne ruke, ima se odštetiti iz pokrajinskih dohodaka.

Godišnji prihod naći će se iz desetinskih spisa, a ako njih nema, iz desetgodišnjeg prosjeka 1836.—1845., odbivši šestinu. Ako je župnik od desetine dobivao šesnaestinu ili sl., imat će se odštetna svota umanjiti za ovaj proventus. Odštetu će dobiti i zadužbine. Daće i prestacije crkvi, župi i školi ostaju na snazi.

Član 9. Opće ustanove

Likvidaciju urbarijalnih odnosa vrši zemaljska komisija u Zagrebu, koja je direktno podložna ministarstvu unutrašnjih poslova u Beču. Sva sporna pitanja rješavaju se pred političkim forumom. Prednost ima nagodba, u protivnom slučaju spor ide pred sud.

Ovim je patentom prihvaćen član 27. od 1848. hrvatskog sabora o ukidanju urbarijalnih odnosa i čl. 9. i 13. od 1847.—8. zajedničkog sabora o odšteti spahijama iz pokrajinskih prihoda.

Tu je točno definirano urbarijalno zemljište, daće i prestacije, ustanovljen je način reluicije prestacija u fizičkoj snazi i prirodu za punu sesiju, a kao averzionalna odšteta normirana je u Hrvatskoj suma od 400 for., u Slavoniji 250 for, za inkvilinsko selište u Hrvatskoj 60 for, u Slavoniji 45 for. Tako je otkupna suma u Hrvatskoj ustanovljena

od 16.048 sesija	x 400	=	6,419.200 for.
od 973 pod sekvestrom	x 400	=	389.200 „
317 fis. i kom. dobara	x 400	=	126.800 „
2.889 religioznih i školskih fondova i duhovnih dobara	x 400	=	1,155.600 „
2.203 inkvilinskih	x 60	=	132.180 „
			8,222.980 „

u Slavoniji:

od 11.353 sesije	x 260	=	2,951.780 for.
od 4.248 sesija inkvil.	x 45	=	191.160 „
			3,142.940 for

Kako su amo uračunati i egzemcionalisti, koji su po običajnom pravu bili podvrgnuti sličnim — ali nižim — podavanjima negoli urbarijalisti, reluirane su i njihove obveze urbarijalno. Tako je ukupna odštetna svota za urbarijaliste i egzemcionaliste od 1848. do izdavanja zemljorasteretnih obligacija 1857. ustanovljena sa 12,044.000 forinti.

Na odštetu je imao pravo spahija, svaki posjednik, komorsko dobro i duhovne fundacije.

Strogo je fiksirano ekstrasesionalno (industrijalno) i remanencijalno (pustoseline) zemljište, daće i prestacije. Zemljišta su se tretirala kao urbarijalna i valjalo ih je otkupiti. Daće u novcu računale su se nominalno, one u prirodu prema cijeni poreznog provizorija.

Čl. 28. od 1848. hrvatskog sabora ostavio je teritorijalna ovlaštenja u Hrvatskoj netaknuta, a u Slavoniji je ista ta ovlaštenja proširio na taj način, što je pašu dopustio u svim alodijalnim šumama, a žirovinu proglasio slobodnom. Kada su zbog toga nastali ozbiljni nemiri, zatražio je sam ban, da se ovaj stav čl. 28. ne potvrdi, a ostavi na snazi čl. 6. od 1836. Iz poljsko-redarstvenih obzira zabranjena je paša na ugaru i strništu.

Hrvatski je sabor čl. 27. osigurao educil od Miholja do Đurđeva, a od Đurđeva do Miholja ograničio je točenje na jednom mjestu u općini. Točenje vina, piva, rakije pripada samo općini, koja je to svoje pravo mogla dati u arendu. Gubitak na educilu spahiji će se naknaditi.

Mesarenje, lov i ptičarenje patent je dokinuo, a za meljavu je ostavio na snazi čl. 6. od 1836. Ribarenje na vlastitom zemljištu je slobodno.

Prihvaćeno je ukidanje crkvene desetine (čl. 13. od 1848. zajedničkog sabora), a privatnim posjednicima isto je tako osigurana odšteta (čl. 14. od 1848. zajedničkog sabora).

Regulirani su odnosi izvanurbarijalnih (krčevina, gorni i činženi) zemljišta. Odšteta za obvezanika izračunavala se po nominali (novac) po robotnoj reluiciji (rad), po desetgodišnjem prosjeku (prirod).

Donesene su i točne odredbe o urbarijalnim ugovorima. Likvidaciju je vršila zemaljska komisija.

Kako patent nije regulirao sve imovinske odnose, nije mogao donijeti konačno rješenje, kako su to donijeli patenti izdani istoga dana, mjeseca i godine za Ugarsku, Vojvodinu i Erdelj. Tako je konačno rješenje donio tek dopunski patent od 17. svibnja 1857., kojim je regulirana drvarija, paša i žirovina. Motivenbericht obrazlaže, kako i zašto je došlo do zakašnjenja. Pašnjak je bilo lako razlučiti, ali je velika poteškoća nastala kod šumske paše, koja je bila uobičajena osobito u Slavoniji. Trebalo je prije svega razlučiti šumsku pašu od šumskog korištenja, jer nije bilo pravo, da se seljaku izluči dio šume, u kojoj je samo blago pasao, a nije imao pravo korištenja. Zato ga je trebalo zadovoljiti i na drugi način. Iskrsle su poteškoće i zbog diobene kvote. Hrvatski su pouzdanici tražili, da se po sesiji izluče najmanje četiri jutra, ali se s time nije složilo ministarstvo, jer bi u Hrvatskoj gotovo sve spahije ostale bez prava paše. U Slavoniji uopće nije bilo urbarijalnih već samo spahijskih teritorijalnih šuma, u kojima su spahije seljacima određivali sad ovu sad onu parcelu za drvariju, a da nisu imali trajno taj dio šume. Ministarstvo je predložilo, da se i u Hrvatskoj i u Slavoniji prema lokalnim interesima zbog toga izvrši segregacija.

Patent od god. 1857. podijeljen je u četiri člana, a ovi u paragrafe.

Član 1. U svim općinama ima se ureda radi provesti segregacija pašnjaka i šuma. Pašnjaci se imaju izlučiti na osnovu urbarijalnog zakona. Gdje su seljaci imali pašu u spahijskim šumama, izlučit će se po čl. 6. od 1836. iz kompleksa šuma stanovit dio. Izluči li spahija dio vlastite šume za pašnjak, to će seljaci za korištenje te šume dati spahiji otkup. Pašnjak, koji je već izlučen ili će se izlučiti, vlasništvo je seljakovo. Ako se urbarijalna apertinencija uvećala okupacijom dijela spahijskog ili zajedničkog pašnjaka, ili se umanjila, jer ju je spahija okupirao, ima se svako uvećanje ili umanjenje sudbeno ustanoviti. Okupacija, izvršena do 1820., ne može se više napadati, a od 1820. dalje u roku od tri godine. Supernatancije, dane seljaku za urbarijalne regulacije, ostaju seljaku, ali je dužan da sam dade odštetu, koju će odrediti sud prema ključu čl. 1. patenta od 1853.

S obzirom na otkup šumskih korišćenja vrijede ova načela: gdje su seljaci imali drvariju u spahijskoj šumi, ima im se izlučiti dio šume, a ostala je šuma spahijska. I jedan i drugi dio šume ostaju pod udarom šumsko-redarstvenih propisa; ako je spahija u seljačkoj šumi zadržao neka korišćenja, kmetovi ih imaju otkupiti.

Segregacija se ima izvršiti uz dobrovoljnu nagodbu; ako ona ne uspije, veličinu će plohe odrediti urbarijalni sud, koji će ispitati korišćenja i obaveze i ustanoviti dio šume, koji na svako selište otpada. Na jedno selište otpada 1,5—6 jutara redovno, a izvanredno i ispod 1,5 ali i do 9 jutara. Jutro se računa a 1.600 h^2. Valja paziti, da segregirani dio svojim priraštajem može stalno podmirivati potrebu drvarije. Segregira se i za župnika (popa) i za učitelja po jedna i pola sesije. Segregirana je šuma općinska, i iz nje će ovlaštenici dobivati potrebno drvo. Jednako će se i u tršćaku izlučiti seljacima stanovita površina, ili će im se dati toliko snopova, koliko im treba. Seljaci mogu tršćak i otkupiti, pa tako on postaje njihovo vlasništvo.

Čl. 2. U općinama, gdje se komasacija započela, ima se i dovršiti. Komasaciju traži ili spahija ili većina seljaka kod urbarijalnog suda u roku od godine dana. Na komposesoratima se sklapa nagodba; ako ova ne uspije, spor se raspravlja pred urbarijalnim sudom, koji će donijeti privremenu odluku.

Član 3. Prvostepeni je sud urbarijalni, drugi viši urbarijalni u Zagrebu, treći u Beču.

Član 4. Uvodi postupak kod urbarijalnih sudova.

Patentom od 16. siječnja 1854. normirano je ustrojenje zemljorasteretne zaklade, a naredbom ministarstva unutrašnjih djela od 7. lip. nja 1857. izdavanje zemljorasteretnih zadužnica; 28. prosinca 1857. donesen je naputak o poslovanju urbarijalnih sudova; 11. studenoga 1859. o postupku kod diobe i komasacije plemićkih zajednica; 26. prosinca 1859. o komasaciji i urbarijalnoj regulaciji, o otkupu krčevine i gornog i činženog zemljišta, a danom 1. siječnja 1858. stupio je na snagu i austrijski šumski zakon od 3. prosinca 1852.

Kako je apsolutizam 1860. propao, nije dospio da svoje naredbe ostvari. Izvršivanje je zakona preuzelo nagodbeno doba.

3. NOVA AGRARNA I SOCIJALNA STRUKTURA

Na osnovu patenta od 1853. na svakom je spahiluku trajno odijeljeno dominikalno od rustikalnog zemljišta. Na dominikalnom zemljištu (alodiju) postao je potpun vlasnik spahija, na rustikalnom seljaci na urbarijalnim česticama. Uz otkup mogli su seljaci postati i vlasnici izvanselišnog, krčevinskog, gornog i činženog zemljišta. Ovo posljednje naročito je normirao zakon od 10. siječnja 1876. i naputak od 1. kolovoza 1876. Otkup izvanselišnog zemljišta imao se izvršiti bez obzira na privolu stranaka. Otkup krčevinskog, gornog

i činženog zemljišta računa se prema desetgodišnjem prosjeku ili prema čistom godišnjem prihodu u prirodu pronađenom za provizorij zemljarine. Daće su se pretvorile u novac: vedro (akov = 3 for, puran = 60 x, kopun ili par pilića = 30 x, svinjče = 2 for, jaje = 1 x, funta lana ili konoplje = 20 x.). Otkupna suma izračunala se ovako:

Na pr. gorno zemljište (vinograd) davalo je spahiji na godinu uime gornice 1,5 akova vina, a ovo pretvoreno u novac

1,5 akova vina	po 3 for =	4.50 for
2 kopuna	po 30 x =	60 x
4,5 funti lana	po 20 x =	90 x
	svega	6,00 for

Umnoživši 6 for sa 20 dobiva se glavnica od 120 for. Od te glavnice valjalo je odbiti šestinu uime manipulacijskih troškova (120 : 6 = 20), ostaje dakle otkupna glavnica 120—20=100 for.

Ako je daća bila promjenljive naravi (desetina, devetina ili dr.), tražio se desetgodišnji prosjek. Uzmemo li, da je seljak od vinograda uime desetine u 10 godina spahiji dao 15 akova vina, to na jednu godinu otpada 15:10=1,5 akova, što pretvoreno u novac iznosi 4,50 for (1,5 akova po 3 for. = 4,50). Pomnoživši 4,50 × 20 = 90, a razdijelivši ovo sa 6 = 15. Odbivši 15 od 90 ostaje 75 for. kao otkupna glavnica.

Treba li ustanoviti otkup desetine, koja se davala od ¾ jutra po 1.200 hv², a ta je oranica u poreznoj općini imala za kasnije izračunavanje zemljarine čisti godišnji prihod 14,60 for po jutru, izračunala se desetina ovako:

$$\frac{14{,}60 \text{ for} \times 3}{4} = 10{,}95$$ za izračunavanje otkupa nečista prihoda. Od toga iznosi desetina 10,9 : 10 = 1.095; umnoživši 1.095 sa 20 = 21, 90, a podijelivši ovo sa 6 = 3,65. Odbivši ovo od 21,90 ostaje otkupna glavnica 18,25.

Ako je na pr. obvezanik X imao da plati otkupnu glavnicu

od gornog zemljišta	45 for
od krčevinskog zemljišta	58 for
od izvanselišnog šljivika	51 for
od remanencije	47 for

ima da isplati 201 for otkupa ili odmah ili u obroku. Ovaj se iznos unio u gruntovnicu na teret X-a, i on je odmah postao vlasnikom svih tih zemljišta.

Ipak se otkup vrlo slabo odvijao. Još 1900. g. bilo je 130.000 otkupnih čestica u površini od 70.000 jutara. Da se taj postupak ubrza, donesen je zakon od 24. veljače 1902.

Na osnovu patenta od 1857. izvršena je segregacija pašnjaka i šuma i normirana drvarija, paša i žirovina. Ovaj su golemi posao godinama vršili urbarijalni sudovi.

Šuma je segregirana po broju sesija i po njezinu bonitetu. Od zrele šume segregirano je manje, od mlade više jutara. Mjesto da je segregacija izvršena na osnovu realnog užitništva (čist dobitak + realno pravo) i da je prema kapitaliziranoj vrednosti ustanovljena renta, a onda adekvatno odijeljena šuma, segregacija je izvršena na osnovu slučajnog kvantiteta urbarijalnih sesija. Na taj su način postradali osobito oni seljaci, koji su živjeli na jednoj sesiji u više gazdinstava, pa su, dakako, imali i veća realna užitnička prava.

Jednaka je nepravda nanesena seljacima segregacijom pašnjaka. Od pune sesije segregirano je 3—16,5 jutara. Nije se segregiralo na osnovu realnog prava. Ako je slučajno pašnjak bio obrastao šumom, seljaci su spahiju morali odštetiti za drvo. Oštećeni su bili i time, što su im kao pašnjak dodjeljivane manje vrijedne i raskomadane površine, često udaljene od sela, koje je bilo teško nadzirati. Pašu na ugaru i strništu izgubili su patentom od 1853. bez ikakve odštete.

Od segregiranih šuma i pašnjaka složena je urbarijalna zemljišna zajednica kao kolektivno dobro jedne općine. Kako je segregacija izvršena po broju sesija, imali su ovlaštenici pravo uživanja u omjeru svoga selišnog posjeda (8/8, 7/8, ... do 1/8 u Hrvatskoj, 4/4, 3/4 . . . 1/4 u Slavoniji). Ovlaštenje je dakle u zajednici bilo vezano na zemljište i dijelilo je udes zemljišta. Jedan je imao veće, drugi manje pravo. Ova se raznolikost još više uvećavala diobama prvotnog selišnog zemljišta. Ako je član zajednice svoje zemljište prodao, prelazilo je ovlaštenje na kupca. Ovlaštenik je mogao svoje ovlaštenje i odijeliti od nekretnine i s njime posebno raspolagati. U takvom slučaju imali su pravo da prekupe zemljište ili sama zajednica ili bliski rođaci, zatim neposredni susjedi i suseljani. Upravu, gospodarenje i uživanje općinske šume normirao je šumski zakon od 3. veljače 1860. i privremena naredba od 4. ožujka 1871.

Drugačije je to bilo u Vojnoj Krajini. Organizacioni statut od 1. prosinca 1807. odredio je, da se »sva ležeća dobra, koja pojedinci (inokoština) ili čitave obitelji (zadruga) posjeduju kao svoja, imaju smatrati kao vojnička lena (feudi), i posjednici na njima imaju trajno pravo uživanja, dok god ispunjavaju krajiške obveze«. Vrhovni je feudalni gospodar bio car (dominium supremum). Zakon od 7. svibnja 1850. donio je ovu soluciju: »Sva ležeća dobra ostaju potpuno vlasništvo krajišnika, a šumama i pašnjacima mogu se koristiti zajednički.« To zajedničko vlasništvo na pašnjaku i šumi pripadalo je krajiškoj mjesnoj općini, skupu seljačkih vojničkih porodica u jednom ili više sela jedne kumpanije. Imali su

dakle pravoužitništvo, a vrhovni je vlasnik bio car. Uprava u općinama normirana je šumskim zakonom od 3. veljače 1860. Zakon je ovlaštenicima osigurao besplatan ogrjev i građu, pašu i žirovinu izvan šumskog zabrana, pobiranje suvaraka tri dana u sedmici, sabiranje bukovice i kestena za vlastitu stoku, pobiranje paprati i lišća za stelju, a uz izuzetno dopuštanje pukovnije i pravo sječe građevnog drveta za sitnije potrebe u izvanzakonsko doba. Isti je zakon opteretio općine obavezom podavanja građevnog materijala za državne gradnje, građevnog i tvorivog materijala za crkvene i školske općine i ogrjeva za sve državne i općinske ustanove.

Zakonom od 8. lipnja 1871. otkupljena su sva ova prava na taj način, da je polovina šuma predana u vlasništvo općina kao kolektivno dobro, a druga je polovina proglašena svojinom države. Arondacija je izvršena tako, da je država dobila čitave komplekse, općina raskomadane parcele. Po istom zakonu složene su sve mjesne općine jedne pukovnije u posebnu samostalnu i m o v n u o p ć i n u. Bilo ih je svega deset: otočka, ogulinska, slunjska sa sijelom u Karlovcu, prva banska u Glini, druga banska u Petrinji, đurđevačka i križevačka u Bjelovaru, gradiščanska i brodska u Vinkovcima, petrovaradinska u Mitrovici. Nije organizirana lička zbog otpora Ličana, a novosisačka i žumberačka brzo su nestale.

Segregacija nije izvršena pravilno. Dok je na pr. gradiščanska imovna općina dobila 60.000 jutara prvoklasne šume, slunjska je dobila 25.000 ispod tehničke vrijednosti, premda je imala veći broj pravoužitnika. Država je dobila cijele komplekse, a općina raskomadane dijelove. Zato su učestale krađe po državnim šumama, a same općine zapale su u deficit i postale pasivne.

Pojedina sela i općine mogle su se izlučiti iz imovne općine sa svojim razmjernim dijelom šume i zajedničke imovine. To su k r a j i š k e z e m l j i š n e z a j e d n i c e. Užitništvo je bilo vezano za k u ć u (numeru, dim) u području općine, i pripadalo je svakoj bez obzira na to, je li imala veće ili manje zemljište. Pravoužitnici su bili potomci krajiških seljaka i zadrugara. Ukupni broj ovlaštenika bio je isprva stalan, ali je kasnijim diobama i rasprodajama nastala ista zbrka kao i kod urbarijalnih zajednica.

Svaka je imovna općina bila autonomna. Reprezentanti su birani od svake općine svoga teritorija. Općina je sastavljala i pregledala proračun, raspolagala prihodima, utvrđivala ovlaštenička prava i t. d. Zakonom od 1881. g. njihova je autonomija doduše skučena, ali je u njima izvršena definitivna organizacija.

Na osnovu patenta od 1853. i 1857. složena je i p l e m i ć k a z e m l j i š n a z a j e d n i c a (komposesorat) od zajedničkih pašnjaka i šuma seljaka-plemića. Dok je kod urbarijalne zajednice ovlaštenje bilo vezano za z e m l j i š te, kod krajiške za k u ć u, ovlaštenište je kod plemićke zajednice bilo vezano za d v o r n o (k u r i j a l n o) m j e s t o. Isprva su plemići jedne općine imali jedan d v o r (c u r i a), oko kojega su se prostirali posjedi plemića. Kako se diobama zajedničko zemljište podijelilo na više česti, niklo je i više dvorova, dvornih mjesta. Svakom dvornom mjestu, koje je bilo upisano u baštinske knjige za sastava prve gruntovnice (1858.), pripadalo je ovlašteničko pravo u plemićkoj zajednici.

Naročit tip plemićke zajednice bila je p l e m e n i t a o p ć i n a T u r o p o l j e, koja se sastavom, posebnim pravnim običajima u upravi i uživanju zajedničke imovine, i naročitim svojim zastupstvom uvelike razlikovala od ostalih plemićkih općina. Bila je podijeljena u 22 sučije, svaka sa svojom zajedničkom imovinom u šumama i pašnjacima. Svaka je sučija osim toga imala pravo i na zajedničku imovinu čitave plemenite općine, koja se sastojala od velikog kompleksa šuma i zgrada. Sva je nepokretna imovina u sučijama i općini bila nedjeljiva. Svi su članovi odnosno vlasnici ovlaštenih zemljišnih dvornih mjesta (preko 600) bili sami plemići uz neznatan broj neplemića primljenih u zajednicu ženidbom, baštinom ili kupom dvornog mjesta.

Sve ove vrste kolektivnog zemljišta dobile su svoj konkretan oblik organskim zakonom od 25. travnja 1893., a općina turopoljska organizirana je zakonom od 1. svibnja 1895. Svaka je zajednica dobila posebno pravo užitništva, diobe dohotka, prijenosa i t. d.

Osamostalila se i zadruga u Provincijalu, koja je sve dotada bila pod udarom feudalnog sistema i imala pravoužitništvo nad sesionalnim zemljištem. Njen se položaj nekako popravio zakonom od 1836., kad je užitništvo sesije pripalo samoj porodici, koja je postala kao neko pravno lice. Pod utjecajem liberalnih načela novoga doba zadruga se u temeljima poljuljala. Svaki je član zadruge nastojao da raskine porodične veze, da se osamostali. Tako se zadruga počela komadati. Tome je htio Jelačić doskočiti naredbom od 7. travnja 1850., kojom je branio komadanje do donošenja zadružnog zakona. Zadrugari su naredbu izigravali tako, da su vršili potajne diobe. Kako to vlast nije mogla spriječiti, ona je 1851. ograničila diobu na minimum, do četvrtine sesije. Tako je to potrajalo sve do 1853., kad je uveden austrijski opći građanski zakon. Patent od 1853. donio je naročitu napomenu, da će pitanje nasljedstva u zadrugama i diobe zadružnog zemljišta urediti buduće zakonodavstvo. Tako je sabor od 1868. donio p r v i zakon o zadrugama, koji je ubrzo zamijenjen čl. 4. od 1870. pod natpisom Z a k o n o u r e đ e n j u z a d r u g a. Ovaj je zakon dopuštao diobu zadruga (pače i na zahtjev žena). Tada je komadanje zadruge učestalo toliko, da je u ekonomskom interesu bilo potrebno donijeti nov zakon od 6. listopada 1872., kojim je obustavljena svaka dioba i raspolaganje idealnim dijelom iz zadružne

imovine. Na suprotno je gledište stao zakon od 3. ožujka 1874., i diobe su opet učestale. Taj je zakon imao i dosta nedostataka, jer nije regulirao pitanje, da li član zadruge može slobodno raspolagati idealnim dijelom zadružne imovine. Ovo je normirao zakon od 8. prosinca 1877. tako, da to pravno ovlaštenje nije priznao pojedinim članovima. Konačno je donesen zakon od 9. svibnja 1889., koji je s izmjenama i dopunama od 30. travnja 1902. bio na snazi do naših dana.

Zadruga u Vojnoj Krajini bila je pod drukčijim feudalnim (vojničkim) sistemom. Od 1754. imale su zadruge užitništvo nad ležećim zemljištem, kojim su slobodno raspolagale. To je ograničio organizacioni statut od 1807. proglasivši ležeća dobra lenima, dok je vrhovno vlasništvo pripadalo caru. Tako je krajiški zadrugar imao samo jednog feudalnog gospodara. Pravim vlasnicima ležećeg zemljišta postali su zadrugari 7. svibnja 1850. Kada je manifestom od 8. lipnja 1871. razvojačena Krajina, nastala je potreba, da se urede i zadružni odnosi. Kako je istim manifestom slavonska (varaždinska) Krajina odmah utjelovljena Hrvatskoj, donesen je zakon, koji nije bio pogodan za zadružne odnose, iako je dopuštao stvaranje novih zadruga diobom, jer je svaki član zadruge (i žene) ugovorom ili testamentom mogao slobodno raspolagati dijelom zadružne imovine, koji mu je pripadao. Zakon od 29. prosinca 1876. utvrdio je ova načela: otešćavanje osnivanja novih zadruga, dopuštanje diobe bez ograničenja, obustava svih konzekvencija, što ih je donio zakon od 1871. Tako se zadružno krajiško pravo približilo onome u Provincijalu. Dana 14. travnja 1880. izdan je zakon o zadrugama u neutjelovljenom krajiškom području, koji je prihvatio mnoga načela provincijalnog zadružnog zakona iz 1874., samo je za diobu odredio minimum, a dopuštao stvaranje novih zadruga diobom. Kada je manifestom od 15. lipnja 1881. razvojačen i taj dio Krajine, bilo je u Hrvatskoj-Slavoniji na snazi točno 6 zadružnih zakona: 1) u Krajini od 7. svibnja 1850., 8. lipnja 1871., 29. prosinca 1876. i 14. travnja 1880.; 2) u Provincijalu od 3. ožujka 1874. i 8. prosinca 1877. Kako su zadruge u to doba imale preko 45.000 domova, a u interesu je narodne ekonomije bilo, da se one i održe, izdan je zakon od 9. svibnja 1889., koji se donekle izmijenio i nadopunio naredbom od 23. svibnja 1902. i važio do najnovijeg doba.

Tako se likvidacija urbarijalnih odnosa protegla do u XX. v., kada su već u Evropi prevladavala nova i dalekosežna stremljenja u rješavanju agrarnog pitanja.

V. PRILOZI

1. KARLOV SLAVONSKI URBAR OD 22. SVIBNJA 1737. (CAROLINA URBARIALIS REGULATIO)[1]

Mi Karlo, po božjoj milosti izabrani rimski cesar, svakoga vrimena uzmnožitelji vladanja, u Nimačkoj, Španjolskoj, Madžarskoj, Češkoj, Dalmatinskoj, Hrvatskoj, Slovinskoj, u Servijanskoj zemlji kralj . . .

Dajemo na znanje našu milost svima kolikim, kojima ovo naše očitovano pismo za proštiti dojde, a navlastito pak u našima deržavam virnima pribivaocem, spailukom i podložnikom kraljevine Slavoniji. Ukazano njima jest i odprije, kako nama verlo na sercu jest ležalo, kako bi se pomoć i uzmloženje našim pokornim i poljubljenim podložnikom i zemljama pokazalo, i da se mi nigda srićniji ne naodimo, nego kada mirno pribivanje i dobro stanje naših podložnika na jedan ili drugi način pomoći moremo: zaradi toga, budući da je nami od Boga data oblast i briga za vladati općensko dobro, jesmo mi one žalosne tužbe providili, razmislili i k sercu primili, od kojih mlogi dio našiji podložnika u Slavoniji jest prikazan sverhu njiovog tužnoga stanja, a navlastito pak zaradi njiovi spaija sve više uzmloženoga nepravednog nametka, od kojega satire se zemaljska sigurnost, radi nejednakoga razdiljenja novčanoga danka i zaradi nikima uzkratite pravde. Zato isto jesmo doli poslali našu komisiju, koja je pravedne tužbe izvidila i nami priponizno prikazala.

Istina je to, da mi onaj nedopušteni i merzeći događaji, u kojemu se nikiji s rasutkom općenoga mira, zemaljskim poglavarom i provizurom suprotivili jesu, i ona kod toga uzrokovana strašna ubojstva i porobstva drugojačije ne, nego nemilostivo gledamo, i ako mi prid Bogom brez odgovora biti hoćemo, brez osobite kaštige ostaviti ne moremo. Ali mi ni pojedanput ni način ne mislimo, da od niki zloću i opačinu učinjenu vas pokorni puk u naplaćenju pokore pod-

[1] Prijepis sa štampanog primjerka iz arhiva županije virovitičke. Vežićev prijepis dosta je pogrešan.

nosi i njega zaradi toga u njiovi istiniti tužba brez pomoći ostaviti, nego više jesmo mi od najpravje odluke naše virne podložnike protiva svakoj sili, tugi i pritisnuću baš s onom osobitom pomnjom jakostno i očinski braniti, s kojom mi one nemirne mirokvaritelje i u svako vrime prokletu suprotivnost (koja jest smrad i merskoća prid Bogom, a zemaljska nesklada i razveza pokorne podložnosti) iz najdubljega korena protirati i izkoriniti znali budemo; a navlastito pak jesmo mi u pameti iliti misli, oni nama samima kako največemu zemaljskomu gospodinu, dostojni danak po različiti deržava i nahija u takovu naredbu i jednako razdiljenje postaviti, da ne samo danak svakomu lako pade, nego jošt da podložnici i općine zadovoljnost dobiju, sve ono, što njima po pravedni naredba i regulamenti zaradi forspona iliti pak za potribu gradskoga kuluka naplatiti se imalo bude, od razdiljenoga danka iliti porcie sami uztegnuti moći će.

Zverhu toga jesmo mi zaradi mloštva pustainskoga, rad kojega se sva tergovina zatvara i zemaljsko dobrostanje zapričuje, jurve naredbu učinili i hoćemo jošt unapridak naše mogustvo ukazati i narediti, te kvarne zločince od svih strana stalno progoniti, istraživati i izkoriniti i tako našim virnima porciašem, koliko nama moguće bude, pun mir i zemaljsku sigurnost doniti.

Osim toga hoćemo mi u zemlji jedno ugledno i složno vladanje na skoro urediti, koje će toliko tako podložnika suprot nepravdi braniti i svakomu najberžu pravicu učiniti, koliko i spaije i ostale varoške nastojnike i poglavare kod njiove imajuće moći stalno obderžavati, a navlastito pak brinuti se imalo bude strainsko tergovanje, kojemu ova zemlja osobito prikladna jeste, na više uzdignuti, dobre naredbe malo pomalo dovesti i naše visoke zapovidi od jednoga vrimena do drugoga u stalnoj kriposti uzderžati.

Ali opet da to vladanje jedan pravi uredni način imade i da se poznati more na koliko spainska pravica i njihova oblast — kakono opet i dužnost podložnika izlazi, nahodimo mi potribito onim tužbam, koje podložnik zemaljski suprot različitim činjenja svoi spaija i njihovij provizura glasom primili jesu i iz koji početak svega zla izhodio jest, najprije pomoći.

Mi dajemo takojer iz mogustva največega našega gospodstva naš ugled za toliko dražije smotriti, nego li mi istinito nahodimo, i iz onih nama najponiznije prineseni komisionski pismi ne brez zlovoljnosti vidili jesmo, da kroz osobite sile spaija, a navlastito njiovi narednika, mloge štetne novine proderle se i dostojanstva na svakojaki način uzmložena bila jesu: i budući da do sada reda i naredbe nije bilo, tako podložnik baš po svakoga volju dobro ili zlo deržan jeste bio.

Iz kojega pak jest se prigodilo, da sidioci u Slavoniji volju k gazdarstvu velikim diom popustili jesu, mlogi se od svog izgubljenja njia k pustaijama pridružili, i tako naselje zemaljsko očito zastupljeno jeste, a pak puste zemlje, navlastito u dolnijoj Slavoniji i u Srimu, koji zemalja uzdignúće nama bi verlo povoljno bilo, jošt najveći dio neuposlovan i prazan leži.

Tomu događaju pak, kakono se jednomu razumnomu i najpametnijem vladaocu pristoji u vrimenu providiti i došasta zla naslidovanja odvratiti, koja bi našoj službi protivna mogla biti, jesmo mi za najbolji način providili sverhu svega onoga, što su podložnici poglavito u tužba primili, jednu pravu i čistu naredbu po pravednom dostojanstvu narediti i zapovidati i toliko pak

P e r v o: Što se k u l u k a i s a r a o r s t v a dotiče, uređujemo i zapovidamo mi, da spailuci u Slavoniji s onima kulučkim novci, kojeno je svaki s e s i o n a l i t i b a š ć i n a jošt od starine po 8 for davao i koji se u onih 11 for zemaljskoga danka razumiju, sasvim se zadovolje. Z kojim se sva nedostojno nadmetnuta naturalska robota i saraorstvo u ciloj zemlji diže, ništar nemanje za potribu općinsku dužni budu podložnici ćuprije i drumove popravljati; ostali kuluk pak sasvim svega zabranjuje se i zaboravlja se.

D r u g o: Jest takojer naša volja i zapovid da v e l i k i d e s e t a k, kojino samo od v i n a, ž i t a, r a ž i, j e č m a, z o b i i k u k u r u z a daje se, sasvim u naturi neoveršen i u polju slamom uzimati se i na desečarskog gospodara trošak k kući voziti se imade; pored kojega mi dalje naređujemo, da ako li bi desečarski gospodar za pripisanje desetka docnje došao i poljski žitak bi priko tri dni posli žetve na polju stajao, tako ono zadocnjenje ni po jedan način njemu siromahu pravednomu težaku da na štetu nije, nego da je njemu slobodno onaj desetak s njegovim provizurom, ili ako bi mu on daleko bio, s knezom i dvima povirovanima kmetovima na desečarski trošak d e s e t i d i o odbrojiti i izmiriti i u polju ostaviti, a ono, što njegovo dobro bude, k svojoj kući odvesti.

T r e ć e: Što se pak m a l o g a d e s e t k a dotiče, među kojim sve ono, što ne ulazi u veliki desetak, zemaljsko uzrašće i sve gospodarske stvari, kakono li p č e l e, s v i n j e, j a g a n c e i takove dalje razumijemo, hoćemo mi u ogledanju spaija kakono nepravedno izkanje podpuno zabranjeno imati, i tako mi na biskupske strane k ovog malog desetka uzimanju jošt ni jednog pravoga načina ne vidimo i tako to u napridašnje uzimanje i njima utoliko zabranjujemo, doklegod se oni biskupi k otomu bolje ne opravdaju.

Č e t v r t o: Poznajemo i nepravo nahodimo mi kano nedopušteno pritisnuće, gdino niki spaije svojima općinama i podložnikom n a j b o l j e z e m l j e i c i l e p u s t a r e jal sasvim oteli jali s herđavom i nerodnom zemljom po svojoj volji p r o m i n i l i jesu; dakle odzbilja zapovidamo, da sve one priko volje gazda otete ili

prominjene zemlje i pustare, koje se posvidočiti mogu, najberže brez zaderžanja vratiti se imaju, a unapridak za kaštigu dvostrukoga povratka ništa se uzeti ne ima.

Peto: Jeste naša kakono zemaljska i spainska ista hasna, da podložnik k poslovanju oni pusti zemalja svakojakim načinom obradovan i ponukovan bude, ali mi providamo iz onoga prošastoga iztraženja, da toga zemljoradenja veliki dio ovako se zadržaje, kako nike spaije njihove zemlje drugojačije ne dopuštaju nego s uzimanjem novčane kirije, a pak takov novčani danak (gdino i brez toga u zemlji se malo novaca nahodi) najmanje podložnika dati može; dakle u tome promišljavanju naređujemo i zapovidamo, da svi zemaljski poglavari u Slavoniji navlastito pobrinuti se imadu, njihove prazne i neuradite zemlje na naselište više sesiona ili podložnički kuća što je više moguće učiniti i onima naselašnim svaku izmišljenu pomoć primiti i dati; dotle pak ovi poglavni red malo pomalo dobavi se, tako da spainske zemlje, koje spaija sam ne uzradi i ne posije, njima podložnikom samo za dostojni desetak, a brez nijednog novčanog izkazanja za njiovu korist dati im se ima.

Šesto: Da bivši zaradi točenja i mehanđinske pravice mnoge smetnje prigodile se, dajemo mi određeni način k otomu, da dignuće i upravljanje mehana i birtshausa samima spaiama dostoji se, ali što općenog vina i rakije točenja dotiče se, tako ima se kroz pol godine, to jest od Đurđeva do Miholja od zemaljski gospodara, a od Miholja do Đurđeva pak kroz seljane ili općinu točiti, ali opet svakomu podložniku slobodno stoji njegov kućni napitak za sebe i svoje ukućjapije u hardovu gdi mu drago kupiti; i takojer uzdajemo se mi k zemaljskim gospodarom, da oni kroz ono vrime, dok se njima točenje dopušća, dobro i nepokvareno vino po pravoj i dostojnoj cini točiti, a nikomu pak koje god vino pod koji mu drago imenom bilo priko volje i silom nametati ne imaju, jerbo našemu vladaocu ili gubernatoru zemaljskomu osobito nagledanje nad tima zapovidено jeste.

Sedmo: Jest njima podložnikom dopušteno rakiju ili šlivovicu slobodno peći brez svakoga akciza ili kazanski novaca. Kakono jest a niki misti po herđavu običaju činito bilo; — ali da pak podložnici onu istu rakiju za svoju korist i potribu uzderže ili đuture s hardovom prodadu i tako spainski mehana pravici nikakovu krivdu ne učine.

Osmo: Pravicu zaradi očitni kasapnica jesmo mi samima spaijama dopustili ovako, da podložnici od svega klanja imaju se ustegnuti, veće samo što svaki za svoju kuću uzpotribuje.

Deveto: Potverđujemo mi takojer onu rekavši vodeničku kiriju, kojuno spaija, i to jest od jedne potočne vodenice

na godinu po jednu forintu, pravedno uzimati imaju; ali bivši na mlogi misti taj nedopušteni dobitak po vlastitoj svojoj volji uzdigao se, tako isti na stanje dostojanstva taki opet smetnuti se ima, to jest ništa više nego po jedan forint od potočne vodenice davati.

Deseto: S istom pravicom imaju zemaljski gospodari žirovnicu, kojano šumska hasna jest, od dotirani svinja uzimati, ali da u istomu jednako dostojanstvo i podložniku vas uzrok tužbe dignuti se bude, tako hoćemo mi da za jednog velikog karmka 8 potura, za sridnjeg 6 potura, a za malog 4 poture i za cedulju 2 poture, ne višje, uzimati se ima; i takojer dižemo mi onu nedopuštenu oštrinu, s kojomno su spainski narednici baš i zaradi oni rastova, koji blizu drumova ili kod kuća stoje, žirovničke novce uzimali, u kojemu spaije potribitu zabranu činiti i na svake strane pravo dostojanstvo za obderžavati i uživati znati hoće.

Jedanaesto: Istina je, da mi verlo dobro poznajemo, kako teško općini toliko mlogi pandura uzderžanje dopada, i radi toga ništa više ne bismo želili nego pandure odsada dignuti; ali bivši da to u toliko vrimena ne može biti, doklegod općina sigurnost, u kojoj najveće saranjenje stoji, kroz jedne ili druge uredbe uvedena ne bude, tako jesmo mi do to doba za nikoliko odlakšenje siromaha podložnika providili, da na nikij način oni veliki broj pandura, kakogod razlog u svakoj nahiji uzterpiti može, da se u čemu god oblakša, i takojer oni panduri, koji za potiru pustainsku potribni budu, zaradi sigurnosti općinske polak od podložnika, a polak od spaije plaćeni imaju biti, ako li bi pak spaija za svoju gazdarsku potribu pandure deržao, sam iz svoga dobra njima plaću davati ima.

Dvanaesto: Daje nam žalobno razumiti, kako kvarne za općinu arende spainskij dobara i za zemlju i podložnike jesu, i da navlastito u Slavoniji mlogi tužni događaji prid očima leže i najveća zlovolja i smutnje od vlastite hasne i nemiloserdnij prigoda ili obderžavanja od arendatura izhodi. Tako nahodimo se mi usilovani arendacije spainski imanja u Slavoniji sasvim zabraniti i tako nadalje vrata toliko mnogi tuga i žalosti za svako vrime zatvoriti.

Trinaesto: Hoćemo mi takojer onomu zlu protiviti se, kojeno iz neizrečeni novčani kaštiga izhodi, s kojimano podložnici mlogo puta za verlo malahan uzrok pritisnuti i sverhu kojega skoro općena tužba nama prinosila se jeste; dakle mi to promislivši k sercu primismo i nahodili smo, da kod siromašna podložnika taj način kaštigovanja niti je prav ni dobar, pače tužna žena i dica zato terpe, podložnik oslabi, a spainski narednici navlastito svoju fajdu u takovi uzroka nahode i imadu, zaradi koji uzroka mi naređujemo, da unapridak nijedan podložnik u novci ne ima

se kaštigati ili pedipsati, nego po našastju njegove krivice i pomanjkanja sa zatvorom tavničkim, s poslom u gvozdiju ili drugojačije po prilici pomanjkanja i s razlogom pokarati se ima.

Četernaesto: Jesmo mi providili, jesu li kod načinjanja kasarmi svi oni novci potrošeni, koji su zato naređeni bili i koje smo mi podložnikom za dovežena. derva i za kvartir ili ranu našij vojnika naplatiti dali; ako li bi se dakle kod jednog ili drugoga zemaljskoga spailuka štogod od više našlo, koje bi se pravedno ukazati ne moglo da je baš u onu stranu potrošeno, hoćemo mi zaradi dostojnog razdiljenja nadalje osobitno odrediti, da se odsada unapridak zaradi toga kasarme načinjaju, da podložnikom pravedno namirenje više ne zaderžava i ne odkida niti koji drugi novčani namet da se njima ne nameće.

Upositku zapovidamo mi svima kolikima, a navlastito pak našim poglavarom, zapovidnikom i zemaljskim gospodarom, spaiam, sidiocem i podložnikom, da oni ovaj naš red i naredbu u sviju članci nepritergnuto obslužiti i tverdo deržati imaju, dok nama kako najvećemu zapovidi podiljetelju drugojačije urediti volja ne bude, i to za ne upast u našu veliku nemilost i kaštigu, i da u tomu baš nimalo ne fali i ne manjka, jer to jest naša najmilostivija volja i misao.

Dato u našemu cesarskomu pribivalnom gradu Beču 22. dneva maja 1737......

Karlo

2. TEREZIJANSKI SLAVONSKI URBAR OD 15. OŽUJKA 1756. (THERESIANA URBARIALIS REGULATIO)[2]

Mi Marija Terezija, s božjom milošćom cesarica rimska, nimačka, madžarska, pemska, dalmatinska, horvacka i slavonska kralica... Na znanje dajemo s ovim očitim pismom svima kolikima, koji se dotiče. Da mi iz dužnosti, koju nam je Bog zaufao najvećega vladanja dobrostalje nama podložitoga puka i povekšavanje i za občuvanje občinskoga dobra nastojeći, potlem bi naš kraljevski tronuš bili uznišli, to samo u sercu imali najpervo, kako i sada imamo, da se svakome svoje pravde povrate, gingavi od jačega ne pritisne, mir pako i pokoj neuzkrunjen nuternji stalan svigdar ostane. Pokehdob se je pako dogodilo, da u godini skoro projdućoj u strana kraljevstva našega dolnje Slavonije nikoje paorsko uzmutenje izišlo jest, za kojega utišenje i skupa početka izviđenje i uzroka konac

[2] Prijepis sa štampanog primjerka iz arhiva županije virovitičke. Vežićev prijepis ima dosta pogrešaka.

osebujnu komisiju našu na lice najmre mista milostivo poslavši, najposle iznašli jesmo, da veći nikoje gospode zemaljske u načinu podložnika svojih deržati posle i podanke od nji iztirivati prez reda izišli jesu excessi i zao običaj odonud izlazeći, to tako privisokoga uzpomenutja cesarski kralj Karlo Šesti, najželnej naš nigdašni roditelj, pokam bi bil i strane ove s obladanim orujem svoim iz jarma i oblasti Turske natrag zadobio, jedno za drugim u godine 1737. naredbu u oviju strana milostivo učinio jeste, u kojoj na članke, što i koliko gosponu zemaljskomu od podložnika uzeti dostoji se i ovi jednakim načinom njemu dužan dati jeste, naređeno jest bilo, što ništa manje učinjeno nije bilo; i tako poklekam kmetovi po svakojaki iztirivanja jesu bili obteršeni, najviše potli njihove izašle su teškoće, kojim, kako i prilično jest, pravu i jednaku pomoć donesti i tako sve one teškoće excesse i man običaje skončati i popraviti, na najvišu našu kraljevsku dužnost izpada; i tako da se uvede pravi stvari činjenja red i dostojna tako občinske kako osebite stvari način z mirom i pokojem podložnika naši stalno potverđen. Poklamkam smo premislili u ovu stvar skup spravljene događenja i promotrili smo orsaško misto i naravu, stalnu od danka naredbu i dalješnje gospode zemaljske njihovi oficira i sluga naređenje u gore spomenutom dolnje Slavonie orsagu našem, varmeđa naimre Verovitičke, Požeškoj i Srijemskoj postaviti i narediti milostivno dokončali jesmo i

Najpervo. Vlastito pokedob u dužnosti, koju kmetovi pravim uzrokom nametnuti valja, potrebito spomenuti se mora — na imetke koje derže i ovim brime spodobno tako valja učiniti, da se pravično više nijedan ne obteršuje; na ovu pako spodobnost svakim načinom potribito jeste, da sesie kmetinske dosada kako poslata komisija iznašla i nami ponizno dokazala jeste, ne naredne i i nejednake, u stanoviti red i jedinost učini se.

Odovud milostivno naređujemo, da sesije kmetinske u jednakost izposluju se i zadovoljnimi potribоćima provide tako naimre, da cile sesije zvun kuće, dvora i složitom bašćom osam kosaca iliti kola, koja vu ovom orsagu navadna jesu, livada, i izvan toga, gdi selska zemlja plodna jeste, 34, gdi manje plodna, 32, i najpotle, gdi neplodna jeste, 40 zemlje orаće na polja polak zemlje prilike jednakim brojem razdilite rali, koja svaka tri mirova požunska simena primiti bude mogla, nek se prilože; gdi pako u hataru zemlje zadovolne nisu, nego bi vinogradi bili, u takvomu događaju misto jednoga jutra dvi motike vinograda da se dadu; i tako za pol sesije polovicu, za fertal pako četverti tal takvoga imetka dojde.

Potli pako kad sesije ovakovim načinom urede se i njihov stališ učini se, ovaj, koji slidi, milostivno postavili smo regulacije i naređenja način:

Pèrvo. Od jedne čitave sesije zgori rečenimi, što k njima slidi, providene gosponu zemaljskomu na leto: za terrestral iliti zemaljsku porciju daćeju se forinta 3 na dva termina, naimre na dan svetoga Đurđa i na svetoga Mihajla Arkanđela svetkovine; sverhu toga poslove 24 dana, koji se razumiti moraju s dvojim marvom od sunca ishoda do zapada, izvan navedenog poslenika i marve ranjenja sati, i tako napriliku od polak i fertalja sesiona polovicu i rekavši četvrta stran tak novaca, kako poslova dati se hoće; ako li kmet marve ne bi imao ili gospon zemaljski pišičkog bi potribovao posla, onda posao jednoga dneva z marvum izodkupiti se hoće dvima pišičkima dnevi poslom; gdi bi pako gospon zemaljski hotio, da mu se posleniki novci odkupe, onda namisto 24 poslenika s dvoje marvum ili 48 brez marve na godinu dana gori zapovidate za svakoga poslenika z svojim marvom 20 kr., a za svaku brez marve 10 kr podložnik da plati; ako bi pak više gore rečeni poslenika 24 s marvum ali 48 brez marve broja gospon više potribu imao i takove bi tražio, onda za svakoga takvoga poslenika s dvojum marvom 24 kr pešičkoga pako 12 kr podložniku da plati.

Drugo. Stanovnik ili ukućanin, koji kuću ima, gosponu zemaljskome bude na godinu dao forint 1 jednako kako gori na 2 termina i sverhu toga pešičkim poslom služio bude 12 dana; koji pako kuću ne bi imao kućanin ili stanovnik, služio bude dana 10.

Tretje. Od svake čitave sesije na godinu kmet dužan bude gosponu zemaljskomu na marof njegov iz šume, koja u hataru sela, u kojemu stoji, donesti jedan fat derva, koja oni podložnici, koji marve ne imaju sverhu gori prepisanog broja poslova usići budu morali.

Četverto. Kerčevine u šume drugač biti ne mogu, nego gdi i na koliko gospon zemaljski dopusti, komu se vsigdar kmet naglasiti mora. Od zemalja pako okerčeni posle kak tri sloboštine godine izpune se, davati će se gosponu zemaljskom deseto od ploda, koji na takove prirode u slami, od jednoga pako kosca livade okerčene na godinu 15 kr i toliko od jednoga jutra šlivika.

Peto. Gornica od vinograda oni, koji u sesione unišli nisu, gospodimi zemaljskimi dostaju se, ništanemanje da od sakoga priroditoga akova mosta jednu samo pintu požunske mire i ne više uzima se.

Šesto. Kerčmalik iliti mehanjenje občini paurskoj od svetka svetoga Mihalja do svetoga Georgija slobodna jest, među koje vrime i gospon zemaljski svoju kerčmu akoprem deržati može, od svetkovine ništanemanje svetoga Đurđa do svetkovine svetoga Mihajla gospona samo zemaljskoga dotiče se, među koje vrime kmetovi kerčmiti ne smiju pod biršag contrabanda vina točenoga ili rakije; na lagve pako rakiju i vino prodati, akoprem kerčma iliti mehana spainska stoji, slobodno jest. Gospon vindar zemaljski kerčmu ili mehanu svoju polag pogodbe kmetom ili komu god drugomu u arendu dati može; ako pako gospockoga vina kerčmenje poleg reda kuća kmetovom nametne se, ovaj način obderžavan bude, da se u knižicu, koja se svakomu selu dade, zapiše, kako je vino, pošto je cina i hasna, i kerčmar od svakoga forinta 2 groša za svoj trud imade; ako bi se pako vino ili rakija po nesreći ne iz uzroka kerčmara pokvariti bi se dogodilo, cinu takvoga niti kerčmar niti občina mista nadomistiti dužna bude.

Sedmo. Dohodki mesnice ili kasapnice kako goder na samoga spaiju spadaju, tako takojer i gospona zemaljskoga dotiče se; tako njega se dostoji takove kasapnice mesom zadovolnim brez svakoga kmetovskoga terha providiti; međutim kmetu marvu svakojaku za svoju domaću potribu ubiti zabranjena neka ne bude; tako vendar da pod biršag contrabanda kasapiti i meso na funte prodavati da se ne podufa.

Osmo. Šume akoprem takojer spaije se dotiču, u kojeg vindar sela hataru jesu, gospon zemaljski nikoju stran kmetovom od njiju potribit zadovolno neka izmiri, da takovim dostojne za vatru dervarine ne manjka; ne drugač i gdi za stanja derva potribu imali budu, takovu pervo dostojno oglasiti i njima badava dopustiti se ima. Paša takojer za kmetovsku marvu i goveda u hataru mista badava dopustiti se imade.

Deveto. Kestena i drugoga sada na dervju po šuma rastećega jednaka prilika jest koja šuma; dakle takovi sadovi kakoti gospona spaije se dotikavši brati kmetovom zabranito jeste.

Deseto. Što se žirovine dotiče, takva u šuma takojer spainskima podložnikom ne se ne zabranjuje, ali tako, da gdi najmanje za osam nedilja zadosta bude, onda od većega kermka 12, od sridnjega 9, od manjega pako 6 kr žirovina gospodinu zemaljskomu dati se imade; koji pako kermke svoje potajno u šumu spainsku u vrime žirovine utiraju ili lukavo upisati dadu, takovi ne biršagom ili confiskatiom, nego dvostrukom žirovnice plaćom od takovi potajnov utirati ili lukavo zatajiti plaćom neka se kaštiguju.

Žira pako trešnje i šišarica rastovi kuplenje polek kvara povraćenja i prilične kaštige podložnikom zabranjena neka bude.

Od derva pako plodni, žirovni zvun šume ili bašče, ili u polju ali pored puta nikakova žirovnica iskati se nema.

Jedanaisto. Od vodenica kašikarski forint 1, od drugi potočni prosti svakoga naimre kola 2 for, od dunajske pako i dravske 8 for na godinu dohodki gosponu zemaljskomu platiti se imadu.

Dvanaisto. Onim gospodi zemaljskoj, koja po kraljevskoj zapovidi u orsačko pravišće zovu se, polek pravica pomoć priličnu vindar nametnutu kmeti dati dužni budu; jednakim pako načinom u tu potribu na stranu varmecku ništa platiti nećeju.

Trinaisto. Zanadžije i tergovci u selih i varoši zaderžvajući se polek prilične pogodbe učinjene od zanata i tergovine gosponu zemaljskomu, koju su dužni davati, hoćeju; robotu pako ili poslenike načinom gore izpisanim sebi dostojne novcem gotovim, jednoga neimre dana pešačkoga 12, marvom pako poslenika 24 kr plaćom izkupiti na volju imati hoćeju.

Četernaisto. Lovina, ribarina ili halasina samomu spaii se dostoji i zato ova kmetom činiti zabranjuje se; na lov pako zbog mankanja zviradi škodlive gosponu zemaljskomu tri puta na godinu, vrime maimre po magistratu i varmeđe naredito, kmetovi dužni budu učiniti, kojom prilikom gospoda zemaljska njima olovo i prah bude dati.

Nadalje ovo pako gospode zemaljske i njiovi oficira, sluga i pandura kako i kmetova naređenje činit će se.

Pervo. Izbiranje knezova iliti birova polek občine ostaje takovim vindar načinom, da manja sela tri, varoši pako i veća sela četiri između sebe izaberu, spajiluku na pervo dadu, spailuk pako prikladnijega za službu obveršiti i sebi prikazanoga postaviti.

Drugo. Jerbo je izviđeno bilo, da najviše sela po knezovi i sudci iz toga uzroka u veću štetu zapeljana jesu bila, da knezovi mista nikakim podmetnuti polak volje svoje općinskima dohodki upravljali jesu, odovuda gospoda zemaljska najpervo takovi mista knezove ili po sebi ili oficiri svoji zadosta neka nauče, kako take dohodke mista općinska primiti, s njima vladati i kako sverhu toga račune tako zbog ovi, kako i primljene kraljevske porcije i druge općinske, varmecke nametke pridati moraju, i tako nje na sverhu svake godine na račun od primiti i vandati neka natiraju i dužnici da taki platu odma bez pristanka neka natiraju.

Tretje. Nastojati polak toga gospoda zemaljska hoćeju, da porcije i drugi varmecki nametki selma dostojni svaki po sebi u skupćini mista pravo i jednako razdile se, da nijedan neprilično obtersi se ili jedan za drugoga terh podnesti mora; pod najvećjom zamirom u drugima nikakve novčene i naravsko skupljenje da se ne učini.

Četverto. U događaji krivni gdi biršagi iliti kaštige novčane uzimali bi se, ovakove pauri za kaštigu dvojstruku primati ne smiju, nego takove dogode gosponu zemaljskomu prikazati, on pako kmetove ne drugojač nego u događaji pravicom dopušćenom i ovakove obderžavajući polak prilike u novci kaštigati more.

Peto. Gdi pako svi obamerli tako, da odvetka ne bi bilo, takova dobra suprot pravice za sebe neka ne obraćaju,nego takova gosponu zemaljskomu taki po smerti takovi brez odvitka umerli pravično neka dokažu; koja dobra, izplativši vindar dug, porciju, kako i druge općinske nametkov i izplativši tuđe novce, sebi okrenuti mogu; što se pako oni, koji pobignu, dobra dotiče, takova, doklam se povrate, da se sekvestriraju, ali vendar odonud takojer terhi obćinski restantie i dugi njiovi da se izčiste.

Šesto. One zemlje, koje su jedanput u sesije date, od sesije nikakim načinom da se ne razlučuju; vinogradi pako, koji u sesije unišli nisu, tako i zemlja okerčena, polak precinjenja truda ili posla učinjenog njima prodati, za dušu ostaviti znanjem i privolenjem gospona zemaljskoga slobodno se dopušćaju.

Sedmo. U vrime naselivanje koje goder nove z dojdućima pogodbe neka se ne čine, nego s njima način gore prepisani neka se obderžava.

Osmo. Ako koji u hataru zemaljskoga gospona pčele ili košnice najde, nje spajiluku pridati i prikazati, spajiluk pako ili u naturi, ali košnica ali pravom cinom treći tal za trud, koji najde, kmetu platiti dužan bude.

Deveto. Nijedan od kmetova bližnjega sela i drugoga spailuka hatar silom unići niti izmince zločestim nakanjenjem svoj isti potajno odpušćati niti prodati pod kaštigom povraćenja štete i troška usuditi se ne ima, dapače svoga sela međe za obajći mnogi štetne zmutnje čuvati neka nastoji.

Deseto. Za izkerčiti starji, koji jeste nigda za pustaije služio, vilajeta ovoga obraz i postaviti dobrim redom prave kuće, paori gdi misto dopustja kuće svoje spolu napravljati i na jedno misto zastati se, germlje pako napolak zemlja odovud odonud ostavljeno izčupati ili izkoreniti po magistratu varmeckomu da se natiraju.

Jedanajsto. Nijedan od paora oružje kako goder nositi, pse lovačke za sebe deržati pod confiskaciom iliti contrabandum takovi pod veliku pedepsu ne smije.

Dvanajsto. Oficiri i sluge spainske pod kakovim goder načinom darove od paora iztraživati, iztirivati nje na poslove svojega gospodarstva, kakve goder fele davati, pritrucati, pod kaštigom u dvojstrukom povraćenju nikako ne imaju se podstupiti; da pako njima u iztirivanju takojer sverhu broja robote spajinska prilika se

ne dade, gospon zemaljski ne samo skerbljivo r o b o t a r e g e s t bude deržati, nego takojer svaki od robota dan na večer polak navade kraljevine sve p e č a t na papiru udarit skerbljivo dati, ali ako bi se za pol dana radilo polak pečata izručiti onome, koji je radio, da tako posle izpuniti u regulatie prepisati dana podložnik broj rađeni dana znati i svoje godinske poslove ukazati bude mogal; onima pako kmetom, koji dalje od spajinskoga gospodarstva stoje, dan od robote prije tako rimske katoličanske, kako ristjanske cerkve svetkovine na glas dade se, da tako vendar u dohodku paor dan dobiti može, i kako goder nitko tudj terh podnositi dužan nije, tako jedan za drugoga u poslu zaderžavati se ne bude.

T r i n a j s t o. Podložnikom oficiri, sluge i panduri spainski ne budu neprilike činili za čuvanje ili pasenje marve, spainski ne budu natiravali s uzderžavanjem lovački pasa, ne budu težali niti na robotu kasnije dolazeće u novcu ne budu pedepsali; nego u događanju, kada iz nemarljivosti kasniji bi došli, priličnom samo i onom, koja u dva tri najviše četiri udarca stoji kaštigom, pokarati i na zakasniti posao doveršiti primoraju.

Č e t e r n a j s t o. Gospoda spaije podložnikom ali među sobom ali stranskima pravdu imajućima pravicu brez poduljenja budu dali; i ako strana sudom spainskim ne bi se zadovoljila, utečenje varmeđe nikako ne budu zabranjivali; ako pako stvar veće vridnosti bude, takvi u stolu spainskomu pred varmeckim svidočanstvom pregledati, dosuditi i sudu varmeckom prinesti oćeju; i zato stol spainski polek potrebe stvari u godini dvaput i po triput deržati budu, tako naimre, da u događaju, u kojem tužbe na stol spainski dostajali bi se, u spahiluku našla bi se i gospoda zemaljska u vrime godine takove deržati zapustili bi, sud varmecki pervo takovu gospodu zemaljsku sverhu opomenuti hoćeju i gdi ovi ne bi hoteli poslušati, sam sud varmecki tužbe pregledati nastojati će i sudu i pravicam spodobne tužećim zadovoljčine dati oće.

P e t n a j s t o. Nikakova kmetom potribita, kako jesu kazani, kace, vreće i druga takova potribita, nego ako podložnik dobre volje dati hoće, za potribu svoju gospoda zemaljska ili njiovi oficiri za se obratiti; ali niti u vrime stola ili suda spainskoga, niti časti cerkvene, niti na posvetilišća cerkve ali kakovo goder svetkovine kmetovi na kaku stvar ili u novcu ili u stvari badava dadu, natirati se ne imadu.

Š e s n a j s t o. Nijednomu izvan toga gosponu zemaljskomu selâ svoja da marvu za mesnicu u kojem godi događaju potribitu dadu natirati, dopušćeno jest; jerbo pako dohotki mesnice spainski jesu, neka i terh preskerbljenja marve, koju sići imaju, kod takove gospode zemaljske ostane brez svake accize; pod koji gode načinom uzimanje niti mladežsadni drva i kmetovskoga đubreta ni davanje

kmetovom ne nameće se, niti kmetovi, koji kakav zanat znadu, robotu ili poslenike, koje dati moraju, poslom zanata njegovoga davati i nadomiriti ne tiravaju se.

S e d a m n a j s t o. Da podložnici u plaći foršpana i vojničkoga polaženja ne privare se, od mista knezovi takove novce pod računa terh na sveršetku leta davanja u ruke svoje primati imadu, i onima, kojima se dostoji, izplati; oficiri pako spainski u takovo primljenje nek se ne pušćaju.

O s a m n a j s t o. Panduri spainski nikakvim načinom po kmetovi, nego po isti gospoda zemaljski, čiji naimre sluge jesu, nek se plaćaju; ako bi pako zrokom obćinskog mira veći broj pandura potribovan bio, takovi po varmeđa neka se narede i postave i plaća nijova izkaže, domaća varmecka naplatiti; i rečeni pako panduri, kada ili u gospockomu ili u drugom poslu idu, od sela i kmetova ranu, napitak, priliku i takova spodobna izkati ili tražiti nikakim uzrokom ne smiju; koji bi pako ovo priveršili, spailuk taki primite stvari natrag povratiti i sverhu toga pokarati ima.

D e v e t n a j s t o. Od zatvoreni u arešt ili u klade metnuti unapridak ništa neka se ne išće; ako pako u većoj krivici najdužje i u gvožđe metnu se, od ovi kada iz gvožđa pustiju se, 12 samo krajcara pandurom i kovaču skupa dostojni neka se uzmu.

D v a d e s e t o. Ako marva i goveda u kvaru najdena utiraju se, kvar taki po knezovi procinjen povratiti se ima, i sverhu toga od svakoga kermka, koze ili teleta platiti se imade onomu, koji utira, 1 kr, od većje pako marve svakoga kr 2. Marvu pako niti veliku niti malu, gdi u kvaru najde se, drugač, ubiti ne smije se nego u događanju, u kojem utirati ne bi mogli, pervo seljane ili one, čija marva jeste, dvaput opomenjene; u kojim događaju, ako se od kvara ne bi ktili, ostaviti, tako zbog nepokornosti, kako i utiravati nemogućnosti naimre kermkov jednog ubiti slobodno, zvun naplaćenja kvara, koji ubije, njemu ostaviti, u kojem ubijenja događaju od ostali potlim marve biršag kdajcara nek se ne uzima.

I ovo jeste naređenje naše u gori spomenutom dolnje Slavonije vilajetu našemu po nama načinom gori milostivno naređeno, koje od sviju kakovo goder stališa i vridnosti gospode zemaljske i njiovi oficira, sluga i kmetova marljivo i nepristupljeno obderžavati milostivno, skupa i oštro zapovidamo i pripovidamo, tako naimre, da takovu pod zluvolnost našu cesarsku kraljevsku i najtežju zamirnikom istinito prestupiti slobodno jeste, zaderžavajući nama u ostalom takovu iz dojdući po malom zrokova i giblanje u svemu, ali u talu, kako najviše našoj volji voljno bude prominiti i okrenuti čitavo mogućnost. Dano ... u Beču ... dana 15. miseca martia godine 1756.

M a r i j a T e r e z i j a

3. ADAMOVIĆEV REGULAMENTUM DOMANIALE (GOSPODARSKI PRAVILNIK) IZ G. 1774. ili KAKO SE GOSPODARILO NA FEUDALNOM DOBRU.[1]

Adamovići se javljaju na kraju XVII. v. u susjednoj Baranji, gdje je Pavao Adamović 6. studenoga 1714. dobio plemstvo. Pavlu je žena Judita pl. Knežević rodila petero djece: dva sina, Martina i Franju, i tri kćeri. Martin, upravitelj beljskih dobara, i žena mu Anastazija Czindery de Nagy Atád, roditelji su Ivana Kapistrana, autora ovog pravilnika.

Ivan Kapistran rodio se u Pečuju 21. listopada 1726. Tu je po svoj prilici svršio i pučku i srednju školu. Ne znamo, gdje je učio prava, tek znamo, da je kao svršeni juratuš postao gospoštijski fiškal, kako to čitamo u jednom dopisu (30. listopada 1750.) virovitičkoj županiji, u kojem ga Marko barun Pejačević zove »bonorum meorum fiscalis«. Već 1752. Ivan je u službi kod virovitičke županije. Tu je 1754. postao veliki bilježnik (ordinarius notarius). Kao bilježnik je 24. rujna 1754. kupio od komore za 694 for zemljište u Gornjem Osijeku i tamo sagradio kuću (danas kuća braće Muačevića u Kapucinskoj ulici).

Ivan je bio dobar administrativni činovnik. Svoje je velike sposobnosti pokazao kod donošenja i provođenja terezijanskog slavonskog urbara (1756.). Kao notar nije samo preveo na hrvatski kraljičin urbar, nego je velikim poletom u čitavoj županiji izvršio diobu kmetskih sesija, a time u praksi dovršio urbar (1762.). Ovaj je njegov rad stekao priznanja i u dvoru, pa je 28. lipnja 1762. postao kraljevski savjetnik.

Od g. 1758.—1765. Ivan vrši dužnost redovnog podžupana. Kao podžupan oženio se Juditom Saić de Pernica, kćerkom križevačkog podžupana Ivana, kojoj je otac dao u miraz spahiluk S. Jelena (S. Jelena, Majkovec, Imbrijovec, Đelekovec i Kaniža aliter Lug) s godišnjim dohotkom od šest do osam tisuća forinti. I kao notar i kao podžupan Ivan je županijski ablegat i na hrvatskom i na zajedničkom saboru. Kao podžupan stekao je osobitu sklonost dvora time, što je redovno znao otpremati vojničke regrute i živežne namirnice za vojsku, a to je kraljici bilo potrebno u ratu s pruskim kraljem Fridrikom II. U znak priznanja podijelila mu je kraljica diplomom od 23. ožujka 1765. donaciju na komorsko dobro Čepin, za koje je komori isplatio 26.000 for. U posjed ga je 23. rujna 1765. uveo Mirko Kristović, kanonik-lektor pečujskog kaptola.

Kada je tako Ivan Kapistran postao slavonski spahija, odrekao se 1766. županijske službe, predao agende svom nasljedniku Franji

[1] Original u našem posjedu.

Dolovcu de Žitomerec i sav se posvetio upravi svojih dobara. Premda je Čepin imao blizu stotinu sesija zemlje, opet je on, da izbije što veću korist, u močvarnom terenu prvi na veliko započeo saditi konoplju, a kako je i prvi u svjetskoj ekonomiji pronašao metodu t. zv. suhog močenja (konoplju nije močio u potoku ili bari, nego ju je razastro po livadi i vodom polijevao dotle, dok se vlakanca ne bi sasvim odlupila od staničevine), podigao je u Čepinu 1785. i prvu užarnicu. Gotovu je robu kolima preko Tirola izvozio u nizozemski Amsterdam, gdje su je kupovali brodograditelji i brodovlasnici. Ali jednoga dana nastrada on. Njegova su naime užeta u slanoj morskoj vodi počela pucati, i nizozemska potražnja slavonskih užeta jednim je mahom presječena. Čini se, da njegova metoda močenja još nije bila pravo usavršena.

Osim svoje spahijske kurije, koja još i danas stoji, podigao je u Čepinu i crkvu (1779.), za koju je kraljica svojom rukom izvezla misno odijelo.[1]

Kao čepinski spahija Ivan je zbog međa imao neprestanih sporova sa susjednim erdutskim spahilukom grofa Pálfy (prije Zuana). S tim je spahilukom od 1751. upravljao Ivanov stric Franjo Adamović. Valjda na nagovor stričev, a i da se riješi neprestanih sporova, Ivan odluči kupiti sav erdutski spahiluk (Erdut, Aljmaš, Sarvaš, Tenje u Slavoniji, Sv. Lovro i Novo selo u Bačkoj). Kupoprodajni je ugovor potpisan 3. lipnja 1778., i trebalo je da Ivan isplati 340.000 for. Da namakne tu golemu svotu, on je odmah Sarvaš prodao Ivanu pl. Kovaču za 20.000 for, Novo selo i Sv. Lovro Nikoli pl. Csehu za 60.000 for, sam je skupio 140.000 for, a od nadvojvotkinje Marije Ane dobio je dugoročni zajam od 120.000 for. Kada je poslije nadvojvotkinja umrla i Ivanov zajam kao legat ostavila elizabetskom samostanu u Celovcu, Ivan redovno otplaćuje abatissi toga samostana anuitete s kamatama. Ovaj kûp erdutskog spahiluka bio je, koliko znamo, jedna od smionijih financijskih operacija toga doba u Slavoniji, i ona svjedoči o izvanrednoj poduzetnosti Ivanovoj to više, jer je u isto doba (1776.—80.) imao u arendi i golem spahiluk valpovački, kome je vlasnik (Ignacije Prandau) obično živio u Beču. Tako je Ivan postao jedan od najbogatijih slavonskih spahija i došao je u red Pejačevića i Jankovića.

S tim svojim dobrima Ivan je unosno upravljao sve do 1800., kada se povukao u mir i naizmjence boravio u Osijeku, Čepinu i Varaždinu, gdje je imao kuće. Dana 30. kolovoza 1801. načinio je oporuku i sva je svoja zemaljska dobra podijelio među svoje sinove. Pavao (1760.—1809.) dobio je Čepin (čepinska linija), Antun (1762.—1829.) Erdut, Aljmaš i Tenje (tenjska linija), Rok Kor-

[1] Josip Pavišević: Fragmenta poetica, elogia, epitaphia, Essekini 1793, p. 20.

nelije (1764.—1801.) Sv. Jelenu. Kada je Rok 1801. umro ne ostavivši potomaka, prešao je i njegov dio na braću Pavla i Antuna, koji su udovici Rokovoj isplaćivali godišnju rentu. Ivan je umro u visokoj starosti (u 82. godini) 4. prosinca 1808. u Čepinu.

Bio je on dobar gospodar. U njegovoj ostavštini, koje se mršavi tragovi nalazili u posjedu njegova prapraunuka Ivana Kapistrana u Vukovaru, postoji njegova obilna korespondencija s upraviteljima njegovih dobara, koje pitanjima i savjetima drži u neprestanoj napetosti. Zna sav prihod i rashod svakoga dobra u tančine. Složio je pravi kalendar o svim dospjelim obrocima i najsitnijih zajmova. Kako onda nije bilo ni banaka ni štedionica, štediše su svoj novac najradije davali u zajam gospoštijama, gdje su dobivali 6% kamata. Kako je Ivan bio i marljiv i dobar platac, mogao je, kako to iz korespondencije vidimo, ovakve dobrovoljne zajmove često uljudno i odbiti. U svojoj knjižnici mora da je imao mnogo knjiga i spisa gospodarskog sadržaja. Sve je knjige marljivo čitao i na njih stavljao svoje bilješke. Tako ju puna bilježaka knjiga Davida Becka: Aus den Kartoffeln Mehl zu verfertigen oder die Kartoffel auf ein u. mehrere Jahre aufzubewähren. Sz. Lörintz 1803. Jednakom je pažnjom čitao spis Način od križalina kruh peći kao i Josipa Tholdya Methodus qualiter apes in cistulio servari et tractari debeant.[3] Imao je gotovo sve jozefinske ekonomske naredbe. Na štampanom primjerku predstavke Karlovčanina Valentina Gollnera i sinova, kojom se od sabora tražilo dopuštenje za osnutak c. kr. komercijalnog društva s osnovnim kapitalom od 1,500.000 for, koje bi preko Senja izvozilo drvo, a preko Rijeke gospodarske plodove, Ivan je svojom rukom napisao bilješku, da se potpuno slaže s tim nacrtom i obećao je o tome napisati instanciju. No najzanimljiviji je spis u njegovoj ostavštini neke vrsti gospodarski pravilnik, što ga je napisao za upravitelja dobara u Sv. Jeleni pod naslovom Regulamentum domaniale.

Pravilnik je napisan Ivanovom rukom g. 1774. Ispisan je na arcima običnoga terezijanskog kancelarijskog papira. Arci su složeni jedan u drugi, a u sredini su vezani prostim koncem. Na omotnom je arku natpis prve glave. Kako je prvi arak nestao, paginacija se počinje od st. 5. i ide do 108. Tekst je podijeljen u glave, glave u paragrafe. Iza pojedinih glava ima po nekoliko praznih stranica i samo gdjegdje koja bilješka. Čini se, da je tu namjeravao napisati posebne glave. Kako je pravilnik bio namijenjen upravitelju njegovih hrvatskih dobara, dakle kajkavcu, Ivan je — kao rođeni ikavac — svoj pravilnik htio ispisati kajkavski. Tako mu je tekst smiješna

[3] Postoji i hrvatski prijevod toga spisa.

mješavina ikavske kajkavštine ili kajkavske ikavštine. Ortografija mu je sasvim samovoljna. Zbog toga, a i zbog lakšeg čitanja tekst je transkribiran ovako:

I. *Od dužnosti oficialski, od vinograda i vinotočenje, od putov popravljanje*

§§ 1.—12. su izgubljeni (t. j. 4 strane).

§ 13. Tak sebe kak družinu i kmeti od vse tadbine marljivo ima čuvati, niti sino niti žitek, ali vino niti nikakvo drugo gospocko dugovanje nema vzeti, jerb ako se najde, kano tata naj ga gospon fiscal on čas vu železje dene. I takajše nije mu slobodno od kmetov i mita kakvu god primiti ili dar, a jošt manje težakov najmanši na svoju stran obernuti ili za penezi prikazati ili drugomu prodati pod velikom pedepsom.

14. Što god se s tlakom more doveršiti, nikada drugi majstori da ne najmi, nego saz tlakom naj doverši i tak penezi zašpara.

15. Na plote, stobore, levi i svi stanja naj tak pazi, da i najmanju jamu ili drevo ili krov taki da popraviti, da se vekši kvar ne učini.

16. Svakoga žitka stavice, kak se požanju, valja taki izbrojiti, seno i slamu takajše na klaftre zmiriti i zelje na glavice izbrojiti, jednom ričom, kak se koji žitek spravi, bil on grah, leća, bob i ostala, on čas i dan potrebno je njega prid prisežnikom iliti sucem selskim zmeriti i posle na sigurno mesto zatvoriti i pod kluč metnuti; koja pako nije moguće zaperti, tak se vu jeden kup dene, da se more poznati, je li sigurno gdo k njemu došel iliti kaj odnel; koje takajše obderžavati je, kada se kupi od svakojačkoga žitka počmu, ili mlaci mlate, ili se saz konji verši, svaku večer naj se zatvori, ako pako ostalo na veršaju vu plevi, jeden veren človek naj se tam naredi, a k tomu dvorski iliti špan naj zazlamenuje saz štogod kak ostavi takvi žitek.

17. Brez velike sile gospodarstva naj dvorski nikad vu petek na prošnju ne naredi, nego gda se meso jiti ili vu subotu, kada se maslo ne troši.

18. Kada je dobar saunik, naj ondak dreva za stanje, drevo za vatru za cilo pramaleto, leto i jesen zvoziti dade. I takajše

19. gdi voda ne more oprati i odneti gnoj na jeden kup i takajše pleve naj vinogradi voziti da, ondik vu jeden kup deti.

20. Pokehdob jesu se čisto zapušćeni i tako retko postali, da se na mlogi mista kolami človek okrenuti more, kada god vrime dojde, naj grebenice, klučice što više more načinja i posadi, i ako tlaka za dosta ne bi bila, naj za penezi pa ono ceno, po čem drugi plaćaju, ljudi najme, koji dvorski imenom zapiše i posel vu regestumu zabileži ter tak svakoga izplati.

21. Oni pako, koji jesu žitek na veru vuzeli i nisu vu naturi niti vu penezi niti vinom povratili, takovi dužniki valja lipim opomenut, naj na posel za navadni penezi idu; i ako ne bi hoteli z lipim, polak ove moje zapovedi, takvi vu gvožje iliti na lanac silom tirati potrebno je, ali tako da mu se ceđula od dvorskija dade i svaki dan ne samo posel mu se vupiše, nego ktomu jeden groš na kruha mu se daje, a druga dva ili tri (kak bude se plaćalo) vu dug mu se odbije dokle, doklem duga svojega nedomisti. Ali ovo ob zimu valja vučiniti ili vu pramaletje, kada siroma človek još svojega posla nema, a ne ondak, kada samec človek ili sije, ili ore, ili žitek svoj ili vinograd opravlja i bere.

22. Kaj god je posudje, daske, kola, saunice i jednom ričom, što god je od dreva, bila grede, komadi od desek, šindre i ostala, koja na kakovu goder potrebu mogu dojti, ona sva nikada na zemlji naj ne leže, nego iliti na suho misto, doklem se najde, valja postaviti dati, ili pako se drevo podmetne, da na zemlji ne stoji. Tu se razmeju sva, koja su za potrebu i jesu vre gotovo načinita ili koja se za delo kakvo goder iz šume dovezu.

23. Pokehdob da vernoga oficira vu tomu stoji najvekši kunst i osobita skerb, da on svoj gospošćini gledi, odkuda bi se mogel koji novec vzeti, zato dvorski naj vu svačemu, koja od gospocke potrebe ostaju, bilo žitek, slama, sino, vino i ostala, koja Bog Svemogući iz osobite milosti da, takovi stvari svakojako bude gledal po najbolšoj cini prodati, cinu pako naj od bližnji oficiri i gospodina mojega plenipotentiaruša Jellachicha Šandora zazna i s njim se dogovori i takajše izvedi, kak vu Zagrebu, Varaždinu stvari se mogu prodati, i ondak s kupcem prid pisati znanom človeku iliti gospon plebanušem tak se pogodi, da nikada nikaj brez gotovi penezi iz ruke ne izda niti komu na veru kaj god dade, doklam takovi kupac ne plati.

24. I takajše ako bi gdigod dobru priliku našel, ili meda, ili masla, ili vino, ili sliv, ili ostali takovi stvari kupiti, koja se dobrom cinom za hasen gospošćini prodati mogu, naj vu Ime Božje kupi, ali naj se opet tersi i nje od pohabenja kupiti i skoro opet vu pinezi vučiniti.

25. Kaj god je gospodarstvu potrebno, sekire, motike, lopate, pile, švedri, širočke, glite i velike pile, čavli, branu, plugovi, vile gvozdene, kladivci i ostala, koja muškomu bireškomu poslu idu, ona dvorski naj polek inventariuma iliti popisa pod kluč dene i svakomu birušu, kočišu, majurici, telčaru, deklam, španu i ostalem slugami svakomu svoje tak izda, da vu njegovu conventiu i najmanše vupiše, a dade, kaj mu je pridal; a kada muži kaj zemu, navečer, kada se posel doverši, naj onda svak, kaj mu se pridalo, ili dvorskom ili španu opet nazaj vu ruke izruči; i tak, komu se kaj prida vu jutro, iliti u conventiu, naj on račun daje dvorskiu iliti gospockomu španu, jer ako se kaj zgubi, dvorski naj od onih išče, kojima je dal, a gospošćini opet dvorski bude plaćat i nadomistiti: a to ti se razmiju kola, jarmi, lojtre, lunci, ručice, vuža, kojima se voli vežu i seno pretišće, saunice, hami, vuzdice, oglavniki, sikire, širočke, karike na kolesa, na lojtre gvožđe, jednom ričom saz, čim volari iliti kočiši i ostala čeljad posluju i delati navadni su, svakomu svoje vu njegovu konventiu valja da vupiše, koji kola i ostala naj vu dobrom redu obderžavaju i ondak valja, kada dešč pada, a ne ondek, kada je na posel iti.

26. Bireši i kočiši i deklami majurske naj dobro sebi vu ruke pridatu maršicu ob leto pasu, a ob zimu senom rane; dvorski tak pozor imati mora, da obnoć večkrat nji lampašem pogleda, da nisu svojima ženami spat odišli, i ona cilo leto to najbolše pazi, kaj se sam španom skupa pervo zore stane, i čeljad i muži pervo nego sunce izajde na poslu dočeka, i tak, doklam ne zajde, polak navade ob leto tri vure, vu premaletje i jesen dvi, a ob zimu jednu vuru za počivanje i jelo dati.

27. Loze i šume, koloseki gospošćine i takajše međe iliti hatari svaki misec jedenput obiđe i ozdik i vu Maikovci, a svim podložnikom oštro pod pervi put 12, a drugi put 24 paličje zapriti, da rastovo i drugo plodno drevo nikak seći nemaju, drugo pako neplodno za svoju potribu, a nikak na prodaj, pako vu skupčini šume najslobodno naj siku, a i iz maikovečki jarki naj nikaj ne dade, doklem i selski loza imade, gdi ako ne bi bilo, vu skupčini naj gleda, gdi ako potrebo je, naj mu dade; dvorski pervo nego muž pokaže svoju potrebu, ako ne bude se vidila iz loze gospocke, nikaj naj mu ne dade, ako je pak potreba, dvorski naj od siroma gospockog muža naj mu ništa vzeme, jer drugač bude mu triput tuliko povratiti; stranskoma pako doverši nego po staroj navadi na gospodsku stran, kak se pogodi.

28. Nikomu stranskomu za nikaki penezi niti dervo, niti kolje, niti pruta, jednom ričom nikaj ne bude dati smel niti špan, niti dvorski, niti gdo drugi, jer drugač od plaće njegove 24 rajniški za svako drevo bude moral plaćat, jerbo loze jesu verlo pokvarene, nego misto penez tlaku traži. I zato

29. i na istu gospocku potriboću, od doklam god vu lozi, koje su vu skupčini drugom gospodom iliti vu općinskoj šumi, takovo drevlje iliti prutje najti je, donle naj vu gospocki loza nikaj ne dadé sići, da takove mogu dobro prirasti.

30. Plodna pako dreva, kakti jabuke, ruške, slive i ostala, svakoga pramaletja sušca meseca od suhi grane i gusenice, meroja čisto je očistiti, i to donle, doklam dreva nisu počela tirati; plodno pak drevo nikak nigdo nema vusići ili s koli pokvariti dati.

31. Dobra naredba je duša svima poslom, zato dvorski, špan, pervo nego tlaku kam naredi, naj izvedu, kak laglje, kulikimi ljudi, kakvim načinom more se posel doveršiti, da ovak dobru naredbu

napervo načini; i ako bi tlaku kam daleko naredil, uvik pervo jeden dan siromakim težakom dokaže, koliko dana budu ostali, da se mogu na put dobro pripraviti; a kak na tri dana daleko naredi, samo jednoga konja, vola naj uzme i vu bircauzi za naslon ili štalu njim trošak povrati.

32. Kada je kosidba iliti žetva i seno spravljanje, sigdar vilama, sikirama iliti motikom skup mužima tiraju, da ako bi godina došla i kak ob leto se dogaja lepram posle vuru jednu ili dvi prošla, onda pokehdob da se sino kupiti ne more niti pako žeti, ondak naj ljudi, koji su na tlaki, ili sinokoše kerče, ili grabaju, ili načinite grabe čiste i tak svoju tlaku pošteno doverše.

33. Vu jesen, ob zimu, pramaletje naj dobru skerb dvorski i špan imade, da se ne samo grabe, koje su mlogima penezi načinite, kroz marhu iliti pute ne pokvare, nego k tomu, gdigod na žitku iliti setve gospocke ili na pute, kada gospocka kola hode, voda bi stajala, takovu on izpustiti i vu grabe zapeljati, pute vu vinograde i drugam, kam se što vozi, popraviti dužan bude. I takajše

34. oni puti, kuda se žitek, sino i ostala voze, pokehdob da i mužem hasnoviti jesu, ovi vu ono vrime, kada muži ne imadu posla, brez svake tlake popraviti je potrebno, da tak lehko kola prolaziti mogu, koja sudac selski dužan je obveršiti.

35. Gdi god se gospocka maršica ili svinji rane, ondik dobro naj ogleda da ono, kaj se za maršicu i svinji daje, da drugam ne projde, i takajše na mlinara dobro pazi, koji on dvoji svinj gospocki ranil i nikaj od žitka vukral ne bude.

36. Kada se verši ili mlati, svakojaku plevu, koju maršica ob zimu jede, najmarljivo ili vu stagal ili vu jeden kup spravi i slamom dobro polek levi iliti štale na sigurno misto pokriti da i tak po navadi po zimi naj plevom i dobrom na suhom spravitom tuškom, svinji i vrućim kropom polivajuć ob zimi raniti da i živad takajše.

37. Na majurice, telčare, dekle takajše verlo je paziti, da one maslo, puter, mliko, sir ne kradu, nego pošteno sve dvorskomu vu ruke pridađu; i zato višekrat komore, nahiže i ostala dvorski naj prigleda i svakolika stanja izvedi, da kajgod ne zakriju; pecer pako naj se vu gradu kuha, i kaj od oneh penice i drožja ostane, z oním vu petek i šubotu naj se za družinu začinjava, na koje i dvorski i špan naj dobro paze.

38. Na svu maršicu, koja je od jedno leto starija, naj se numeruši denu i takajše na prasci vuha tak razrezati dadu, kaj se gospocko od drugih različiti more.

39. Da žitek svakojački vu kupi da ne ostane, dvorski zarana naj se brine ili kobilami gospockima izveršiti ili za mlaci krainci, kojima tuliki tal bude dal, koliki i koji tal drugi okolo susedi daju; ali pervo naj naši ljudi ponudi, ar oni imadu pervu ruku i to vu raži

zaradi ridek; kaj se pak drugoga žitka dostoji, njega saz gospocki konji naj dade izveršiti tak, da doklam bude više konj, uvik njih izmini.

40. Ako bi vu gospodarstvu ne bi se podufal kajgod vučiniti, pokehdob da i onak svaka dva miseca gospodinu Jelachichu bude odhajal, vu takvo dugovanje more dvorski na konja skočiti tak sebe vuputiti dati ili meni na pošti pisati.

41. Svi pako klučari, špani, lugari, katane, volari, konjari, majurice i dekle njemu dvorskiu imadu tak podložna biti, da kaj god zapovi, za dobro gospocko marljivo obderžavati imadu; a ako ne bi koji hotel podložan biti, takvoga naj dvorski on dan na večer prid španom povaliti i naj mu z dogovorom paličje odsukne ili njega vu klade metne, a najbolše pako oni, koji u pianstvu budu se našli.

42. Ako bi gdo koju silu vučinil ili kroz gospode suci, dvorskoga ili spana opomenut dal, naj nikad nikaj drugo ne odgovori, nego lepram da vre bude gosponu fiscalu poslal, a mahom kroz drugoga jednoga, vernoga človeka takovo pismo zapečaćeno gospon fiscalu Draskoczy Jožefu vu Zagrebu stojećem pošlje i odonud, kaj je čineć, instructiu iliti naredbu išće i polak onoga naj se oderžava; najbolše pako na međe maikovačke pozor ima, gdi gospon Busich i draškovićianski oficiri radbi naše zemlje i loze da osvoje; ako bi pako takova potriboća bila, naj pošlje kobile po gospona fiscala, da sim dojde, ali on sam k njemu odhidne ter se navči, kaj je čineć; kakti takajše sve tužbe, koje kmeti ozdik ili vu Kaniži imaju, naj takajše vekše na gospona fiscala nasloni, i kada se mlogo skupi, naj onda po gospona fiscala kola pošlje, ali pervo naj mu piše i odgovor dočeka.

43. Pokehdob da je pogibelno mlogo novac ozdik deržati, više od 100 r ozdik dvorski nikaj naj ne derži, nego naj ili meni vu Varaždin donese ili gosponu staromu Jellachichu vu njegove hiže pod svojim pečatom pridade.

44. Ostavljam takajše naredbu kraljevsku štampanu, koju ima klučar i dvorski sveto obderžavati, a kaj presvitla varmeđa dokonča ili ako bi išće kaj došlo, naj od gospona fiscala horvackim jezikom na pismo išće.

45. Kada sam u Slavoniji, meni svaki tjeden pisati i svaki tri meseca extractus od žitka, vina, maršice, konji, svinji, masla, sir i ostala poslati imade, da se i ja ravnati znam.

46 Na gospona plebanuša obedi i stranski ljudi kaj potroši, naj zoseb vu jednu knjižicu zapisati dade; izpričajuć da bolje ne moreš služiti, od pet jestvina više davati ne valja, zvan ako bi vekši gospon od mene došel.

47. Pokehdob da najvekši proventuš je vino vu Horvackoj, na to osobito i dvorski i špan valja da paze, da posle Đurđeva nigdo

vino od pauri ne toči ozdik niti vu vinogradski kleti niti na putu; kojima komore vizitirati ozdik i Maikovec, Imbriovec i Đelekovec iznenada valjade.

(Pet praznih strana; na drugoj se nalazi ova bilješka:

Karlostadiensia 3 kuplenik faciunt 2 metretas posonienses. Una metreta posoniensis continet 75 modias posonienses.)

49. A pokehdob da najvekša pozor vu tomu oficirska stoji, da vu oni hiža i kod oni muži i slobodnjaki uvik vino se nahaja gospocko, koji vino toče, i polek vina gospockoga drugo se ne toči, ili da se s vodom ili polek zloga posudia vino ne kvari, zato dužnost je dvorskoga, ključari i španov, da oni više puta bircauzi gospocki vizitiraju; i takajše birti ili osteriaše i mlinara gospockoga kruto vuplaše, da ako se taki ondak ne budu oglasili, kak na jedno vedro vre vino gospocko, koje se toči, dojde, da se drugo taki poslati more, takovi kerčmar onoliko dana po jedan ranjički plaćat bude dvorskomu, a dvorski takajše gospoštini. I takajše

50. kada su kod koje cirkve oprošćenja ili vu ono vrime, kada iz Slavonie i Kraine vu pramaletje, o Trojaki ili Preobražnje Kristuševo, ili velikoj i maloj meši ljudi na Bistricu hode, vu oni vrimena dvorski naj polek Senkovački stari dvori dobru kolibu iz desek, a pred Kradijevom hižom jeden lip senjak od zelene šume saz klupi i stola (koji vu gradu od tišlera i cigl delanja ima) dade načiniti i ovamo ne samo vino, nego i na slavonsku modu slabu rakiju metne, koju iz tropa, kada se pekla bude, valja naglo pustiti i posle taki vu jedno vedro suhi sliv jedno četiri šake saz košćicama skup nutri dati, hoće na šlive mirišati; ili ako ne bi mirišalo, a ono kupiš, što se zove onais, iz apotheke i malo nutri deni, da miris od tropa zeme.

51. Kaj se pako vino ne pokvari, ima dvorski mali lagvi, od koji i vu Kanižu jedno 6 pošlje, vu koji na kerčme vino naimre ob letu davati valja, da se od vrućine ne kvari.

52. Kada je pako oprošćanje pri Bistričkoj Mariji, valja paziti, da vu Goričaci, ili vu vinogradi, ili polek cirkve maikovačke, ili sveto-helenske, ili paursko ili cirkveno vino da se ne toči. I zato cirkvene oce naj dvorski opomene, da do Đurđeva pol leto dan imajući dosta vrimena nastoje vino cirkveno gdigod prodati, a ne posle saz kvarom gospockim, koji nikad dopustiti dvorski naj se ne podufa.

53. Da se pako dugovi kod kerčmari ne načinjaju, kak jeden lagav izajde, onda taki valja penezi da se išću; i zato ošteriaši na dug naj nikaj ne daju, a dvorski naj penezi iziskava, ar drugač on sam bude takovi dug gospoštini naplaćat. I zato ako koji ošteriaš dužan ostaje, naj drugoga dobrog gospodara mesto njega dene.

54. Lagvi kak se izprazne, naj kerčmari on čas i vuru dobro i čisto izperu i vu dvor dovezu, a dvorski naj jedno dano izvadi i tak z metlom čisto izprati dade i vu pinternicu tak otvoriti lagav deti dade, ar drugač oplesnevi lagav, vino se kvari, duhu dobiva. I zato nikad vu vinski lagvi ili bednji niti plevu, niti zelje, niti posije, niti kaj drugo deti nije potrebno. I takajše

55. prazni lagvi nikada vu pivnici ili gdigod na zemlji deržati nije dobro, nego valja taki da se iz takovi lagvi kiselica iliti drožće vun zeme i drožće vu jeden pokriti lagav donle skup spravlja, doklem jeden dva kotla skupi se; drožće naj ne izlapi; ovo valja zmeriti, vu račun deti i taki žganicu peći dati i opet vu račun deti.

56 Pokehdob pak da lagvi mlogo penez, obruči mlogu tlaku koštaju, zato što god pinterskomu delu ide, dvorski i špan ne samo ova dužan je pod klučem vu pinternici deržati, nego k tomu, kada se iz Đelekovci lagvi voze, naj njih nosom vizitira i ako po manjosti onog, koji vino točil, jesu pokvarena i duhu dobila, takovoga ime naj zapiše i njega gosponu fiscalu dokaže, da on sudom kvara nadomistiti dade. Kroz to razme se i ono, kada nemilno lagvi se s:m i tam bacaju, ter se deske iliti takzvane duge poteru. I zato kada vu Đelekovci i Imbriovci vino daju foringašem, imena naj zapisati dade i njim sav lagav pokaže i disati da za svidočanstvo, da nikakvu falingu niti duhu imade.

57. Vina i ostala vu pivnici naj svaki petek izbrisati, saz četkom izčistiti dade i ondak kad od doma odlazi, naj kluč kod najvernešega sebi paura ili špana tak ostavi, da pervo sva vina i pipe zapečati; koji svaki dan naj obruči ogleda, da se kvar ne dogodi.

58. Kada se vino preša, naj sam dvorski vu prešalnici spi i kak se jeden lagav napuni, naj ga taki vu pivnicu voziti i pervo deti dade, doklam nije kipiti počelo, da se kvar ne dogodi. Ali da čisteše vino vu lagav dojde i za dosta lagvi more imati, taki augusta miseca naj obruči, lagvi, košare, bednji, prešu, preseke i ostala beritbi potrebna sebi pripraviti dade, a ne po staroj pesji navadi ondak, kada posel stigne na vrat na nos sas velikim kvarom gospockim, ondak kad valja vu ruke zeti, hodi po kutovi tražiti. Da pako što prije more prešati, dan i noć nastojati valjade.

59. Kada se vinogradi beru, svi oficijali naj paze, da muži i njihova čeljad grošće kradom dimom ne nose, naj jede ondik dovoljno, nigdo njima ne brani, ali dimom nositi slobodno nije.

60. Pervo nego se vino začme voziti, svi puti valja popraviti, vagaši ispuniti dati, da se kola ne pokvare, voli da se ne taru ili da se koja nesreća ne dogodi.

61. Kolje taki posle setve vu jesen, doklam snig nije pal, za dovolno izsići dati, ar posle vu zimi što pervo jeden človek vučini, neće ni tri, ar ga na ruke zebe. I tako kako je dobar kolnik ili saunik,

valja svom silom navaliti i vu vinogradi svoziti. I taki februara miseca čistiti dati, da sve bude gotovo, kada je potrebno.

62. Koloseki gospocki naj lugari dobro paze, koje vu leta razdeliti i tak redom sići je potrebno, da opet mogu porasti. I zato da ji velika šuma ne duši i da takajše obruči mogu porasti. Vekše neplodno drevo jednim putem, kada se kolje siče, naj se i za vatru dreva seku, i tak koloseki naj se čiste. Ali rastovo drevo nikak naj mi se ne siče, nego oklaštrit se more, da bolje raste.

63. Liko ne samo po horvackoj navadi u vrimenu pripraviti, nego i po slavonskoj navadi, valja koru doli skinuti i namočiti pak posle oguliti dati, koje dvorski jest u Slavonii mogal se navčiti i zato naj drugi oficiri navčiti dade. Ob zimu naj i vužeta splesti dade i na žaklje potrebne vuzice i ostala imati se pri hiži more.

64. Da se prazni vinogradi zaman ne kopaju, dvorski i ostali oficiri svetohelenski i kaniški naj to svakojako misle, kako mogu više grebenica ostavljati i tak čisto zapustiti vinograd vu dobar stališ doneti, kakvog muži vu svoji vinogradi imadu; i zato svako leto potrebno je takove grebenice saditi i vinogradi ponavljati, ali koliko je moguće dobre fele lozom, kak je Imbrina, i ostala.

65. Gnoja najboljšega izbrati, naimre od pleve haidinske, i ov, kada je dobar saunik vu vinogradi, na takvo berdasto misto voziti, otkuda sok od gnoja more među loze i vinograd iti.

66. Kada su velike kiše, koje zemlju rovu iliti kopaju i tak tersi podkapaju, putevi verlo kvare, onda špan i dvorski vu kepenku saz dva, tri iliti četiri ljudi izajdu ter načine tak putovi vode, da se rečeni kvar ne čini.

67. Koliko je moguće, gdi su gospocki vinogradi, okolo loza ovu sići valja dati, da ptice kvara ne čine.

68. Da se brači ne zaderžavaju, valja šest putem kupiti i tak šest momci neka nosu od sele, ar sam vidil, da brači verlo manguju, kada je malo momaka, koji vu bedenj nose.

69. Kada je kišovito vrime, pogibelno je s kolami hoditi, zato vu takvom vrimenu dva ili tri lanca valja dati načiniti, kojima se kolesa vezati mogu ili zapriti, i takajše tolike četiri ručice visoko, kolika je preseka, da se more od obadvi stranke dervami jakimi vezati, a ne samo lancima, ili, što je najvekši kvar, vužetami vezati.

70. Da se mušt ne proliva, deščice z gvožđem valja pribiti i uvik jeden komad beza odozdol metati, da se tak mušt ne proliva kano voda.

71. Kuda se na preši vino cidi, ondik valja jeden žakelj na čošak, ka je za turova navadno, načiniti toliko, koliko je potrebno, i tak kroz ovi valja ociditi vino, da toliko drožja zaman ne projde; ali žaklje valja više puta izprati i sušiti, pak posle opet na drugo leto postaviti, ar valja da su vu inventariumu.

72. Kada se tersje reže, nikada decu ili žene ne valja vu tlaku zeti, ar vu ovom poslu najbolje se more tersje pohabiti. Zato vridni od hiže gospodari takvi valja zeti, koji ov posel razmeju. I ako je moguće, najbolje je ondak i kolje pičiti, ar se tak kvar ne čini, kako posle, kada je loza čisto perhka i grozje potira. A kopati nikada ne valja, kada tersje cvati, ar verlo škodi.

73. Muški iz Goričanci svinje mlogo kvarov po vinogradi čine, tersje podkapaju pak se posle suši. Daj njih kroz Sabolića suca opomenuti i dan daj si zapisati, kada si njih dal opomenut; pak posle daj manje svinjče vubiti, ali meso siromahu človeku cilo povrati i nikaj najte mi za vas zaderžati.

74. I to sam zel vu pamet, da oni, koji grozje beru, čisto malo posudie nose; dobro će biti saz pilčane vekše dati načiniti jedno 24, saz koji muško, koji bude malo posudie imali, more se izminiti.

75. Vinogradi redom valja da se gnoje i kroz grebenice ponavljaju, da tak jeden dojde vu dobar stališ jedno leto, drugi drugo i tak nadalje. Ne valja skakati kakti sraka, ni jedno ni drugo ne serşiti, nego ježi se redom ježe, ar i Bog je redom stvori stvoril.

76. Vu pivnici ob zimu obloki gnojem konskim dobro zatverditi valjade i samo od podne na obloku odušek ostaviti, a ob leto, kada je velika vrućina, vu jutro, pervo nego sunce vupre, deske prisloniti, ali opet svaki večer otvoriti je potrebno, da lad uniđe. Koju skerb jeden naj ima, on, koji nad najmanje posel ima.

77. Klopoteci iliti vitla vu vinogradi mlogo su vredni, kada se više ob zimu priprave i opet posle vinobere sprave, ar se ptice boje. I zato oficiali naj takovi klopoteci više dadu načiniti i njih najbolše polek šume naj vežu, kojima na verh kano jeden človek na strašilo privežu.

78. Bekve iliti žutu verbu okolo svi vinogradi saditi valjade, koja se tak prime, kako človek šibicu vu proletje odreže i tak vu zemlju vupiči, koji ako je na križ posade, misto ograde služiti s vrimenom mogu.

79. U vinogradi tersje nikada ne valja na dugačko ostavljati kada se reže, ar što krajši i deblji je, to bolje rodi i vekše grozje daje.

(Jedna prazna strana)

II. *Od sijanja, kopanja, oranja i ostala, koja sim slišaju*

78. Poklakam da izvan zobi i hajdinu veoma teško, trikrat oranje valja ozdik u Horvacki da se čini; zato sve zemlje gospocke na tri stranke iliti table jesam dao razdiliti tak, da svako tretje leto bude se oranje moglo na počinitoj zemlji vučiniti, kak ozdik sub A specificatia dokazuje:

79. Vadim pšenicu i kukuruz, koja zaradi gnoja vozenje, kak sam vidil valjat ćemo na bližnjemu polju sijati donle, doklem jalovina ne bude se u Maikovce deržala i gnoj načinjala.

80. I zato da se more pšenica ranije sijati, potrebno je kukuruza pervo Đurđeva sijati po stubičanski, a ne velikom robote trošenjem, za motikami saditi, osim onoga, za kojega dojde človek da se pasulj prime, koji ako bi pozebel, more se uvik drugi put posijati.

81. I potlakam da ozdik vu Horvackoj mlogo vekšom mukom i tlakom valja svaka da se opravljaju, zato zimu i jesen valja da se napervo uvik pod kukuruz i drobno žito zemlje orače pooru, obzimu na njih vu kupi kak jedna kola nose gnoj, naj se na vugli meće i tak posel na pervo je potrebno spravljati, ar vu pramaleće vinogradi svu tlaku i družinu vuzimlju i človek ne more za dosta vučiniti.

82. Izroka toga dvorski i špan taki kak žitek poslednji vu jesen zvozi i izverši iliti izmlati i koja misli posije, on čas najpervu skerb valja zeti za ono oranje, gdi bude drobno žito sijal i kukuruz, da tak pod snegom ne samo korenje istruhne od drača, nego k tomu i zemlja se nagnoji i prhka postane; vu koje oranje razme se i mesto, gdi se len sijal i zelje sadilo bude.

83. Takajše, ar izdik žetva ranije dolazi, i tak pervo nije sijanje od drobno žito i hajdine skup se sastaje, koliko je moguće za dobro i ciloga sela, pervo Đurđeva jeden tjeden naj sinokoše zapriti i tak kosidbe se more posle Antunova primiti, a i seljani takajše; ter tak dobije i gospoština i selo dobru otavu i ktomu pervo S. Petra i Pavla drobniji žitek more sijati ili pervoga ili drugoga jula. I tak vrime zadobi i žetvu svršiti i kosidbu, a hajdinu naj sije takajše ranije mlogo, nego muži seju, da i vu ovom najpervo posel doverši.

84. Kukuruz kopanje pako uvik sas oni more dovršiti, koji sino spravljati naredi, ar vu jutru doklam je rosa, more se kukuruz okapati, a posle mahom sino kupiti ili spravljati valjade.

85. Ako koji žitek zaostane ili od velike zime, ili od suše, ili druge nesriće, ter vidi, da nije vridno žeteoci trošiti, naj ga dade pod kosu i taki mahom vilami pokupeć svoziti, od česa nas gospodin Bog občuva. Međutim, ako drugač sas tlakom iliti za novce ne more, ili za sedmi, ili za deseti tal žeteoci ne najde se, ondak naj slobodno po vugerski i slavonski, vu čemu zaostane, pokositi dade.

86. Svakojaki žitek, kojega sijati daje, naj napervo čisto porešetati, isčistiti i pripraviti dade i ne kano do vezda vu preseki, nego vu žakli vun odvesti dade, a to lako more znati, koliko dervenke mu valjaju, ako se navči i sebi pridadenoga od gospocki zemalj pisma iliti specificacie koliko jutra svako mesto imade. ter na jedno jutro naj zeme dva vaganja, a vu goršoj zemlji i pol drugi vaganj pšenice i raži dosta je, ako ne bi ljudi (koji bolje znadu) naši i muži morebiti više za hasen gospocki potrebuvati.

87. Vu kojem sijanju naj seme dvorski pervo vu vodi od gnoja čisto crnoj namoči i posle toga sas negasitim krečom iliti vapnom dobro stučenim i prosijatim tako poškropi, da na svako seme mišajuć malo kreča padne. Ovak nikada magla navadna ne bude pšenici i raži naškoditi mogla. I zato uvik neizgasito živo vapno naj vu sigurnom od vode i vatre mistu drži, gdi nije fajhtno i opet je pod boltom zaradi ognja.

88. Uvik za sijanje dobri spametni gospodari, a nikad mlade muži ne valja vuzeti, ar vu sijanju najviše stoji.

89. Takajše pokehdob da posel vu vinogradu martiuša miseca vre dolazi, zobi vu februara miseca, kak vrime dopusti, on hip i dan sijati daj, ar zobi blato ne škodi (veli najmre Vugrin), vu prah pšenicu, a vu blato zobi sijati je potrebno. I tak pervo do ruke dojde. Na koji

90. i takajše na svaki žitek dobro valja pozor imati, da se vu svojem vremenu požanje ili pokosi, da zrno, kada prezrije, ne ispadne i tak veliki kvar gospoštini ne učini se.

91. Pokehdob da veliko rešeto imamo, na kojemu se lako svakojaki žitak najmre u dvoru ili na hambaru, kada je vitar, isčistitit more, na pljevači robotu trošiti nije potrebno. Na koje rešeto naj dvorski nigdar brez sebe ili špana ili Ferinu rešetati ne dade, ar ako ga paur i mužače pokvare, dvorski i špan budu plaćati 10 ranjički, ar toliko sas tišlerom skup košta. Niti je potrebno verlo na rešetke lupati, ar se čisto izgerbavi.

92. Dobar gospodar na sjetve najbolje pazi, da se obzimu, kada se snig debel topi ili tali i naglo odozgor smrzne se, ne zaguti, ili da voda sjetvu ne izjede. Vu pervom dogodanju potrebno je svu marvu i konji natirati, da jame i odušek načine; vu drugom stalno oglédajuć vode (kak sam vre odozgor vuputil)) potrebno je vu načiniti šanci ispustiti i sjetve od vode obraniti, koje dobro naj k sercu zeme dvorski.

93. Ob leto kada dvojači, pokehdob da je za maršicu veoma velika vrućina, naj navečer pluži i taki posle pol noći istira ter od tri sata vu jutro do devet ore, pak ondak naj i ljudem i maršici na velikoj vrućini, gdi muhe i obad marvu tare, do tri vure posle podne počivati i maršicu napasti dade. Koje lipim načinom i za njihovu mužev hasnu i maršice dobro jesam ja sam ovoga leta 1774. probuval, i svi su rada na to stali, voli pako gospocki nikada drugač najme ne oru, i zato u sjetnom oranju valja berešem ručak skuvati i poslati vu devet vur, da posle momci mogu spavati, a on, koji je spal, naj misto njih voli na paši čuva.

94. Znadu pako ljudi ozdik mast načiniti, da obad i muhe na maršicu ne padaju, ovi valja istražiti, mast načiniti i tako voli namazati, ar ovo je najvekša kuga volovska. Koji kada vuši dobiju,

najbolše na večer sukom od zelja svuda oprati jedno četiriput te se posle česalom dlaka doli očeše, a ako su vuši vrlo priuzeli, vzeme človek olje i namaže.

95. Vidio sam i to, da gospodari decu nejaku na oranje šalju, koji niti pluga deržati niti voli tirati ne znaju niti mogu; zato ako dvorski ili špan ili drugi gospocki sluga takovoga primi na posel gospocki (ako doma pri hiži drugi se nahaju i uzrok zadovoljni doma ostati, navečer, prvo nego robota je potrebna, ne dokaže), on sam iz svoje plaće dva groša nadomistiti dužan bude, a mužu, koji je mogal dojti i uzroka pravičnoga nema, 5 batina prvi put, a drugi put 12 bude imati.

96. Kada se plugi na gospocko oranje naređuju, pervo dva dana valja da se mužem navisti, da svaki svoje gvožđe okuje i sve pripravi i jednu uspored za potribu doveze, plug sav dobro opravi, a ne po staroj fališnoj navadi, po dvi i tri vure pluga na oranju popravlja i tak za nikaj tlaku troši, manguje i gospodina vara. Takovomu človeku prvi put oprosti, drugi put 6 i tak do 12 batina mu prid ostali dati valjade.

97. Na derlanje dobro valja pozor imati, ar muži ne pritisnu derljaču, i tak žitek vani ostajuć velikoga kvara gospoštini nosi.

98. Vu oranju ne valja jedan ili dva pluga naređivat, nego se istirajuć svi, i tak dvorski španom skup kod oranja paze, da se posel pošteno doverši. Vu kojem oranju

99. najviše stoji, da človek na vrime miseci pazi i sas gospocki voli najpervo, ako je potrebno, probu vučini, da tak sigurno se more posla, gdi toliko tlaka odhaja, primiti.

100. Pervo nego dvorski naredi oranje ili drugi vekši poslovi, uvik je dužnost njegova špana, staroga Ferinu na večer skupiti ter se s njima lipo vu miru dogovoriti i tak kano spametni ljudi potrebno je jedan drugoga čuti, posluhnuti i, kaj je bolše i za vekšu hasen gospocku, ono narediti. Ar kad najgorši muž i človek najpametnejšega navčiti more, niti je sramota vučiti se od mlađega i goršega od sebe, koje vu svakom poslu dvorski naj obderžava i takejše od starij muži dobri gospodari mlogoput tanač i vupučenje išče, ar gospodarstvo nikada se izvučiti ne more, nego s vrimenom i upučenjem dohaja.

101. Sirak valja da se čisto ritko i malo gušće od kukuruza na vlažnom mistu ležećoj zemlji i vu suhi leta vu barečnoj zemlji sije. Kojega visoko žeti valja dati, ar slama nikaj ne valja i težinu vu vozidbi dodaje. Kojega vu zimi konjem i starima svinjema najbolše davati, ali za praščići mali i za mladinu nikaj ne valja, ar praščićem malim creva, a mladini sva jaja izgore.

102. Merle vertanske seju se kano kukuruz i okopaju se, a divlje, koje sam iz vinogradi i berdo varaždinsko donel, gusto okolo gospocki plotovi sijati je potrebno i ove ne valja okapati.

103. Birošem ne valja dopustiti, da sas šest volov oru, nego kak junci jakši budu, sve na četiri voli naj oru; van toga događanja, ako bi celina jaka bila ili bi se krčevina orala, ondak je potrebno šest volov prezati i jakoga slavonske forme pluga vzeti, a onu formu drugi načiniti dati s vrimenom, kada se stari horvacki pokvare.

104. Vzel sam u pamet, da ozdik vugerski veliki stogi nisu nikak dobri, i zato, gdigod je nizina ili berdo, po horvacke navade potrebno je stoga načinjati.

105. Kada god se oranje dvojači, koliko je moguće vu tomu špan i dvorski naj nastoji, da se perve brazde nadvoje sas plugom siku, da tak treći put, kada se bude oralo, zemlja na sitne brazde more se za seme pripraviti, ar sva movača zemlja drugač se nikada dobro posijati i dostojno poderljati ne dade.

106. Na kojoj gospockoj zemlji mladina jalševije jest porasla, ono jakim slavonskim plugom i šest volova valja dobro istrgati, da jakše birajuć tešku krčevinu i mlogo tlake ne zeme.

107. Gdi se kukuruz sije i polek puta je ili šume, uvik polek puta i šume sirka sijati valjade, niti ljudi, niti marva, niti ptice tako na kukuruz udaraju.

108. Plandišće ob leto najviše zemljam hasni, zato pastirom selskim neka dvorski ili opunčice, ili kapicu, ili koji groš obeća, koji budu na gospocki zemlji plandišće obderžavali.

109. Uvik pako i lugari i sva čeljad gospocka naj pazi, da selska marva na sjetvi i žitek gospocki kvara ne čini; najbolje pako ondak pozor valja da se ima, kada vu Maikovce, Senkovčići Stari Dvori i polek Križevčice sijanje se naredi.

110. Kak vide oficiri, da je žitek požeti suh, neka taki voziti, vu suho deti i on hip sas kobile dvi vršiti je tak potrebno, da uvik jedan oficial ili pandur spameten i zaklet iznova prid sucem selskim i dvorskijem kod vršidbe iliti mlaci ostaje. Kojega dužnost jest na to najbolje paziti, da se sve lipo iščisti, da se nikaj ne ukrade iliti pohabi, da se slama i pljeva tak spravlja, da im dešč ne more naškoditi, i zato, kada se kupi delaju, uvik navečer naj ga zaverše, da ne more prokisnuti.

111. A pljeva naj se na koli vu one velike iz Čepina donesene košovi na svoje takvo misto vozi, gdi za zimu stajati bude mogla; nahajam pak najbolše misto na tavanu iliti na nahiši, od štala svinske, ali valja prvo stare deske od komore, gdi vezda kola strpana

stoje, vuzeti i nahiše opraviti; odkuda najlakše bude svinjami obzimu jesti davati; ali najpervo valja splesti i vrata načiniti, zaprti, da kokoši ne budu mogli kvara, a za kokoši pako pljeva more se dati na sirnicu, gdi se obzimi ni onak sir ne suši, ali deske doli ne valja pervo blatom zamazati, da pleva dole ne curi. Od repe obelki takajše za svinje naj se postave.

112. Kada se pšenica i raž na rešeto pušća, i od drugog žitka valja kukolj dobro na suho misto da se spravi, koga majurica malo namočitog naj kokošima zobati daje, ar od njega kokoši verlo jaja nesu, što sam ja i mlogi drugi probuvali.

113. Uvik naj oficiri gledaju, da koliko je moguće i zemlja vrimenom dopušća, zob i hajdina takovo sternjišće se seje, gdi jednim oranjem posijati se ili naj oranje sas dva oranja more.

114. A pokehdob da vinogradi mlogu tlaku uzimlju, zato žitka mnogo sijati se ne more, dobra pamet dvorskoga i špana naj tak ravna poslovi, da more ono, što posije, koje sas žeteoci koje sas kosidbom dovršiti, i toliko lepram posijati, da za potrebu gospocku, za sol mijanje, za družinu, deputati i bar toliko za prodaju priskerbi, da se trošak povratiti more, koje da se more prodati.

115. Naj dvorski vu Zagrebu dobroga priatelja potraži, koji ako mu kupce priskerbi, naj slobodno takovomu vernemu čoveku svako leto ondak, kad žitek proda, jednu dvi i tri dervenke kak bude cina, pokloni, ar ovak i ov se bude tersil kupca priskerbiti. I to valja i vu drugi stvari da obderžava, da tak kajgod vu novci okrenuti može.

116. Gdigod ili male guštice imade među orače zemlje, ove iskerčiti dati, ili veliko drevo senju čini i sjetvi mi pači, takovo za potrebu gospocku podsići valjade.

117. Put vu srid zemalja gospocki na svakoj plagi, to jest štuki gospocki, valja ostaviti, da tak kroz slogi (koji valja motikami izravnati) kolesa i osovine gospocke ne kvare se, a ne po staroj ne vridnoj navadi hotemce i volovski vratovi i kola kvareju, na putevi pozor ne imati.

118. Desetak od kukuruza vzeti nije slobodno, a vu drugom žitku naj se dvorski i špan polek navade, koju susedi gospoda imaju, obderžava.

119. I pokehdob ljudi ne mogu najedenput žetvu sveršiti i mlogi zaradi kruha zadobiti pervo žanju, zato desetak uvik vu štagli deti je potrebno, ar se vu kup ne more spraviti; kojega svako leto zoseb popisati dati potrebno je. I da tužba ne more dojti, uvik dvorski naj suca selskog ili prisežnika za svidočanstvo sobom vodi, i tako vu dva rabuša režu, a posle cil popis naj sudec i prisežnik svoim kerstom potverdi, koje takajše

120. naj i ondak obderžava i suca ili prisežnika zove, kada gospocki žitek se vu štaglju meri, da more svidočanstvo imati. Vu mirenju pako

121. svakojaki žitek čisto se odbija i misto onoga, što se suši i raznaša dvorskiju od sto dva vagenja vu račun tak mu se odbijaju, da ako bi kajgod priteklo, njegovo jest, ali tak, da vu računi dene, da gospoština znati more.

122. Gdi se žitek derži, naj dvorski svake jame zadelati dade, mačke naj zatvara, mišolovke naj dene, da parcovi ili miši kvara ne čine.

123. Žitka svakojakog vu pramaleto, kada se zemlja od zime otvara i mlogo magle imade, ili obleto, kada je velika vrućina, svaki misec dvaput, a drugač svaki misec jedenput prometnuti, njega rukami, kadgod na hambar ide, vizitirati ili probati je potrebno, da se kvar ne dogodi.

124. Da pako žiški ili bile mušice vu njega ne dojdu, prvo nego se na hambar nosi, naj se kroz veliko rešeto od praha očisti, i među njega odozgor bazgovinu, svršje i listje deti je potrebno, ar od ovoga svi žiški beže i mušice takajše ne mogu trpiti. Dobro je takajše, kad človek zeme od smole zetin iliti kolomaz ter na suhe ogulene palice namaže se i vu žitek pomeće; vu škrinje pak čisto žitak očisti se, i nutri čerlenog luka pomeće se.

125. Koji žitek nije dobro zazrel, njega drugim mišati nije potrebno, nego zoseb i tak svega hasnovito potrošiti dužnost je officialska.

126. Kada se kukuruz, konopljina i lan sije, da uvik čuvar pomoć more imati, klopoteci privezati, strašilo na ovi deti, i preju debelu (kak muži čine) mnogima strašilima i sas ubitim vranami, svrakami, ptići plašiti je potrebno.

127. Ako bi žitek vu kupu vani zaostal, kad god je veliki snig, njega od krova doli potegnuti takaj je potrebno, da kada se topi voda, žitku škoditi ne more; i takajše okolo kupi jarak načiniti potrebno je, da voda pod kupi ne dojde.

128. Buče iliti bundeve velika je pomoć za svinje; ove na gustom sijati, vu takovu mesto, gdi se ne smerznu, deti valja. Ja nahajam najbolše na nahiši majurice da se derži, ar uvik obzimu vrućina ide gori.

129. Da tuča ne potuče ili coprije ne mogu naškoditi, najbolše je kosti posvećeni, koji na vuzem ostaju, u vinogradu, sinokoše, orače zemlje, verti i drugi mista na vugli pokopati i vu zemlju deti na četiri vuglja.

(Jedna strana prazna)

III. *Kako se čelad, sluge i dekle obderžavati moraju*

1. Nigdo vu službu naj se ne primi donle, doklem 14 dana nije na probi, i ako se dopada, taki mu se pored tabellae, koju sam ja potpisal, onak conventia dade.

2. Koliko je moguće uvik domaći pauri i pilčani i dekla iz Kaniže naj se vu službu uzimlju, i ne stranski, ar će pokrasti i pobignut.

3. Napervo nikaj na conventiu ne valja dati, nego ako bi domari poruki i cila hiža postala; stranskomu pak nikaj i kada dojde uvik se njega bojati valja.

4. Kak se koji vu službu primi, koja mu se vu ruke dadu, ona vu conventie zapisati tak valja, kako je u inventariumu zapisano, i stališ od stvari, jeli novo, nucano ili staro dobro ispisat valja, da dobro za zlo, malo za veliko ne izmini.

5. Svako leto svakim naj se račun načini i čisto se isplati. Zato official nikada nikaj naj ne dade pervo, nego mu vu conventu upiše. I kada račun od plaće dela, pervo nego slugu ili služavku isplati, naj inventarium od stvari njemu pridati providi, i ako je kaj kroz manost, linost zgubil, poterl, ona naj iz plaće nadomisti, ar će sam plaćati. Ako bi pak po nesreći (od koje Bog oslobodi) štogod se razbije, potare, poterti komadi naj za svidočanstvo official išće, ter tak sebe vu sigurnost dene.

6. Duhan za kurenje vu štali i stanja od slame, štaglji, pod 25 paličji zapričuje se i slugam i mužem, i kad stranski sluga dojde, njega zaradi toga opomenuti valjade i gospona takajše prositi, da bi mu i on oštro zapritil, ar iz lule najvekše nesriće događaju se, i mlogo jezer ranjički jesu mlogi zgubili, od koje nas Bog oslobodi, koje isto i ondak, kada se sino, slama vozi, pod istom 25 paličje kaštigom nije slobodno. I takajše ni u dvori gospocki ni vu selu, najmre obleto dopustiti nikak ne valja. Koje svaku nedilju naj oficijal vu dvoru, sudec vu selu dobro vu glavu družini i mužem vupije. Koji hoće pušit, naj ide vu kujnicu i vu polje, a i izdik svaki naj ima sas pokrivačem lulu, da more vatru nositi.

7. Vu dvoru nigdo nigdi naj vatru se podufa ložiti, ar vitar more u najvekšu vatru sva stanja deti.

8. Na sviče ob zimu naj oficiali paze da polak pogibitne navadi sviču iz lampaša nikada vun nigdo ne zeme, a jošt manje na vilice dene, nego potrebno je uvik vu svi štale vu majur od drota spleteni lampaši priskerbiti, ar ne mogu se tako friško razbiti. Stakleni pako od jedne stranke friško se razbiju, i tak iskra more najvekši ogenj i kvar načiniti.

9. Jelo družinsko tak valja urediti, da ob leto na svaku glavu zeme 5 fertalja govedine na jeden teden, a ob zimu 4 fertaja, koju nikada samu ne valja kuhati. I to je dovoljno dosta, ar drugi tri, četiri puta vu leto dan govedinu čeljad jede i takajše vino pije.

10. Da se pako čelad leglje ishraniti more, za zimu bažul, leću, bob, okicu, kiru, zelje, repu, jabuke, krumpir, buče naj oficial sijati i takajše prosenu hajdinsku i ječmenu kašu vu terlici tući, ozdik u Svetoj Heleni dade.

11. Ob leto vu pramaleto vu bašći salatu, kel, zelje rano, dinje mložinom, za zimu dovolno povertnicu, ranu repu, baburke i ostala sijati, saditi dade, ar zelenina iz verta mloga troška zakloni, i salata se more i kuhati i mašćom stepkami poljati.

13. Slaninu raspustiti vekše je gospodarstvo, pak ocverki, glava, noge, criva dobro s postave i lipo oprave vu čabricu, tak da ne greni, i ova mlogo gospodarstvo pomažu.

14. Oficialu, koji na tlaku nareditim ljudem ide, pastirom i pastiricami vezda malo mesa, vezda sira, vezda koje jaje, vezda jabuke, vezda suhi šliv, vezda kuhanog i osoljenog bažulja kruhom v jutro dati je potrebno, kak i muži čine.

15. Kada su sajmi, koliko koji zaslužil, za onoliko njemu, kaj je potrebno, kupiti valjade; i takajše za zimu najbolje valja misliti, da svaki plaću svoju začuva, da more golo tilo pokriti.

16. Kada god se čeljad osobito vu poslu derži, naimre ob leto, vu teškom letnim poslu, kada diše ili zimi ozebe, i kada su veliki sveci, fašine, da se more okripiti, naj stubičansko vino (a nikak svetohelensko) vu dobrom putu iz kaniško imanje dade oficial doneti i iz ovoga tako vino dili, da biruši zoseb, kočijaši, dekle i pastiri svaki svoj rabuš imadu, a koji rovaši zoseb za svidočanstvo oficial, kada se leto zverši, k sebi zeme i vu svoji računi dene.

17. I na to oficial naj vu jesen pozor ima, da se onima, koji vu zimi vuni posluju, rukavice, lače, male i velike čoke dadu i preskerbe.

18. Daje dakle čeljadi oficial, kaj je njoj potrebno, a sveto pismo veli kroz svetoga Pavla, koji ne će poslovati, naj ne jede kruha, naj plaću ne jemlje. I zato najvekša briga svakoga oficiala jest, da on vu svako i dobro i zlo vrime, leto i zimu, vekovično za čeljad posel najde, i vu zimi, kada su dugačke noći, kroz biruši ova, koja sam vu poglavju od kola i od sinokoše naredil, verno opravljaju: pastirice predu, pastiri vekši luč delaju, a manjši perje čihaju, i to do devet sati, a vu jutro vu četiri sati naj se stanu opet svaki na svoj posel do šest, vu sedem poje i opravljaju maršicu, kola i saunice i tak na vunski posel idu. Ar od devet do deset jedu, u deset idu spavat i tako do četiri vu jutro, jesu sedem vur, koji jesu dosta i linim gospodom, kamoli mužem. Ali dvorski, špan valja dobrom pel-

dom napervo da hode, vatru, maršicu pogledaju i najsposledni legnu, a pervi vustanu, čeljad probude i opet svuda i najmanše marše izvide, je li se rani i poji.

19. Linčine pako i nemarljivu čeljad prvi put lipim opomene, drugi put ispsuje, a treti put paličje toliko, koliko zasluži, odsukne, ali pred drugima navečer, da si drugi peldu zemu; kojemu na zemlji lače ogledajuć, sve polako jednu za drugim predikama paličje nariti vudriti dade.

20. Koji god se podufa vu zimi najmanju desku, najmanji furek, ili šibu, ili prud, ili kolce, ili koji god drugo na vatru dati, takovoj čeljadi brez svake miloserdnosti 12 paličje, a ženi 12 korbačev odsuknuti da. Ar svi su, koji gospocko imanje rasipavaju i hotemce kvara čine. Ako dreva nema, naj oficialu dokaže. Ja sam kroz ovakovu pasju navadu kroz nevaljati oficiri mloge stotine ranjički zgubil. Nema takovi komad dreveta, kojemu človek pri gospodarstvu hasen ne bi mogel zeti.

21. Nigdo od čeljadi brez dopušćenja starešega oficiala naj se ne podufa iz dvora kam iti, ili domarem, ili ženi, ili vu cirkvu, ar takovi takajše kaštigu veliku dobije.

22. Dvorski pako redom vu sveci i nedilje vezda jednog druge nedilje drugog doma pusti, da tak uvik vu dvoru gospockomu više čeljadi za sigurnost imetka gospockog nahajaju se.

23. Ob leto pako uvik naj jedna muška glava ili dva pri dvoru ostaju, da žene same doma ne budu. I ov valja da je veren človek.

24. Niti biruši muži niti majurica ili služavke naj ženi i muške glave k sebi brez dopušćenja dvorskoga ne puštaju, ar drugač i one budu kaštigovane.

25. Kak koji službenik na kerčmu ide, bil on komu koji drago, ili se kurvari, krade ili drugač Boga bantuje, takovi, ako je u bircausu, 12 paličje imat bude; kurvar pako ili dekla on hip iz službe otpravi se, ako posle boja ne bi se habati hotel i ktila. Ali oficiali najpervo punctum od ove instructie verno i stalno obderžavaju i ciloj čeljadi dobrom peldom najpervo hode, ar drugač vu ovomu najtežu kaštigu bude podnašati.

26. Nigdo od čeljadi naj se nikak ne podufa kakvom goder copriom suprot pervu božju zapovest, ar takovi bude se vu tevnicu varmecku poslal.

27. K meši, prediki sigdar naj sam dvorski svu čeljad vodi i samo dvojicu doma ostavlja, i vu crkvi naj se ogleda, kaj dela pod mešom, predikom, i posle meše svi ga pred cirkvom dočekaju, i tak skup kano dobar pastir dimom svojima ovčicami ide, koju dužnost mesto gospodara Bog mu zapovida.

28. Nijednog vu službi naj ne derži, za kojega domari nete poruki da postanu, da tak, ako bi pobignul, gospoštini trošak ne čini.

29. Majurica brez znanja dvorskoga ni jednoj čeljadi niti mlika, niti jaje, niti štepke dati ne more, i zato ako bi vučinila, duplitno iz plaće naj plati.

30. Biruši, pastiri i ostali jedno jaje sakriti ili mladinu i sada vukrasti naj se ne podufaju.

31. Onima pako, koji lepram jednu iglu i konec od drugoga vukradne, polak navade soldačke 32 paličje on hip dati potrebno.

32. Da se vuši ne nakote, svaku subotu naj pazi oficial, da čistu košulju obuje; koji nemaju gdo da i pere, služavkim dužnost je sebi vreme uzeti, sas majuricom skup, i košulje oprati i svakomu svoje pridati.

33. Mlajši starešega naj dostojno poštuju, a starejši mlajšega naj keršćanskom ljubavom ljubi, jeden drugomu, čemu more, pomogne i tako vu miru Božjemu žive.

34. Veru, dušu, erdeg teremtete, vrag te dal, nosil, vu dvoru i službi mojoj nikak ne terpim, ar Boga vridi, blati, i zato niti oficial niti koja čeljad naj se ne podufa ovak psovati, ar za takve psovke 12 paličja hode. Naj se navče misto vraga vrata, misto vere majku, misto erdeg teremtete samo teremtete govoriti.

35. Da se more svaki gospodar ravnati vu kruhu, to potrebno je znati, da $1\frac{1}{2}$ vaganj žitka daje melje jeden cent, a jeden cent melje daje 80 portioni soldački; kojemu cent melje valja vode 60 loti, $1\frac{1}{2}$ funt soli, ovo skup daje 80 portiona iliti 40 kruha, koji kruh vu tistu valja, da ima 4 funta, a ispečen izajde $3\frac{1}{2}$ funte.

IV. *Od sinokoše, kosidbe, sino vozenje, spravljanje*

1. Sinokoše vu čistoći deržati i od germja svako leto poleko iščistiti, i di su podvodne, grabe ponoviti ili k onima, koje su vre načinite, još više prigrabati potrebno je.

2. Gdi deteline nema, a šaš i debela trava raste, najbolje je iz dimnjaka spravljati saču i on prah, koji obleto na putovih se zadovolno nahaja, ter ovim na ona mista posipati valjade. Gdi su pako verlo meršave sinokoše, pljevu od sina vu veliki košovi voziti je potrebno ondak, kada je vlažna zemlja, da vitar ne odnese.

3. Kosidbu (kak sam vre odozgor navčil) ozdik valja taki od početka juna miseca zato početi, ar ondak i za penezi koscev lakše je dobiti i vrimena više dobiti je, ar posle ide od drobno žito, i hajdine oranje, i sijanje, i drugi posel. Uzrok koga

4. da se more otava zadobiti i trava za ranije da do ruke dojde, pervo Đurđeva jedan tjeden travniki se zaprite. Ar selo i onak ima vu živici vu dolnjoj šumi za dovoljno pašu za maršicu, što svidoči najbolje, ar uvik je dobro vu životu i debela i ondak, kada su trav-

niki zapričeni. Uzrok toga valja i muže natirati za njihovo dobro, da se navče otavu tak kositi, kak se drugdi kose. I ovu zapovest moju naj uvik sudec selski od hiže do hiže pervo Đurđeva na jeden tjeden svakomu dokaže, i koji ne bi hotel slušati, onomu valja dostojnu kaštigu sas sucem i prisežnikom skup odrediti, ali od 12 paličja ne više.

5. Vidil sam pako da oni, koji konji imadu, najviše kvara ob noć čine, i zato njih treba najboljše vrebati i vuloviti. Ako bi pak ktil koji hotemce sebi kvara vu svojoj sesionski sinokoši vučiniti, valja konji na pripon da dene i susedu, ako se kvar vučini, on sam da plaća, ar koji suprot cile skupštine hasnovitu naredbu čini, on je vreden kaštige i kvar valja susedu da plati, ar sam vu pogibelj pušta.

6. Grabe kroz gospoštinu načinite mlogo stotina forinti koštaju, zato svako pramaleća i mužikima i gospockim birešom, pastirom oštro valja zapovidati, da kroz grabe maršicu ne tiraju niti vu grabe pušćeju, ar ako se najdu, takovog pastira gospodar naj se kroz tlake natira, da grabu sam svojim troškom iščisti i kvar nadomisti, a gospocki biruši i pastirice iz svoje plaće naj čoveka najmu i tak se navče, kaj je kvar delati.

7. Pokehdob da mlogo vrimena kosec gubi, kada svoju kosu vu vremeno doma ne iskuje, pripravi i još k tomu travu veoma kvari, zato pervo kosidbe jeden dva dana ljudem zapovidit valjade, da se kose i deržala dobro priprave ter tak kano dobri soldati pripravnim oružjem dojdu, koji kada se momački derže i verno kose, naj njim dvorski na podne saitlik i navečer saitlik, na dan majzel da, koji na oficialsku vernost i ljucku mužem mojim verno delo ostavljam. I takajše

8. znam, da po vrućini teško je i kvarom se kosi, zato da i koscem po ladu polakšica bude, najbolje nahajam okolo tri ili dvi vure potla polnoći početi kositi i tako do osem ili devet vur poslovati, koje juternje vure naj posle na velikoj vrućini i žestokom suncu oficial nadomisti i koscem spavati da i počivati, koju hasnovitu moju naredbu svaki spametan človek primil bude, ar je lakše i za samoga njega.

9. Ko je najbolši kosac, njega jednoga napervo, drugoga straga naj oficial dene i takovima ne samo vino, nego, ako vidi, da je verno nagovaral drugi, more mu i šesticu pokloniti, ali tako, da ostali ne zemu vu pamet. Svima valja opet vino dati da se okripe.

10. Vu kosidbi pako na to najbolje valja paziti, da se kratki redi ne uzimlju nego dugački, da se sino (kako odozdol vučim) more boljše sastajati. Oficial nogom redovi zdigne, da na kraj kose, ili kada špicu kosec diže, pod redom trava ne ostaje; koje višeput valja ogledati, ar vu tome kosec gospodara vkanjuje.

11. Kada se sino kupi, ondak jedni od jedne stranke reda iliti otkosa, drugi od druge strane tak se naređuju, da vu sridi otkosi od obadvi stranke sino se sastane i tak naj se vu jednom redu deblješem i suši i spravlja, ar je lakše i mali bagljići načiniti i takajše voziti, koju

12. vozbu vu naši sinokoša potrebno je pomalo složeć i taki kupeć zato najpervič učiniti, ar kad naglo dešč padne, Lonja i Černec vode silno izajdu i tak katkad otkosi, a mlogoput i mali bagljići odnese, veliki kupi namoči, i zato

13. sino nikada ne valja vu redu skupito, a još manje vu mali bagljići složeno, ostavljati, ar mu je bolše vu otkosu ležati nego onak pokisnuti.

14. Kada goder je iz kerči ili od malina sinovoz, naj onda dvorski vu suhomu letu put kroz dolnji Ribnjak daje načiniti, da se maršica vu berdo ne mori, a kola naj se onak načine, kak se vu Slavonii i Vugerskoj zemlji žitek i seno vozi.

15. Ali pervo nego se začme sino voziti, naj se potpornje jake načine, lojtre neka se gužvami povežu i drevo priko vu sredine na serčenice metne se i poveže, da tak livče ne vade se i sino da se ne izverne, koji kvar

16. da se ne događa, uvik takovi muži potreba je izabrati, koji sino dobro znaju nakladati, a ne nespametni i nevučni bireši ili dečaki.

17. Koje je najlepše sino donle, doklam pod krov se metati može, naj gospocki cugi volovski i konjski voze; može dvorski četiri volovska kola i dva konjska, jedna na tri najjakši konji, sastaviti i tak sas šest kola gospocki sve sino i sav žitek skup zvoziti, ali na to sâm svuda da najbolje gleda, da se sino dobro gazi i rukama tiska, da vu štaglji, na štalu kravju najboljše sino za telići metne vu jeden kraj, a vu drugi malo gorše za krave, ar dobro sino se daje vu početak zime, najgorše i slama se polaže vu srid zime, a vu pramaleće najbolše volom, doječem kravom i telićim daje. Jalovina pako uvik jede najgorše. Koje

18. najgorše sino valja u onakvi manjši kupi deti, koji se mogu obzimu na pol štale kravje do dna svoziti, da se vu veliki kupi ne kvari, koje je i zato teško spravljati, ar jeden den ne mogu se doveršiti, a dešču roka iliti termina nema. Pod koji kupi uvik visoko greve i granje deti je potrebno, i jošt okolo njih šanec okopati, da voda pod sinom ne ide, što i od kupi od slame obderžavati valjade, kak sam odzgor navčil.

19. Kada se seno vozi i vu štaglji išče na zemlji si(?) tovari, da maršica sas kola frižje more dojti i da oni, koji vu štaglju gaze i ftikaju sino i ne dangube; kak koji voz dojde, a ono jedne stranke

digne se, ter tako pol voza spadne, a druga se smetne, te doklam kola na sinokoši tovare, donle ovo domaće vu štaglju nabaca. Kada pako vre podnice se odozdol dobro polak sečnja grede izgaze tak, da na gredama sino ne leži, a odozdol prazno ne ostaje, ondak sas kola neka se baca, ali konjem vuzde kočiš naj skine i tak voli naj se izpregnu, da ji muhe i obad ne kolju i neka im se sino ne krati jesti.

20. Kočiši i biruši naj vu osem vur (ar valja da se rano staju ob leto na posel) neka friško jedu, a drugi donle sino bacaju i takajše oni ljudi, koji s njima hode i seno tovare.

21. Volovi triput naj napajaju i konji, ar ob leto žeđa verlo tare marvu i konji, na koje špan i dvorski naj najbolje neka paze i pozor imadu, biroši i kočiši opomenuti, jerbo nemaju ljubav k maršici, koju tiraju.

22. Koliko na koje misto i koji biruš ili kočiš vozov sina doveze, naj u rabuš svaki reže i dvorski na večer popisati dade, da meni, kada sve svozi, more vu računu i extract deti; iz koje sinokoši, vu koje misto, kroz koga je vozov sino doveženo, da se tak ob zimu ravnati.

23. Poručje, male i dugačke vile, grablje i oni kolci, koji su potrebni, kada se sino vozi, vu zimi valja pripraviti, vu suho mesto deti i tak gotovo ondak vu ruke uzeti, ali tak, da svaki bereš iliti oficial gospocki opet na svoje staro misto, takovi vu inventarium kroz dvorskia upisati dati, stvari posli sinovoz natrag postavi, a ne po staroj man navadi, ov baci izdik, on zabi vuni na sinokoši ondik, a gospoština tlaku zaman troši, vozidba se zaman čini. I zato i ovi stvari svakomu birešu vu njegove conventie vupisati valja, da zna dvorski od svakoga račun iskati.

24. Svakomu birešu valja zapoviditi, da si za gvozdene vile dugačka deržala ob zimu više pripravi, da tak bolje more sino na kola bacati i takajši stovarljivati.

25. Pokehdob da se vuzdam vu Boga, da senkovačke sinokoše hoćeju se moći cile kositi i tak više koscov potrebno bude, naj dvorski i za penezi najmi polak cine, kako more, i takajše na to dobar pozor ima, da kada iz Bužakovine draškovićiansku sinokošu dojde tlaka mložinom (koju more od negovačkog oficira zaznati), ondak jeden dva vedra vina izveze i tak namoli ljudi, oni ob noć dobar falat pokose, kak sam ja ovoga 1774-ga leta sam opraviti dal. I k tomu

26. susedi mlogoput išću letve, kolje iz loze gospocke, vu takovom događaju nikad ne valja penezi zeti, nego za kosce i kupelce sena i ostali vunski posel valja pogajati, ali tak, da se takovi človek na pismo podfati i svoj križ prid selskim sucem dene, najmre zato, da ako ne bi ktio dojti, saz njegovim podpisom njega dvorski ili drugi ovoga imanja oficial pred svojom gospodom obtužiti bude

mogal. Od koji stranski težaki naj si dvorski zoseb regestar načini, gdi njihove obligatie vupisivati daval bude, da se ne bi sas velikim gospockim kvarom zveršilo. Na isti način

27. gdi je hiža, koja ima više družine, iz one moreš za penezi kupeljca po 12 krajcara, kosca po 17 krajcara slobodno tak natirati da mu kroz špana penezi napervo vu hižu pošlješ. Ali špan naj dobro gleda, da samca nikada ne tira ili drugoga človeka, koji vu pogibelju svoju žetvu ili drugo imanjiće svoje imade.

28. Vu kosidbi najbolje neka pazi, da ako posle mine iliti novoga miseca (kojega dvorskiov pisar iz sebi za novac gospocke kupitoga kalendara more dokazati) vu sridu magla vu jutru jest, on fertalj doista kišovit bude. I takajše, kada sunce naglo vu jutro izajde, on dan dešč doista bude. Drugi mužki kalendari naj se od stareši muži vuči i mlajši navči, ali na to

29. dobar pozor imade, da čez leto od mlade godine, ako germljavina najperva od severa počne ili ishoda sunčanoga, doista podvodno leto i mlogo dešča bude; ako li pak od podne ili zapada sunca, ondak suho leto nastaje. Koje ja jesam višeput vu mojem životu zapamtil, i nije falilo.

30. Kada goder se sino vozi, da polak stare pasje navade ternje i granje od derveta mlogo ne uzimlje, ne samo kola na sinokoši dobro ogrebljati sas rasolji, nego k tomu lipi široki puti tako februara miseca iskerčiti valjade. Iako ciloj skupštini služi, sudec brez tlake dužan je, ako li samo gospoštini takovi put potreban je, saz tlakom njega valja popraviti.

31. Kak se vu štaglji, na stale ili vu kupi seno slegne, ova sva nadopuniti, kupi popraviti i dva, tri puta potrebno je, ar drugač zaman stoji prazno mesto, a kupi nepopraviti obzimu i vu jesen od dešča trunu. I donle,

32. doklam se pravi štagalj načini, gdi se seno, slama i ostala vuni derže, dobro valja ograditi, da maršica kvar ne more vučiniti.

33. Kada god sino kupit ide, svagdar sikire i vile naj sobom nose, da ako bi dešč pao naglo i vrime se razčistilo, more naimre u kerči i vu Senkovčici kerčiti dati i tak, da zaman den ne projde, ali tak, da zamudito vreme i vure naj posleniki nadomiste. Ako li pak oni vu takvom poslu, kojega zaradi dešča ostaviti nije moguće, koji sat više prirade, kano je sinovoz i žitka spravljanje, vu takovom

34. događanju naj njima ključar ili s vinom ili sas jeden groš i 4 krajcara (kak vrime donaša) njihov trud pravično nadomisti.

35. Da se ob zimu sino i slama koliko toliko občuva, kukuruznog batovje k tomu vu jeden dugački kup spraviti i tak zvoziti valja, da ga vitar može propuhavati i ovo naj maršici polaže.

36. Svako drugo leto valja detelicu sijati i zato od stare detelice seme dobro valja postavljati, sušiti, izbiti i prerešetati, ali takovo misto valja izabrati, gdi pod ogradom more detelina rasti, to jest vu jeden kraj dvorišća, vu kutu kojemu, gdi voda otica na dolini.

37. Slama dobroga žita nikada se pervo mlado leto maršici ne daje, ar vuši dobi, nego posle novo leto januara i februara miseca; a hajdinska nikada ni za štraju nije dobra, ar ova uvik vušljivu marfu čini.

38. Slama da se sačuvati za ranu more, za štraju od marfe, valja na jesen, doklam list ne pada, kroz pastirice jauševljega lista iliti granja tergati dati, koje vu jeden kup zvoziti i prid štalu kravju deti valjade, s kojima posle vu zimi štraja se načinja i najmasnejši gnoj izlazi.

(Dvije prazne strane).

V. *Kak se zapovest vun daje i kak mužem sud vučiniti valja, kad skrive*

1. Pokehdob da obena naglost nije dobra niti je prilično, da dvorski brez suda koga kaštiguje, zato, da i on mirnije vladati i muži se njega bojati mogu, kada mu koji skrivi, njega zapisati da i vu dojduću nedilju zovne suca selskog i jednog prisežnika i tak prid njima sud vučini i paura kaštiguje. Ali

2. uvik valja paziti, a najboljše, da svakoga dvorski čuje i s onim, koji tuži ili je kaj dokazal, zoči, ili vu pristupljenju zapovisti gospockoj naredil (ali gospodaru valja svašta zapoviditi, a ne ženam i dicama), onoga takajše zočiti. Kako pako

3. koga kaštiguje, nikada vu penezi (osim ako bi kvara načinil, kojega kroz suca i prisežnika prociniti dati potrebno je), ar nije slobodno, nego ili jednostrukim korbačem ili paličjem od lješnikovo drevo, kak kaprali imadu. Vu toj pedepsi

4. valja ženu da ispita, da nije trudna i noseća; stari i bolesni ljudi oni manjom, ovi nikak i žene noseće ni perstom naj se ne dodirne donle, doklam bolesni ne ozdrave, a žene ne porode; starcem pak i svakomu spram svoje kriposti do 12 paličja i više njemu dosuditi slobodno je.

5. Nego ako su pristupljenja takova, koja više podepse iliti kaštige vredne su, ova popiše i gosponu fiškalu, kada se više skupe, dokaže, koji pred jednim sucem varmeckim na gospockom stolu previdi i ona vučini, koja turvie sobom donaša. Da se pako

6. muži ne budu mogli spričavati ili zarad ovu ili onu zapovest gospocku, vekše zapovisti, ili zaradi loze i šume, ili zaradi kvarovi kroz svinje, ili zarad prepovedene sinokose ili drugih vekši dugovanja, naj zovne prid sebe suca selskoga i kroz njega naj dade ozdik i Goričanci, a u Maikovci kroz prisežnika, takove zapovesti od hiže do hiže dokazati, a sebi naj dan i leto zapiše, kada je zapovest i komu izdal.

7 Ako bi pako stranski ljudi naši tužili ili dugovi iztirivali, kak je smuđen posel, takova naj gosponu fiscalu pošlje, ako sam ne bi mogel dobrovoljno dosuditi.

8. Oni pako, koji su vu službi ili koji kesno na tlaku dolaze i uzroka pravoga nemaju, takovi i sam more dvorski i špan sas 3—4—12 paličja na pokornost dovesti.

9. Od podložniki ili pauri ni jeden oficial naj se ne podufa najmanju mitu, dar i poklon vuzeti, ili s njima na kerčmi vu kliti piti ili na tlaki kaj vuzeti, ar drugač doista da zna, da i ova duplitno naplatiti i k tomu dostoinu kaštigu podnašal bude. Ar takove mite i pokloni zaslipe i oficiala, da ili krivo sudi ili sas gospockim kvarom muži polek svoje dužnosti na tlaki ne natirava. I zato ovo najbolše zapričujem i polek zakletve iliti juramentuma budem takovoga lakoma, nevridnog oficiala strašno kaštiguval. Ako mu je kaj potrebno, naj od mene išće ili starijega oficiala, koji je misto gospoštine ostavit.

10. Kak koji muž ili brez otvetka vumre ili siromaški mali dičicu ostavi, oficial sigdar sev gibući i negibući imetak popisati i vu inventariumu pred sucem selskim, prisežnikom naj dade i naj taki traži drugog človeka, koji na polovicu na grunt stane, stvari, koje se ne mogu deržati, naj dobro proda i penezi na interes dene, a meni naj taki piše.

VI. *Od maršice i konji obderžavanje*

1. Voli najbolšem i telići sinom potrebno je raniti, vu svojem vremenu pojiti tak, da se kroz linost bereŝku čistoća, rana, pojenje ne zamudi, od koji ogrizine postavljati i mladinu s njima raniti potrebno je.

2. Volom više puta, najmre kada je kišovito i prepuhevaju vitrovi, vratovi i jarmovi valja salom više puta mazati, i kada u jutro na rosi valja da rade i posluju.

3. Kad god je sklizavica ili veliki oštri ob zimu čaček ili grude, voli fatati vu kola nije smeti, ar more se vol razderti na sklizavici, a na čačku ili špičku papke pokvariti. Takajše

4. koji god od oficiali kolje, drevo i građu siče, njegova je dužnost tak puta iskerčiti dati do korena, da šilci vuna ne stoje, osovine da se ne zapnu, da tak kada biruši dojdu, vol nogu rastergnuti i žile pokvariti ili kola zapeti ne mogu. Ar najme gorše nego put

kroz linost tak iskerčiti, da špice od puta gori ispuljite stoje, na koji vol vekovično se more nabosti i falingu imati. Takojer

5. gdi su grabe, veliko blato, zli mosti, ovi dobro popraviti, fašine i slamu nametati, ter tako voli zaštediti, a ne kano šinteri kinjiti dati. I to

6. pod 15 paličje zapričujem, da ni jeden bireš ne imade voli tak tirati, da se oni terčeti moraju. To je za konji, vola je Bog naredil, da hodom hodi.

7. Najvekša paka briga da je oficialska ob leto, da volovi, koji cil dan dugi posluju, mogu se za dovolno ob noć napasti, zato gdi volom bude paša izredita, ondik druga maršica naj ne hodi. Da bi pako mislil,

8. da kada čisto velika suša nije niti je posijato polje pred gradom, jeden tjeden naj vu žaki hode (koju valja taki vu pramaleće zagraditi, zagajati i zapritіti). Drugi tjeden valja komad vu Senkovčici ondik ostaviti, kak polovica dojde do šašovite sinokoše. Tretji tjeden mogu dva tračička travnika gospocka naimre ondak, kada je zlo i kišovito vrime za voli dobro biti. I tak, ako se redom bude paša deržala, zadovolno jeli budu mogli. Ali se to razme ondak, kada se sinokoše zaprite.

9. Krave se mogu napasti pod Stari dvori, vu loze gospocke i na orače zemlje, a doječem i volom napodne naj se otava kosi i donaša, da tak krave više mlika davati, voli u dobrom mesu obderžavati se mogu.

10. Volom svaki misec vu korita, doklam se privčiju, soli davati potrebno je, a mogu se i na starom gnoišću vu jesen, zimu i pramaleća napojiti, ali ob leto nikak, ar je od gnoja slana voda.

11. Na velikoj suši papci popucaju ili obzimu veliki izrastu, ter vol na jednu stran hoditi mora; zato dvorski i špan naj više puta papke ogledaju, i tako kojega vola su verlo izrasli, naj ga povale ter neka mu izrežu.

12. Ako bi se pak žabica kojemu maršetu među pupkom načinila, sas užetom od dlake načinitim izterti do kervi valja i malo terpetinom (kojega sam dvorskiu dal) staro salo smišajuć ovim privezati potrebno je; ako bi pak voda maršici stala, zemi tenki petrasil, te vu gerlo turni, hoće mu na pišalo izajti.

13. Koji bireš ob leta triput voli ne napoji, volom sino ne polaže, prvi put 6, drugi put 12 paličja zasluži, i valja da mu se dadu. I takajše

14. koji god bireš kada terhe vozi, bil on kakvim god drago, na kola ili saunice sisti se podufa, takajše vu članku 13 pisatu pedepsu uzrok toga da je dužen, ar nikada voli jednako ne voze, kada

biruš na koli sidi, nego siromaški strušnji voli i vu okretanju puta i drugač sasma se kvare i tak vuku, da im oči skaču, uzrok kojega dugački biči nikak ne terpim.

15. Ako su daleko od grada ter kiša, sneg začme padati, dužnost je bereška voli na najbliže sigurno mesto izpregnuti, i jeden na straži kod kola naredi se, a drugi voli na pašu tiraju, da se tak vratovi volom ne pokvare; koja nemarljivost bereška mlogoput od zlobe zato se vučini, da ima uzroka zalud vreme prenašati i tak vu linosti spavajuć plaću zaman primati. Zato

16. Đuranec Petra postavljam za ereg-bireša, i dva ranjička više plaće bude imal, kojega drugi biroši svigdar slušati dužni su i on na njih pozor bude imal misto špana ali tak, da bude odgovaral, ako se ove moje naredbe ne doverše. On pako, koji ne će slušati, mora ga dvorskiu taki optužiti, ar drugač on bude pedepsu podnašal.

17. Na voli gospocki niti malo niti preveč tovariti nije potrebno, nego koliko mogu prilično povesti, a gdi je berdo, zel put ondik naj Peter priprezati daje i tak polašicu drugem volom naredi. A bilo blato ne znam kakovo, ni jedan da se ne podufa na kola sas teretom sisti, ar kak sam vu 14. članku kazal, voli nikak jednako ne budu vukli i hodili.

18. Nikada voli gospocki ili da muži ta tiraju nasloniti ili od njih vu delu gospockom (kak sam ja njih sam dovrebal) doma ili drugam otiti ili prid ostariom kakvom god stati ili piti, pod 24 paličje nije slobodno, i ako dvorski ili špan ne budu na ovakovi posel pozor imali, oni budu sami tu pedepsu podnašali, a ereg-bereš 32 paličje bude dobil.

19. Kada se vu zimi ili pramaleću ore ili tak dalko ide, odkuda na podne doma biruši stići ne mogu, naj svaki biruš sebi iz pruta i gužve onakvu kotaricu izplete, kak dobri muži imadu, i ne samo doma sino vu njoj ponaša, nego i na oranje i drugi posel tak nosi, da se sino ne prosipava i razteplje. Raniti pako vuni na takvo misto svigdar valjade, gdi si maršica more sigdar i napojiti, na čisto mesto seno položiti, a ne vu blato zaradi lenost.

20. Da pako vu letu leglje se mogu voli čuvati od kvarovi, jednoga dečka mladoga naj dvorski potraži, koji bude mogel saz bereši donle vole čuvati, doklam se junci čisto nafeše i objače, da četertoga biruša bude mogal deržati. Svinjara dva za toliko malo svinj nije potrebno, jeden more ob leto birušem vu pomoć biti, doklam svinje opet vu šumu na žir ne budu išli.

21. Voli valja da se od biki čuvaju, da se nikada ne sastanu, i takajše junci, doklam se volom kano stranski privuče, ar more jeden drugoga probosti i tak veliki kvar se dogodit, koji i među krava nikada pustiti nema.

22. Od otave kano od vatre valja voli i drugu maršicu čuvati, ar more se prijesti i taki parnuti; zato ob leto i kravam i volom i konjem čisto pomalo izpervice, a nikada do sitosti ne valja davati.

23. Na jarmovi da ne stiščaju ili da nisu kratki, nego dobro k vratovom urediti, rudići da nisu gerbavi, lojtre ili daske da nisu dugačke, da stražnji voli, naimre ne zdol po kersti ne buju, ereg-bireš naj ogleda, ar za svaku falingu, koju on po nemarnosti drugomu birešu zamudi, jednu palicu naj podnaša. Ako on jedenput opomene, drugi ter ne vučini, on njima naj dade po leđi.

24. Prokletu navadu na gužve lojtre vezati nikak ne budem više terpil, ar gužva se odpusti ter lojtra na kolesu tak leži, da se teško okreće; i zato dvorski neka slavonske lojtre iztraži i misto gužve, koje kariku gvozdenu nemaju, dobro debele i jake sas dvostrukom berkom iliti klinom naj dade načiniti i tako vu lojtre dene. Koje

25. valja gužvama lojtre povezati ili vužetema, da se ne mogu rastočiti, jerbo kroz ovakvu manjost i linost volovi pate, sino se izvaljuje i drugi kvare se čine.

26. Junci i voli sve donle valja u jarmovi izminjivat i jakšega jakšim, slabešega slabešim prezati, doklam parovi ne izajdu; ili ako se ne bi mogli sastaviti, koji je verlo jak, njega s vužetom za rog jarmu tak valja kratko privezati, da i drugi more polek voziti.

27. Mali voli sas velikima dobro ne čini ni u sridi, ar stražnima volima vratovi doli vuku i zato, kak se junci navuče, taki ovi četiri vu najmanša kola i najmanji plug prezati i na njih s prilikom manje tovariti valjade. Koje Peter sam naj vuči, i doklam se navče, more dečec voditi, ako kola ne idu pred njima.

28. Ako je vekšega tereta voziti, toliko volov naj se prežu, koliko pamet sobom donaša, da tak voli se ne muče i zalud svoju snagu ne gube.

29. Nikada voli na takvi posel narediti ne valja, gdi oni vupregnuti valja da čekaju, doklam on posel se doverši, kojega valja voziti; i zato uvik na gotovo nakledenje, tovarenje potrebno je i vole i konje naređivati. A pervo

30. nego na oranje ili drugih (koji više dana durati bude posel) naredu se, valja njima tri četiri dana počivati dati, da ondak svojoj snagi dojdu i dugački posel doveršiti mogu.

31. Ob leto, da ji obad ne kolje, ili odozgor rečenu mast priskerbiti ili okolo vrata granje ili rogoz metnuti je potrebno. Ali najbolje

32. ereg-bireš naj pazi, da kada se sino naklada, volovi na štrange za jaram svezane, a ne vu jarmu da stoje, da se od muhe sino jedeć braniti mogu.

33. Nikada obzimu da se donle vu jutro ne prežu ili navečer u štalu vežu, doklam na ove dugačke noći njih beruši na dobroj vodi ne napoje, i to di se maršica poji, naj i dvorski i špan više puta pogleda, ar lini biruši, koji vole ne miluju niti Boga prid očima nemaju, nikaj ne mare. Svigde vu svaku štalu na jeden tjeden jednu funtu soli ob zimu rezolviram.

34. Da vuki kojega vola ili junca obleto ne rane ili zakolju, kada je veliki mrak, koliko je moguće, na čistoći naj se voli pasu; zvona sam kupil dovolno; koji rada na stran vol na samoću ide, na onoga neka zvono metnu; i sva zvona na lanac naj se metnu, da se vukrasti ne mogu.

35. Kada je sejem ili vrime bistričkog oprošćenja, sva maršica naj se ranije doma tira, da tati koje marše ne ukradu ili koje svinjče zakolju ili pastira ne odvabe. I zato vu ono vrime

36. selski sudec naj iz Svete Helene i Maikovci stražu dene, da nam se pastiri ne kradu i muška mladost da se po starinski ne vukradne ili kradom obidne.

37. Volovi naj se nigdo ne podufa po pasjom ovoga orsaga navadom po oči i glavi biti, ar su vre nikoji od toga oslipili i koji se bireš bude podufal po očiju biti, njemu 12 paličja brez svake ceremonie on hip dati valjade. Ar ako je nazaj turati kola, ili rudić straga pripeti ili rukami turati valjade.

38. Gdi god je moći saz konji opraviti nadaleko posel, nikada voli naj se ne šalju, ar uvik više dana izgube, a vekši trošek vekša danguba s kvarom gospockim vučini se, a opet di je vekši teret, voli se prežu.

39. Svako premaleto pervo Đurđeva na svu maršicu i konji nadesno, srednje, odozgo više kuka maršici i konjem, štogod je leto den staro, bileg gospocki i ozdik i vu Kaniže metniti valjade, da se znade koje je gospocko, i takajše od dva leta samoj maršici, na sve dva leta stare rogi pervo leto metne 1. numeruš, drugo leto a sve 12. numeruša, to jest pervo, kak numeruši idu, da tako zapisajuć leto bude se znalo, koliko je koja maršica stara.

40. Svako leto najlipši od najvekše krave (osim pervotelkinje, ar od ovi ne valja) telići ostavi 4 ženski, 3 junci i jednog bika, koji valja da 4 miseca dovoljno sisaju. A drugi naj gleda da dobrom cinom more prodati od svi mate-krava.

41. Mladinu kako svu valja vu Maikovce vu pramaleto, kako trava izide, na pašu tirati i tak ondik dvor dobro ograditi i jednog momka k njima narediti, koji buden i vridan čuvati.

42. Biki nikada među krave ne valja tirati, nego kada se koja tira, njih valja bikom u ogradu ili torvac puštati donle, doklam se natira. Jedenput jednog, drugi put drugog, a nikada skup ju ne valja

puštati. I takajše na šetnju, da se projdu svaki treti den. Juna pako miseca čisto po malo od deteline davati valja, ali nikada do sitosti.

43. Krave naj se dvaput i ob leto vu jutro rano i vu tri vure posle podne muzu, a ne po starinski triput, pak se navečer opet na pašu do cerne večeri tiraju. Koje poleko tak valja pripuštati, da svaki mesec telići dobivaju, koji telići najbolše je oko Martina i zimu ostavljati.

44. Koja se krava svaki misec tira, onakovoj pišalo makazami odrezati na kraju valjade, ter joj se ondak maternica stisne niti se tolikoput tira.

45. Ako postelicu ne more baciti, uzmi glavu od heringa osolitu ili sirovu ter stuci i daj njoj proždreti, taki će baciti.

46. Ako hoćeš, da pervotelkinja mlogo mlika daje, ufati palčeca pticu ter ga osuši i taj prah, pervo nego se oteli, jedno 5—6 dana daj njoj na kruhu pojesti, hoće dobra biti na mliko.

47. Pervotelkinju uvik valja pervo musti, doklam mliko pristupi i posle valja tele pod nju pustiti, a ne pervo, jer drugač brez teleta ne će se nikad musti dati.

48. Kravi pako, koja se oteli, uzmu se posije dvi šake i leće toliko i ovo se dobro skuha, pak se u ovo 2—3 jaja sirova metnu, pak se posle kravi piti dade.

49. Koji hoće da krava mlogo mlika daje, najbolje nju mučiti, da mošćik iliti napoj pije.

50. Ako hoćeš da poznaješ, koje tele najbolje za ranu ostaviti, gledaj vu zube gornji laloki, kojemu se čerlene, ono je dobro ostaviti, a kojemu se cerne, ne će se lako odraniti.

51. Da vuki ne ujedu maršicu, uzmi na vuzem posvećenje od jagnjeta kerv i u ovu, pervo nego se bude blagoslovilo, mali komadi kruha namoči, toliko, koliko maršice i konji imadeš, pak posle daj blagosloviti i ovi komadi daj marfi i konjem svakomu po jeden komad pojesti.

(Jedna strana prazna.)

VII. *Od kobile, konji i ždrebad*

1. Konji vu pramaletje i vu letu ne valja više na sino deržati nego dva, Šargu i Takova, druge neka Ivić na pašu vodi. A kada

2. posel stigne, onda se kobile ždrebne sas maršicom pasti mogu, a drugi četiri petim fakovom naj se dobro rane, i malo zobčice njima je dati potrebno; naimre, kada se gnoj, sino, žitek vozi ili kada veršaj nastane, ondek je najpotrebnije njih dobro raniti.

3. Čistiti breje kobile uvik valja paziti, da se pod rudo ne fataju ili da se pod sedlo ne metnu ili pod veliki teret ne zemu ili naglo ne pretiraju, ar drugač hoće ždrebe zgubiti i veliki se kvar vučini.

4. Ob zimu valja izpervice onog, koji pod sedlom hodi na svi četiri noge, a drugi na same prednje noge, ako je pak oklizavica, na sve četiri potkovati.

5. Kada konji verše, na drugi posel nikaki njih ne valja naređivati i tak izminjivati, da dva uvik počivaju jeden dan, ar drugač ne bi mogli svaki dan veršiti.

6. Stariima konjem žile puštati, zube očistiti dati potrebno je, da se tak vu kervi očiste, i ondak dva dana ne valja prezati.

7. Kočiš naj pazi, da ji vumorni ne napoji, nego ondak, kada među stražnje noge osuše se.

8. Kada je pogibel od vuki, lanska ždrebad neka se obnoć vu tornac zatvaraju, a mala ždrebad sas kobilom skup naj se vu tornac takajše denu.

9. Kada se kobile oždribe, za pastuom skerb zeti potrebno je, da jalove ne ostanu.

10. Kada oficial ili sam ide ili drugog na konju šalje, naj si vu jeden žakel sino, a vu torbi zobi ponese, da se trošek vu penezi ne čine, i to se razme vu Zagreb ili vu Varaždin, i tek ondak nije potrebno više na put dati, nego na dan kruha z doma naj ponese.

11. Valja dvorski da nastoji, da more ladicu i nož od sečka da si dade načiniti ter slamu i lipo sino ili otavu naj dade rezati, naimre obzimu kroz biruši, koja i za konji i za muzaće krave verlo je dobra.

12. Ako bi s vrimenom lepi ždrepci od kobila oždribili se, najbolje je njima zobi i herž skupa zmišati, nakrupno šrotati dati i tak po jednu šakicu triput na dan davati, i verlo lipi ždripci izlaze.

13. Za rane od konji i za voli najbolje je iz apoteke što se zove Czigl-öhl iliti olje od cigel i višnjovo listje i od kurjačić-trava vu bilom vinu skuata, ter se s njom rana pere. Ova su verlo dobra.

VIII. *Od dugovi i posujenje žitka*

1. Pokehdob da muži i podložniki moji tak su tverdokorni i brez duše jesu, da nikoj niti hoće, da dugovi po toliko leta izrade, akoprem po 4 groša poslenika tak primam, da groš uvik na kruha ostavljam, i izvan toga 5 groši uvik žitek laglom cinom jesam daval nego stranskima, čakal po 3—4—6 leta, nikoj pako jošt zataja, što su im oficiri žitka davali, zato odsele

2. nikada oficial donle nikakovi žitek ne bude posuđival, doklam sudec i prisežnik ne bude jemec i poruk i pervo specificatiu od takovi meni tak ne pošlje, da pervo izvidi, je li staroga duga na njemu; ako je staroga duga ili jemca, iliti poručtva, iliti to jest kezeša ne najde, takvoga ni vu pismo naj ne meće. I kada

3. odlučak od mene potpisan prime, ondak prid sucem i prisežnikom pismo iliti obligatiu načini, i svi križevi naj postave, i tak pri ovi svidoki naj križ postavi, prid ovima naj se žitek meri, da tako oficial svoju sigurnost imati more.

4. Ne samo cinu vu njegovu knižicu i vu obligaciju i vu svoj regester naj onu vupiše, koja je zaondak vu svom orsagu okolo imanja, nego k tomu naj se oficial svakojako pašči, da svako leto vu zimi takvi dugovi da se naplate, ar dugovi na pauri ostaviti čez leto dan sama presvitla kraljica zapričuje, i zato

5. nikada više od jednu dervenku ne valja dati donle, doklam ovu ili saz vozenjem i saz tlakom ne obradi. Ima uvik gospockog posla, na kojega se more narediti, i kada izradi, ondak more se drugoga izdati. Ar za vino izdavanje žitka

6. veliki je kvar gospoštini, ar uvik po onu cinu gospoštini na vrat metne, po što se troši na kerčmi, dakle gospoština gubi, što leto dan napunjiva, gubi što pinteru plaća, gubi takajše, što kerčmaru valja da se od svakog vedra plati. Drugi zemaljski gospoda ne će ni čuti da svojemu mužu žitek uzajmi, ovi su se vre navčili, koju zlu navadu valja na manšu skrojiti. A

7. vu zajam zato žitka uzdaju se i niti dovoljno siju niti gospodare, nego okolo Martina počmu i piju, dokgod vina vu kleti imade. I zato

8. naređujem za sviju hasen, da dvorski naj takovi pauri pianci, koji piančuju, pervi put lipo opomene i prosi, drugi put naj izpsuje, a tretji put naj prid sucem selskim i prisežnikom takovim, koji dicu, ženu vkanjuju, hižu na ništa meću i sebe vu siromaštvo devaju, pervič saz 6, a tretjiput i četvrti put saz 12 paličja izbiti dade.

9. Kad god pako vu dug vino ili kaj god drugo uzimlje, uvik oficial suca selskoga za svidočanstvo sobom zeme, obalenoga duga vu dužniku dadenu knigu takajše verno i pravično zapisati dade i knižicu uvik mužu nazad dade, da se on s njom braniti more.

IX. *Od šume i loze čuvanje i dervoseki*

1. Najvekša skerb oficialska valja da uvik bude, da osobito na gospocku stran od početka ovoga i majkovačkog imanja slidajuće loze, šume, koloseki, paše med šumom nikak mužem ne dopuštaju se. Pokehdob da i SvetoHelenci i Goričanci i Majkovčani svoje ne samo vu skupštini, nego i zoseb nikoji imadu šume, i zato ni marfu mušku vu loze i koloseki gospocki puštati ne valja, ar grizu i kvare teško šume.

2. Vu oštroj školi naj dvorski i špan derže, da niti domačima niti stranskima mužem vu osobite loze ili koloseki gospocki ili vu

paši među šumom ni dreva, ni pruta, ni kolje, niti pašu dopuštaju. I zato dvorskoga dužnost je, svaki misec u kotari sve loze, jarki i koloseki obići i tak kvarovi izgledati, lugari kaštigovati, ako kvara najde. Ako jeden lugar nije zadosta, naj dva najmi. I takajše

3. kada je žir, divlja vočka, i ovo nikak brez penezi vu osobiti šuma gospocki naj ne dade, a divje voće ili sad more iz tretega kupiti dati i tak ili više ili manje vu arendu dati. A žir za penezi ciloj skupštini iliti onim mužem, koji ga budu prosili. Ako gospockem

4. pako svinjam je potrebno, ondak nikomu žirovnicu dati nije slobodno.

5. Ako bi koga našel, koji bi se podufal vu šuma gospocki kaj god sići, ne samo vu kontrabant zeme dreva, nego k tomu takvoga na tri dana tlaku saz kolami natira ili dva dana, kak je kvara vučinil.

6. Što god se more vu loza (koje se vu skupštini derže) na gospocku stranu najti, doklem ozdik ima, nikada ne valja donle, u osobite gospocke šume sići. Gdi vu skupštini,

7. ako bi koji na put stal, naj oficiali takovomu put pokažu i kaj bude sobom imel, slobodno zemu. I usus, to jest navadu starinsku, svakim slobodnim načinom brane, i ako bi ji gdo bantuval, taki gosponu fiscalu dokažu i od njega tanača, kaj su čineći, zaišču.

8. Pokehdob pako da vu maikovačke loze okoli krajevi rada bi nikoje šume gospocke oteli, naj dvorski stranski 6—7 ili 10 ljudi najmi i sas njima skupa vun zajde, naši naj su sakriti, i ako bi gdo silu činil, takovima kaj imadu sobom, sikire, puške, čohe, naj zeme. Ali biti brez uzroka nije potrebno niti valja larmu početi. Veli pako

9. Sveto pismo »tuđe ne želi, tvoje ne daj«. Novine nikakve počimati ne valja, nego kak je pokojni stari gospon Saić Janoš kotari mirno ladal, iz ove stare navade polek stari kotari verno, terdo stalno se valja obderžavati i nikaj nikomu ne valja prepustiti. Ali

10. kaj god na kotari jeden den siče, on isti hip i den valja dati zvoziti, da človek priliku susedu ne dade sile potverditi. Ako bi pak

11. on dal štogod sići, svakojako valja gledat, da se mogu oni, koji siku, vuloviti i njima sve, kaj imadu, potrebno je zeti. Ako bi kola i voli, konji vutirali, taki treti dan gosponu sucu vu pismu pridati je potrebno, ali pismo valja ovak načiniti:

»1774. ili 1775. na dan .... miseca pred .... dana iz osobite vu pravičnom imanja Sveto-Helenskog kotara ležeće šume, loze, koloseki vutirani voli, konji ... polek orsačke pravice artikuluša 42:1729. i njegovog razuma iliti poglavja vu ruke gospona suca pridaju se i testimonialis izišćava se

kroz Gyurich Pilozkia dvorskog Sveto-Helenskog vu kojem

12. događanju, ako bi gospon sudac zaktival maršicu vu svoje ruke, on hip zaradi tanača gospona fiscala, gdi god mu drago bil,

istražiti valja, ili ako ga ne bi mogli najti,od gospona Jellachich Mikloša tanača iskati potrebno je, ar drugač za svako marše svaki dan 4 ranjički bi valjali plaćati, koje na jezer izlazi. Na takvu pako

13. vutiratu stransku marfu kaj god se troši, svaki dan saz pastirskom plaćom zapisivat valja. I takajše

14. kvarovi, koji se vu šumi ili vu sinokoša vučine, kroz selskog suca i prisežnika preciniti, svidočanstvo od procinbe na papir, sve čisto i osobito ispisivajuć, metnuti dan, leto, misto, odkuda je marfa utirata, gdi se je kvar vučinil metnuti, imena popisati, kersti metnuti i takovo svidočanstvo dobro postaviti potrebno je. Koje poklam gosponu fiscalu odneti i pokazati valjade. Međutim, ako se mlogo marfe utira, toliko zaderži, koliko more kvar nadomistiti.

15. Susedima ljubazno živiti i s njima se brez zroka mraziti, kada kvara nema, pašu dopustiti na onaj način valja, kakoder i oni našima ljudem ljubav povraćaju.

16. Hrastovo drevo nije polak naredbe kraljevske sići slobodno, zato i na ovo oficiali neka dobro paze, i da vu živici mogu sebi veliku šumu i vu kerči odraniti, za same luči naj cerovo drevo prilikom siku, a na vatru nikak, i zato,

17. kada je velika suša ili se zemlja smerzne, valja muži sigdar opomenut, da vu kerči sebi dreva sići, voziti i pripraviti imadu. Ozdik ima dovoljno dosta dreveta, ali i ozdik nikako plodno drevo dopustiti ne valja, i takovi koji pristupi, valja ga zapisat i drevo prociniti, zabiležiti dati, ar ga na gospocki sud budemo kaštigovati dati.

18. Nikomu na svitu, bil on ko mu drago, nove kerčevine načinjati ali svoju zemlju, sinokošu vekšu škomce načiniti i povekšati nije slobodno, osim ono dervje, rakitje, koje su mu baš vu zemlji, sinokoši porasli, ili ako mu na krajevi sencu čine, ali i ova naj pervo oficir sam providi, dužan je takvog kvara terpeći muž dokazati, pak se izajde, i ako se najde, dopušća mu se, ali tak, da drevo, koje dalje leži, saz bilegom iliti pečatom gospockim zabileži, i zapiše se leto, dan i misto vu protokol gospocki.

19. Ako bi pak gdo štogod izkerčiti podufal se brez moje zemalskog gospona (a to sebi čisto zaderžavam, niti oficir sloboštinu najmanšu dati ne more) pismeno dopušćenje, takav kerč on hip, kada oficir naide, naj vu contrabant zeme, a paurovo ime zapiše i na gospocki stol pridade.

20. I šume i koloseki redom valja sići dati, da more loza, šume, koloseki obruči opet porasti, kak sam vre u poglavju od vinograda naredil.

21. Da mogu kostanje vu maikovački jarki porasti, potrebno je jedno berdo izabrati, gdi najviše ima, i ondik ritko ostaviti, izklaštriti i tako dobro občuvati na taj način, da se na takovom berdu i dolini izabranoj velikim kvarom ni obruči ne siku, nego misto njih brezovo drvo je veoma dobro.

22. Ako bi gdo kotare hodil ili kersti po šuma mećati ili put kerčiti, takovi kersti taki isići, ljudi pofatati, suci nikak vu našem hataru hoditi ili zatariti dati nikak ne valja, ar to nije slobodno.

23. Onima, koji misto kopunov dežaki jesu obećali i vu regestrumu, koji se catastrum žovu, nahajaju se, valja knjižicu načiniti i poslenike zapisati, s njima od leta do leta račun vučiniti, da restantiae ne budu, ar sam ja njima svima penezi povernul. Na oni pako,

24. koji se nisu ktili pogoditi, lugar najbolše naj ji pazi, da vu oni koloseki, koji su dovezda deržali, nikaj ne siku ili kakvu god hasen ne uzimlju ili beru.

25. Kako god ondak, kada su občinske šume seljanom dane (kak sami valuvali jesu), svi svetohelenski, goričanski i maikovački pauri zaradi ovu hasen jesu se podfatili kernjake davati; i takajše oni, koji su koloseki zeli, od oni kernjaki od ovi kopuni i nadalje iziskavati valja, ali dreva polek naredbe kraljevske nisu dužni sići i voziti; od koje pogodbe ako bi hoteli svojim kvarom odstupiti, gospodinu fiscalu dokazati taki je potrebno, vre on zna, kaj bude delal. A ja si glave ne tarem, ako oni od starine odstupe, hoću i ja starinu tražiti, i hoćemo stari vuki istirati. A novine ne valja ni s tuđima počimati, nego njih polek stare navade ravnati, donle potrebno je, doklam kraljevska naredba se vuvede i svakomu svoja dužnost dokaže.

26. Najvekša je gospocka skerb i hasen, da se rastovo drevje zaradi želude more naploditi, vu blišnje pako loze, gdi je paša, svinje ga taki, doklam je mlad, iskopaju; zato kada želud iliti žir rodi, njega nakupiti i vu takvi maikovački jarki za motikami posijati valjade, gdi svinje ne dolaze i gdi oficiali sigurno misto najdu, da ga svinje ne iskopaju. Za tri leta lipa se loza more izraniti, na koje

27. i skupština svetohelenska, goričanska i maikovačka valja da se natira da vu svoima polek Lonje i Černca lozami želuda iliti žira posadu, ar i njima i njihovim dicama i ostanku budu hasnila.

28. Takajše polek naredbe kraljevske polek sinokoše i travnika gospocki, gdi je ograja potrebna vu krajevi iliti kotari, i muži takajše naj verbe svako leto kaigod posađuju, ar ovakovim načinom ploti delati najlakše.

29. Vu gornjem štuku gospockim od zemlje oraće, i takajše na sinokoše, gdi god su grabe načinite, valja od ternjine, šipek, drenek seme sijati vu jesen dobro gusto, da more živica da se načini i s vrimenom grabe da se dobro ograde, da ju marfa i konji ne porušavaju, i na to veliku skerb valja imati i jošt k tomu,

30. da se na plotovi s vrimenom tlaka ne troši, okolo dvorišća gospockog i svi ploti takajše vu jesen ternjine, šipek, drenek, urel, divje loze bila i černa saditi valjade, da se i ozdik s vrimenom može živica načiniti.

31. Kada god daje vu travniki i sinokoše kerčiti, koliko je moguće na oni stranki i kotari, od kuda marfa na kvarovi vudara i kvar čini, i takajše na grabe iskerčito drevo, granje, koja za derva ili drugu potrebu ne mogu biti, na takvi mista zvoziti i put prepręčiti.

32. Da pastiri i putniki naimre rastovo veliko drevje po man staroj navadi ne podsiču i vatru ne lože, sudec svako pramaleto od hiže do hiže naj publicira, lugari i sva čeljad gospocka, kada hodi, naj izveđa, i pastiri takovi šibjem, korbačem zdravo hariti, a putnici polek vučinjenog kvara pedepsati iliti kaštigovati valjade.

33. Da se sloboštinu vu bušakovačke loze i šume more obderžati, onu tlaku, koja se od starine vu Bušakovinu davala jest, kak mi se vidi, od svake hiže jeden težak, oficial naj svako leto obraditi dade, ali tak, da kada sverši, od bušakovačkog gospona oficira naj si sviju poslenika quittu izišće i priskerbi, koju kada vu ruke ima, svako leto takejše ili vu želud iliti žir naj svinji dade otirati, ili iz loze bušakovečke, kakvogoder za stanja, ili za kola, ili saunice, ili šindre drevo dade dovesti, da se tak usus ili navada obderži i juš za gospoštiju svetohelensku očuva.

34. Hiže ili komore naj se ne podufa nigdo više iz bervje načinjati, ar je i mlogo težje i voziti i složiti; i takajše verlo se šuma i loze kvare; nego tako na stupovi, kak se i vu Podravini i drugdi načinjaju i kak sam ja španu formu iz bazgovine dal. Najviše pako hiže vu selu sama gospoština jest dala sama praviti i koliko je tlaku potrošila, to se more videti iz regestrumi od robote.

35. Akoprem pako u poglavlju pervem dela ovoga jest zapričeno, da se gospocke osobite šume ne daju, međutim ondik, gdi se zaradi kotari susedi bore, i mužjem katkad dopustiti valja, da i oni boljšu volju šumu braniti imaju; kroz ovako muško uživanje usus iliti navada i ladanje more se potverditi i zakoreniti, ali naj muži na sebe paze i više njih sići i taki voziti idu.

X. *Od svakojačkog sada ili plodno dervje*

1. Uvik vu jesen (kak sam vre dokazal) divje ruškę, jabuke, kutine, črešnje, višnje i glogovo dervje mlado valja pokopati dati ter vu tornaci, verti, na berdo okolo cirkvenoga šanca na sigurna mista posaditi i dobrom ograjom, zaradi marfe, da ne pokvari, s koljem i plotom vu okrug ograditi dati, i kada se primu drugoga leta od dobre fele sada razumnim človekom precipiti i occulirati (koji

od kartnera naj se oficiali navče) dati. Da tak misto staroga sada, koji za nami dojdu, uvik novoga najdu. »Sadi Gjurić sada, da odvetek ne vumre od glada i da te pofali, koji vazda vlada«.

2. Slive da bolše rađaju i svaki sad ova svako tretje leto vu jesen okolo korena okopati, pljevu na koren deti i opet taki zemljom dobro pokriti potrebno je, i da ti svako leto rode, ima svako drevo jeden debeli koren od severa, ovoga odsići je potrebno i zvaditi, ali tak, da drugo korenje se ne pohabi. Ako to vučini se, svako leto sada budemo imali.

3. Vu svako pramaleto, pervo nego vinogracki posel dojde, naj oficiali i družina mehen onaj bili, što na granje raste, i takajše, ako su gusenice, ova sva očistiti i koru lipo do cervenoga mista ostruže.

4. Versti one iliti granje, koje su suhe ili preveć guste, ili (kak na slive se nahaja) one faćuke, koji sok od šljive i drugog derva vuzimlje, kakti i sitne na jabuke, ruške graničice, sve očistiti, obsići valjade, ar ova tak jedu plodno drevo, kak goder mlogo vuši čoveka iliti železo herđa.

5. Kada su dreva verlo plodna, i na to pozor valja imati, da koju verš iliti granju potrebno je podperti, marljivo da se podupre, da tak mlogi sad veršje ili granje, kada vitar dojde ne polamlje, ar i grihota plodno drevo zapustiti i veliki kvar.

6. Dreva od sada nikada ne valja gusto saditi, nego jedno od drugoga vu lipom redu kak gertneri čine, veliko drevo, koje misli človek da će narasti, na tri klaftra jedno od drugoga, a koje manjše, na dva klaftra, a koje malo óstaje, kak su cverglini, ovi na jeden klafter sade se, koje

7. cvergline pokehdob da svaki rezati ne zna, vu događanju, kada vertar ne bi pri ruki bil ili ga gospoština ne bi hotela velikim troškom deržati, vu ovom paru naj oficial svako pramaleto od bližnji susedi gospodu vertare izišće na jeden tjeden ili tri četiri dana ter neka z dušom i tilom skoči i dreva očisti i verta posle uredi, kojega

8. posle okopati, presaditi, opleti dade i vu snagi deržati more oficial saz dekle i drugom čeljadiom, kada dešč padne i ne more se drugo taki za njim poslovati, ili kada polako kaplje, ar človek nije od dreka, da ga dešč opere i vu ništa vučini.

9. Koja plodna dreva jesu (kano okolo kravje štale i vu tornaci) na putu ter se mogu osovinom pokvariti, polek takovi furci od grede naj se pametno tak vukopaju, da se koren ne uvridi, i tak, da se drevo od osovine ne bude moglo kvariti.

10. Mladó tanko drevje, koje stopram raste, i takajše mladi procipi da ne mogu ozepsti, nije samo okolo korena plevom debelo posipati nego i veršje ritkom zamotati veoma je potrebno, ar drugač takovo drevo svako leto iznova valja da tira i kesno plod donaša, a fige čisto se pokvare.

11. Gnoj, voda, kolosek (kuda kola hode) najbolje plodnom dervetu škodi, dakle na to pozor valja imati, da niti gnoj niti voda okolo plodnog derveta se ne meće ili da voda ne stoji, i put naj se na koreni ne dela. Ili ako je (kano kod kravje štale) potrebno, valja šita od cigle na korenje deti, da kola do korena saz teretom ne more zasići, a jame sva okolo korena izpuniti je potrebno.

12. Da pako moremo se mandule dobaviti, one koje su pozadik valja posle okolo grada od zapada sunca i podne na cigel posaditi, ar miluje kamenje i cigel okolo korena. Druge pako za jednu probu vu vinogradi prineti svako leto vu krajevi valjade, ar i ove svako leto, ar mandule mlogo koštaju i u gospockem dvoru potrebne su.

13. I breskve durančie takajše prisaditi posle dva leta potrebno je ne samo vu vertu, nego i polak mladine vinograda ono berdo, koje valja da se iskerči, more si breskvami i mandulami posaditi, ali dobro ritko. Da pako

14. svakojaki sad na dervetu od ptica obderžati se more, zato više klopoteci iliti vitla valja ob zimu dati načiniti, i da ne trunu, kak se sâd obere, takovoga klopoteca valja doli zeti, na nahiže gori na grede gornje deti i tak dobro spraviti, a ne vuni ostavljati, da se od vitra, dešča zaman kvare.

15. Ima mlogoput ter kada se sverš ili granje čisto do stublja ne odsiče, ondak počerni na takovom mestu drevo, zato uvik tak valja sveršje odsići, da nikakva jama ne ostane, ar od dešča, sniga, koji se vu takovi jama zaderžava, ov prut dohaja i drevo suši se tija do serca, baš kano človek, koji suhu bolest ima.

16. Ako bi mravi na veliko ili malo drevo vudarili, a ono gnizdo daleko razbacati iskati valjade, a drevo lepram kolomazom vu okrug pomazati, a više kolomaza jeden vinec od slame svezati valjade, da dašč i kiša ne mogu oprati.

17. Kada sâd dobro uzdrie, onoga, kojega človek za zimu hoće da ostavi, rukama brati, na svojega od dreveta nabranoga lista šiljak doli okrenuti i tak vu jednu takvu hižu, koja se naložiti more, izrediti valja, da jeden drugi ne dotiče. I takajše, kada je lipo vrime, višeput obloki odperti valja, da friški zrak uniđe. Koji kada se za trošak daju, valja izabrati, ako koja trunuti je počela. Ona valja trošiti.

18. Vu jesen ili pramaleto okolo svi plotov od verti valja ternane na mali komadi izrezatoga vu pripravnu napervo zemlju posaditi, da za gospocku potrebu za dosti bude.

19. Čerleni takajše lešnjak iz Zagreba priskerbiti valjade i takajše one velike vertarske jagode; lešnjaki se posiju okolo plotovi i posade, a jagode vu jeden kut.

XI. *Od stanja i od cigel, kak se obderžavaju ili načinjaju*

1. Svaki misec, i najbolše taki posle Miholja, od svi stanja gospocki, i fundamentom, i hiže, štale, nahiže, a najbolše krov i nesitni kut, naj ogleda i gdi god najmenšu jamnicu najde ili kakvu goder falingu, ona marljivo pred svima drugi poslovi popraviti dade, ar kaj groš izpervič popraviti more, posle mloge stotine odhajaju.

2. Kaj god je potrebno za stanja popravljanje, ona vu svojem vremenu pripraviti valjade i uvik kod ruke imati, i zato crip na grad, šindeli i deske, čavli, letve i ostala uvik da se vu imanju na nahiži, ali lepram na duvari i stenje, a ne na bolti zaradi težine da se nahajaju, dobar oficial skerb zeti mora.

3. Kada se pako vekši tal od stanja popraviti mora, grede, stupci, pociki, rogovi i ostala ob zimu se dade dovesti, ali pervo dobro premisli, kaj mu je potrebno, kak debelo, dugačko i kakve forme, da tak na meru može svakolika priskerbiti.

4. Dešč, zemlja, gnoj, sneg najbolše stanjem i dervetu škodi, zato da nikakvo potrebno delo vu stanja ili izvan stanja ne kisne, da se na njega blizu gnoj na meće, uvik dobar gospodar ogleda. A snega, kad je velik, od krova dugačkima grabljami doli vlačiti zato daje, da velika težina krov ne kvari i, kada se topiti počne, ne prokisava.

5. Kroz crip i isti šindal sitni sneg probije, potrebno je onda najbolše vu zimi nahiže višeput od snega pomesti, da ondak, kada se topi, boltami, deskami i podnicami ne more naškoditi.

6. Pociki, grede, stubci, gdi god more dešč, snig naškoditi, bilo na obloki ili na vrata, ove deskami zaklopiti tak je potrebno, da človek vuzduž desku pribije i takajše vu one jame, koje su izdubste, da voda od dešča i kiše ne more drevo doseći, nego deska ovak pribita brani, koja groš jeden dva košta, a stanje mlogo jezer.

7. Na svakomu stanju valja obloki od izhoda sunca, podne i zapada, koliko je moguće, ostaviti, a od severa ili nikad ili mlogo manjši, da tak vitar dreva od građe vu stanju propuhavati more, a drugač zaguti se drevo, černv ga jeđe, i friško velikim kvarom iztrune. I zato,

8. kada god grede se vu stanju ili vu tak zvani ksims (to jest partu, koja se pod krov meće), nikada grede vuzidati nije potrebno, a vu ksimsu na pol klaftra jami među ciglom naj zidari ostavljaju, da tak vitar drevo propuhavati more; a uvik okolo ono drevo, koje se vu stanje iliti duvar meće, nikada malter nije potrebno, nego suhu ciglu i sami suhi pisek, da vlažinu takovom drevetu ne dodaje.

9. Vrata na štale, kada se sino baca, i obloki, kada god dešč i snig pada, zaperti valjade, da ne more vitar na nahiže dešča i

snega vunašati; koja vrata, obloki kada se odpru, ona čim god tak zapeti valja, da vitar ne more š njima mahati i tak velikim troškom načinita kroz nemarnost oficialsku razbijati, pokvariti.

10. Gdi god štinge dobar gospodar daje načinjati, ove gleda da pod suho mogu dojti, a ne tak, kak su nigdašni oficiri moji na štali konjskoj nepriličnо načinili, koje valja popraviti.

11. Od vatre uvik se valja bojati (od koje nas Bog Svemogući naj čuva, uvik se moliti valjade) i zato ne samo dimnjaki više puta čistiti, naimre vu majuri i kuhinje, potrebno je, nego k tomu svagdar na svakom nahižu, naimre obleto, vu pokvasitoj i smerdljivoj posudi, vu koje se vino ne more deržati, svagdar gotovu vodu na nahiže deržati, ovu svaki tjeden prominiti friškom valjade, ar drugač hoće verlo smerditi i červi se zaleći.

12. Vu novi stanja na to najbolje valja gospodar človek da pazi, da pervo nego stanje tako dobro i prilično mesto iztraži, da, koliko je moguće, vugelj, a ne dužina na sever stoji, da voda more od strehe oticati i tak stanje uvik na suši stoji, i da nije vu dvoru na putu, nego na strani daleko jedno od drugoga zaradi ognja.

13. Pervo nego človek najmanje načinjati počme, naj na papir izmalati dade širinu, dužinu stanja, kak nutri hoće da razdili, i to kroz razumni majstori, koji k poslu potrebni su. Kada to ima, svaki majstor naj ne samo potrebni njemu stvari, nego i cinu od takovi stvari od detići svoji, od ljudi, koji su njime potrebni, od vužeta, klamfi, deske, pisak, ciglu, grede, stupi i sva ostala vu račun dene, ter ondak

14. najpervič naj penezi vu kesi gleda, ima li toliko, da more početi i pošteno sveršiti, ako ima, naj se za sve materialie brine i ova pripravi, i kada sve je priskerbil, na svoje misto zvozil, i to najviše vu zimi, ondak taki posle svetoga Jožefa dan naj se i s tilom i dušom primi i tako posluje, da pervo jesen stanje naimre od czida doverši i pod krov dene, ar drugač

15. kada človek dugo okolo stanja mudi se, stanje se kvari, deske se razbijaju, klamfe, čavli, motike, lopate i ostalo se kradu, posudie se tare, i tak treti tal slobodno od troškov naj onaj vu kvar i račun dene, koji stanje načinjati hoće.

16. Cigel dobro pečen, pisek što krupniji, to bolji, drevo ob zimu decembra, januara i februara sičeno najboljše je. Vode za dosta napervo pripraviti i vu jame priskerbiti i, kada dešč pada, kroz grabe navesti potrebno je. I zato stanja načinjati naj gospon nikada brez svojega oka ne dade, nego ili sam naj kod njega bude ili verlo vernog, probanog, stalnog i okretnog oficira naredi, ar drugač neverni, lini i falšen oficial hoće ga brez noža klati i tak račun načiniti, da se bude plakal kaj ranjički stoji, i po tri napiše, koje mojim naj-

vekšim kvarom ostanku mome za najvekšu instructiu i peldu ostavljam, naj sluša, ar za istinu bude se spomenul, kaj mu pišem, da je istinita pravica.

17. Vu cigli na to najbolše valja paziti, da mera od deščica, kam se blato deva, okolo i okolo železom okovana i tak dugačka i široka bude, kak je kraljevska po cilom orsagu. Blato naj se dobro gazi, mali kamenje vun vadi, zemlja predi vu dvi tri cigle i črepi naj se vu peći probuje, ar nije svaka dobra. Koju probu naj majstor od cigle zapečati i vu contract se dene, da saz noži, koima cigel obrezavaju, ne budu blato, po navadi kruti niti cigle tenjše delati niti kamena na njoj ostavljati.

18. Vu pečenju pako cigle najvekši posel i kunst stoji, da se cigel pervo dobro na suhomu mestu osuši, da ga dešč ne opere, da sirov vu blatu i moker vu peć ciglenu ne dojde, da vitri ne vudu, koji bi vatru na jednu stranku odpuhavali, da se izpervine peć čisto polako loži, ar nagli ogenj zatvori jame, cigle se skup prilipe i tak oganj ne more vu gornje stranke dojti; kada se pak odozdol metnuti cigel polako ispeče, jame otvorene ostaju, i tak posle toga, kada se vekši oganj loži, čak vu verhi plamen more dokučiti. I zato

19. ondak je cigel dobro pečen, kada plamen odozgor i svaku stranku vun ide; koje da človek zadobi vu zimi naimre, kada je dobar saunik, toliko klaftrov ili volovski saz 4 vola kol dreva vu dužini, valja zvoziti, koliko jezer hoće peći i načiniti dati. I da tlaku prišpara, koja bi vu klafter sikla, izrеđivala i dugačka dreva dobra za vu peć ciglenu.

20. Da pak majstor od cigle ne more fkaniti, košulja se zove tri ili dvi najskrajne cigle odozgor i okolo, i ova se nikada dobro ispeći ne more, i zato vu račun nikada se ne vuzimlje. Ali pokehdob da majstori i ciglari rada takovu vu druge mišaju i oficiali zaslipe, zato, kada se na stotine meće, naj oficial dobro pazi, da ga ne vkane, ali i on naj se tersi za dovolno dreva svoziti, da se ciglari uzrok tužiti ne imadu.

21. Najviše vrime gube cidari, kada za tak zvani ksims iliti partu okolo cidanog stanja načinjaju, ar svaki cigel na vugli sići na forme moraju, zato dobar gospodar najbolše čini, ako se takove forme iz deske dade načiniti ter vu takvi gotovi formi dade priličen cigel za ksims izpeći i njega gotovog cidarom vu ruke pridaje, ar kaj tri vu jeden tjeden zacidaju i četiri, to more gotovim ciglom jeden doveršiti, niti se tulike cigle kvari, tere i vu prah projde. Formu pako takovu vu Zagrebu lako si dade načiniti, ar i izdik je takova navada.

22. Koliko zemlja dopušća, i proba od cigle bude dokazala, uvik naj stanju što blizi more ciglenicu delati dade, ar laglje je 100 klaftrof dreva na misto dovesti nego sto jezer cigle voziti, i ovo je

najvekše gospodarstvo. Ozdik vu Svetoj Heleni ima tik polek cirkve i Ledenice misto, gdi se je cigel išće pod Zriniom, nigdašnjem ladancu ovoga imanja, za cirkvu delal, lako je polek Ribnjaka vodu zadobiti, jarek veliki začiniti i tak vodu preskerbiti. Ozdik je najbolše ciglenice delati za Svete Helene imanja potrebu, koje jame takajše za maršicu na velikoj suši mogu vode obderžavati ili se za Ribnjak mogu okrenuti, ako se budu tak naredili, da iz velike grabe bude se mogla voda uvik upustiti.

23. Grede vu štaglji i na tavanu od štale uvik valja da se podapru stupovima, ar drugač velika težina od žitka i od sena svakolika razbije, a one, koje su vu štali među roženice popriko meću, nikada doli, nego visoko gori valja da se meću, ar i ovi se čisto poderu. Koja ja mojim kvarom jesam vu pamet zel i mnoga popravljati dal, ar su me k tomu majstori i paliri kano na led naveli i vkanili.

24. Da fundomentomi od stanja voda ne pojede i cigel da se ne odmoči, drevo da ne trune, uvik mali jarki okoli stanja načiniti i polek strehe malo berdašce načiniti valja, da tak od strehe kaj pada, mahom odhajati more.

25. Kada god stanja se načinjaju i ima muži, pauri, koji takovi posel razmeju, ondak dobar palir jeden i jeden detić dostaje, kako vu naši imanja imamo pilčani i drugih, koji veliku pomoć pridaju, kada se stanja delaju.

26. Sas majstori, bili oni kakvi mu god drago (osim cidari i cimermani), uvik napervo valja se pogađati, ar kada je posel gotov, ozdik vu Horvackoj i svuda veliku cinu na stvari meću, od kojeg valja na pismo načiniti contract, i tak, ako se jednim človek ne pogodi, more se drugdi. A majstoru nikada pervo posla osim kapare napervo dati nikaj ne valja, ar vumre, popije, pomigne; cel posel načini, ako ga človek vu contractu oštro vu svačemu ne sveže. Koji se pak sas cidari i cimermani popriko hoće pogoditi, doklem goder posal teče, uvik gospodar naj svojim okom pazi, ar drugač nikada posel ne bude dobar.

27. Ob leto, kada se na velikoj suši vapnom cigla najbolše cidu, hasni, ako ga človek više puta vodom poljiva i tak drugi red cigle se meču, ar malter bolše ciglu primi i jakši cid biva.

28. Kada se cigel vu visinu nosi, najbolše je na leđi dati nositi, i k tomu se kano mala klup deska saz četiri noge načini, i dvi noge dojdu na pleći, a druge dvi na drugu stranku stoje, kam se cigel meće, koje na škomce vertati je potrebno, da cigel ne spadne. Kak figura ova pokazuje,

ovo na vrat dolazi *sim se cigel deva.*

29. Cigel i pisek i zemlu na melinski gaut nema bolše nego na tak zvani tombor iliti na dva kolesa načinite ladice, koje na jednom železu iliti gvožđu se i dižu i doli puščaju, voziti dati, ar ono vrime, doklam od kola zbaciva, uvik človek veliko hasnom dobiva. Ali cigel potrebno je polako spuštati, da se ne potare, i tak mlogi komadi ne dolaze, koji najbolše se vu fundamentum od stanja meću iliti devaju, koji i gnoj najpriličnije se vozi. A pisek osobite ladice ima, koji na četiri vuglja načinjaju, i tak od one stranke, od koje človek hoće da digne, zeme se spisek od drugi stranke, sama ladica težinom pomaže.

30. Koji hoće hasnoviti tišlerski posel imati, onaj 3—4 leta rastove, orahove i kruškove deske pervo naj pripravi, a desek od jelovo drevo najmanše 2 leta naj si pripravi, i takajše sve drugo drevo, iz kojega se obloki, vrata i ostala načinjaju, ar drugač sve se razkleni, popuca, manje postane i zaman sav posel projde. Anda potrebno je napervo 3—4 leta ovi matarialia na suho mesto spraviti, ali tak, da ga červ ne pojede. I kaj se hoće bilo vu rastovom i drugom dervetu, ono čisto izsići, baciti i odelati valja dati, ar ozdik se najpervič cervotečine zakoti.

31. Mlogo takajše hasni misto kelje iliti tutkalo živoga vapna saz friškim kravjem sirovim turovom dobro stučenoga i prosijatog mišati i s ovim keliti deske, bolje mlogo derži, nego kelje iliti tutkalo, a ne košta toliko penez. Sam sam probuval i videl, kolika je jakost, kada se osuši.

32. Da pak stanje od štakori, miši i druge nesnage čisto uvik ostane, stuče človek krupno oni komadi od stekla, koja su razbita i kod steklara se prodaju, ter tako okola stene na jeden dva pedlja posipe človek, ovo štakori miši vu tačice, nožice bode, nikada ne dojdu jame kopati, koje su navadni okolo stane delati. I ovo takajše vu hambari, na nahiže naj se meće, ili ako stekla nema, i pepel je dobro posijati, ide im vu oči.

33. Koja se pako stanja ritkom ili slamom pokrivaju, za svakim redom dobro debeli pisek naj se nasipava, ov pokisne, slamu skup derži i štakorom i mišem vu oči ide. Ili ako krečne vode ima, naj ridek dade vu ovoj močiti, slama postane gorka, žeže želudac vapno i ne će štakori vezilo, čim se ridek veže, niti slamu jesti; bižе drugo misto tražiti.

34. Da se zmije, žabe naimre vu štali ne obderžavaju, koje konje i maršicu vujesti mogu, dobro je u štali biloga luka, ožinga, ruticu i na vrata i na vuglji metniti i takajše više puta sva jasla, jame pogledati i vrelom vodom popariti, izčistiti. Žabe pako obleto na večer moriti dati valjade, i nikaj okolo štale, stanja ne deržati, gdi ova naploditi mogu.

35. Hiže, sobe, štale i druge zaperte uvik deržati velika je zgoda i zato, da se mogu izliftati, višeput zatvorene od svake strane odperti, perine, vankuši, bilo rublje i kaj god iztrunuti, izperhnuti ili molj pojesti more, valjade iztresti, šibicom izbiti, na sunce metnuti i tak opet nazaj deti. Ali oficial naj na sigurno mesto takovi stvari dene, gdi drugi ne hode niti ukrasti mogu.

36. Kujnu, koliko je moguće, siroma junak naj doli ne daje i dalko od gospe načinjati, ar čeljad uvik dvaput toliko troši, raznese, pohabi, gdi gospon ili gospa daleko je, ar je izvan ruke, višeput ogledati ne more. Od koje kamini dobro visoko izvan krova, vu kuinji pako nigdar izraven spram komina naj cidati ne da, ar pogibelno je zaradi vatre; nego bolta naj spram ognja bude, velika greda naj se tak nisko meće, da veliki čovek more proiti, niti nisko ar se glava bije, niti visoko, ar će se kuinja uvik kaditi od dima.

37. Vu kuinji, komori uvik jama vu bolti zaradi karike, vu koje se dreva uvažaju, ostaviti valjade, ter tak veliki sebi človek priliku priskerbi.

38. Vu tomu najvekša pamet stoji, da on, koji stanja dela, tak na papir meće i dobro zmišljava i sas pametni ljudi takovu delineatiu iliti stanje na papiru gledati dade i na to najbolje pazi, da mu pod krovom jeden najmenši vkut zalud ne ostane, od kojega hasen zeti ne bi mogel. Vrata jedna spram druga, niti velika niti preveć mala, naj ne budu. Drevo, koje valja da se vu obloki i vrata meće, odozdol i odozgor jeden dobar šuh iliti poldrugi cipeliš naj se dugačko ostavi, a ne kak je pasja kranjska navada, čisto kratko, ter ga zid dobro ne more vuloviti i tak saz mlogo otvaranja, zatvaranja gene se i gospodaru iznovič veliki trošek čini, i zato jošt je bolše okrenute klamfe vu drevo vupiti i drugi kraj vuzidat dati, kak Nimci zovu Fratzen-Klamfen in die Thür.

39. Vrata ne valja da su verlo široka ili ova valja na dvi stranke načiniti, gdi šarki dolaze, Thür Stock iliti križno za vrata drevo rastovo valja da je i šarki dobro dugački, koja, kad človek nerazmen vučini, svidoči svetohelensko stanje, koje brez mene oficiri nevaljani velikim mojim troškom dali jesu čisto nevaljalo delati i toliko jezer meni i dicama mojim zapisali i krali kano tolvaji, pili kano pijanci, dobri dne sebi činili kao najveći korheli; ja pako nisam mogel svuda i ozdik i vu Slavonii pozor imati. I zato niti obloki, niti vrata, niti kaj drugo vu stanju stalno je načinito.

40. Železo gdi za stalnost potrebno, nigdar gospodar naj ne štedi, naimre vu Schlieszen kaj se zovu, i ovo najbolše nemško, ar drugač stanja nikada nisu stalna.

41. Na obloki takajše i vunska vrata sve naj bude jako, ar življenje čovečansko najbolje valja čuvati; i nigdar kapiju, kak je zdrava Marija i vu podne, zaperti je potrebno; i kad človek spi, uvik zatvorena i zaklenja vrata naj derži, i niti slugam i službenicam vu snu naj nikada ne veruju, koje nas svagdašnje pelde dosta vuče.

42. Na ladanju i gospodar i veren oficial zaradi tolvaji, pustaije uvik valja pozor da made; a na put kad ide, naj nikomu napervo ne kaže, kam i kuda ide, doklam se puti ne rastaju. A ozdik vu Svetoj Heleni sas Vlahi iz Lipnice naj vekovečno dobro priateljstvo derži, kak su svi pokojni (Bog im dušu zveličil) ovog imanja ladanci i zemelska gospoda imali. Mužem da mogu vu pomoć dojti, ob noć kak puška pukne, zapovest dati, njima gospocke puške izdeliti i popisati (koje god kojega i komu data je) valjade. Oružje vu dobrom redu deržati, svu čeljad vu grad i stanje gospocko svaku večer skupiti i tak, Bogu sebe svaki dan preporučujuć, sigurno sebe deržati potrebno je.

43. Pokehdob pako da pizma i nenavidnost najviše čini, čeljadi nikada, kaj mu se polek pogodbe ide, ne valja zatergnuti, človeka brez uzroka izbiti, putnika naraniti, a naimre Vlasi, kada Bistrinskoj Mariji idu, parom nastaniti, vinom kadkad napojiti i vu čem človek more ljubav bližnega svoga zadobiti, naj se svaki tersi.

44. Zaradi ovi stran ljudi najsigurnije kapija iliti velika vrata, kada se jedna debela greda odozdol, druga odozgor vucida u cid gdi na šarki, kak vu veliki gradovi kapija hodi, koje je mlogo bolje nego na gvozdeni šarki. Ova more, koji bude hotel, vu čepinskoj gospockoj hiži videti, koju sam ja pred moji oči delati dal, i svakomu se do vezda dopala, ar je za jednog plemenitog človeka stalno sigurno i prilično dokončata.

45. Kada se rastovima deskama, što mi šindra zovemo, kakvo goder stanje pokriva, treba ga biloga otesati, svaku šindru gornju na četiri mesto sverdlom provertati i doli leprum četiri persta dugačko ostaviti valjade, ar drugač šindre pucaju, čavli se železni kvare, a šindel dugačko pribiti (kak konjska brez mene načinita štala svidoči), već se kroz žestoko sunce izvuče, izgerbavi, i tak krov, koji bi mogel mlogo leta služiti, vu tri četiri leta projde, a siroma gospodar plačuć penezi troši. Onaj pako šindel, koji se najpotlednji put čak gori meće, uvik valja da se od severa vitra ostavi, ar drugač snig i dešč kroz manjši šindel vu stanje nuter ide i nahiže kvari.

46. Koliko je moguće, koji hoće šindelski krov na stanja metnuti, on naj vu jesen stanje pokriva, ar kada snig dojde, pritisne šindala, bolje se vu zimi osuši i ne more tak sunce krova svojom žestinom kvariti.

47. Svakoga krova pako valja od obadvi strane vun na tri šuha ispustiti i zato grede od stanje valja jeden cil klafter širše ostaviti, za peldu, ako je stanje široko 5 klaftrov, grede valja da su 6 klaftrov, da tak na svaku stran tri cipeliša vun zajdu. Ar na ov način uvik

stena od stanja na suhom ostaju i človek na suhom hodi, špriha od dešča, sniga na vrata, na obloki ne more nuter vudarati.

48. Ali na to naj dobro oficial i gospodar pozor ima, da noket iliti peruške, koje se na rožanice deva, uvik dobro dugačko ostavi, ar drugač sav krov dobije terbuha, nikaj ne valja, friško trune, niti more dešč doli odhajati. I zato rožanice valja uvik vu tretom talu od stanja dugačke zeti i ostaviti i noketi dobro visoko, koje pervo nego se načinjaju, valja jednu izrezati tek tak na istomu krovu probuvati.

49. Odozdol vu pervom redu valja najbolši šindel, i crip, i ridek uvik uzimati, ar ova najvekša vlažnost podnašaju, pokedob da od svi drugi i dešč i sneg na ovi dolazi.

50. Gdi god je stanje šindelom pokrito, letve ne valja sasma da su debele, da čavel more projti, kojega vu cilom stanju valja u špicu zgerbaviti, da izraven ne stoji, ar letva se osuši, jama vekša postane i tako, ako čavel zaforčit nije, sunce ga lako izvuče.

51. Kada god se čavlima štogod prebija, ovi svakomu pokrivaču na broj daju, i k tomu navečer dobar oficial svi muži svuda istraži, da dimom kradom čavli ne nose niti oni, koji se izgerbave, na stran bacaju. A jeden verni človek uvik okolo staja hodi, da oni čavli, šindel, ritki kupi, koji i nehotemce doli padaju.

52. Kada god je velike grede rogovi dizati, dobar most, više ljudi, jaka vuža spletana štrangami, dreva dugačka napervo spraviti je potrebno; ljudi da jednako dižu i palicom natirati i spametno tak posel ravnati valja, da se koja nesrića ili smert človečanska ne dogodi, i zato razumni jaki i spametni ljudi, a nikak ili žene takovom i drugom teškom poslu narediti je potrebno.

53. Prid štalami, štagli i svi drugi stanja, gdi god su vrata, ili most delati ili drobninu od cigle zvoziti naj se pašči oficial, ar drugač blato se veliko načini, drevo od vrata trune, i maršica se kvari.

54. Ozdik u svetohelenskom gospockom stanju vekovečno valja pozor imati, da se velika težina vu gornji i dolnji tornac, vu Pataču takajše i drugi hiža ne meće niti na nahiže, ar bolta se verlo kvari i srušiti more, i zato, kada se čez dolnji tornac vino vu lagvi kotura, ne valja nikada više nego jeden jedini lagev da se jedno za drugim valja i taki vu pivnicu pušća, a drugi vuni valja donle da stoju. Vu gornjem pako tornacu nikada ne valja mlogo dreva gori nositi ili polek stene doli davati, ar se stena kvari i jame se načinjaju.

55. Peći iznutra valja uvik železni roštil da imaju i ondik cil roštil vucidan, gdi gospon i vu kojoj sobi i hiži stoji, ar tolvaji mogu i znadu i kroz peći dojti, pokrasti, vubiti.

56. Peći pako svekolike i svuda valja saku jesen, doklam je vruće, iznutra i vuni izmazati, poličiti dati i nikada neglo veliku vatru nutri nije potrebno ložiti dati, ar drugač sav crip popuca i peći

se kvaru. Da se takajše ogenj iz peći ne prepeti, prid pećjom nigdar mlogo derva dati nije slobodno i uvik tak dugačko dreva valja dati seći, kak velike su peći.

57. Na bolti i vu oni hiža, pod kojima je pivnica, naj nigdar nigdo ništa ne teše niti kaj teškega doli pušča, ar pivnica je i onak verlo široka i tak bolta uvik vu pogibelju stoji, kada se odozgor za pribiti stvari na njoj delaju.

58. Vu pivnicu kada mali slavonski lagvi bude moral deti, naj vu jednu stran nji vu tri reda dene, toliko vino more stati, koliko i vu štertinjski horvacki lagvi.

59. Da od snega velika voda vu pivnice ne more dojti, najsigurnije, kak se sniga taliti i lipiti počne, njega vu veliko klupko skupiti i vu jame turati valjade, da se ondi tali, a ne onde stane.

(Jedna strana prazna.)

XII. *Od pitanja volov*

1. Saki voli nikada na sebe meso rad ne primaju pervo, doklam se posle Božića sunce ne povrati i den rasti ne počme, i zato izpervice gorše sino im se jesti dade, a posle pak bolše, a naposledni put najbolše sino daje se.

2. Na jedenput nikad mu se mlogo na dene, ar slatko ne ji, nego sve pomalo čestokrat, koje sino kadar ne će da jede, dva, tri dana človek izmini ter mu otave dade, pak opet posle sina, i kadkad i več krat ne dade mu zadugo jesti, da tak slađe pojede, kaj mu se dade.

3. Čistoća najbolša je, zato sako jutro valja da se češlaju i levi dvaput da se čiste vu jutru i na večer, da vu čistoći uvik voli stoje.

4. Kada god voli leže, njih nikada bantovati ne valja, i zato obnoć nikada, kada voli leže, njih buditi nije potrebno, ar ovo verlo škodi.

5. Kada su više voli, njih nikada skup pojiti nije potrebno, nego kak je prilika, lepram tuliko, koliko dovolno do vode mogu dojti, ar se bodu, tuku i tako žedni nazaj idu.

6. Sva družina, gdi god je marfa ili se voli pitaju, koliko je moguće, naimre na večer, pišati iliti scati idu vu jeden lonec, ter se ova pišačka soljom smiša i voli se na takovo mesto škupe, gdi se mogu lizati.

7. Ako bi kojemu kamenček došel ter ctati ili pišati ne bi mogel, onda zeme človek tenkoga petresila ter neka mu vu gerlo metne, da proždre, ov isti petresil izajde mu na pišalo vun i kamena pretira.

8. Ako li koji vol ne bi hotel meso na sebe prijeti, onda zoseb se dene ter mu zob, bob i kuku skup krupno šrotati dade, ter onako

njemu samom daje se jesti, ali ako i ovo ne bi hotel, silom ovakovom valja u zube deti i tak kroz požiraki natiskivati i silom doli terati.

(Tri strane prazne, a na drugoj je ispisano:

10. Ako bi kokoši cerkavali, vuzmi jambre od jalševeg dreveta i vu testu daj zobati kokošom, i ne će cerkavati.

11. Da pak lisica kokoši ne jede, nasadi jajca pod kokoš, i pod ovi deni lisičji rep, ne će ji bantuvati. I takajše daj lisičje serce zobati kokošem, koje pojede, ne će ga bantuvati.

XIII. *Od kola, saunice, jarmovi i kaj je vozidbi potrebno*

1. Najvekša skerb oficialska valja da bude, da dobra, jaka i stalna volovska i konjska kola sebi priskerbi, i zato osovine da su okovane, kolesa saz kolobari jako opasata, serčenice, rudo karikami obvezata, puške vu kolesa metnute, i sva druga da su u svemu opravita. A uvik

2. dvoja kola opravna zoseb naj se ob zimu za leto pripravi, da tak doklam jedna vu najvekšem poslu, kada se što potare, popravljaju se, druga napervo zeti i birušem s volima hasnoviti i silni letni posel obveršiti more.

3. Na osovine naj dobro pazi, da vu tragu orsačkom ujednako idu, i da stražnje koleso jednim tragom za pervim hodi, da na jednu stranu ne vise, ar teško si onomu volu i konju, na kojega kola hode.

4. Ljunci ili klini od kola gvozdeni i visoki valja da su, i ovi na male lance za osovinu pribiti je potrebno i prikovati, da se vukrasti ne mogu, ali biruši naj put pervo dobro izkerčiti dadu, da se ljunci ne taru, i naj ondak, kada saz prazni kola hode, na koreni, na stupi od dreva pozor imadu i izsiku.

5. Ona pako prokleta navada, derveni klini vu osovinu devati, nikak naj se ne terpi, i koji biruš metne dervenoga ljunka, 6 paličja mu valja dati, ar takovi drveni klin cilo koleso i puške gvozdene vu kolesu izjede i tak vu okovanom kolesu biruš kroz svoju linost 4 ranjički kvara učini.

6. Takajše na šine, na kolobari, naj vu velikoj suši dobar pozor imadu, da ili čavel ne ispadne ili, kada se koleso i osovina osuši, kolobari, puške, marokvaši na osovini naj se iznova pribiju i na manjše načine, koje ako bireš zamudi, taki 6 paličje naj mu se dadu. Ali pervo svakomu ova valja da se preštiju.

7. Serčenica uvik valja da se tak ostavi i ona ondik, gdi veliki klin dolazi, onak okuje, na više mesta proverta, da se kola i na kratko i dugačko raztočiti mogu, a ne po pasjoj vezdajnjoj navadi svakojako dervo da se nutri meće i svaku vuru tere.

8. Vankuši na osovini valja da su ne samo saz klinovi derveni, nego i saz dobri kolobari okovani, livče gvozdene i dobro namistite vu karike na lojtri.

9. Kolesa nikada vu blatu pod kolnicom naj ne stoje, ar naplatki i žbice trunu ter se lako teru; i kada su vagaši smerznuti, naj bireš brez velike sile voli na vagašu ne skreće, ar ozdik kolesa se teru, ozdik se kvar hotimce i vu velikom blatu čini.

10. Bez sile priko jarka naj ne hode, dreva, cigel ostala, koja su na putu, ili motikom ili sikirom naj poprave, naj s puta zemu, a ne polek stare pasje navade voli, kola i stvari gospocki da taru.

11. Kada god ob leto na velikom žarkom suncu kola vuni valja da stoje, uvik na oplenki iliti oglavštinu sino, slamu ili gnoj naj na svi četiri kolesa metne, da kolesa od velike vrućine ne pucaju, i koji ne dene, 4 paličje za svako koleso njemu dati valja.

12. Koji kada je potrebno kola ne namaže, ar hotemce kvara čini i železo, drevo jede, 6 paličje takovomu dati je potreba, ar drugač oficial bude platil.

13. Kada se kola okreću, najviše se livče taru, ar polek linosti ne će kola da zaveže, i tako koleso lojtru digne, kvari, livča ispadne i tak se razbije. Vridno je dakle i dostojno takvom linčini tri paličja dati, naj drugi put ili kola zaveže ili dobro obkoli, kada kola okreće.

14. Gdi su jame velike ili dluboki vagaši, ondi dužen i biruš i kočiš, gdi god je moguće obkoračiti, a ne zaradi njegovu linost i kola terti i voli mučiti.

15. Kada se teško drevo ili drugi stvari stovarljivaju ili na kapiju ili polek dreva hodi, uvik biruš na dobro napervo misli, da ili drevo na koleso, osovinu ili lojtru ne padne, ili osovina da ne zapne, vu kojoj priliki ne valja sami stražnji voli kinjati, mučiti, nego pervi voli dobro navesti je dužnost.

16. Da za ondak, kada se žitek, sino i slama vozi, dugačke lojtre i za potrebu gospocku najdu se, naj oficial takove ob zimu pripravi, na suho postavi i tak vu svoje vreme gotovo k rukam zeme.

(Dvije i po strane prazne.)

XIV. *Od kerčevine, kak se valja kerčiti*

1. Najbolše je kerčiti oko Bartolova, ar ondak, među Gospojine, sva koja vu zveršje ili granje, ali uvik saz gospocki budaki, s kojima se koren osići i sklopati more; veliko sasma korenje naj oficial vaditi ne dade, nego okolo i okolo dobro okopati, korenje isići, obiliti dade, ar tak friško, da tak voda stoječa vu grabi okolu terčka i panja obstajati može, ar tak friško terček i panj otrunu.

2. Manjše i mlado drevo s korenom kada se izvadi, on hip i vuru valja da su kola gotova, na kojim se onam voziti dadu, gdi človek živoga plota hoće da vusadi. Pervo valja da je jarak načinit, i koliko je moguće na koreni zemlja se ostavlja, prut i šibice kratko se odseku, da tak koren lakše more sok zadavati i na ovi način pervo se primi, ako vu jarku na koren dobro debelo zemlja se dene.

3. Kojega živoga plota tak valja na kerst saditi, kak se verbe sade, to jest opleteno na križ, kak ova figura svidoči: XXXX. Ozdo je koren, gori šiblje stoji. I tak kada se primi, marha prijti ne more, koju formu vu Varaždin iduć pri Novom Marhofu na sinokoše još bolje viditi moreš.

4. Gdi god se kerči. ondik se jame sravne, da tak človek taki ono ili drugo leto kositi ili orati i tak intereš od trošak zeti more.

5. Da se pako malo korenje ne pomladi, sakolika zemlja od kerčevine valja tak da se pokopa, da koreni mali gori se okreću, za kojim kopanjem more se taki drobno žito sijati i gvozdenem derljačami poderlja se, i ovak dobro raste.

6. Kerčevine kada se pervič orju, jaki gospocki plug a spametni mirni muški volovi se zemu i tako polehko korenje terga, onda naimre, kada je zemlja vlažna.

7. Korenje veliko, ako nije za ogradu potrebno, svoze za zimu vu peć majurski voli, i tak druga dreva se zašparaju.

8. Pervo nego gospodar kerčiti počme, naj travu popaliti dade, da se bolše koren najti i videti more. Ukoliko je moguće, kad je zemlja vlažna, ondak se lakše koreni izkapaju; gdi god pako stare kerčevine ima, donle nove naj se ne prime, ar ona se ponovi doklan novu načinja, i tak nikaku hasen gospodar ne čini.

(Tri i pol strane prazne.)

STVARNI REGISTAR

A

Adamovićev regulamentum domaniale 206 i sl.
akumulacija na feudalnim dobrima 58 i sl.
— osobito u XVIII vijeku 59
— uslijed monopola trgovine 58, 59
— uslijed prisilne kupnje 59
alodij 36, 51, 99, 112, 114
— pripajaju mu se kmetska selišta 67
— pripajaju mu se urbarijalna zemljišta 70
arenda spahijskih dobara 197
arendacija točenja pića 138
arendator 128
armalisti 46

B

Banderijalist 180
banderijalni sistem 26
baština 10, 49
baštinska zemlja 7, 8, 9, 32
batinjanje 63, 211, 213, 220, 224, 226, 227, 228, 232, 233, 234, 240
bekčija 81
bičevanje 226
bilježnik 169, 173
biroš 210 i sl., 235
ereg biroš, njegova plata 235
birov 63, 170, 202
biršag (globa) 160
biskupija zagrebačka
— osnivanje 23
— širenje posjeda 31
bratstvo 10
— razvrgnuće 13
bregovina (kazukarina, obalarina, stajarina) 55, 71, 136

C

Carina 51, 55
cenzualisti 60
cigla, pečenje, 248, 249
ciglenica 249
cijena
— spor oko nje između feudalca i kmeta 240
crkva
— ima robova 16
— kao sredstvo afirmacije arpadovske vlasti 23
— prima poklone od kralja 37
— služi se plemenskim ustrojstvom 16
crkvena desetina 16, 131 i sl., 185
— otšteta 184
crkveni ablegati 107

Č

Čabrovina 21
činž (census) 21, 116, 137 i sl.
— godišnji 139
— monetarni 139 i sl.
— u plodovima (census naturalis) 142

D

Daća 55, 118, 173, 179, 200
— davanje stajskog gnoja 82, 138
— jamstvo 138
— izdržavanje lovačkih pasa 138
— kokošja 138
— otšteta 180 i sl., 182
— podavanje utrobe od zaklane marve 81
— spisna 55, 138
— srpna 55, 134, 138
— za crkvene godove 138
— za posvetu crkve 138

— za zasjedanje spahijskog stola 138
darovi seljački 52, 64, 116, 118, 144, 203
davanja 50, 51, 52, 55, 61
decimalisti 93
deficit kmetske eksploatacije 101
desetak
— mali 195
— veliki 195
— vinski 97
— žitni 97
desetina 52, 55, 85, 143, 174, 195
— od plodova i nakota blaga 138
— suha 139
— ukida se zakonom 109
deseto 116, 144, 173, 200
devetina 50, 85, 116, 138, 142, 143, 144, 174
deveto 116, 153, 154, 174
dimnica 137
djedina 13
djetelina 227, 232, 238
dominikalno zemljište 51, 60
donacija 37, 38, 40, 42
— izjednačenje sa plemenštinom 44
doprinos za saborske troškove 142
drvarija 51, 89, 110, 116, 125 i sl., 173, 175, 179, 182, 201
drvo, ekonomija drvetom, 211
država sredovječna 17
dugovi 184
— prisilno vraćanje 210
dužnosti oficijalske 209 i sl.

E

Egzemcionalist 181
ekonomske teorije mađarske 101
— u početku XIX stoljeća 102
eliberacija 178 i sl.
exekutivni groš 55, 60
extravilano zemljište 61, 85, 119, 170, 171, 177

F

Feudalni sistem
— dva osnovna izvora 37
— dva osnovna tipa 50
— guta slobodne ljude 41
— veliki kompleksi zemljišta prelaze u tuđe ruke 29
feudalno staleško uređenje 18
fiziokrati 94

G

Gnojenje 216
— polja 218
— vinograda 216, 217
gorno 116, 153, 154, 174, 182, 186 (vidi deveto)
gorice 172
gornica 81, 200
goveda 233
— hranjenje i napajanje 234
— uputstvo o zaprezi 236
— tovljenje 255
grad
— kao subjekt vlasništva 12
gradsko zemljište 8, 12
— u XIII vijeku pretvoreno u donacije 40
gradukmet 15, 39, 42
građanstvo 47 i sl.
građenje zgrada 250
gračani 12, 39, 42
— plemenski 42
graničar 75
graničar-varošanin 75, 76

H

Hrastovo drvo 211
— njegovanje 216
— podizanje 243
— zaštita 242
Hrvatska i Slavonija
— stanovništvo 101

I

Imovna općina 190
inkvilin 52, 61, 91, 122, 125, 131, 142, 143, 145, 152 159, 171, 173, 175
industrijalna zemljišta 112
inokoština 14, 189
inskripcionalisti 61, 118
intravilano zemljište 61, 85, 119, 170, 171, 174, 177
inventarium 210
izvankurijalna zemljišta 118

J

Jakobinci 98
javnopravne funkcije plemstva 59
jednoselci 14, 45
jelovnik na feudalnom dobru 213
jobagiones 113

K

Kaptol zagrebački 16
— ima robova 16
kartel povraćajni 55
kazanina 172
— otšteta 181
kazna novčana (kaštiga) 197, 203
kažnjavanje 232
— postupak 232 i sl.
kerčmalik ili mehanjenje 200
kirijašenje 63
klase zemljišta 120
kmetovi 15, 48, 49, 52
— bježanje 55
— inokosni 112
— kao podložna klasa 54
— mogu se posvetiti zanatu i studiju 117
— mogu se prodati samo sa zemljištem 56
— način prestanka 54
— nasljedni 52, 54, 97
— nasljedni postali osudom 54
— ne mogu birati zvanje i zanimanje 55
— privezanost uz grudu 55
— sklapanje braka 56, 117
— tko ih ima 54
— tutorstvo 56
— zadružni 112
kmetska prava 57
kmetske tužbe 57, 58
kmetski prokurator 57
kmetsko sudovanje 57
kmetstvo 54 i sl.
— ukidanje 111
knez seoski 168, 174, 202, 205
kola 256
kolarina 55
koloni 49, 113
kolonisti 39
— strani 42, 47
komasacija 109 i sl., 172, 187
komposesorati 176 i sl., 190
konoplja, suho močenje, 207
konji 238 i sl.
— njegovanje 239
— potkivanje 239
kontribucija 63 i sl., 79
konvencionalisti ili kontraktualisti 60, 113, 171, 180
košenje 227, 228
— visina nadnice 231
krajiška mjesna općina 189
krajiška zemljišna zajednica 190
kraljeve donacije 27, 28, 29, 37, 38
krčenje 82, 242, 244, 257, 258
krčevina 75, 84, 155 i sl., 171, 172, 182, 183, 186, 200, 203, 258
krčmarenje 172, 182
kreditni zavod 106
kruh, pripremanje 227
— vojnička porcija 227
kućarina (census domalis) 142, 200
kuće seljačke 244
— tipovi 244
kukuruz gajenje 218
kuluk 195
kurijalno zemljište 118
kvalitet proizvoda 58
— vlastelin prodaje pokvarene proizvode 58
kvartirina 55, 138

L

Likvidacija urbarijalnih odnosa 180 i sl.
lov, 51, 130 i sl., 173, 185, 202
lukno 132

M

Magnati 44
maltarina 51, 55, 135, 150
marturina 21, 131
masovni pokret 101
mehandiska pravica 196
melioracije 114, 158, 170
— idu u korist kmetovu 62, 97
meljava 136, 185
merkantilizam 94
mesarenje 135, 173, 185, 196, 201
— otšteta 181
migracija 51, 97, 157 i sl., 170 i sl.
mlinarina 76
monarhija
— feudalna 17
— sukobljuje se sa plemenskim uređenjem 17
monopol trgovine
— ima spahija 58
motičina 55, 116, 155, 174
— otšteta 182

N

Nadnica novčana
— visina 210, 231, 239
nalaz blaga 64, 137
namještenici feudalnog dobra 209 i sl., 221

— upútstvo o njihovim dužnostima 210 i sl.
naravno (prirodno) pravo 93
neoaktivistička komisija 70
novčano gospodarstvo 210
novoselci 61, 70

O

Obrtnina 76
odbijanje sa zemljišta 56
odboj (izvlašćenje urbarijalnog zemljišta) 56, 123, 162, 170
okopavanje kukuruza 218
općina 11, 14
— krajiška mjesna 189
— pravo jurisdikcije 51
— seljačka 51, 175
— slobodna 47, 68, 132
općinske šume 243
opterećenje kmeta 101
— u odnosu prema vrijednosti zemljišta 101
— u odnosu prema prinosu zemljišta 102
oruđa ratarska 68
— prvo željezno 104
osmina 138, 142, 143, 174
otkup glave 142
otkup izvanselišnih zemljišta 182
otkup kmetova
— fakultativni 103, 104
— obligatorni 104, 106, 107
otšteta 180 i sl., 184, 187, 188
— svota 185, 188
ovrha 60

P

Pandurina 55, 138, 197, 204
parnica
— civilna 162 i sl.
— urbarijalna 163 i sl.
parobrodi 106
paša 51, 89, 177, 201, 204
paševina 89, 110, 116, 179
pečat 63, 149, 204
pečenje rakije 129 i sl., 172, 196
pnitarina 55, 116, 155, 174
— otšteta 182
pleme 10
plemenita općina Turopolje 191
plemenska organizacija 7, 9, 10, 12, 17, 36
— vojničko uređenje 14
— pretvara se u feudalnu 36
plemenske vojske 10
plemenština (vlasništvo plemena) 10, 42
— izjednačenje sa donacijom 44
— ne može se prenositi na drugo pleme 11, 12, 37, 38, 42
plemićka zemljišna zajednica 190
plemićke privilegije — bič puka — 100
plemstvo 37
— dva osnovna izvora 37
— kolektivno 46
— lično 46
— sticanje nobilitacijom 46
— sticanje plemićkom kartom 46
— sticanje rodom 46
plodored 217, 218
podmićivanje 233
podrumarstvo 214, 215
podvorčija (bekčija) 55, 62, 81
police 211, 213
poljar 170
pokrivanje 253
popis
— broja stoke 98
— gazdinstava 98
— kontribuenata 98
— zemljišta 83 i sl.
popravak zgrada 247
porcije 202
poreski tereti u odnosu prema vlasništvu zemlje 101
porez državni 63 i sl., 65, 99
— visina 101
porezna reforma Josipa II 95
porta 64 i sl.
posjed izvedeni 49
pošast goveda 67
posluga na feudalnom dobru 224 i sl.
— hrana i odijelo 225
potknez 170
potra 58, 131
pravno oslobođenje kmetova 98
pravo odlaska 136
pravo otkupa ozakonjeno 104
predijalisti 33, 45, 93, 180
prehrana posluge 224 i sl.
prelati 44, 52
prestacije (vidi davanja) 40, 51, 118, 120, 137 i sl., 139, 162, 173, 179
— otšteta 180 i sl., 182
preševina 138, 154
prisilno trošenje vlastelinskih proizvoda 58
privezanost uz grudu 55
prnjavorci 88
prodaja
— naturalnih proizvoda feudalnog dobra 210
— vina 213, 214
— žira 241
prodajni agenti 222
produkcija žeste 137
proizvodi poljoprivrede 68
proizvodi ubrani
— nadzor nad njima 209
prvokup 59, 115, 136, 175
ptičarenje 130, 131, 173, 185
pudarina 55, 138, 154
pustoselina (predij) 117, 128

R

Raboš 222
rad u okovima 210
radni dan 63, 211
radni ugovor 230, 231
ratna daća 45, 52, 64
reforme mađarske 102, 103
regalna prava 64, 80, 182
remanencija 63, 86
ribarenje 51, 81, 130, 173, 182, 185
— otšteta 181
ribarina ili halasina 202
robota 49, 52, 62 i sl., 75, 81, 97, 99, 116, 126, 138, 139, 143, 144, 145 i sl., 174, 200
— carska 75
— duga vožnja 145 i sl., 150, 175
— jugalna 62, 116, 126, 144, 145
— kao kazna 126, 128, 130, 135, 161
— kapetanska 75
— manuelna 62, 116, 126, 128, 144, 145
— otšteta 181
— pukovnijska 75
— sedmična 145 i sl.
— u industrijske svrhe 63
— ukidanje zakonsko 109
— vrste 62
— zapreka racionalnom gospodarstvu 94
robovi
— dušnici 16, 40
— način oslobođenja 40
— razlika između antiknog i srednjovječnog 40
robovski sistem 40
— u XVIII vijeku nije više rentabilan 40
rodovi 8, 9, 10, 11
— adopcija 12
rodovna baština 7
— ošasna 12
rodovna organizacija 9
rodovska zemlja 11
rovaš 149
rukovanje novcem 213
rustici 54, 113
rustikalno zemljište 51, 60, 187

S

Sabiranje šiške 62, 127, 139, 201
sabiranje šumskih plodova 127, 173, 201
sajmovi (vidi vašari) 47, 51, 173, 225
— nabavke na njima 225
saraorstvo 195
sedmina 85, 138, 142, 143, 174
segregacija 110, 172, 186, i sl. 189, 190
— pašnjaka 189
selište vidi sesija
seljaci 15, 48
— gube pravo slobodnog kretanja 50, 52
— neslobodni ljudi u plemenskim organizacijama 15
— slobodni 49
seljački ustanak 52, 71, 81, 87, 92, 101, 130
seobe 68
seoština 14
servituti 138
sesija (sesion, selište, bašćina) 16, 60, 62, 71, 112, 118, 119, 120, 170 i sl., 174, 195, 199, 203
sesija
— pravoslavnog sveštenstva 89
— župnička 16
sesionalisti 60, 61, 98, 99, 118, 122, 125, 131, 142, 143, 145, 159, 168, 171, 175
sječa trske 135, 173
sjeme
— čišćenje 218
sjenokoše 237 i sl.
sjetva 218
— priprema sjemena 219
skelarina 51, 55, 135, 150
sloboda kretanja 50, 53, 55
slobodnjaci 14, 93, 180
slobodari 98

spahija
— »dobri« 96, 101
— dominus perpetuus 112
— dominus temporaneus 112
spahijska jurisdikcija 158 i sl., 176, 204
— civilna 159
— kriminalna 159
— politička 160
spahijski gospodarski ured 59
spahijski službenici 59
spahijsko pravo 112 i sl., 115, 126
spahijsko nasljedstvo
— uslijed bjegstva 167
— uslijed nevjere 166
— uslijed ošasnosti 167
staleški sabor
— posljednja sesija 109
stanovništvo 67, 69, 99
— broj i sastav 67, 68, 69, 99
stolarija 251
stranci 30, 36
— doseljivanje u XIII stoljeću 30
— privilegije 30, 47
strojevi gospodarski 106
subinkvilin 61, 91, 122, 125, 131, 145, 152, 159
sudac seoski 233, 237, 240
supreštvo 62, 149
susjedski odnosi 242
suviš-zemlja 75, 78
svinjari 235
svinjska kuga 67
svinjski desetak 132

Š

Štedionice 106
— Prva Hrvatska Štedionica 106
šuma općinska 243
— zaštita šume 241

T

Taxalistae vel censualistae 45, 113
tehnički napredak 106
— u području poljoprivrede 106
telenje 238
tlaka 209, 211, 244
točenje vina 127 i sl., 185, 196
trgovina 136 i sl.
trgovina robovima 40
tridesetnica 69, 150
tropoljni sistem 217, 218
trščak 182
tutela i kuratela 56, 167 i sl.

U

Udvornici 39, 42
unajmljivanje radnika 230
— akontacijama u naturalnim dobrima 230
urbari 50, 71, 82, 85 i sl.
— banatski 92, 97, 130, 135, 161
— hrvatski privremeni 92
— hrvatski stalni 93, 129, 130, 132
— slavonski 87, 113, 126, 135, 152, 161, 193 i sl.
— ugarski 90, 97
— ukidanje 109, 111
urbarijalna zemljišna zajednica 189
urbarijalna zemljišta 112, 114, 117, 119
— gubitak 123
urbarijalni prekršaj 165
urbarijalni red 82
urbarijalni sudovi 187, 189
urbarijalni zakon 97, 103 i sl., 170 i sl.
— novi 97
urbarijalni ugovor (kontrakt) 150 i sl., 175
— otšteta 181
urbarijalno pravo 99, 111
ususfructus 60
— prestanak smrću kreta 114
— prestanak uslijed preteških obaveza 115

V

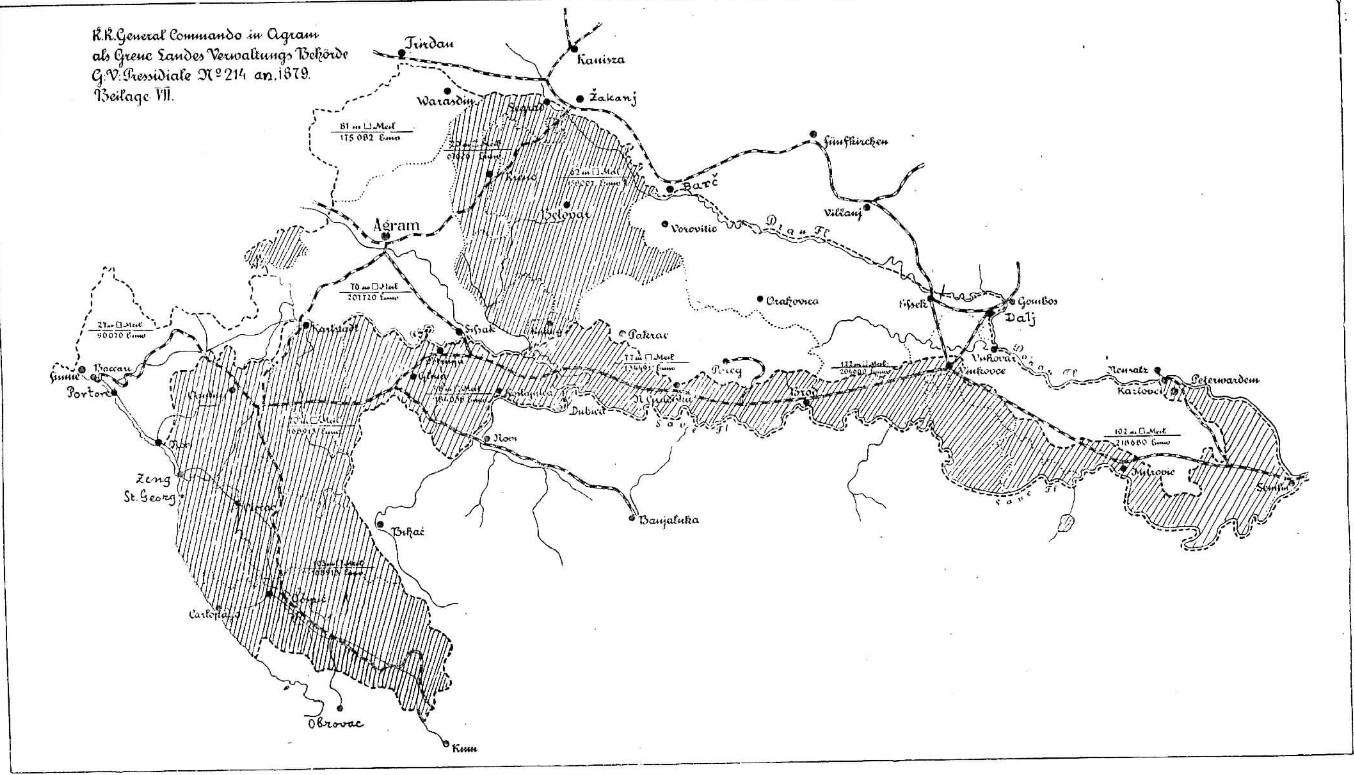
Varmedijski namet 202
vašari 51, 135, 173
(vidi sajmovi)
vidarina 55
villani 113
vinogradi 153 i sl., 174, 203
— obrada 215, 216
vjerska ravnopravnost 97
vlasteoska jurisdikcija 46
voćke 244 i sl.
— njegovanje 246
voćnjaci 244, 245
vodenična kirija 196, 202
vojna granica 72 i sl.
— njen statut 77, 78
vršidba 221

Z

Zadruga 13, 51, 74, 192
zaduživanje kmetova 239
zajednički pašnjak 189, 190
zajednički posjed 8
zakon o uređenju zadruge 191
zaštićivanje kmeta 165 i sl.
zemljarina 52, 55, 76, 116, 137, 143
zemljišno vlasništvo 18
— kao izvor kraljevske moći 18, 37
— kraljevsko 37

Ž

Željeznica 106
željezo
— upotreba 252
žirovina 51, 97, 116, 126, 173, 177, 179, 182, 197, 201
žitarice 223
— čuvanje na skladištu 223
župa plemenska 7
županija 17
— kao plemićka organizacija 17
županijska vojska 17
župnik 16
— ima dva roba 16
— ima pravo paše kao puna sesija 173
— ima selište 16
— njegov jelovnik na feudalnom dobru 213

K.K. General Commando in Agram
als Grenz Landes Verwaltungs Behörde
G.V. Pressidiale Nº 214 an. 1879.
Beilage VII.
Trirdau
Kanisza
Warasdin
Žakanj
81 □ Meil
175 082 Einw
Agram
Barč
Fünfkirchen
Villanj
Verovitic
Drau Fl.
Orahovica
Essek
Gombos
Dalj
Pakrac
Neusatz
Karlovci
Peterwardein
102 □ Meil
218 860 Einw
Mitrovic
Semlin
Novi
Banjaluka
Bihać
Fiume
Buccari
Portoré
Zeng
St. Georg
Obrovac
Knin